

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

ÉVKÖNYV.

KIADJA

AZ IZR. MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT.

SZERKESZTI

BÁNÓCZI JÓZSEF.

1907.

BUDAPEST.

1907.

48

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

I.

IRODALMI MUNKÁLATOK.

EGY ZSIDÓ ÜGYVÉD.

A hamburgi zsidó-temetőben egy érdekes alkotású síremlék emelkedik: templomszerű, márványrelieffel diszített építmény; a relief nőalakot ábrázol, melynek feje fölött csillag lebeg és lábainál egy megölt kigyó fekszik. Úgylátszik, a hazugság démonján diadal-maskodó, csillagfényes igazságot kívánja jelképezni.

Kiváló egyéniség lehetett az, kinek ilyformájú emléket szenteltek és áhítatos kíváncsisággal kerüljük meg a hallgatag hantot, hogy megtudjuk az alatta alvónak kilétét. Csakhamar meg is szólal a halotti csönd. A talapzat hátlapján e fölirat olvasható: Dr. Gabriel Riesser, geboren am 2. April 1806, gestorben am 22. April 1863.

Erről a férfiúról — sorsáról és jelleméről, nagyszabású működéséről, mely által nemcsak minket zsidókat, hanem minden embert, kinek lelkében a jognak és az igazságnak egy szikrája hamvad, mély és forró hálára kötelez — erről a korszakalkotó alakról, mely erkölcsi vivmányai nyomán messze kimagasodik felekezetünk szűk falain, szándékozom — hacsak halvány — képet nyújtani.

Nem állítható épen, hogy mi zsidók nem ismerjük el fenkölt egyéniségeinket; mert hát előfordul néha az is, hogy elismerjük. De az már tagadhatatlan hibáink

egyike, hogy vagy alig vagy egyáltalán nem ismerjük őket. Az is igaz, hogy képzékeny nép vagyunk; élénken érdeklődünk a tudomány és a művészet iránt és örömmel, lelkesedéssel forgatjuk azokat a könyveket, melyek elménket mívelik. Ámde ép oly igaz az is, hogy saját történetünk terén idegenek vagyunk és hogy azokról a munkásokról, kik e történetben vezérszerepet vittek vagy az események fejlesztésében áldásosan résztvettek, csak vajmi kevés tudomásunk van.

E jelenség okának kutatása nem tartozik ide; csak a tényt állapítom meg. De zsidó közönséget gyakran elegendő akárcsak halkán figyelmeztetni valamely létező bajra, hogy annak orvoslása remélhető legyen. Azért azt az egy megjegyzést teszem csak: ha közelebbről ismernők történetünket és annak oszlopos hordozóit, akkor kedvező időkben higgadtak és józanok volnánk, viszont kedvezőtlen időkben önértékesek és kitartók. Sem a lágy napsugárnak, sem a zord szélvésznek nem sikerülne, hogy levessük zsidó érzületünket; mert annak a tudatában maradnánk meg, hogy napugár, szélvihar sűrűn váltakoznak egymással.

Negyvenhárom év mult el mindössze Riesser Gábor elhalálása óta; de csak kevesen ismerik e fényes alak munkálkodását. És mégis — rászolgált arra, hogy felejthetetlen maradjon és hogy e munkálkodást emlékezetünkbe idézzük. Ebből a visszatekintésből azt fogjuk tanulni, hogy az események csakugyan körben mozognak, hogy különösen a zsidók sorsának apály-dagály hullámvásában nincsen semmi új a nap

alatt. És azt fogjuk tanulni belőle, hogy a zsidófalók fegyverei manapság sem fényesebbek, vádjaik nem igazabbak mint akkoriban; hogy amazok ép oly rozsdásak, emezek ép oly hazugok mint hajdanában; hogy a zsidógyűlölet mindig ugyanazzal a szemmel lát, ugyanazzal a füllel hall, ugyanazzal a szájjal beszél, és ugyanazzal — az ököllel üt. De azt a tanulságot is fogjuk meríteni belőle — és ez a legfontosabbik — hogy erősítsük öntudatunkat és hogy ne veszítsük el szeretetünket az emberiséghez, sem hitünket, reményünket annak haladában.

Riesser Gábor ügyvéd volt; mondhatnám: tárcza nélkül; mert igen soká nem volt szabad neki hivatását gyakorolni. Hiszen zsidó volt. Ellenben élte végeig az elnyomott jognak és a bebörtönözött szabadságnak védője volt és e két fejedelmi kliensnek képviselőjében a legnagyobb vagyonra és a legirigylésreméltóbb javadalomra tett szert: a halhatatlanságra. Ha a nemzetek csakugyan műveltek lesznek valamikor és az igazán nagy embereknek fognak majd pantheont emelni — igazán nagy ember pedig csakis az, kinek lelke a legmagasztosabb elvek megvalósítására törekedve, menten tartja magát az előítélet árnyékától is — akkor Riesser a dicsők e csarnokának egyik legékeesebb büszkesége lesz. Hogy ma — a szent írásnak egy fordulata szerint — alig ismeri «egy is a városban, vagy kettő a nemzetségben», az nem határoz. József teteme is nem egy évszázadig ott pihent a Nilus mélységein, mintegy a feledés folyama fenekén és mégis — egy háladatos nemzedék kihalásza és az ígért földére vitte.

Riesser Gábor, szüleinek — Riesser Lázár Jakabnak és ennek nejének Frumetnek — legifjabb gyermeke volt, atyai részen a nagyhírű hamburgi, anyai részen a szintén neves öttingeni rabbi unokája. 1806 április 2-án született, a peszachnak, Izraél szabadságünnepének első estéjén, mintegy arra szemelve ki a gondviseléstől, hogy Izraél szabadságáért szenvedjen, küzdjön és — győzzön is. Mert egyike volt azoknak a boldogoknak, a kik ujjongással aratnak, miután könnyhullatással vetettek.

Gimnáziumi éveiben sokat tanulta a bibliát és a talmudot; ez utóbbinak különösen jogi részei vonzották. De mikor az egyetemre került, időhiány miatt föl kellett hagynia a talmuddal, híve maradt azonban a szentírásnak; kérte is atyját levélileg, küldené neki a biblia egy példányát. Amiben nem hiszem, hogy manapság sok deák utánozza. Húsz éves korában doktorátust tett a heidelbergi egyetemen, a hol — Münchenben való két évi tartózkodás és tökéletesedés után — mint dóczens akarja magát habilitáltatni. A miniszterium semmis ürügy alatt visszautasította. Nem akarták a zsidót. Teljes erővel lázadt föl Riessernek mélyen erkölcsös természete e sértés ellen; mert nem személyét, hanem vallását látta mellőzve. Még egyszer folyamodott. Megpróbálkozott Jenában — ugyanazzal az eredménytelenséggel. Szülővárosa, Hamburg, még az ügyvédség gyakorlatát is megtagadta tőle. Riesser azonban azt az elvet vallotta, hogy hitet egyes-egyedül csak meggyőződésből szabad változtatni. Első munkájában, melyet 24 éves korában írt, a következőket mondja: «Nekünk semmi

megboszúlni valónk ninesen őseink hitén, nekünk minden okunk van arra, hogy azt szeressük; mert a tiszta isteneszme hitében, a mennyei gondviselésnek valamint a jó és igaz majdan diadalának legyőzhetetlen bizodalmaiban nevelkedünk... Mi abban a nézetben vagyunk ugyan, hogy a zsidóság középkori formái menthetetlenül el fognak pusztúlni, de nem látunk semmi mást, ami azok helyére léphetne a magunk számára, mint csakis a mozáismus belső életcsiráinak szabad fejlődését, hozzáillesztve a legmagasztosabbhoz, a mit korunk emberisége fölfogni képes. Mi nem hiszszük, hogy a fennálló vallások bármelyike is képes lenne ehhez a fejlődéshez valamely természetes kiindulópontot nyújtani. Lehet, hogy tévedünk e fölfogásunkkal; de abban aztán semmi esetre sem, hogy ezt a kérdést kizárólagosan a hit és meggyőződés döntheti el, nem pedig a külső előnyre való léha számítás, sem az eszeveszett erőszak elől való gyáva meghátrálás. Mi megvetjük azt a jezsuita fölvilágosodottságot, mely a vallást mint valami ruhadarabot cseréli, mely kész imádni a Lámat vagy a fetist, Mohamedet vagy Krisztust és ez utóbbit is akár a római kath. egyház, akár Luther, akár Kálvin tanai szerint, a mint azt a körülmények épen megkívánják. Ámbár abban a nézetben vagyunk, hogy nem egy törvényünk van, mely bizonyos külső viszonyokból származott, de a változatlan igazságnak ama fenséges tilalma: „Ne ejtsd ki az Örökkévalónak, Istenednek nevét hiába“, az örökre visszhangzik szívünk mélyes-mélyén és borzalmat kelt bennünk oly hitvallomás előtt, melyben a szívnek semmi része és

irtózatot oly törvényhozás ellen, mely ilyenféle hitvallomásra csábitgat. Igazság, ezt gondoljuk mi, nem képmutatás és hazugság lépjen a pusztuló elvakultság helyébe; az áldozatok ... az igazság és szeretet istenének, nem a csalárdság és önzés bálványának hozassanak. Összes akaratunk, összes erőnk csakis egy célra irányuljon: a tőlünk galádúl megtagadott emberi és polgári jogok kivívására, a nélkül azonban, hogy azokat hazugszó által megvásároljuk. Ha valaha volt ügy, tiszta és jó, áldozatra érdemes és majdan diadalmaskodó, akkor ez az ... Úgy tehát, akár győzve, akár ideig-óráig letörve — legyünk büszkék az ügyre, melyért küzdünk».

Szent haragjának teli poharát tölti ki kora ama jellemtelenségére, hogy «míg az eskü szentsége — úgymond — még mindig ... a legvégső és legkomolyabb eszköz, mely az igazságszolgáltatásnak rendelkezésére áll az igazság kiderítésére, addig azt az esküt, melyet minden meggyőződés nélkül, tisztán csak érdekből tesznek le az uralkodó vallásra áttérésnél, ezt a nyilván hamis esküt az állam még hivattalal és méltóságokkal is megjutalmazza».

Köztudomásu, hogy a zsidók 60—80 év előtt még milyen elnyomatásban éltek. Sok városban nem tűrték meg őket. Félték versenységüktől minden téren. A kajánság, a gonoszság még a toprongyos zsidó láttára sem némult el. A külvilág embertelenségei azonban, akaratlanul, nagyszerű eredményt szültek: a zsidók összetartozóságának csodálatosan erős érzetét. «Vannak oly zsidó-ellenségek — így ír Riesser — a kik nem átallják bizonyos ingerültséggel reautalni

arra, hogy szegénysorsú zsidók mily tetemes támogatásban részesülnek hitfeleik jótékonyága folytán. Irigylük először a gazdagtól vagyonát, aztán az esetleg munkával megbizottól keresetét és végül a kol-dustól a foszlányokat, melyekkel mezítelenségét be-takarja.»

Riesser csak egyetlen egy czélt ismer ezért: szün-telenül, szóval-tettel törekedni a polgári szabad-ságra. . . . «Ennek a czélnak kell szentelni minden erőt, minden tudást, minden fáradaimat. Minden tiszteletet, melyre mi, ifjabb nemzedék, tán szert tettünk, minden szeretetet, melyet kivívtunk, ennek a czélnak szolgálatába kell állítanunk. Önmegetar-tóztatás a mi kötelességünk . . . a hol személyünk érvényesítéséről, de merni-tudás és daczos lélek ott, a hol hittestvéreink közös ügyéről van szó.»

Ezen munkája által Riesser egyszerre a zsidóknak harczoza lett. Irataiban, melyek 3 kötetet tesznek ki, sorompóba lép zsidóságaért és annak hiveiért. Rend-kivüli hatást idézett elő irodalmi zsengéje. Az öregek féltek, az ifjak tapsoltak; keresztény részről is nagy elismeréssel adóztak neki, a sajtó — az elfogulatlan, tisztességes sajtó — zászlóhajtó tisztelettel szólt róla. Neve egy csapásra közismert lett. De hogy ügyvédi hivatását kifejthesse, annak még nem jött meg az ideje. «Virágos mártiromság»-nak nevezi életének e szakát. Elegendő jómódban volt ugyanis, mert atyja, vagyonos ember létére, örömmel látta el fiát, úgy hogy nyugodtan élhetett ismeretei gazdagításának. E nyugalomból azonban hirtelenül fölzavarják. A heidelbergi Kirchenrat Paulus méreggel telített czáfolatot

bocsát közre Riesser értekezése ellen. Paulus t. i. tagadja a zsidóknak a polgári jogra való jogosultságát, még pedig azzal a megoldással, hogy külön nemzetet képviselnek. Már pedig — ugymond — az állampolgárság elnyerésére első föltétel: hogy nem lehet két nemzetet szolgálni. Lehetne tehát a zsidóknak az «alattvaló-védelmet» (Untertanenſchutz) vagy legföljebb a «védelmi polgárságot» (Schutzbürgerſchaft) megadni, állampolgárságot azonban csak abban az esetben, ha nemzetiségükről lemondának. A mi pedig az által történik, hogy föladják az Ábrahám szövetségét, a szombatot, az étkezési törvényeket, röviden: ha kitérnek. Riesser lángpallosához nyul és mint Gábor arkangyal, — kinek nevét viseli — a legendában Izráel ellenségeit, úgy futamítja meg ő is a vakmerő támadót. Valóságos lávát szór a szegény fejére. Kimutatja, hogy folyton ellentmondásba keveredik és hogy ily komoly kérdést csak hallomásból és nem alapos tanulmány útján szerzett adatokkal, de még nem is az élő, elvitázhatatlan tényekből indulva merészkedik megbeszélni. Kimutatja, hogy munkája «hemzseg a hazugságtól, a szemérmetlen rágalmaktól és nemtelenségektől.»

Messzire vezetve, ha kimerítően tárgyalnám Riesser elleniratát. Csak 1—2 helyet idézek. Kirchenrat Paulus — a mint már említettem — annak a kezeségére, hogy a zsidók a német nemzet tagjaivá lenni akarnak, a keresztséget követeli, valamint hogy csak ez alatt a föltétel alatt akarja nekik megadni a politikai jogokat.» Megfoghatatlan — így csodálkozik Riesser — hogy az az ember, ki teljes világéletében

az egyháznak az államtól való különválasztását hirdeti, oly téves utra került; hogy el tudta felejtetni az ismert intelmet: «Adjátok a császárnak, mi a császáré és Istennek, mi az Istené». Micsoda? Hát a kereszténységhez való áttérés ne jelentse az ő tanainak, szentségének, isteni eredetének elismerését, hanem csak annak a kivánságnak a kifejezését, hogy valaki hasonló akar lenni a többi polgárokhoz? Valóban csak a vallásnak mély megvetése képes azt lealacsonyítani rajta kívül fekvő céloknak eszközévé. Másrészt csak az állam iránt érzett nagyfokú kicsinylés képes az ahoz való tartozóság zálogául nem a kötelességek teljesítését, nem a törvények iránt való engedelmességet követelni, hanem oly cselekedetet, mely egészen más körbe tartozik, melynek egészen más körbe kell is tartoznia. A vallásnak hite van, az államnak törvénye van; a hitvallomás a valláshoz vezet, a törvények iránt való engedelmesség állampolgárrá tesz. A kettőnek összezavarása azonban mindkettőnek félreismerésére vezet, a könnyelműséghez, a hazugsághoz.

Miután Paulus dr.-nak még a czeremóniális törvények megmagyarázása által is alaposan beharangozott, hogy t. i. e törvénycsoport korántsem nemzeti jellegű, hanem erkölcsi, sem politikai, hanem vallási, mely által Mózes azt akarta elérni, hogy az Egy isten vallóit távol tartsa a bálványimádóktól, kik őket környezték, még inkább azonban azt, hogy egész életüket, annak vágyait és szükségleteit, fájdalmait és örömeit az Isten gondolatával telítse, miután Riesser ezzel a részlettel végzett, egy másik

állítására ellen fordult Paulusnak. Az ellen t. i., hogy a zsidókat már csak azért nem lehet egyenjogúsítani, mert nagy tömegük «a csőcselék», — a mint a Kirchenrat igen elegánsan fejezi ki magát — a keresztények iránt nem mutat szeretetet, rokonérzést, hanem ellenkezőleg: gyűlöletet és ellenszenvet. Riesser válaszol: «Azok közül, a kik elfogulatlanul nézik a zsidók tömegét, senki sem fog náluk másnemű ellenérzést észlelhetni, mint azt a tartózkodást, mely az elnyomatásnak és annak az örökös tudatnak a természetes folyománya, ha valaki egy rosszakaratú, óriási többséggel találja magát szemben. Én azonban azt kérdezem tőletek: Hát talán annyi szeretetet táplál-e a ti csőcseléktek *mi* irántunk? Vagy, csakis a ti *csőcseléktek* az, mely irántunk gyűlölettel viselkedik? Ha azt hiszitek, hogy igen: haj, akkor olvassátok, kérlek, olvassátok csak ezt a Paulust és nézzétek, hogy ömlik a gyűlölet és a rosszakarat minden gondolatából, minden érzelméből, szavából; olvassátok szellemi rokonainak termékeit és aztán kérdezzétek magatoktól, ha lehet-e ott szeretetet aratni, a hol gyűlöletet, viszálykodást vetnek!»

Paulus dr. követeli — mint a fölvilágosodás követelményét — a talmudnak eltörlését is. Riesser azzal felel, hogy a támadó nem ismer, nem akar ismerni más zsidóságot, mint a milyet Eisenmenger födőzött föl. Kérdezi azonban, ha vajjon a *kereszténység* oly egészen szabad-e a türelmetlenségtől? «Kitörölhetitek-e — így üti feléje mennydörgő hangon a kérdést — a történelem könyvéből a vérfürdőket, a máglyákat; kitörölhetitek-e ... a szörnyetteket, me-

lyek mind azt bizonyítják, hogy az a tan, mely szerint a hitetlennek nincs joga életre, szabadságra, birtokra, keresztény tannak taníttatott? Történeti vizsgálódásoknak a fáklyáit gyújtjátok ti meg annak a kiböngészésére, ha vajjon valamikor, sötét időkben valamely sötét zsidó irástudó nem azt tanította-e, hogy a másbitü iránt kevesebb becsületességgel tartoznak mint a hitrokon iránt. De nem látjátok-e a történet éjszakáján át azt a máglyát lobogni, mely lángnyelven írta le a határozatot: „az eretnekekkel szemben nem kell szavatartónak lenni“?! Nem látjátok-e a császár védlevelét széttépve a földön heverni, a sárba tiporva a kereszténység első urának becsületét, mert hát «az eretnekekkel szemben nem kell szavatartónak lenni»? Óva intlek, hallgassatok nekem a multakra való utalással; ne bolygassátok meg a sírokat, hagyjátok nyugodni a holtakat — azok rettenetesen tanúskodnának ellenetek!»

Kirchenrat dr. Paulus hatalmasat nyelt és hallgattott. Nem kerekedett kedve, hogy a zsidókérdésbe beleszóljon. De ily módon sikerült Riessernek megtompítani nem egynek a foga életét.

Mindenütt, a hol Németországban fölvetették a zsidó emanczipáció kérdését, a legéberebb és legszen-
tebb buzgalommal kíséri a tárgyalásokat és munkamunka után, egyik hatalmasabb és meggyőzőbb mint a másik, pattan ki villámló tolla alól. Nem esik kétségbe, sem el nem ernyed. Nem tudja, mi a csüggedés, a félelem. Mint valami új Sámson, úgy bánik el a rókákkal és hajtja maga elé a Menzel-éket, Pfitzer-éket és Rotteck-éket. Egymásután csapja középük

írásait, kifogyhatatlanul gazdag változatokban és oly nyelvezeten, mely zeng és zúg mint a fürgeteges szélvész.

Valami Freiherr v. Andlew pl. e szavakkal érvel az emanczipáció ellen a badeni karok és rendek gyűlésén: «A kereszténység igazságának legbeszédesebb bizonyítéka az a nyomorult állapot, melyben a zsidók sínlődnek; látjuk, hogy a megváltónak erre az állapotra vonatkozó szavai betű szerint beteljesedtek.» Az emberiség géniusának fájdalma és szégyenérzete tör ki Riessernek fölsikoltó rémületében: «Tehát emberek nyomora — ez a ti vallástok igazságának legbeszédesebb bizonyítéka! A gyűlölet irtózatos műve — az a szeretet e vallásának legerősebb érve! Ah, a kereszténység legelkeseredettebb ellensége sem tudná azt oly borzasztó gyalázattal beszenyezni, mint azt ez az ő híve teszi. A pogányság legföljebb egyes emberáldozatokat vágott le bálványai tiszteletére és a halál rövid volt, gyors. Virágokkal diszitették fel az áldozatot, szeméit könnyörületesen bekötötték, mert hát mégis valamelyes szeretet kísérte azt az oltárhoz, nem a gyűlölet. Ilyen áldozatokkal azonban nem elégszik meg az az Isten, kit nekünk itt hirdetnek; az ő nyilai a ... lassan ölő gyűlöletnek nyilai; az ő ... kinyilatkoztatott igazságának zálogai — a gyűlölettől eltiprott nemzedékek, ezreknek élethosszigan tartó kínjai és ártatlan kisdedek, kiket egy ősi átok már a bölcsőben is borzalmas életre ítél el. Az emberiség mindenható atyjára esküszöm — ti káromoljátok őt! A csecsemők gügyögése, mely dicsóíti az Istent — titeket elkárhoztat! De ha igaz volna

is, a mivel ti vallástokat gyalázzátok, ha igaz volna is, hogy emberek nyomora, kiváltképen a mi nyomorunk, a kereszténység igazságának legbeszédesebb bizonyítéka' — akkor én azt mondom nektek, hogy ez az igazság igen rosszul áll. Mert bizony a mi állapotunk nem oly siralmas és sohasem is volt oly siralmas, hogy ily rettentő bizonyítékot szolgáltatna. Él valami az ember lelkében, a mi daczol a durva erőszakkal, az önkény zsarnokoskodásaival, de még a hóhérbárdal is; ez: a meggyőződésnek amaz ereje, az áhitat ama lelkesedése, melyet épen az üldözés idején látunk emelkedni. Az elnyomatásban szenvedő nem mindig egyuttal szerencsétlen is; legkevésbé az, a ki meggyőződése, hite miatt szenved. Ha valamely vallásnak igazsága, szellemi ereje mellett bizonyítékot akartok találni . . . akkor keressétek azt abban, a mit az emberek azért a vallásért tűrni képesek voltak. A hit mártirjainál keressétek a bizonyítást, és nem a hit hóhérjainál. A keresztényeknek vére, mely az első századokban omlott, igen rosszul bizonyította a pogányság igazvoltát . . . és ugyanígy kell itélnetek azokról a szenvedésekről is, melyeket a kereszténység századokon át a zsidókra zúditott »

Semmi sem került ki éles, messzelátó szemét; semmiféle támadó, még a legjelentéktelenebb sem. Riesser megragadta vasöklével és úgy czipelte a világosság ítélőszéke elé. Nem volt esemény, melyet — hacsak némi kapocsban állt is vallásának, hitsorsainak becsületével — nem beszélt volna meg újra meg újra csodálatos sokoldalúságával. Folyóiratot is szerkesztett, melyet szántszándékosan «Der Jude» cím-

mel látott el, hogy a minden rendű utczasuhanczoknak, kik e nevet a gúny és becsmérlés czéltáblájává teszik, megmutassa, hogy ő nem szégyenli, sőt büszkeséggel is hordja azt. Ezen folyóiratával támadott, védelmezett, öntudatot keltett a zsidótáborban, fölvilágosította a keresztény köröket, a kellő világításba helyezte vallásos életünket, erkölcsünket, bizonyította az ellenünk nevelt elfogultságnak és elkövetett jogtalanságoknak égbe kiáltó bűnét.

A német zsidók vezérükül ismerik őt el és annak ünnepelek mindenfelől érkező hálafeliratokkal és drága, művészi kivitelű ajándékokkal is. Ily ajándékkal nála járó női küldöttségnek köszönetében egyebek közt ezeket mondta: «Hitsorsosaink jó ügye, melylyel büszkén látom nevemet egybekapcsoltnak és melynek a szeretetnek és tiszteletnek annyi, most még nemes hölgyek jóindulatából is megkoronázott jelét köszönöm — ez a jó ügy maga is soká egy majdnem teljesen elhagyott hölgyhöz hasonlított, a kiért csak nagyritkán lépett ki a porondra egy-egy lovag. Még a ki javát akarta is, félt a nyílt küzdelemben színeit hordani; a ki bátran lándzsát tört is érte, mégis azt hitte, hogy el kell földni czimerét a színevesztett paizson és fátyollal borítani a tábori jelvényeit. A hölgyek ime magukévá tették a lenézett színeket és tábori jelvényeket, megszentelték azokat úgy, hogy ezentul mindenki büszke lesz reá, hogy viselheti.»

Nagy irói munkásságot is fejt ki; a legszélesebb jogi tudást és nem mindennapi mélyjáratú elméjét bizonyítva műveiben. Bámulatot keltenek mindenfelé államférfiúi, nemzetgazdasági, és jogbölcészeti eszméi

és az elismerés nem maradt el. Miután utazásairól, melyek egész Európán át vezették, a hol mindenütt az országokat és az embereket, a szokásokat és a mozgalmakat tanulmányozta — gyönyörű levelei tanuskodnak erről — miután ezen utazásairól, melyeken Mannheimerral, Zunzzal, Steinheimmal és a zsidó tudomány egyéb kiváló képviselőjével ismeretséget kötött, visszatért, szülővárosában közjegyzővé választották meg. Jókor jött ez az állás; mert az abból folyó jövedelmet arra fordította, hogy anyját és testvérei családját, kik 1842-ben, a nagy hamburgi tűzvészben egész vagyonukat veszítették el, elébbi jólétükbe visszahelyezze. E céljának minél teljesebb elérésére nőtlen maradt.

Személye és hivatala iránt férfias titoktartás, finom, erkölcsös tapintat, szívetmegnyerő előzékenység és mindig célbataláló ítélet által nagy tiszteletet és bizalmat keltett. A város igazgatásában valamint a zsidó hitközségben a legfontosabb állásokat vele töltötték be. A híres hamburgi templomvitában, mely akkoriban a szellemeket oly erős hullámmásba hozta, a haladók pártját vezeti. Érdekes! Nagyatyja, Rafáel Cohen, a volt hamburgi főrabbi, a ki annak idején aláírta a Mendelssohn német tórafordítása ellen kibocsátott egyházi anathémát; a ki csökönyösen ellenszegült hitközsége haladó áramlatának és a támadt nézeteltéréstől a következményeket levonva, még állását is ott hagyta — az unoka meg határozott híve a reformnak. Melynek jogosultságát azonban — igen helyesen — abban az esetben vallja, hogy vallásos szükségletből ered, de elítéli, hogy ha könnyelműség-

ből, utánzási viszketegből vagy pláne meghunyászkodásból származik. «Semmiféle megalkuvás — így inti egy ízben hitsorsait — semmiféle engedmény vallási téren az egyenjogusítás elérése céljából; egy fabatkát sem áldozni a régi zsidó szokások közül, egy hajszálnyira sem eltérni azoktól a külső politikai szabadság kivivásaért! Ellenben minden javítást, mely a vallásos öntudat erősítésére szükségesnek mutatkozik, mely a vallásos tudatból fakad és ugyanabba szakad, minden olyan javítást örömmel kell üdvözlönnünk és meg is teremtenünk.» Reformnézetei radikálisak voltak, de a meggyőződés talajából nőttek ki. A mit mondott, a mit tett, nemcsak egy fényes, kritikai szellemből buzgott föl, hanem lelkéből lelkedzett. Bensőséges vallású, végtelen előkelő gondolkodású és tökéletes, filozófiailag leszűrődött jellem. Az újabb zsidó történetben ritkán találkozunk hasonló alakkal, melyben a szellem röpte és az érzés mélysége, a szónak kristály tisztasága és a cselekvésnek ősnemessége oly szent összhangban csendülne egybe.

Egymásután következtek most immár az elismerés jelei. Különösen az 1848-iki év adott reá alkalmat. Mint egyszer már 1830-ban, úgy jelenleg is nagy megrázódtatás indul ki Francziaországból, ezúttal mélyrehatóbb befolyással. Lajos Fölöp bukása megijeszti az európai hatalmakat és egyszerre összeomlanak a korlátok. Itt a szabadság és nyomban mind a vele kapcsolatos követelmények: a sajtószabadság, a gyülekezés, a szólás és a lelkiismereti szabadság. Óriási izgalom uralkodik egész Németországon. A szabad-
elvűek, élükön Welcker és Gagern, egy «Vorparla-

ment»-nek összehívását határozzák el, melynek földata legyen: fölhívni a népet a nemzeti képviselőlet létesítésére és ezáltal lehetővé tenni a németek egységét, szabadságát és önállását. Ebbe a Vorparlamentbe Riessert is meghívták. Ezen ideiglenes parlament föloszlása után röpiratot adott ki «Egy szó Németország jövőjéről» czimen, melyben összparlamentet kíván, az észak-amerikai államok tanácsának mintájára államtanácsot, szövetséges államfőt felelős minisztériummal, egységes hadsereget és hajóhadat, általános érvényű törvénykönyvet, alapjogokat, t. i. személyes szabadságot, sajtószabadságot, vallásszabadságot, egyenlő jogot az állami hivatalokra minden reátermett számára, egyenlő politikai jogot minden téren és még sok egyebet, a mi ma már létezik. Legalább — a papiroson.

A tervezett nemzetgyűlés 1848 május 18-án megnyílik, még pedig a frankfurti Paulskirche-ben. Riesser a lauenburgi herczegséget képviseli, a hol azelőtt zsidónak a világért sem volt szabad lakni. Megválasztják több bizottság elnökévé és augusztus 29-én lép föl első beszédjével. Az a javaslat feküdt a ház, vagy talán az Úr asztalán, hogy a politikai jogok élvezése nem korlátozandó a hitvallás által. Egyik képviselő a javaslat ellen szólt, közvetlen utána Riesser jelentkezett. «Igénybe veszem a jogot, hogy fölszólaljak önök előtt egy évezredek óta elnyomott felekezet nevében, melyhez tartozom születésemnél fogva, tartozom a becsület azon elvénél fogva, mely megutáltatta velem hitcsere által szerezni meg rútul megtagadott jogokat.» És e pár szónyi bevezető után

irgalmatlan jégverés pattog le a zsidógyűlésre. «Ne higgyék — így végzi beszédét, mely által elsőrangú szónoknak is bizonyul — hogy lehet kivételes törvényeket csinálni a nélkül, hogy a szabadság egész rendszerében ne ütessék veszedelmes rés, a nélkül, hogy abba a rendszerbe egyúttal az enyészet csirája ne kerüljön bele. Indítványoztatott, hogy a nép egyik osztályát dobják az intolerancia, a gyűlés prédájává — ezt, uraim, nem fogják önök megtenni sohasem.»

Röviddel e beszédje után megválasztják őt, a zsidót, kit 15 évvel ezelőtt minden kérvényével mindenütt mereven visszautasítottak, megválasztják a nemzetgyűlés másodelnökévé és mint ilyen tartja 1849. márczius 21-én azt a nagy föltűnést keltő beszédet, melyben támogatja Welckernek indítványát, hogy ajánlják föl a porosz királynak az örökös császárságot. Óráig tartó beszéd volt. A szónok magas alakja átszellemül mondatról mondatra, szemében a lelkesedés lángja lobog, hatalmas hullámokban terjed orgonás hangja, melynek aranytisza csengése behizelgi magát a gyülekezet fülébe, szívébe. «Conticuere omnes.» Néma csönd az óriási csarnokban; visszafojtott lélekzettel lesi a hallgatóság szavait, mint valami új kinyilatkoztatást. És midőn ragyogó beszédét befejezi, a tetszésnek oly vihara tör ki, minőnek sohasem volt tanuja az öreg Paulskirche. Az egykorú sajtó azt örökíti meg a beszédről, hogy «ilyenhez foghatót még nem hallottak.» A hallgatók sírásra fakadtak és midőn Riesser lelépett a szónoki emelvényről, Gagern, a miniszterelnök, nyakába borult

és a hamburgi követet, ki a gyűlésen a diplomaták páholyában jelen volt, többi kollégái túlradó üdvözletekkel halmozták el, hogy «Hamburg ily szónokot szült».

Annak a küldöttségnek, mely IV. Frigyes Vilmos porosz királynak hirül adandó volt német császárrá való megválasztatását, Riesser is tagja volt. Április 3-án fogadtattak. Útközben Riesser azt az aggályát fejezte ki, hogy: «alighanem áprilisbe küldenek». Igaza lett. A király tagadólag felelt.

E sikertelenség és más egyéb ügy mélyen lehangolta Riessert; visszavonult a politikai élettől. Nyugalom és szórakozás után vágyott. Háza számos kitűnőségnek gyűlőhelye lett, örömmel él családjának és nem egyszer látjuk a nagyhirű férfiút testvéreinek kisdedeivel játszani és hanczúrozni, szórúl-szóra emlékeztetve Petőfi szavaira: «Gyermek vagyok, gyermek lettem újra, lovagolok fűzfasipot fujva, lovagolok szilaj nádparipán.»

1856-ban tanulmányutra ment Amerikába, hol négy hónapot töltött. Visszajövet lemondott közjegyzői állásáról és tisztán irodalmi működésének szentelte magát. 1859-ben úgy formára mint tartalomra gyönyörű fölhívást intézett a zsidókhoz egy felállítandó Lessing-szobor érdekében és ugyancsak ez évben Hamburg megbízásából ő tartotta az ünnepi beszédet Schiller születése 100. évfordulóján. Oly irodalmi termékek ezek, melyekben mint kiváló finomlelkű esztétikus jelentkezik, a ki nemcsak a költő szellemébe, hanem magának a költészetnek titokzatos mélyeibe is belehatol.

1860-ban a legfelsőbb törvényszék birájává nevezték ki, mely magas méltóságát azonban nem soká ékesíthette nevével. Három év multán meghalt 59 éves korában.

Nemzetének hű fia volt, felekezetének hű fia volt.

A megboldogult Kaufmann Dávid, nem emlékszem már, kiről mondta, de Riesserről méltán mondható: «Nemcsak lángelme volt, hanem lángszív is» és e kettőnek kisugárzása világosságot, meleget és áldást terjesztett. És fog terjeszteni. Mert a mit az ihletlelkű, nemes ember alkotott, annak ható ereje a jövő időkben is működik.

Dr. Fischer Gyula.

AZ ÉN DÉDATYÁMRÓL.

Az itt következő regényes történetet már nem «rég naplókból» szedtem. Számomra a családi szájhagyomány tartotta ezt fenn. Elsőben anyai nagyapámtól hallottam nem egy ízben, később édes anyámtól és az ő testvéreitől. Idők jártával persze sok részlete mosódott el emlékezetemben; de ami benne annyi év után is megmaradt, még mindig méltó arra, hogy felrójjam. Az ilyen kései fölélesztésben az érdekes történetnek színeiből, rajzából sok vész el. Pótolhatam volna a magaméból, kiczifrázhattam volna kedvemre, hiszen senki sem él már azok közül, akik a történeti hűséget számon kérhetnék tőlem. De vétenék hősöm emléke ellen, aki megérdemelte, hogy valóság szerint beszéljem el viselt dolgait, nem

csupán kegyeletből, de hálából is, amelyre annyira rászolgált.

★

Regényes történet. Az a! Csak hogy szó szerint igaz is, amit a legkevesebb regényes történetről lehet elmondani. Persze olyan korban esett meg, mely a regényességnek inkább kedvezett: a XVIII. század vége felé, midőn a tolvaj még feslett csizmában, foszlott nadrágban vadászott prédára, a rablógyilkos meg százgalléros Carbonari-köponyeget kanyarított a válla köré, övében tőr és pisztoly, vagy, ha magyar volt, csótáros lovon járt s lobogott utána a bő gatyaszár s a borjuszáju ingújj. Ma bizony a tekintetes tolvaj és a nagyságos rabló urak a legujabb divat szerint öltözködnek. Amazok, külsőre nézve legalább, egyenlőül a közönség közé vegyülve, gyakorolják művészetté fejlődött mesterségöket, míg az ő czéhök mesterei, vagy külön társadalmuk mágnásai, a rablógyilkosok t. i.: a választékos külső s a legtökéletesebb úri modor oltalma alatt szállnak a gyorsvonat első osztályu fülkéjébe s egy adott pillanatban megfojtják az ő utitársukat, kinél tudomásuk szerint sok a pénz.

Mert hogy az én históriám is rablással kezdődik. De csak leányrablással, igazság szerint: szöktetéssel.

A leányrabló az én dédapám, a megszóktetett leány pedig az én dédanyám volt.

★

Ahol a Boszporus két partján épült roppant városnak utolsó viskói állanak, talán inkább dülön-

genek: a Jedikulé, a hét torony szomszédságában született a kis Jiczhák. Apja bejárós volt a bazárba, ahol mint málha- és teherhordó tengette a maga és családja életét. Jiczhák szülei szefárdok lévén, csak nem rég települhettek meg Sztambulban, ahová a spanyolországi üldözések elől menekültek. Ott a bazár tömkelegében csetlett-botlott a gyerek, akit az egymástól távolabb eső boltosok gyorspostásul használtak s üzeneteikkel ide-oda futtattak, a nyugati bejárótul a keleti kapuig. Hogy aztán bármiczvah idején a kised község chachambasija és vénei férfiuvá avatták: édes apja is felszabadította s neki indította a világnak.

Elköszönve szüleitől és apró testvéreitől — épp annyian voltak, mint az ő évei — leszaladt a kikötőbe, melynek egyik hanjában mindig állt a toborzás; de nem katonát verbuváltak ott, hanem hajóslegényt. Egy kurd ember, valamelyik nagyobb vitorlásnak a gazdája, oly szépnek föstötte elejébe a hajóséletet, hogy a biztatására felcsapott hajós-inasnak.

Épp akkor tért meg a vitorlás valamely hosszabb utról. Mi árut hozott, nem tudta meg. Hogy mivel rakodtak meg, azt látta: brusszai selymeket, szattyán bőröket, kazánliki rózsa-olajat, szépművü töröket, tarka papucsot s mindenféle csecsebecsét ládaszám emeltek a födélyzetre s eresztettek le a hajó hasába. Végre hogy megvoltak a kátrányozással is, egy márcziusi nap hajnalán megeredt a hajó, neki a nagy ismeretlennek. Már hogy: a kormányos tudta merre indul, csak az inasgyereket nem ártották bele, mert úgy látszott, hogy irány is, czél is gondosan rejtett,

mély titok. A titokzatosságot még csak növelte egy rút vén szerecsen, aki semmi dologhoz nem nyult hozzá, s egyre csak pörkölt tökmagot ropogtatott s pörgette a sok szemü borostyánkő olvasóját: a tünődő muzulmánoknak ezt a kedves játékszerét.

Midőn több heti vitorlázással, egy viharos este után holdvilágos éjjel partot értek — a szukumi kikötő volt — nagyszakálu vén grúzok jöttek a hajóra, a gazdával födélzet alá vonultak s rövid tanácskozás után apróbb csomagokkal megrakodva távoznak. Jiczhák vallotta a véré: kíváncsi, élénk megfigyelő volt ő is. A bazárban annyiféle nyelvtöredék ragadt rá, hogy a vrásztán, azaz örmény nyelven folytatott beszélgetésből egy-egy szót kikapva, megértette, hogy különös rakományról van szó: *az ő hajójuk lányokat szállított a konstantinápolyi háremekbe.*

Mialatt, reggelre kelve, a födélzet sikálásával, kötélvégek bontogatásával, bogok oldogatásával s holmi fékek csomózásával foglalatoskodott, Jiczhák észrevette az út porából, hogy a hegyről lefelé ökrösszekerek hosszú sora ereszkedik alá a partnak. Hát megérkeztek az árucikkek.

Árucikkek — fiatal leányok. Bár a Koránt vallották ők is, mégse nagyon voltak bebugyulálva. Fejükre a hosszan aláomló csadra (fátyol) borult rá, mely mögött könnyen föl lehetett ismerni az üde arcot s a sugárzó szemeket. A fejök tetején piros, kék vagy fehér bársonyból való, aranyhimes, aranybojtos apró sipka. Mikor leszálltak, nagy-vihogva

szaladtak egy hán (fogadó, vagy csárda) felé. A mel-
léjük adott duenák — hárman voltak a tizenhét
lány mellett — az öregségtől s kövérségtől csak
nagy-szuszogva birtak a nyomukban maradni.

Három napig időztek ezen a tanyán. A vihongás,
tambura-zene át-áthallatszott a hajóra. Jiczhák a
szűken mért szabad perczekben odakönyökölt a fő-
délzet karfájára, vagy az egyik heverő vasmacska
nagyobbik ágán himbálózott s így hallgatta-leste,
voltagepen mi is történik oda át abban a hosszú
pajtában — szinte akolnak nevezhette volna. De
partra szállania nem volt szabad. Ki-bejártak ott em-
berek, asszonyok: jövet-menet a némberek nagy vitat-
kozva, a szakálas férfiak összedugva turbánjaikat,
csöndesen beszélgetve s közbe egyet-egyet bólogatva.

Leszállt az éj, de álom nem jött a fiú szemére.
Kérdésére az idősebb legénység mordulással felelt.
Az egyik tarkón is ütötte, hogy fogja be azt a csacska
száját. A csomagokat a megbízható vén legények
czepelték föl a kikötő lépcsőin. Az apák t. i. részint
pénzben, részint portékában vették árát az élő rako-
mánynak.

Épp, hogy az álom környékezte, halk szóval kiad-
ták a parancsolatot: a horgonyokat föl kell szedni,
a czölöpök vas karikáiból a köteleket leoldani, haj-
nalban indulnak.

Holdvilág mellett szaporán folyt a munka s pity-
mallatkor meg is mozdult a hajó s farral fordult a
partnak. Az áruczikkek libasorban tipegtek a csónak
felé s kezdődött a bucsúztatás. A duenák s édes
anyák elmaradtak a kikötőben s csomóba verődve

jajgattak s ölelgették a lányaikat, utoljára. Jöttek le a partra többen is «eladó lányok» — a szó igaz értelmében voltak azok — és keserves énekszóval köszöntek el pajtásaiktól. De ezek amolyan kivető áruczikkék voltak: még fanyarok, fejletlenek, vagy olyanok, akiket a gazda szakértő szeme egyéb okokból utasított vissza.

A kiszemelt lányokat ötösével-hatosával szoros ketreczekbe terelték. A keskeny folyosóban az undok szerecsen eunuk gunyasztott. Ugyanaz, aki olvasópörgetéssel és tökmag-ropogtatással töltötte idejét. Hát örnek hozták magukkal ebbe az uszó hárembe.

Mormoló mesemondás, nyujtott énekszó napestig hangzott ki a födélzet alól. Vigan voltak az áruczikkék. Föl-följártak a friss levegőre. Oly kedvezés, melyben a rabokat itt is részeltették.

Jiczhák mindig ott forgolódott körülöttük, ha valjon a fátyolos álarcz mögül feléje sugárzó szemeken kívül megláthatná-e orrát, állát, hajaszínét is a guggon tamburázó s dalolgotó fiatal grúz lányoknak. De hát a szerecsen ör olyan félelmesen vicsorította feléje a fehér fogait, mint valami mérges fekete kutya.

Ám azért a szemfüles gyerek csak elkapkodta a rakomány egyik-másik darabjának mosolygó, sőt biztató pillantását. De hiszen így cselekesznek azok a hárembeli virágszálak ma is. Aki valaha ott járt egy török vasárnapon — már mint pénteken — az Édes vizek ligeteiben, szintén ilyet tapasztalhatott. Midőn a padisah, a szultán ő felségének hölgyei öblös, aranyos hintai sorjáltak el előttünk frengik,

azaz idegenek előtt: a nagyúrnak piros és fehér rózsái (gül bejázat) pajkosan nevetkéreztek a nagy tükör-ablakokból a hitetlen férfiakra és csókot is hintettek feléjük. De a dragomán által jókor figyelmeztetett európai uraknak volt eszében viszonzni ezeket a nyájasságokat! Mert a kizlár aga, aki a fogatok mellett lovagolt, akkorát húz kemény ostorával a tudatlan frengi nyaka közé — legyen bárki fia — hogy megemlegeti ezt a pénteknap mulatást. Magam láttam ott, egy bokor aljában heverészve, a dán követség fiatal attachéját, egy fel-tünően szép ifjú embert, aki szószerint vette ezeket a hárembeli flörtöléseket s hálásan és boldogan rö-pítette vissza az üvegen át vett meddő csókokat, midőn egyszerre csak, mint villámcsapás a derült égből, a fő-eunuk olyat húzott a vállára, hogy men-ten összerogyott, amin ő felségének nagyon átlátszó fátyolba göngyölődött feleségei és rabszolgái vig nevetésre fakadtak. Mert hogy ők — akár a csintalan fiúk, kik az oltalmazó kerítésen kívül szeretnek incselkedni a kutyával — szintén büntetlenül kaczer-kodnak a legénnyel. A háremi szórakozások egyik legkapósabb száma ez.

Jiczhák, noha tudatában volt ennek a keleti szo-kásnak, valami kedvező szellő legyintésének köszön-hette: egyszer teljes arcát pillanthatta meg az egyik babának, éppen annak, aki legsűrűbben tekintgetett feléje ábrándos szemeivel. Hát nagyon szép kis lány volt. Annyira szép, hogy megdöbbsent bele. Ez volt pajtásai között a legdalosabb is. Nem csoda, hogy tizenöt éves szívét legott megejtette.

Úgy ám, de az a szerecsen! Aki szikrázó fogai-
val úgy szétmorzsolhatta volna az ő fiatal életét,
mint a pörkölt tökmagot. De ime: a prófétának fölibe
kerekedett Noé apánk — igazában: Alláhnak fölibe
kerekedett Izrael Istene, aki minden szigorúsága
mellett sem tiltja el a tiszta szerelmet és nem tiltja
el a bort. Abban a hazunnan hozott aszalt tökcsuto-
rában pedig bor kotyogott. Még pedig kiprószi édes
bor, mámorító mint a szerelem. Erre a csutorára
építette föl a fiú az ő haditervét.

Okkal, ok nélkül, mindig ott settenkedett a szere-
csen körül, s hogy eléje fordult, mindannyiszor úgy
tett, mintha jókorát huzna a Kórán előtt tilalmas
italból és nagyokat csettintett utána. A fekete hárem-
csősz vadul forgatva nagy dió-szemeit és vicsorgatva
fehér lapát-fogait, haragos kézmozdulattal tiltotta el
magától a fiút. Jiczhák vállat vont. Mit ő neki ez
az undok ördög! Neki nem parancsol. Csak azért is
szüresölgette a kiprószt, hogy a fekete felvigyázónak
majd kidőlt utána a szeme.

De végre is a kisértés fogott. Egy óvatlan pilla-
natban, a Kórán valamely sátánüző szúrájának mor-
zsolgatása közben, az eunuk kikapta Jiczhák kezéből
az aszalttök-csutorát, nagyot rúgott a fiún, hogy ez
majd kiesett a korláton, és aztán kiöntötte az ördögi
folyadékot — csakhogy magába. Az egyik vitorla mögül
jól látta ezt az ifjú. A lányok, elfogódva a játékban,
mesében, dalolásban, ügyet sem vetettek a jelenetre.
Csak azon vette észre magát Jiczhák, hogy az eunu-
kot elnyomta a kegyes fölháborodás. Egy kötélzalajtó
csigának nekitámasztva fejét, akkorákat hortyogott,

hogy hallatára a kis lányok mind odafutottak, közrefogták és nagyokat nevettek az elázott gardedámon.

Itt a cselekvés ideje! A szerelem volapükjén ért minden fiatal szív. Főképen, ha az a volapük már inkább esperanto, mely reménységet nyújt és biztatásával éleszt. Hát egy adott őrizetlen, boldog pillanatban összevillant két szempár — a babáé meg a gyereké — s még egy jelentős szó is röppent a szép grúz lány felé. Csak egy. Ez, hogy «beldiz», ami grúz nyelven kikötöt jelent. Megértették.

Aztán leszállt az est és sok csillagok jöttek és valamennyi beléragyogott egy szerelmes ifjú szívének a kellős közepébe. Mély csönd a fődélzeten, csak a habturó hajónak orra okozott neszt a locsogásával, meg a kötelek verődtek össze, midőn hullámvölgyből hullám tarajára lendült a két árboczos brigg. S minden-egy lendület közelebb vitte őt az isztambuli nagy beldiz felé, melynek ölébe édes reménységének horgonyát akarja belebocsátani.

Óvatosságból, míg a sik tengeren voltak, feléje se nézett a «rakománynak», mely egyébként már két napja nem mutatkozott, nyilván a szerencsen parancsára, aki maga is ama végzetes pillanat óta, hogy a szent kórán parancsairól megfelejtkezett (amit úgy is lehet érteni, hogy «befelejtezett») ki sem mozgott a vaczkából.

Végre, tizednapra, fölcsillannak a Marmara ibolyaszin vizei, a távol ködéből kibúznak a dzsámiák karcsu minarétjei, a fölkelő napfényben pirosan bólingat a cziprusfa lombja és beuszna a Boszporus öblébe.

Sok idő telik el abba, míg a hajót megállítják, lebocsátják a csónakot s míg a szárazföldről jön elő a kaik, hogy partra vigyen embert, árut. Nagy ilyenkor a kavarodás. A ladik egyik evezőse Jiczhák lévén, szemmel tarthatta a kirakodást. Az első szálitmánnyal partra lépett az óvatos szerecsen is. Aztán ott is maradt a nyilvántartás végett. Nagy sikongással egyenkint másztak le a kis grúz lányok az inga hágcsóról az inga ladikba. A szerecsen egy kövér lefátyolozott néninek virágszálankint szolgáltatatta át őket, hogy aztán, ha csomóba verődve együtt lesznek mind, a bekerített nagy udvarba terelje őket, melynek egyik oldalán állott a hán, a hosszú pajta, a leány-börze, amely körül ifjabb-öregabb török urak álldogáltak avatott eunukjaik kíséretében, hogy az árucikkek fogát megvizsgálják s testi épségök felől tudomást szerezzenek, mint ez az eleven rakományok körül szokásban van.

Az utolsók között volt a Jiczhák szerelme is. Oh ravaszság és vakmerőség, fiatal szívek nemtői, legyetek segítségére!

A szerecsen, míg a duena strázsálta a kis lányokat, még egyszer fölkapaszkodott a hajóra, ahová Jiczhák másodmagával kísérte el a hárem-ört, hogy ez a gazdával végkép leszámoljon. Jó ideig himbálózott lenn a ladikban az érthető izgatottságtól remegő ifju, míg a szerecsen ismét lekászmalódott a szurkos kötél-hágcsón. Ekkor — Isten a megmondhatója hogyan esett — a szerecsen a vízbe esett. Közel volt a segítség: a fuldokló, kapálódzó eunukot Jiczhák és pajtása besegítette a csónakba. A parton

felgyülemlett néző-közönség, különösen a rableányok nagy kaczagása közt lépett partra a csuromvizes néger, aki mérgesen csattogtatta megint a fogát s rohant a hán födele alá szárazat váltani. A kövér hanum, a török guvernánt, épp hogy az őrizetére bizott jérczéket hessegetné befelé a hánba — ennek is csak Isten a megmondhatója hogyan történt — egyszerre fölbukott, ami a lányokat még nagyobb derültségre készítette. Amaz a vizen, ez a szárazon járta meg. Mert hogy ott hempergett a vastag asszony az utca porában.

S mire föltámasztották a porból, hija volt az egyik jérczikének.

De hija volt az egyik hajóslegénynek is.

Amire tisztába jöttek a helyzet iránt, hol volt már az! A lehető legoperettebb bonyolódás, melyet elképzelhetek.

Ám én tudom hol járt akkor a hajós legény s hova tünt el a drága grúz leány.

Ott szaladtak mind a ketten a Héttorony felé. Kapóra jött nekik egy hirtelen kerekedett nyári vihar, mely vastag borujával és sűrű záporával kedvezett a szerelmeseknek. Mert párosával szökni jó még zivatarban is.

Jiczhák a szülei házba akarta vezetni a leánykát, hogy édes anyja oltalmába adja. De hol az apa háza? Keresi a Jiczhák, de nem akad rája. A ház romokban hevert. Leégett s vele egy egész utczasor, ami Konstantinápolyban végre se nagy sor. Kis ház — ha leégett, lesz más. Amilyen gyorsan pusztul, olyan hamar épül fel ismét.

De hová lettek az ő szeretett népei? Tudakolta őket a környéken. Csak Muszli, az emberséges varga tudott felőlük, de az ő eligazításában se volt köszönet. Mikor a kárvallottak futvást menekültek el az ő műhelye előtt, ott látta Ábrahámot is, az apját, minden családotul. Hol telepedtek le abban a kusza, rengeteg városban: azt ő honnan tudhatta volna azidétt, mikor még most is, ha levele érkezik valamely apának Bagdádból, az ő katona fiától: a török levélhordó a nagy Bazár ezer boltjait végiglépve, kérdezi a boltosokat: ismernek-e valami Daud ben Abdalláht, akinek Bagdádból érkezett levele. Talán ismerik, talán nem. Hány a Daud ben Abdallah az Arany-szaru táján! Hogy induljon neki Jiczhák a Jedikuléh tornyaitól Szkutarin és Bulgurlun át Kavakig, vagy a pérai parton az édesvizi ligetektől Therápiáig s még azon is túl, hogy szüleivel és testvéreivel újból egyesülve, esküvője boldog napjának földerültéig, jegyesét — mert hűséges zsidó létére annak tekintette — az ő édes anyja gondjaiba ajálja? Az utczákon sokat járni-kelni se volt tanácsos. Valamikép neszét vehetnék a kettős szökésnek mégis, és aztán mi haszna volna annak, hogy vízbe esett a szerecsen s a porban felbukott a néni?

Gyorsan határozott s arájával nekiszaladt Ruméliának. Filippopoliszban kereste a rabbit, vagy a dájint, hogy áldaná meg a szerelmes párt. De még csak gyéren voltak ott zsidók. Tán hogy épp minjánra való tellett közülök. Szaladtak hát tovább, tovább, napnyugatnak, míg elértek egy nagy folyót. A partján népes város, Várna. Itt se volt kohol. Tovább, tovább,

te bolygó zsidópár! Átkelnek a Dunán, bevágnak oláh földre, de még ott hire sincsen sehol zsidó községnek. Mennek mendegélnek — vagy mit is beszélek? — szerelem szárnyán repültek, oly igaz mint élek.

Hát egy szép városba érnek, melyet bástya övez. A neve Temesvár. Már itt akad néhány zsidó család, de községgé szervezkedni még nem birt.

Igy kerülnek föl Pestre. Éppen négy hónapig tartott vándorlásuk. Szerelmes szívöknek négy nehéz esztendő. Hol a pap, hogy összeadná őket? Pesten sincsen hitközség.

De annál nagyobb, gazdagabb és régibb van Ó-Budán. Még a húnok, avarok sem jártak itt, de zsidó község már volt: tehetős és tekintélyes. Élén jeles férfiak álltak, mint ez dr. Kohn Sámuel érdemes művében bőven és vonzóan van megírva.

Ki volt boldogabb Jiczháknál! Végre egyesülhetnek az ő szent vallása törvényei szerint. Közben a grúz leánykát a pesti dájin — mi réven s milyen formában, az nincs följegyezve — fölavatja Sárának s befogadja a zsidóság kötelékébe.

És fölvirrad egybekelésök verőfényes napja. A vadóc pogány leánykát jóakaró zsidó asszonyok a szárnyuk alá fogadják már előbb, megidomítják s Adonáj nevére megtanítják.

A Nagyhid-utcza, ma a Deák Ferencz-utcza vége a hajóhidra vezetett, melyen gyerekkoromban sokszor keltem át Budára magam is. Azon haladt egy kis csapat a tulsó part felé. Öreg és ifjú zsidó emberek egy fiatal legényt, öreg és ifjú asszonyok egy

lánycát fogtak közre, kinek feje sűrű, aranyhimes brokát fátyollal volt letakarva. A népek kíváncsian s részvéttel nézték: zsidó menyegzői vonat volt.

Még alig értek a hid közepére, midőn különösen élénk mozgolódás támadt egyszerre. Jött Budáról a «kalapos király», József császár. Az érdeklődés a lakodalmi néptől átterelődött az uralkodóra, aki udvari hintón ment át Pestre. De aztán megoszlott a közönség kíváncsisága s a szokatlan felvonulás felé fordult ismét.

— Mi az ott? kérdé a császár.

— Zsidó menyekző, felség.

— Az a lefátyozott női alak úgy-e bár a meny-asszony?

— Nincs különben, felség.

— És szabad-e valjon látnom?

— Ha felséged parancsolja...

— Nem ha én parancsolom, hanem ha a zsidó vallás törvényei nem tiltják.

Persze, hogy nem tiltják. De a fátyol alá csak uralkodó pillanthat, ami némileg áldást is jelent a fiatal párnak.

A menet megállt, a császár kiszállt, a dájin föltette a háromszögletű kalapot s annak rendje szerint brochét mondott az uralkodóra, mit ez tisztelettel hallgatott végig. Majd nyájas mosolygással közeledve az ara felé, engedelmet kért a fátyol föllebbentésére. A dájin nem csak nem tiltakozott, sőt erre a császárt tartozó hódolattal föl is kérte.

Föllebbenté tehát a fátyolt II. József és meglepetve nézett az új zsidó hajadon arcába.

— Entzückend! mondá hadsegédéhez fordulva.

Csakugyan: entzückend is volt. A familiában sokat emlegették a zia Sarah tündöklő szépségét, bájos alakját s szavának kellemes csöngését. Édes anyám csak homályosan emlékezett rá, a már akkor világtalan öreg asszonyra.

A császár intésére a «Säckelmeister» — így maradt fenn ez az elnevezés a családi hagyományban — körmöczi veretü hat darab aranyat adott át a völegénynek: «építse meg vele házát».

Ezzel az aránylag nagy összeggel vetette meg tisztos jólétnek alapját az én dédatyám. Boltot nyitott keleti czikkekből — amin azonban ne tessék hárembe szánt lányokat érteni — ott a Nagyhid-utcza egyik kapuzsinében. Régi, de már nagyon régi pesti emberek még emlékeznek talán reá. Drótos födelü török pipát, csibuk-szárat, borostyánkő-olvasót, papucsot, leveles és hosszuszáru vágott sárga dohányt s több effélet árult ott egy turbános, festői alaku szefárd spanyol zsidó: Benjamin bácsi, dédapámnak elsőszülött fia, aki apjától vette át az üzletet s meggyarapodott bele, míg dédapám — már most don Jiczhák néven emlegették — rátérve a magyar termények értékes voltára, gyapjuval és kenderrel kereskedett. Gyapjuval Szilézia, kenderrel a Balkán felé. Ifjabb pestiek meg nyilván látták is több év előtt a Calderoni boltjának bejáratától balra azt a pompás tanulmányfejü astronomust, aki lebegő égszin palástban mérte nagy czirkalommal az égi globus csillagait. Laccatari olasz festőnek volt a jeles műve, mely egyszer csak eltűnt a bolt elől. Annál kedvesebb

meglepetésemre szolgált, midőn nem régiben világjáró Hopp Ferencz urnak szives meghívására, hogy értékes népismeit gyűjteményének legujabb szerzeményeit tekinteném meg: az Andrassy-ut egyik nyaralójának lépcsőin fölhaladva, szembe kerülök a szép öreg csillagásszal, az én Benjamin nagybátyám arczképével. Az ő apja, az én dédapám, don Jiczhák volt megalapítója az első szefárd községnek Pesten, mely, mint örömmel értettem meg, még ma is fennáll, persze hijával annak a bő gyámolításnak, melyben dédapámtól, majd fiaitól és a mind számosabbra szaporodó hivektől részesült.

Érett fejjel sokszor elgondolkoztam azon a megható ragaszkodáson a régi hazához, melynek nyelven beszéltek s beszélnek tán ma is még az onnan, Spanyolországból, világgá üldözött zsidók. Az «Egyenlőség» egyik tárczaközleménye az altonai zsidó temető héber és spanyol felirásu sirköveit rajzban is bemutatván, szintén bizonyosságot szolgáltat a szefárdok ragaszkodásáról az ő anyanyelvükhöz. Ó-castiliai és andaluz régi dalok alá vetett kegyes zsolozsmák és zemirák hangzottak fel ünnepek előestéjén dédatyám asztala körül, melyen nagy kelete volt a spenóttal töltött nemzeti süteménynek.

Az egyik dal tisztán maradt meg emlékezetemben, s mikor még hegedülgettem, megilletődött unokatestvéreim épülésére és gyönyörüségére sokszor eljátszottam.

Négy fia közül a legifjabbik, József volt az én nagyapám. Benjaminról már szoltam. Gábrielt, a másodikat, alig ismertem. A negyedik világgá ment,

Amszterdámig meg sem állott, s okom van fölteni, hogy Batáviának ez idő szerint való helytartója, majd gyarmati minisztere, az ő unokája.

Midőn én ismertem meg dédatyámat, már roskatag, hajlott gerinczű aggastyán volt. Mint legidősb déd-unokája, én voltam az ő kedvence. A más köhintése is megzavarta, de én kalapálhattam, kerepelhettem kedvemre: sohasem panaszkodott miatta. *Pápu* — ezt volt az ő családi czime — az ősi patriarchalis értelemben: fejedelme volt a háznak.

114 esztendőskorában halt meg a király-utczai Schmiedunger-ház egyik földszinti lakában. Nem csupán a zsidó községnek különféle szertartásu tagjai, de a keresztyénség is seregestül lepte el a hosszú Király-utczát és környékét. Ilyen zsidó temetés elodáig sem esett még Pesten.

Temetés után pedig 80 éves nagyapám a kriától megtépett ruhában a halottas szobába térve, hamut szórt a fejére, oda hanyatlott a zsámolyra és zokogva kiáltá: «*Leesett az én fejem koronája!*»

Budapest.

Ágai Adolf (Porzó).

KIRÁLYKORONA.

Részlet Salamon ben Gabirol eredetijéből.

Imámmal ember boldogul,
 Erényben, jóban gazdagul.
 Csudát, a mit isten mível,
 Zengek el itt rövidséggel.
 Legszebb éneknek tekintem,
 «Koronának» elneveztem.

I.

Csudatetteid eltöltik lelkemet,
 S ámulatba ejtik az én elmémet,
 Mert a mily páratlan a Te erősséged,
 Oly kápráztató a Te fényességed
 S a mily elragadó a Te fenséged,
 Oly rajongást keltő a Te dicsőséged.
 Tied a kormány s a mindenek feletti nagyság,
 A legnagyobb tisztelet és gazdagság,
 Égi és földi lények
 Vallják, hogy elenyésznek,
 Mig Te örök létben
 Alkotsz földön, égben.
 Tied a hatalom,
 Hiába a buzgalom
 Melylyel elménk erőlködik,
 Lelkünk folyton vágyódik,
 Hogy titkaiba behatoljon,
 Rólad fogalmat alkosson.
 Véges eszünk Téged el nem ér
 A lét okához hozzá nem fér.

Rejtély a neved bölcsek előtt,
 S az erő, mely semmiből világot szült.
 Hatalmad mindent napvilágra hoz,
 Mi kíváncsiaknak fejtörést okoz.
 Teremtényid' szeretettel gondozod
 Jutalmát a jóknak fentartod.
 Titkaidba nem tekint be emberszem
 Nem fér hozzá még csak sejtelem.
 S az örök lét, min nem fog enyészet
 S a trón a magas felhők felett
 S a lakhely ott a világűrben
 Fátyol fedi — soha föl nem lebben.
 Tied a lét s annak csodás visszfénye
 Abból eredt a földnek minden lénye.
 Mi is, kik e földön izgunk, mozgunk,
 Életet is csak ettől kapunk.
 Két világot bölcsességgel alkottál,
 Köztük elválasztó határt szabtal,
 Az egyikben a tetre nyilik alkalom,
 A másikban az érdemre vár jutalom.
 S az a jutalom, mely jámboroknak kijár,
 Mély titokba rejtve maradjon bár,
 De el nem marad, mert hol jót találtál
 Érdem szerint jóval mindég jutalmaztal.

II.

Egy vagy Te, eleje a számnak
 Alapja s fentartója a világnak
 Egy vagy, s kik egységed felett elmélkednek
 Minden eredmény nélkül bölcselkednek
 Egy vagy, s egységed nem fogy, sem gyarapszik
 Nem lesz hiányos és nem nagyobbodik.

Egy vagy, de nem olyan, mint egység,
 Mely elsajátítható számlálható mennyiség
 Mert lényeddel össze nem fér többség.
 Sem változás, vagy különféleség,
 Jelző rá nem alkalmazható,
 Külső alakban nem gondolható,
 Egy vagy, s lényednek határt szabni
 Annyi mint elmém szárnyát szegni,
 Azért óvatosan járok az én utamon,
 Hogy hiba ne essék az én szavamon
 Hisz' egy vagy mindennél magasabb,
 Hogy' képzelhető náladnál magasztosabb?!

III.

Létedet a fül hallása
 Nem fogja fel, sem szem látása.
 Nincs helye itt a kérdéseknek:
 Honnan? Hogyan? s a Miértnek.
 A Te léted önczél neked
 Részt más benne sosem vehet!
 Léted időt megelőzött
 És semmi helyben nem kezdődött.
 Léted titkát ki fürkészi?
 Azt nyomozni ki merészli?
 Mélyen, mélyen el van rejtve,
 Soh' sem léssen az megfejtve!

IV.

Élő Isten! életedben
 Nincsen határ az időben,
 Sem a kezdet nincsen tudva,
 Sem hogy meddig van kiszabva.

Életed nem tűnő, múltó,
 Mint halandóé alakuló,
 Melynek vége, bogár, féreg,
 Föld és por és hamuréteg.
 Boldog, ki Te hozzád férhet,
 Téged eszmében megérthet
 Nem szorul az földi élvre,
 Képmásodra él örökre!

V.

Veled szemben minden nagyság
 Eltörpül — csak is hiúság.
 Dicsekedhet-e előtted
 Előnynyel bármi fölötted?!
 Magasztos voltodhoz elmélet
 Vagy élénk képzelet nem férhet.
 Fényesebb az napszekérnél,
 Kápráztatóbb égi tűznél,
 Nagyobb vagy Te minden nagynál.
 Hatalmasabb föld uránál
 Dicsőséged zsolozsmával
 Nem jelezhető, sem imával.

VI.

Hősnek gondol a képzelet,
 Látva csodatetteidet.
 Nincs a földön oly teremtmény
 Vagy magasban szellemi lény
 Mely tetteidhez hasonlókat
 Csodaműket létre hozhat.
 Véghetetlen a hatalmad,
 Korlát nélkül az uralmad.

Erőd nem függ változástól,
 Események beálltától,
 S a milyen nagy a hatalmad,
 Akkora a Te irgalmad,
 Melylyel jogos harag helyett
 Mindég gyakorolsz kegyelmet
 Gyarló, vétkes embereken
 Bűn fertőjébe sülyedteken!
 Igaz hősök a száanalom,
 Megbocsátás és irgalom.
 Ezt vallja Rólad minden lény
 Égi és földi teremtmény!

VII.

Égi fényt sugároz lényed,
 Csak tiszta lélek láthat Téged,
 Bűnös szeme föl nem ismer,
 Vakon jár a gyarló ember.
 Homály földi e világot,
 Láthatlan itt világosságod,
 S a mi rejtély a föld tekén,
 Szembe tűnik Isten hegyén.

VIII.

Elérhetetlen magasságban
 Trónolsz, örök fény honában.
 Jámbor lélek hozzád vágyik,
 Közeledbe áhitozik.
 De hasztalan az igyekvés,
 Hiába fáradság, törekvés.
 Csak tetteidből tudunk rólad,
 Más egyébről ki is szólhat?!

IX.

Istene vagy Te mind a többi isteneknek,
 Erről teremtményeid tanúságot tesznek.
 Ez a dicső név készlet bárkit hódolatra,
 Imádásra és buzgó istenszolgálatra.
 Uroknak elismernek minden földi lények,
 Mert dicsőséged' zengik bámulatos tények.
 S ha álúton bolyongnak gyöngé elméjük,
 És mást imádnak számos korlátolt eszüek,
 Dicsőségednek fénye ezzel soh'sem csökken,
 Csak egy cél felé törnek, bárha szárnysegekten.
 Vaksággal megverve bár, hiszik hogy jól járnak,
 Hogy ily hamis úton hozzád majd eljutnak.
 De majd az egyik bele esik a verembe,
 Majd meg a másik elvész mocsaras elembe.
 Szentül hiszik ugyan, hogy a nagy cél elérték,
 Holott az erejüket kárba vesztették.
 Míg igaz tisztelőid nyílt szemekkel járnak,
 Erény útján a célhoz szerencsésen jutnak.
 Nem térnek el jobbra, sem balra más irányban,
 Helyöket találják a király udvarában.
 Föntartasz Te mindent az isteni lényeddel,
 És mindent támogatsz Te egységességeddel.
 Nincsen különbség bármily jelzővel illessünk,
 Isteni avagy tiszta egységed' említsük.
 Ősidőktől a léted, mindent megelőzve,
 Ugyanaz a mi léted minden lényt túlélve.
 Pusztá nevek ezek, egy fogalmat rejtenek
 Más szavakkal bár, csupán egyet jelentenek.
 Nagybecskerek.

Dr. Klein Mór.

EGY UJONNAN FÖLFEDEZETT AFRIKAI TESTVÉRNÉPÜNK.

Azok mellé a világraszóló felfedezések mellé, melyeket a régi Assyria és Babylonia földjén tettek és melyek a Babel-biblia néven ismert tudományos mozgalmat előidéztek, sorakozik egy újabb felfedezés, melyet egy *Merker* nevű csapatfőnök, Német-Kelet-afrika pusztaságain tett.

Míg az assyr-babyloniai fölfedezések a föld gyomrában eltemetett ékiratos tábláknak napvilágra hozatalában és megfejtésben valamint a bibliai hagyományok, törvények és zsoltároknak a babiloniai párhuzamos elbeszélések, törvények és himnuszok által való megvilágításában áll, a mi kelet-afrikai kutatónk egy élő népet állít elénk, mely bibliai emlékeket őrzött meg naiv szóhagyományozás útján.

E nép: a *maszai* nép, maga is úgy testalkati mint lelki tulajdonságaiban a sémi származás jeleit tünteti fel; nyelvét is egyes újabb kutatók a sémi ághoz tartozónak bélyegzik. — A hagyományok, melyeket e nép ajkairól elleshetünk, annál becsesebbek ránk nézve, mivel teljesen mentek úgy idegen befolyástól mint egyéni felfogástól vagy képzelődéstől. A maszai nép ugyanis az írást-olvasást nem ismeri, a szomszéd néger néptörzsekkel faji büszkeségből nem keveredett össze és jelenlegi tartózkodási helyén a hagyomány szerint ősrégi idők óta, kutatónk következtetése szerint már legalább is az egyiptomi IV. dynastia ideje óta, vagyis a Kr. e. 5000. év óta lakik.

Így hát módunkban áll Izrael népének gyermekkori emlékeit egyik rég elszakadt testvérének ugyan csak gyermekkori emlékeivel ellenőrizni, egyszersmind egyező és eltérő felfogásukból e népek ősi jellemére némi világot vetni, valamint egyes későbbi időben kialakult, de régi eredetű törvények és intézmények ősi jelentőségét is új világításba helyezni!

A maszai nép sötétbarna bőrű, nyulánk, karsú termetű, műveltségben a környező néger törzsek közül messzire kimagasló három törzsnek egyesüléséből eredt. Származását Dél-Arábiába lehet visszavezetni, a honnan a hébernek testvéreként éhinség következtében volt kénytelen hosszabb időközökben csapatonként kivándorolni. Harcziasságánál fogva utat tört magának délfelé és itt ma rémületet kelt a szomszéd népekben.

A nép fölött egy fő áll, ki inkább prófétája és szentje mint uralkodója. Ez a méltóság apáról-fiúra száll egy s ugyanazon nemzetségen belül. Külső jelvénye a szakálviselés, ellentétben a nép többi fiaival, kik szakállukat kitépik. A nép erkölcei is műveltségével arányosan nemesebbek a többi fekete törzsekénél. A házasság intézménye ugyan nagyon alantas fokon áll, a többnejűség általános, a hitvestársi hűség és a kizárólagosság a házasfelek között nem kötelező, de a gyermekeket oltalmazza a közhatalom a szülői önkény és zsarnokság ellen. A gyermek csak házasságáig marad a szülők tulajdona, addig sem lehet sem megölni, sem eladni vagy elzálogosítani. Annál szigorúbb a fegyelem a családon belül. Férj és feleség csak külön fülkében lakhatnak, a fiatalabb testvér

nem előzheti meg az idősebbiket a nősülésben, hacsak ennek engedélyét meg nem váltja. A férj elhalálása után a nő minden további formáság nélkül a férj legidősebb fivérének tulajdonába mehet át. Bizonyos kiméleti időn belül a férj meg nem érintheti feleségét, ugyanakkor el nem hagyhatja még hadbavonulás czimén sem. A nők iránt az ellenség leverésénél is kiméletet tanúsítanak. Míg a férfiakat irgalmatlanul lemészárolják, a nőket az egyes harczosok nőül veszik, adott esetben ezek gyermekeit is, de soha sem teszik rabszolgákká. Ellenben a ház körül minden munkát a nő végez és ezt isteni büntetéskép tartják.

A rokoni és felebaráti szeretetben is magas erkölcsi kultúra színén állanak. A fogságba esett nemzetségbelinek mindig akad rokona, a ki minden áldozatot meghoz, hogy atyjafiát kiváltsa. Ellenben az idegent és ennek megfelelően az európaít is lenézik, velük szemben az adott szó szentségét sem tisztelik, mert a maszai nép abban a tudatban él, hogy Istennek egyesegyedül kiválasztott népe, minden más nép ő neki van alárendelve.

Még mélyebb megvetést éreznek a saját nemzetségükbeli *kovács-kaszt* irányában. Ezt istentől elrugaszkodott, tisztátlan osztálynak tartják, melynek tagjaival összeházasodni is beestelenség és melylyel szemben a vendégjog gyakorlása alól is mindenki fel van oldva. Viszont kovácsnak vendégbarátságát senki a legvégső szükség esetében sem veszi igénybe. A kovács szó is oly borzalmas valami előttük, hogy azt esti órában ki nem ejtik. Ez az előítélet azon a vallási felfogáson alapszik, hogy ők Isten ellenségei, mivel

a vérontás isteni tilalma ellenére fegyvert kovácsolnak és így az öldöklés előmozdítói. Tényleg magát a fegyvert is, noha nagyon gyakran élnek vele, tisztátlanak tartják, úgy hogy kézhez vétele után úgy a fegyvert mint kezüket megmossák.

Képzőművészetet e nép absolute nem ismer, a zenei érzéknek csaknem teljes hijával van.

Számrendszere a tizedes, de a 60-nál a tizesek sora végződik és kezdődik egy új sor, úgy mint nálunk a 100-asnál.

Az időt a maszaik évekre, hónapokra, hetekre osztják be. Évszámításuk nincs, csak egyes nevezetes esemény mint pl. dögvész, köré csoportosítanak mindent; hónapjuk hold-hó; újholdjuk a hó 6-ikára esik; a hét eredetileg egy újholddal kezdődött, de azóta attól függetlenül számítják.

A maszai nép *vallása* tiszta *monotheismus*, Istennek semmiféle képben való imádását nem engedik meg. Istent *Ngainak* nevezik, őt végtelen, mindenható és mindentudó szellemnek tartják, a ki igazságosan ítél az emberek cselekedetei fölött és a kit imádsággal meg lehet kérlelni; akaratát angyal által viteti végbe. Az angyalok hím és nőneműek a szerint a mint férfihoz vagy nőhöz vannak kirendelve. Angyalok viszik fel az emberek lelkét is a mennybe és az elhaltak helyébe azonnal egy akkor született gyermek oltalmazását veszik át. A túlvilágban van paradicsom és sivatag. A jók a paradicsomba jutnak el és ott dús kertekben élik világukat, nőt azonban ott csak egyet vehetnek el. Isten a szivárványban adja jelét elégedettségének, a viharban pedig haragjának.

Az imádság rendes körülmények között csak nőnek való, férfi csak nagyobb megpróbáltatások napjaiban fordul imádságban Istenhez. Az imádság alatt észak felé fordulnak, mert ott az őshaza irányában van a paradicsom.

Már egyes, eddig ismertetett felfogások is sejtetik Izraél népével való szellemi rokonságukat, de sokkal meglepőbb még néhány *hagyományuk* a világ teremtésére, az ember bűnbeesésére, vízözönre és a kinyilatkoztatásra vonatkozólag.

Ezen hagyományok láncolatából csak a főbbeket emeljük ki, melyeknek rokonsága vagy azonossága a bibliai őshagyományokkal félreismerhetetlen.

Kezdetben — így szól a hitregék — a föld kopár sivatag volt és egy sárkány tanyázott rajta; egyszer Isten az égből leszállt és a sárkányt véres tusában leverte. Ennek patakzó vére megáztatta a földet és megtermékenyítette; a kiömlés helyén van a paradicsom.

Aztán egy-egy szóval megteremté Isten a napot, holdat, csillagokat, a növényeket és állatokat és utoljára az emberpárt.

Az emberpár teremtése úgy ment végbe, hogy a férfit a felhők birodalmából bocsátotta le Isten, a nőt pedig a föld porából alkotta. Az első találkozás a paradicsomban volt, a hová Isten vezérelte az embert.

Isten minden fát az embernek bocsátott rendelkezésére, csupán egy fára mutatott rá, hogy annak gyümölcsét tiltja. Az emberek egy ideig engedelmeskedtek, hisz volt legelő barmuk, melynek tejét élvezték. Ruhát, sátrat még nem ismertek.

Isten naponként meglátogatta az embert, egy létrán szállott le, mely azonnal Isten eltűnése után szintén láthatatlanná vált.

Egyszer azonban hiába kereste az embereket, elbujtak egy bokor mögé, mert félték szeme elé kerülni. Midőn aztán hívta őket, végre megjelentek és bevallották, hogy restellik, de be kell vallaniok, hogy bünt követtek el: ettek a tiltott fa gyümölcséből. A férfi az asszonyra mutatott rá mint csábítóra, ez pedig a háromfejű kigyóra, a ki azzal biztatta őket, hogy Istenhez hasonlónak lesznek hatalomban. Erre Isten kiűzte az embert a paradicsomból, a kigyóra pedig azt a büntetést mérte, hogy azontul odukban fog lakni. Az ember utána futott Istennek, de ekkor a hajnali csillag útját állotta. Így az ember künn rekedt, a hol gond és küzdelem várt reá.

Isten azonban megszánta az embereket és az égből marhát, szamarat és kecskét bocsátott le, hogy ezek vérével csapolják, de meg ne öljék.

Az első emberpárnak három fia volt, a kik közül kettő pásztor volt, a harmadik meguntta ezt a mesterséget, megszökött és egy földműves népnél telepedett meg.

Egyik unoka a fabuzogány feltalálója, egy másik ember az orvosságokat találta fel.

A hatodik nemzedékben az emberek gonoszsága már türhetetlenné vált, miért is Isten elhatározta, hogy vízárral elsöpri az emberi nemet. Tumbainot nevű jámbor, istenfélő embert jó eleve figyelmezteti, hogy készítsen maga, két neje és hat fia számára bárkát, hogy megmeneküljenek. Csakugyan beáll az esőzés és a bárka úszni kezd. Napok multával aztán

kikivánkozott az ember. Hogy kikémlelje, vajjon látható-e már a szárazföld, kiküldte a galambot a bárkából, de ez aléltan tért vissza, jeléül annak, hogy még nem talált egy talpalatnyi földet, a hol megpihenhetett volna. — Pár nap múlva aztán a kányát bocsátotta ki, még pedig úgy, hogy egy horgot kötött a farkára, hogy ha szárazra bukkan és ott leszáll, ott a horog a földben megakadjon és tollát kirántsa. A kánya csakugyan visszatért, tollát és a horgot pedig ott hagyta. Ez biztató jel volt a kikötésre. A mint a hajóból kiszállt, a világ négy táján egy-egy szivárványt pillantott meg.

Később egy tüzes kigyó jelent meg és kívánta az emberektől, hogy imádják, de az emberek nem hajoltak csábítására és ezért Isten egy angyaltól küldé üzenetét. Ez vihar és kiáltás közepette jelent meg Isten hegyén és a következő napra gyűlésre hívta össze az öregeket. Ezek a hegy közepéig haladtak, de tovább nem mehettek. Ekkor egy féllábú, mankóra támaszkodó angyal a következő *tíz parancsolatot* hirdette ki.

I. Isten egy. Ezentul Ngainak kell nevezni, nem úgy mint ezelőtt.

Képet ne készítsetek róla.

II. Az idegent csak botokkal, fahusángokkal szabad lövöldözni, kést ne használjatok, mert Isten megtiltotta az emberölést.

III. Ne vegye el senki a másét.

IV. Ne czivódjatok. Csak öregek ihatnak mézsört, a fiatalok megrészegednek tőle és czivakodásra kerül a sor.

V. Harczos és nőtlen a más feleségéhez ne nyuljon.

VI. Az elszegényedetteket támogassátok.

VII. Csak egy uralkodjék rajtatok; peres ügyekben az öregek biráskodjanak.

VIII. Mindenkinek csak egy neje legyen. Az újszülöttért való áldozás elrendelése.

IX. Nöstény állatot ne öljetek le. Csak levágott állat húsa szolgálhat eledelül.

X. Két ünnep elrendelése: a 9-ik hó 8-ik napjára és a 7-ik hónap 7-ik napjára.

Csak később rendelte el *Musana* a 7-ik nap, mint «jó nap» megünneplését.

A hagyomány még egy örökség körüli cselt is ismer, mely a Jákobének a mása. Csakhogy itt az ikrek száma három, a csel a legfiatalabb követi el a két idősebb kárára ugyancsak kecskebőr felöltésével az éj sötétjében, úgy hogy ő kapja az apai áldást és az örökséget. A legidősebb testvér, a mint hazajön, kéri az apai áldást, a csel kiderül, de az apa már nem változtat végrendeletén és meghal. Erre a legidősebb testvér elvándorol, sereget gyűjt és rátámad öcscsére, de ez azzal mentegetőzik, hogy apja ő érte kiáltott és ő nem is sejtette, hogy apja téved a személyében; ajándékkal is megengeszteli és azontul békében élnek.

Egy későbbi nemzedékben él egy *Marumi* nevű dadogó, jámbor isteni férfi, a kitől Isten újabb üzenetet küldött az emberekhez.

Ilyen új törvények: a vérszövetség megpecsételése (circumcisió) és a hitetlenek ellen viselendő véres háború, mely mindezideig el volt tiltva.

Egy későbbi törvényhozó elrendeli, hogy a 7-ik hó Újhold napján egy-egy kerület emberei egybegyülje-

nek, hogy a testvériség érzelmeit ápolják, a szegényeken segítsenek. Ezen ünnep bekövetkeztét napokkal azelőtt követek adják tudtul az egyes központoknak, az egyes kerületeken belül pedig antilopszarvból készült kürtökkel hirdetik az ünnepet.

A felsorolt hagyományokon és törvényeken kívül még számos aprólékos, a folklomba tartozó szokás és babona tüntet fel érintkezési pontot a zsidóság népszokásaival és néphitével.

Kezdjük a legállatiasabb cselekedetek egyikével: az evéssel.

A maszai népnél is *tilos húst és tejet együttesen enni*, sőt ott ugyanazon napon sem élvezhető a kettő semilyen sorrendben sem. A húsos és tejes ételt szigorúan elkülönítik. A «kettős könyvvitel» e törvényét — mint Jellinek nevezé — a tóra ezen szavára vezetjük vissza: «Ne főzd a kecskegödölyét anyja tejében». (Móz. II. 23. 19.)

A tóra ezen pár szóban elrendelt törvényét, mely háromszor is ugyanazon szavakkal ismétlődik és mindig egészen más jellegű, mint étkezési törvények sorának a végén, képies szavainál fogva különféleképen magyarázták. — A zsidó talmudi hagyomány e szavakat közmondásszerű szólásnak véve, azoknak sokkal tágabb értelmezést ad és pedig azt véli bennök kifejezve látni, hogy: ne egyél húst tejjel. Így értelmezte már Onkelos aram fordításában az u. n. Targumban.

Ibn Ezra Ábrahám (XII. század) egy régi írásmagyarázónak azon értelmezését idézi, hogy a főzés szó itt a héber nyelvhasználat szerint érlelést, késleltetést jelentene és e szerint a vers értelme ez volna:

Ne hagyd a kecskegödölyét anyja tején, t. i. nyolcz napon túl, hanem ekkor válaszd el. A maga nevében ugyanő egész másképen magyarázza e törvényt: Ne főzd a fiatal állatot anyjával egyszerre. Ehhez párhuzammal is állítja a tóra ezen törvényét: A barmot, juhót fiával együtt ne vágjátok le egy napon (Móz. III. k. 22. fej. 28. v.)

Luther Márton az Ibn Ezra idézte névtelen tudóssal ép ellenkező irányban fogja fel a törvény értelmét: Ne főzd a kecskegödölyét addig, a mig anyja tején él.

A maszai népnél uralkodó törvény mégis a zsidó hagyományos értelmezésnek ad igazat és mutatja, hogy mennyire megbízhatatlan néha a szabad értelmezés a hagyományhoz képest, mely sok esetben régibb eredetű magánál a tórai törvény szövegénél.

A *vér élvezetét* maga a maszai nép megengedettnek tartja, de tud egy Eldinet nevű törzsről, melylyel ősrégi időben érintkezésbe jutott és melylyel rokonsági viszonyban volt, a mely vért és véres húst vallási okokból nem evett. Ugyanezen törzsről azt mondja a maszai nép, hogy a *csontot nem engedte eltörni*, hanem a húsdarabot csontostul, a mennyire lehetett, betették a fazékba s csak ha egyik oldalán megfőtt a hús, fordították meg a másik végére. Nálunk ilyen szokás ma nincs, de a biblia a husvéti bárányról mondja: *csontját el ne törjétek* (Móz. II. 12. 46.).

A *névadás és viselés* körül számos észjárásbeli találkozást látunk a maszai és zsidó népnél. — A maszaik rendszerint egy elhalt tekintélynek nevét adják újszülött gyermekeiknek. — Egyéb esetekben a nő adja a gyermek nevét és pedig mindig a születése

körül felmerülő valami külsőleges körülmény megörökítésére épúgy mint a bibliában az ősanyák. Saját nevét maszai ember nem ejti ki, hanem mással mondatja el. Ez arra a zsidó szokásra emlékeztet, hogy a Semóne eszré nevű imádság végén az imádkozó, neve beletoldása helyett, amely talán az ima elmondóját Isten emlékezetébe volna hivatva ajánlani, egy bibliai verset mond, mely az illető imádkozó keresztnevének első betűjével kezdődik és utolsó betűjével végződik.

Az *emberek számlálását* a maszai nép ép úgy mint az ősi izraelita (I. krón. 21. fejj.) vészthozónak tartja, a maszai e féltékenységét a baromra is kiterjeszti.

A maszai nép *gyűrűt* visel amulette gyanánt, melyet áldozati barom bőréből készít, ez a kabbalista zsidóknál dívó azon szokásra emlékeztet, hogy járvány idején *lulavlevélből* font gyűrűt viselnek a vész elhárítására.

A maszai népnél is megtaláljuk a *szemmel verés* babonáját úgy mint a zsidónál (ájin hará). Ismeri a maszai nép a *négy világtáj felé lengetést* is, mit a zsidó nép szintén vészelhárítási célokból a lulavval végez, a maszai nép ezt ugyancsak valami gallyal végzi, még pedig vadállatok részéről fenyegető veszély ellenében.

A *szakállkitépést* az Elkiboron papi nemzetség nem gyakorolja a többi maszaihoz hasonlóan, mert szakálluk hajának varázsló erőt tulajdonítanak. A szakáll kitépését tudvalevőleg papok számára a biblia különösen tiltja. Sámson pedig, a ki szintén názir-pap

volt, hajfürtjeinek tulajdonította emberfölötti erejét. Rokonvonás még mindkét népnél a *levirátus* intézménye, azaz az elhalt fitestvér nejének kötelező nőül vétele; továbbá a *feleségrevaló gyöngéd tekintet* háború esetén, valamint bizonyos *tisztasági intézmények* egyes részletei.

Ime tehát e néhány népies szokás, melyek felsorolását még néhányval szaporítani lehetne, mutatja, hogy olyan aprólékos vonások is, melyeknek mi semmi jelentőséget nem tulajdonítunk és melyekről azt hinnők, hogy a népekkel való érintkezésben tapadtak ránk, mily mélyen gyökereznek a nép lelkében.

Egy-egy szokás két-három elemből is áll és mind-egyik elem a rokon népnél külön-külön vagy pedig más elemekkel egyesülten fordulhat elő. Így van ez a mondák anyagánál és hőseinek jellemvonásainál is.

Vegyük most a *közös hagyományokat* szemügyre, hogy a közös elemeket kiválaszszuk és az eltérések okát is megtaláljuk.

A *teremtési hagyományban* a maszai népnél a sárkány is tényező. Ez a sárkány a babilóniai teremtési mondában is szerepet játszik, szereplésének nyoma azonban félreismerhetetlen a héber hagyományban is, melyből pedig a hagyományozók és feljegyzők a monotheismus szempontjából mindazt kiostálták, a mi az egyisteniség eszméjével összeférhetetlennek látszott.

A babilóniai teremtési mythos szerint is a világ kezdetben chaos (Tiamat) volt, mely az istenek szülője volt; az egyik Isten, Marduk aztán harcra kél

Tiamat ellen, ennek száját felrántja, és aztán dárdájával ketté hasítja, az egyik feléből az eget alkotja, az alsó feléből pedig a tenger vize lesz.

A sárkány elleni küzdelem hagyománya kísért a bibliában több helyen is majd Tanin, majd Leviáthán, majd pedig Ráháb néven.

A *paradicsom* a maszai felfogás szerint északon van, ez érthető eltérés a bibliai meghatározástól, mely közelebbi meghatározás nélkül bár, de minden bizonynyal keletre helyezi. A maszai nép ősi tartózkodási helyét tartja a paradicsom tájékának. — A babilóniai mythosban a paradicsomról nincs szó, csak egy gemma maradt ránk, melyen egy férfi, egy nő, egy kigyó és fa olyan elhelyezésben van vésvé, mintha a bűnbeesés jelenetét akarná ábrázolni.

Az *ember teremtése* a maszai hagyomány szerint nem egyszerre megy végbe. A férfi és nő külön-külön lett megteremtve. A biblia első fejezete szerint «hímnék és nőnek teremté őket» Isten egyszerre, de a második fejezet szerint rég meg volt a férfi a föld porából és csak aztán ennek bordájából lett a nő éjjeli álomban kihasítva. A nő tehát mindenesetre egyenrangú a férfival, akár egyszerre, akár pedig később, de ennek húsból és véreből jött létre. A maszai barbár felfogása szerint a nő földi lény, míg a férfi az égből szállt le.

A *tiltott fát* a maszai hagyomány nem jelöli meg közelebbről, a biblia a tudásfájának tartja; olyannak, melynek gyümölcsét élvezve az ember magára eszmél és hasonlónak lesz Istenhez a jó és rossz megkülönböztetésében. — Hogy a maszai népnél ez a tiltott

fa nem a tudás fája, érthető, hisz egy ily vad nép nem becsüli annyira a tudást, ellenben a héber előtt az első fejlődési fok a gyermeknél is, a jó és rossz megkülönböztetése (Jes. 7. fejj. 16. v). A biblia szól ugyan még egy fáról, az élet fájáról is, de sem Isten tiltó rendeletében (2. fejj. 17.), sem a kigyó csábító szavában, sem pedig a nő bűnénél nincs róla szó, csak ott van említve: ahol Isten kiüzi az embert, hogy az élet fájához ne nyuljon. És el sem tudjuk képzelni az elbeszélés keretébe hogyan illik bele az életfája; mikép képzelhette az elbeszélő ennek hatását az emberre; hisz ha evett volna belőle, örökéletűvé vált volna és akkor a tudás fájának hatását, a halált, megsemmisítette volna.

Isten átka a maszai mondában némi módosulást szenved a bibliaihoz képest. Isten a biblia szerint a férfira kimondja, hogy orczája verejtékével kell kenyerét ennie, átkozott a szántóföld, tüskét és bojtortjánt teremjen. A maszai nép a szántást-vetést a nélkül is lenézi és egyáltalában nem tartja férfihoz méltónak a munkát, tehát az átok ezen része a maszai hagyományban egyáltalában nincs meg, hanem ugyan azon átkot szórja mindkettő fejére, hogy a paradicsomot el kell hagyniok.

A paradicsom őrzésére a biblia szerint Isten a kerubokat és a villogó pallost rendeli ki; a maszai mondában ezek helyett a hajnali csillag szerepel. — A kerubok a biblia több helyén vannak említve, homályos angyalszerű lények ezek, sasszárnyakkal, emberi és oroszlánarczczal. E képzelt alak valószínűleg a babilóniai mythos-világból van véve. A maszai nép-

nél egyébként sem szerepel, itt tehát helyettesítve találjuk a hajnali csillaggal; a villogó pallos mint istentől eltiltott gyilkos eszköz szintén nem illenék a paradicsomnak istentől kirendelt öréül.

Az *első emberpár fiainak* száma a maszai néphagyományban három, a bibliában: kettő, de a maszaik szerint is kettő állattenyésztő volt, a harmadik elzüllött az apai háztól és földművéssé aljasodott. A biblia szerint is Kain földműves volt. Mindkét hagyományban az az őskori életfelfogás nyilvánul, hogy a földművelés alantasabb foglalkozás mint a baromtenyésztés.

A maszai hagyományban máskor is szerepel három fiú, a hol a bibliában kettő, így pl. Jákób és Ézsau-nak megfelelő testvérek.

A *testvérek áldozatáról* és a *testvérgyilkosságról* a maszai monda nem tud. — A bibliamagyarázók némelyike a Kain gyilkossága és a bűnhődése elbeszélésében egy nomád és földműves nép összeütközésének mondai emlékét látja; ha tehát a maszai nép erről nem emlékezik meg, akkor ezen nem kell csodálkozni, hiszen a vereséget a baromtenyésztő szenvedte, belehalt. Ez lehet hizelgő tudat egyföldműves népre, minő Izrael volt, de a maszai nép szempontjából meg nem állhat, mert akkor az élő népeknek mind és így a maszai népnek is egy földművelőtől kellene leszármaznia, a mi a népmondák psychológiája szempontjából lehetetlen. Egy nép sem őrzi meg saját szégyenének emlékét.

Van azonban még egy érintkezési pont a bibliai és a maszai hagyományban. Úgy a biblia, mint a maszai hagyomány szerint a földműves fiú elvándorolt, elzüllött az apai háztól.

Ezen érintkezési pontot valamint az előbbi tényt, Merker nem veszi észre és kalandos magyarázatba bocsátkozik, mely szerint a bibliai kéniták, Kain utódai is kovácsok voltak (vannak, akik *Tubalkajin*-ban, a bibliai őskovács nevében a második szót arab etymologia alapján annak veszik). Merker a Kanaan szót is szörnyű etymologiai kalodába szorítja, hogy magát kovácsnak vallja.

Ellenben magának a *kovácsmesterségnek lenézésére* igenis valószínű nyomokat talál Merker a bibliai törvényben, mely szerint az oltár építésére nem szabad vassal faragott követ használni, «mert ha vasadat emelted rá, megszenségtelenítetted». Ugyancsak az a bibliai följegyzés, hogy Jósua kovakőkést használt egy szent aktus végzésére, szintén támogatja sejtelmünket.

De felhozhatta volna még feltevésének támogatására szerzőnk azt a tényt is, hogy a biblia szerint Saul idejében: «kovácsot egész Izráel földén nem lehetet találni... és egész Izráelnek a filiszteusokhoz kellett lemenni, hogy megélesíttesse kiki a maga kapáját, szántóvasát, fejszóját és sarlóját». (Sám. I. 13. 19—20.)

Az *özönvíz* a maszai néphagyomány szerint főként az első gyilkosság és általában az emberi gonoszság megtorlásakép szerepel. — A biblia a *vérontás* motivumát nem említi ugyan, hanem az özönvíz történetét megelőzőleg és, úgy látszik, ennek megokolásakép az angyalok és emberek összeházasodásának rövid, homályos elbeszélését nyújtja. Felemlíti továbbá, hogy e házasságból származnak a «gibborim, az őskor híres hősei.» — De az özönvíz leírásának végén ott találjuk az isteni szózatot: «Csak a húst életében, azaz vérével

ne egyétek. A ti véreteket pedig, életeteket, számon kérem, minden állattól számon kérem, az embertől számon kérem. A ki embervért ont, annak vére ember által ontassék ki.»

Az oksági kapcsolat az özönvíz és a gyilkosság között még ez összefüggésből is kiolvasható.

A *szivárvány megjelenése* az özönvíz elmúltával a biblia szerint Isten esküjele, és későbbre esőzés után emlékeztetője, hogy többé özönvízzel ne borítsa el a földet. A babilóniai párhuzamos elbeszélésből azt lehet kivenni, hogy a szivárvány az az ív, melylyel Marduk az őstengert legyőzte. Ez tehát a fegyverletétel symboluma gyanánt jelenik meg. A bibliában is ív nevet visel a szivárvány. A maszai hagyományban egyszerre 4 ív is jelenik meg.

A maszai hagyomány az özönvíz története tekintetében is sokkal közelebb áll a bibliai elbeszéléshez mint a babilóniaihoz. A babilóniai elbeszélés szerint az özönvíz hozatalát az istenek tanácsa csupa szélyből határozza el, de az egyik isten Ea, földi kedvencének megmentése érdekében elárulja a titkot, és hogy a többi ember még se tudja meg, ámitó fogásra tanítja. A maszai hagyomány ebben a tekintetben teljesen ingorálja a babilóniainak részleteit, és a monotheismus alapján áll, mely szerint csak egy isten van és ez igazságszolgáltatás céljából bünteti az emberiséget. Úgy a biblia mint a maszai tradíció az özönvíz hősének három fiától származtatja le az emberiség három népcsaládját. Ez a babilóniai mondában szintén nem fordul elő.

A maszai nép, mely ismeri az özönvíz hősének

három fiától való leszármazást, ezek bibliai utódait nem ismeri; nem tud Nimródról, a babilóniai és assyr birodalmak alapítójáról, nem tud a bábeli toronyról.

Hogy sem a babilóniai, sem a maszai népnél nem találjuk meg az ősatyákról szóló elbeszéléseket, mint csakis Izraelre tartozókat, természetesnek fogja találni mindenki.

Ellenben találkozunk mindkét nép hagyományában számos jellemvonással, melyek egyes kiváló emberek attributumaikép lebegtek a népek fantáziájában. Így az első szülött jogainak elcsenése a végrendelkező apa félrevezetése által. A mit a bibliai elbeszélés Mózesről feljegyez, azt elemeire bontva és a maszai hagyományban két törvényhozóra szétbontva találjuk. Így hogy Mózes dadogott. A vérszövetség megkötésének törvényét illetőleg helyesen jegyzi meg Merker, hogy azt a biblia nem fűzhette Mózeshez, mert már Ábrahámra vezette vissza, de viszont igenis előbukkan az egy homályos helyen Mózesrel kapcsolatban is (Móz. II. k. 4. f.), ahol arról értesülünk, hogy Mózes elmulasztotta a vérszövetség megkötését és ezért Isten megtámadja és megakarja ölni, de Cippóra helyrehozza a mulasztást.

Mózes kitételének és megmenekülésének megkapó történetét is ismeri a maszai nép egy mese alakjában más emberre alkalmazva, a ki szintén az ártatlanul üldözöttek megmentőjévé lesz.

Még az ily aprólékos, de a maga korában nagy jelentőségűnek látszó dolog is, mint *Istennek* mint Él saddajnak *újólagos* elnevezése Adonájnak, szintén megtalálja analogiáját a maszai népnél és pedig a 10 parancsolat kihirdetése történetében.

Találkozunk még a maszai hagyományban a *tüzes kígyóval* is, melyet a biblia szerint Mózes készített és melyet századokon át egész Hiszkijáhu idejéig imádtak.

Sok az érintkezési pont a bibliai és a maszai tízparancsolat, úgyszintén a bibliai és maszai ünnepek között is.

Közös törvények a tízparancsolatban :

1. Az egyisten elismerése.
2. Az ölés tilalma.
3. A más vagyónára való áhítozás tilalma.
4. A házasságtörés tilalma.

A biblia egyéb helyein elrendelt törvényekkel párhuzamosak a maszai tízparancsolatnak a *jótékony-ságra* és az *egyeduralomra* vonatkozó pontjai.

Az ünnepek közül a *róshasána* vagyis a hetedik hó első napjára elrendelt bibliai ünnep találja párját a maszai nép ugyancsak kürtöléssel jellegzett és úgy-ílyen napjára eső ünnepében, ha t. i. tekintetbe vesszük, hogy ott az ujhold a hó hatodik napjára esik.

A közös hagyományok és intézmények ilyen hosszú sora arra a feltevésre vezetik Merkert, hogy *a maszai nép valamikor egy volt Izrael népével*. Következtetéseiben kissé messzire megy, amikor egy pár rokon hangzású névvel is operál és Ol eberet-ben Hébert, ameroi-ban az emori népet véli felfedezhetni.

Viszont nagyon logikus a főténynek megállapításában, amidőn a maszai és izr. hagyomány rokonságából a következő négy lehetőséget sorra rostálja :

1. hogy a maszai nép ép úgy mint a héber babilóniai befolyás alatt állottak.

2. hogy a maszai hagyományok hittérítők tanításának eredménye.

3. hogy a hagyományok közös eredetűek.

4. hogy a maszai néptől erednek.

Az első feltevést Merker negatív ethnographiai bizonyítékokkal utasítja el. Sokkal nyomósabban esik latba azon tény, hogy a maszai hagyomány sohasem hajlik a babilóniai felé az izraelitával szemben, továbbá, hogy nem ismeri sem Nimródot, a babilóniai államalapító hős vadászt, sem a bábeli tornyot.

A második feltevést lehetetlenné teszi az a tény, hogy a maszai nép semmiféle hittérítőkre nem emlékszik, s hogy a bibliai hagyományokból egyet sem bír a Mózes utáni korból, annál kevésbé keresztény vagy mohammedán hagyományokból vagy intézményekből.

Marad még az az alternatív feltevés, hogy a hagyományok vagy közös forrásból vagy a maszai néptől erednek. Merker az utóbbinak ad helyt, de ép itt oly kalandos elméletek utvesztőjébe téved, melyeket inkább a fölfedezés iránti vágy, mint az objectiv mérlegelés sugallt.

Merker rendkívül érdekes fölfedezései, sajnos, még semmi más oldalról megerősítve nem lettek, de ha értesítéseinek hitelt adunk, ezek hivatva vannak új mederbe terelni a bábeli és bibliai hagyományok kutatását.

Budapest.

Dr. Fényes Mór.

AZ ATYA KÖTELESSÉGEI ÉS JOGAI A TALMUD SZERINT.

Az atyaság fogalma. — Az atyaság fogalmának helyes megállapítása nem csak elméleti jelentőségű talmudjogi kérdések szakszerű megvilágításához szükséges; nem csak kulturtörténeti szempontból fontos, hanem felette nagy szerepet játszik a vallásos gyakorlatban is. A családi élet szentsége egyik erős alapja a zsidó vallásnak; annak keretében jutnak érvényre a zsidóság legfőbb eszményei. A családi élet középpontja, éltető és vezető lelke az atya. Az atya elmulaszthatatlan kötelessége gyermekeit vallásos nevelésben részesíteni; kétszer napjában hangzik el a zsidó imában az a szentirási vers: «Jól tanítsd azokra gyermekeidet és beszélj róluk midőn ülsz házádban és midőn jársz az uton, midőn lefekszel és midőn felkelsz.» M. V. K. 6. f. 7. Ez eléggé mutatja, hogy a vallás tanítása, mely a zsidóságnak egyik elengedhetetlen alapelve, az atyára mint a család fejére, mint a zsidó élet fentartójára bízott. Az atya mintegy felelős gyermeke vallásáért, a míg csak védő szárnya alatt van; igen számos később említendő vallásos jellegű jogok és kötelességek illetik meg az atyát, és épen azért igen fontos az atyaság fogalmának helyes megállapítása, a talmud, a zsidó vallás szelleme szerint.

Az atyaság megállapításához szükséges:

1. hogy természetes atyja, nemzője legyen a gyermeknek.

E feltétel beigazoltnak vélelmeztetik a házasságban született gyermek atyjánál, a mennyiben a házastársak együttléte legalább 7 hónappal előbb vette kezdetét; vagy ha nem együtt vannak, legfeljebb 12 hónap mult el a különválás vagy a férj halálának idejétől. A hónapok zsidó naptár szerint számíttatnak.¹

Ez a vélelem oly erős, hogy még a szülők ellenkező vallomása sem döntheti meg.²

A házasságon kívül született gyermekre nézve nincs semmi vélelem az atyaságot illetőleg; ott bizonyítás szükséges, a mi nagyon nehéz, ha tekintetbe vesszük, hogy a kritikus időpontban kimutatott együttlét egymagában nem elegendő bizonyíték az apaság vélelmezésére, hanem ki kell mutatni azt is, hogy az anyának nem volt a megfelelő időközön át más férfiúval nemű viszonya. A speciális esetek közül legegyszerűbb az az eset, a midőn a férfi gyermekének vallja a házasságon kívül szülöttet, mely esetben az atyaság vélelmeztetik ugyan, de nem minden tekintetben.³

Örökbefogadás révén nem létesülhet atyasági viszony, úgyszintén nem semmisíthető meg a már létező atyasági viszony kitagadás által.⁴

¹ Jebám. II. fej. 5. misna; b. u. o. 22 a.; jerus. u. o. II. fej. 6. halacha. Az időtartamot ill. v. ö. Jeb. 80 b.

² Kidd. IV. fej. 8. misna, mint általános nézet; r. Jehuda más nézeten van; ő hitelt ad az atya szavainak, de a b. T. u. o. 78. b. megállapítja, hogy az atya szavai csak akkor vétetnek figyelembe, ha gyermeke kiskorúságának tartama alatt szólalt fel; mihelyt gyermeke családot alapított, már akkor nincs helye ilyen felszólalásnak és nem nyer hitelt.

³ Jeb. 69 b; Maim. Jad Hachazáká Jibbum 3. fej. 4. h. és Iszuré Bia 15. fej. 11. és 14. hh.

⁴ Baba Bathra 8. fej. 5. misna; Maim. Nachloth 6. fej. 2. h.

2. Szükséges, hogy az atya és anya zsidó vallásuak legyenek.⁵

E feltételnél tovább kell időznünk, hogy az igazi értelmét el ne hibázzuk, és az esetleges félreértéseket eleve kizárjuk.

A mai életviszonyok közt új mozzanatok játszanak szerepet az apa és fiu fogalmában, a mely mozzanatok a régiéknél, legalább a talmudi irodalomban teljesen hiányzanak. A gyermek atyja vezetéknevét viseli. Ez a modern családi és társadalmi életben nagy szerepet játszik; az atyának czíme és rangja átmegy a fiura; ezek a conventionális külsőségek erősen ki vannak domborodva társadalmi életünkben; az ember becsületébe vágó kérdések; a gyöngédebben érző szív boldogságának elmaradhatatlan feltétele. A talmudban hiányzik ez az egész fogalomkör; egész szelleme küzd az ártatlan gyermek megbélyegzése ellen. A talmud nem ismer különbséget — a gyermekre vonatkozólag — jobbkézről vagy balkézről kötött házasság közt. A természetes atyára, a mennyiben mint olyan vélelem vagy más bizonyítás útján jogilag megállapított, egyenlőképen háramlanak az atyai jogok és kötelességek akár házasságban, akár házasságon kívüli állapotban nemzette gyermekeit. Sőt még a két, vallásos szempontból tekintetbe veendő, törzsbeli származottság megkülönböztetése: kohén és lévi, szintén átmegy a házasságon kívül született gyermekekre egész következettségével. Ha a természetes atya kohén vagy

⁵ Jeb. II. fej. 5. misna; b. u. o. 22b. és 23a.; Kidd. III. fej. 12. misna; b. T. u. o. 68b.

lévi, akkor a gyermek, bár házasságon kívül született, szintén kohén, illetőleg lévi. Csak a vérfertőzés bünéből származó gyermekekre mondja ki a szentírás M. V. K. 23. f. 3. v. azt a sujtó törvényt, hogy mint *mamzér* nem léphet házasságra törzsbeli tisztaságu zsidóval; ezt azonban a talmud csak mint házassági akadályt tárgyalja; társadalmi tekintetben pedig törekszik személyes emberi méltóságától minden becsmérítő és megbélyegző felfogást eltávolítani. Erre vall azon mondása is. «A tanult *mamzér* előbbvaló mint a tanulatlan főpap.»^{5a} Mindazonáltal a *mamzérrel* szemben sem szünik meg az atyaság köteléke. Nevelési, vagyoni és örökösödési kérdésekben époly kötelességei vannak az apának *mamzér fiával* szemben, mint más gyermekével.

A mondottak után tárgyilagosabban elemezhetjük az atyaság második feltételét, hogy férjnek és feleségnek a zsidó vallást kell követniök, különben nem érvényes az atyaság, és a gyermek anyja szerint igazodik származás és vallás tekintetében. E törvényben nincs egyéb kimondva mint az, hogy az atyai kötelességek és jogok conglomeratuma, mely el nem választható a vallástól, mely mélyen gyökerezik a zsidó életben és sehol más népnél, nem található; ily szellemben és ily formában megszünik az apára nézve, ha vagy ő vagy az anya nem zsidó. A mi a gyermeket illeti, az mindig anyja szerint igazodik minden tekintetben. Ebben van elvegység. Eltekintve azon számos esetektől, midőn a kétes jellegű és inga-

^{5a} Hor. 3. fej. 8. misna.

dozó alapokon nyugvó zsidó és nem zsidó házasságok családi életében az asszony önmagára marad gyermekeivel együtt, még figyelembe veendő, hogy a gyermek első benyomásait, első intenzív lelki nevelését anyjától kapja. Ez elkerülhetetlen tény. Ha már most az apa nem azon a valláson van, meghasonlást és zavart idéz elő a felserdült gyermek lelkében, midőn annak ellenkezőjére tanítja, mint a mit édes anyjánál látott és hallott. Itt tehát a természetesség sorrendjét követve, az anyát illeti meg az elsőbbség, mert az ő befolyása érvényesül először, tekintet nélkül arra, hogy fiú-e a gyermek vagy leány.

Még egy kivételes törvényről kell említést tennem a egyes párból származó gyermekeket illetőleg. Míg zsidó szülőktől való gyermekeket, ha tiltott házasságból származnak, a tilalom súlya és mértéke szerint mamzérnek (ha vérfertőző vagy házasságtörő bűnből származik), vagy chalalnak (kohaniták sógorságára alkalmatlannak, ha t. i. csak egyszerü, meghatározott tilalmakba ütközik a szülők együttléte) minősítettnek, addig a vegyes pár gyermekeinél nincs helye e megkülönböztetésnek; a gyermek vagy tisztán zsidó (ha anyja is zsidó) és nem hárul rája semmiféle megszorítás; nem lehet tehát semmi körülmény közt mamzér vagy chalal; vagy pedig nem zsidó (ha t. i. anyja nem zsidó), és akkor semmiféle vonatkozásban nem jön tekintetbe az a tény, hogy atyja zsidó, mert nincs ugyszólván atyaság.

E törvényből is látjuk, hogy itt az atyaság elvitatása igen fontos és nagy horderejű. A vallás szempontja oly átható és döntő a gyermek nevelésére, sorsára

és egész életére, hogy az ellentétes befolyásoknak nem szabad kiszolgáltatni. Ez pedig csak úgy kerülhető el, ha a szülék egyikének befolyását teljes határozottsággal kizárjuk. A talmud az atya befolyását mint távolabb levőt rekeszti ki, és a gyermeket teljesen az anyára bizza, kinek befolyása természet-szerűen, gyermekéhez való szorosabb viszonyánál fogva amugy is érvényesül és meg nem akadályozható. A talmud tehát következetes és részrehajlatlan elv szerint rendezi a vegyes házasságból származó gyermekek ügyét.

Külön említést érdemel azon vegyes pár házassága, midőn a felek közül az egyik zsidó a másik rabszolga. Itt is érvényes az általános szabály, hogy a gyermek anyja szerint igazodik, de az eset mégis merőben különbözik az előbbtől, a mennyiben rabszolgánál vallásról általában nem lehet szó; nem rendelkezik saját cselekvései fölött; nincsen szabad akarata; vak engedelmisséggel követi urát mindenben. Azért találkozunk azzal a felfogással is, hogy ha valaki házas viszonyban van saját rabszolganőjével és vannak tőle gyermekei, akkor felteszszük, hogy visszaadta a rabszolganőnek szabadságát, és a rabszolganő amugyis ura vallását követvén már mint megszabadított és minden tekintetben zsidó nő szülte gyermekeit; azok tehát minden az atyaságból származó jog- és kötelességre nézve atyjuknak tekinthetik a rabszolganő urát.⁶

⁶ Rif Jebam. 20. pontjában összeveti az idevágó különböző nézeteket; kimagasló azok közül Natronai Gaon véleménye. Vannak egyes ellenérvek is; Maim. Gerusin 10. fej.

Ujabb kérdés merült fel a gáónok idejében a kitért zsidóra nézve, hogy nem szünik-e meg nála a családi kötelék. Sokan azt vitatják, hogy a kitért fiuval szemben megszünik önként az atyaság és minden belőle származó vallási kötelezettség, míg mások a kitért zsidóban csak eltévelyedett és kötelességeiről megfeledkezett vétkezőt látnak, ki árulása és hűtlensége daczára is még mindig zsidó; azt nem moshatja le róla semmi, mert születésen alapszik, és így érvényben marad vele szemben minden az atyaságon és általában a rokonságon alapuló vallásos törvény és intézmény. Ehhez a nézethez csatlakozik Maimonides is.⁷

Az eddigiekből látjuk tehát, hogy az atyaság kérdése szoros összefüggésben áll a vallás kérdésével, de lényegileg egészen független a házasság törvényes megkötésétől, a mennyiben csak az atyaság vélelmezésénél jön tekintetbe; de látjuk továbbá azt is, hogy az atyaság határozott természetes és vallásbeli feltételektől függ, de nem az atya saját akaratától, mint a rómaiaknál, kiknél külön forma létezett, mely az atya hajlandóságát, hogy saját feleségétől született gyermekeit elfogadja vagy sem, törvényesen statuálta. Ha a római anya gyermeket szült, azt férje lábaihoz kellett tenni,

19. h.; u. o. Jibum 1. fej. 4. h.; u. o. Nachloth 4. fej. 7. h. és u. o. Abadim 9. fej. 1. h.; Ros Jeb. II. fej. 3. p.; Eben Haezer 156, 2. Az uralkodó felfogás a nézetek részleteinek eltérése daczára a gyermek előnyei mellett dönt.

⁷ Mordchai b. Hillel Halachagyűjteménye összeveti az idevágó nézeteket: Jeb. 27—30. pp., Kidd. 492. p.; Rekanati 342. p.; Or Zarua 605. p.; Eben Haezer 157. p.; Chosen Hamispat 283, 2.

és egészen tetszésétől függött, hogy felvegye-e az újszülöttet és atyjává legyen, vagy sem. A zsidó férfi ha gyermeket nemzett zsidó nőtől, annak ő feltétlenül atyja lett; nem volt semmi szükség kegyes leereszkedésére, hogy gyermekét felvegye, suscipiálja, de nem is használt semmi tiltakozás vagy kitagadás, hogy az atyaságot eltüntesse.

A talmud nem ismeri továbbá a törvényes és törvénytelen gyermek fogalmát; ez a talmud szellemével szemben nemcsak új, hanem egyszersmind lehetetlen, értelem nélküli fogalom. A törvény és a társadalom előtt nem szabad különbséget tenni gyermek és gyermek közt; a származási minőség nem bélyegzi meg a gyermeket semmi tekintetben. Látszólagos kivételt képez a vérfertőzés és házasságtörés bünéből származó gyermek, a kire nézve a házassági törvények bizonyos megszorításokat tartalmaznak, de társadalmilag egyenlő. Érdekes, hogy nála a természetes atyaság teljes érvényben marad. Azokban az esetekben, a melyekben a gyermek anyja szerint állapíttatik meg, époly tisztának veendő vallási, családi és társadalmi szempontból, mint más, kifogástalan házasságból származó gyermek. A szülők vétke nem becsteleníti meg a gyermeket.⁸ Külsőleg, megszólításban, névben sem mutatkozik semmiféle különbség, mert a gyermek úgy sem viseli atyja családi nevét, mert ilyen általánosságban nincsen. A mit ez ellen esetleg fel lehetne hozni azon körülményből, hogy a gyakorlati életben mindig kénytelenek voltak pontosabb megkülönböz-

⁸ Jeb. 45. b.; Maim Iszuré Bia 15. fej. 3, 4. pp.

tetés és félreértések kikerülése végett az atyja nevét is használni pl. Jehuda ben Jákob = Jehuda, Jákob fia; tehát mégis csak érvényesült az atyai név: erre avval felelhetünk, hogy nagyon sokszor szerepel az anyai név is, ha pl. az illetőnek anyja hiresebb és ismertebb volt mint atyja, vagy ha az atyja nem élt, mint pl. M. I. k. 24, 15, 24, 36, 10; 46, 10 — M. II. k. 6, 15; Sám. I. k. 26, 6; II. k. 3, 3; 3, 4; 23, 34; Kir. I. k. 2, 39; Krón. I, 27., 16; stb. eléggé bizonyítják. Ilyen nevek a talmudban sem ritkák. V. ö. b. Gittin 37. b és számos más helyen Abba b. Martha; j. Gitt. 1. 2. r. Jákob b. Adda b. Athalia; b. Berach. 56, b. Ben Damar. Ismael nővérének a fia stb. Ez ingadozásnak bizonyítékául szolgálhat még némileg az a szokás is, hogy halotti és betegért való imákban még most is az anya nevét említjük.

Atyai hatalom. — Ha az atyaság fogalmának megállapításában láttuk, hogy a talmud egészen független más népek, különösen a vele közvetlen érintkezésben álló rómaiak befolyásától, nem fog feltűnni az az önállóság és eredetiség, melylyel a talmud e fogalmat tovább kiépíti és az atya hivatását, hatalmát és kötelességeit a gyakorlati és kigondolt eszményi eshetőségek részleteire nézve tárgyalja és megállapítja.

Az atyai hatalom meg van szorítva és semmiben sem hasonlít a római jog szerinti atyai hatalomhoz. A római atya valóságos zsarnok, ki feltétlen hatalommal rendelkezik gyermekei életével; a mely gyermek neki, akármilyen oknál fogva, nem tetszik, azt vízbe dobhatja vagy kiteheti. Halálra elegendő ok például az is, ha a gyermek szerencsétlen napon született.

Az atyai halálos ítélet rendesen a leánygyermekeket sújtotta. A zsidó atya nem rendelkezik ilyféle vagy ehhez hasonló hatalommal. A gyermek élete, mihelyt csak született, olyan mint a meglett emberé; a ki ez életet kioltja, halállal lakol, mint más gyilkos, még a saját atya is; ebben a tekintetben nincs különbség erős vagy gyenge, testi fogyatkozásu vagy egészséges, fiu vagy leánygyermek közt.⁹ Testi fenytés meg van engedve, de csak a mennyiben ez mint nevelési eszköz szolgál és a neveléshez szükségesnek mutatkozik; ha az atya tulmegy a mértéken, akkor bünös és ugyanazon büntetésben részesül, mintha idegen egyénen követett volna el testi sértést. Ha az atya nem nevelési okból és javító szándékkal üti gyermekét, szintén megbüntetendő.¹⁰

Az atya hatásköre csak kiskoru gyermekekre terjed. A gyermek kiskoruságát illetöleg megjegyzendő, hogy a szülői hatáskörrel szemben három kort különböztetünk meg. 1. Gyámoltalan gyermekkort, mely a 6-dik életév betöltésével ér véget; 2. fejlettebb gyermekkort, mely a tulajdonképi nagykoruságig terjed, (fiunál 13 évig és egy napig, leánynál 12 évig és egy napig); 3. a teljes önállóság korát, mely fiunál, ha a szülői házban él, a 20-dik életévvel következik be, de bekövetkezik előbb is, ha megnősül; leánynál, mihelyt férjhez

⁹ Makkoth 12a.; Maim. Roczeach 1. fej. 3. h.; Makkoth II. fej. 2. és 3. misna; Maim u. o. 5. fej., 5., 6. p.

¹⁰ Toszifta Baba Kamma 9. fej. 8., 10., 11. p., ed. Zuckermandl 364. l., 4—11. sor. Külön tilalmat képez a serdültebb fiu testi megfenytése; ez erkölosileg súlyosan megrovandó bün és anathémát von maga után. Moéd Katan 17 b.

megy, vagy ha a szülői házban marad, mihelyt 12 és fél éves lesz, megnyeri teljes önállóságát. Az atya jogai és kötelességei nem egyenlő mértékben terjednek ki a kiskoruság mind a három fokozatára, de általában véve leginkább érvényesülnek az első két fokozatban.¹¹

A mit a gyermek talál, az az atyáé. (Föltéve, hogy gazdátlan vagyon és az idevágó szabályok szerint a megtaláló tulajdonába menne át).¹²

Ebből még nem következik egyszersmind, hogy az atya föltétlenül rendelkezik a gyermekek magánvagyonával. Ha a leánynak van anyai részről örökölt vagyona, annak, a misna (Ket. 4, 4) intézkedése szerint még haszonélvezete sem illeti meg az atyát. A toszifta (u. o. 4, 1) említi r. Józse b. r. Jehuda nézetét is, ki a haszonélvezetet odaitéli az atyának. A mi a fiugyermek magánvagyonát illeti, ott még az is kérdéses, hogy átmehet-e általában ilyen vagyon az atya gyám-ságába. V. ö. Rasdam resp. II. r. 308. és 424.

A mit a leány keze munkájával keres, az az atyjáé. A fiu keresetéről nincs szó a talmudban, mert a fiunak általában nincs arra alkalmá; annak tanulnia kell

¹¹ Kethuboth 65. b.; Ros. u. o. 4. fej. 14. p. Vannak egyes nézetek, hogy fiunál a teljes nagykorúság 22, mások szerint a 24. év betöltével áll be. Beth József Jore Dea 334. fej. végén. A kiskoruságra vonatkozó részletek és a nemi szervek fejletlensége esetében beálló kivételes szabályok a nagykorúsításra nézve rendszeresen vannak összefoglalva Maim Isusz II. fej. Főelvként kimondható, hogy nemi fejletlenség esetében a nagykorúság csak a 20-ik életévvel következik be.

¹² Baba Meczia I. fej. 5. misna; Ketub. IV. fej. 4 misna; b. T. u. o. 46. b.

tórát és mesterséget, hogy nagykorúsága után fentart-hassa magát és alapítandó családját.¹³

Az atyának jogában van leányát 12 éves és egy na-pos koráig fogadalmi alól felmenteni. A fiunál csak ez a joga van, hogy nazirátusi fogadalmat tétessen vele.¹⁴

A kiházasítást illetőleg eredetileg föltétlen joga volt az atyának, hogy leányát bárkihez nőül adja, (Ketub. 4, 4); de már r. Jehuda közli Ráb nevében, hogy nem szabad a kiskoru leányt férjhez adni, hanem várni kell míg nagy lesz és maga nyilatkozik, hogy kihez akar nőül menni. b. Kidd 41 a. Ezt a megszorítást nem vették később tekintetbe, még pedig opportunitásból, nem az atyára, hanem a leány jövőjére való tekintetből. (Tosz. u. o.). A fiut nem házasíthatja ki önkényüleg; az atya csak mint a fiu megbizottja cselekszik, és eljárása csak annyiban bír érvénnyel, a mennyiben a fiu akaratát teljesíti.¹⁵

Az atya eladhatja leányát szolgálónak. E törvényt közelebbről kell meghatározni, mert első tekintetre úgy tűnik fel, mintha az atya feltétlen hatalommal rendelkeznék leánya személyével; mintha fel volna jogosítva őt megfosztani szabadságától és rabságba ejteni, a mi a zsidó szellemmel és a talmud felfogásával merőben ellenkezik; és tényleg, ha az atya *rab-szolgának* adja el fiát vagy leányát, akkor halálbün-

¹³ Ket. 4. fej. 4. misna; b. u. 46. b.

¹⁴ U. o.; Nedarim 10 fej. 1. misna; Nidda 5. fej. 6. misna; Nazir 4. fej. 6. misna.

¹⁵ V. ö. Eben Haezer 35, 5.

tetéssel sujtják, ép úgy mintha más embert fosztana meg szabadságától és eladna rabszolgának. (R. Ismael b. r. Jochanan Beroka, Szanh. 11, 1; b. u. o. 85 b és 86 a). Azért úgy kell értelmezni M. II. k. 21. f. 7. v. foglalt tételt, hogy az atya csak szolgálónak adhatja el leányát: csak bizonyos időn belül, csak bizonyos ideig tartó szolgálatra. Az atya nem adhatja el leányát csak olyan emberhez, a ki nőül is veheti, a ki tehát nem a vérokonságból való stb., mert az atya legfontosabb feladatai közé tartozik a leánya jövőjéről való gondoskodás, a mi nem tévesztendő szem elől még akkor sem, midőn az atya szükségből szolgálatba adja. Csak kiskorú leányt adhat szolgálatba.¹⁶ A leány szolgálata legfeljebb 6 évre terjedhet, de kiszabadul ezen szolgálati idő előtt is: 1. ha közbe jön a jóbél év; 2. ha atyja visszaváltja munkaadó urától a hátralevő időnek megfelelő pénzösszeg árán, a mi mindig az atya jogában áll; 3. ha a leány időközben nagykorúvá lesz (12 éves és egy napos).¹⁷ 4. ha munkaadó ura szabadságot ad neki; 5. ha munkaadó ura meghal.

E szerint az atyának nemcsak *hatalma* szorítkozik gyermeke kiskoruságának tartamára, de előbbeni intézkedéseinek hatálya is megszűnik a nagykorúság beálltával.

Az atya csak teljes elszegényedése esetében adhatja el leányát szolgálónak, a midőn már nem bírja eltar-

¹⁶ B. Kidd. 20. a; Maim 4. fej. 11. h.

¹⁷ Kidd. I. fej. 2. misna; b. u. o. 14. b. ff.; Maim Abadim. 4. f. 6. h.

tani és nem kap már kölcsön sem. Ha eladta, kötelessége, mihelyt teheti, hogy visszaváltsa; erre hatóságilag kényszeríteni is lehet.¹⁸

A szolgálónak való eladásában bennfoglaltatik az a jog is, miszerint a munkaadó nőül veheti a szolgálatban levő leányt atyja külön beleegyezése nélkül is, ellenben szükséges a leány beleegyezése.¹⁹

A szolgálónak való eladás intézménye csak addig volt érvényben, míg a jóbél intézménye meg nem szűnt; a második templom idejében mind a kettő nem létezett.²⁰

Az atya felelős leánya erkölcsiért. A leány ellen elkövetett szemérem sértés, elcsábítás és erőszakosság eseteiben az atya a felperes (Ketub. 4, 1, b. u. o. 43 a.)²¹

Azon jogok, melyekkel az atya leánya fölött rendelkezik, nem származtathatók át senkire öröklés útján. (b. Ketub. 43 a.)

¹⁸ U. o. 18a és 20a.

¹⁹ U. o. 19, a, b.

²⁰ Arachin 109, a. Pótlólag fel kell még említeni azt a törvényt, hogy a szolgálatba eladott leány, ha valamit talál, a minnek ismeretlen a tulajdonosa és a megfelelő szabályok szerint a megtaláló birtokába megy át, akkor a talált birtok nem a munkaadó uré lesz, hanem az atyáé; ez is csak azt bizonyítja, hogy a szolgálatba adott leány nem rabszolganő, mint a hogy némelyek alaptalanul vélekednek, mert abban az esetben a talált birtok az uré volna és nem az atyjáé; ezen szabály szerint: A mi a rabszolgáé, az az uré; a rabszolgának nincs birtoka és nincs jogi képessége birtokszerezésre.

²¹ Kethub. IV. fej. 1. misna; b. u. o. 42 ab.; u. o. 3, misna; b. u. o. 44b, 45a.

Az atyának jogában van vagyonával szabadon rendelkezni.

Elajándékozhatja akárkinek és nem köteles gyermekeinek örökséget hagyni; ethikailag nagyon hibáztatják ugyan ezt az eljárást, de a törvényszék nem gátolhatja meg az atya szabad rendelkezési jogát. Ellenben nincsen joga az atyának megváltoztatni az örökösödés megállapított rendjét, előnyben részesíteni egyik vagy másik gyermekét, örökségben részesíteni leányát fiai rovására, az elsősülött osztályrészét megrovidíteni, vagy éppenséggel valamely gyermekét az örökösödésből kitagadni. Minden ilyen szóbeli vagy írásbeli intézkedése érvénytelen.²²

Az atyának jogában áll (de kötelessége is) végrendeletileg gyámot kirendelni kiskorú gyermekei számára. Az atyától kirendelt gyám, nagyobb bizalomban részesülvén, kisebb ellenőrzés mellett kezeli gyámoltjainak vagyonát, mint a törvényszéktől kirendelt gyám.²³

Az atyának jogában van kiskorú gyermekét végrendeletileg nagykorúsítani és minden gyámság alól felszabadítani.²⁴

A végrendelet módot nyújt az atyának, hogy akarata halála után is érvényesüljön; de az atyának csak olyat szabad kívánni, a mi nem ellenkezik a törvénnyel. Ha valaki meghagyja végrendeletileg, hogy ne temessék el saját költségén, nem kell e kívánságát teljesíteni,

²² Baba Bathra VIII. fej. 5. misna; b. u. o. 126. b.

²³ Gittin 52 a. A gyámságra vonatkozó részletesebb szabályokat és vezérelveket l. Bloch M. «A gyámság a Mózes-Talmudi jog szerint» II. fejezetét.

²⁴ U. o.

mert nincs jogában vagyónát a közvagyon rovására kimélni, b. Ketub. 48 a. Épügy nem mentheti fel az atya gyermekeit a gyász és az abból folyó rituális kötelességek alól. (Jore Dea 344 f. 10. p.)

Az atyának jogában van lemondani mindarról, a mivel gyermekei neki a szülők iránt való tisztelet parancsából kifolyólag tartoznak. b. Kidd. 32.

Az atya örökli gyermekét, ha nem hagy hátra egyenes utódokat. Baba Bathra 8. 1—2; b. u. o. 108 ab.²⁵

Az atya kötelességei. — Az atya egyik fő kötelessége gyermekei teljes ellátásáról gondoskodni, (táplálékról, ruházatról és lakásról); e kötelesség némi fokozatokat mutat. A gyermek 6 éves koráig föltétlen következetességgel kell e kötelességnek érvényt szerezni.

A 6 éven felüli gyermek eltartására csak némi vagyonnal rendelkező atyákat lehet kényszeríteni, a szegényebbre pedig csak erkölcsi eszközökkel lehet hatni; ha nem akarja gyermekeit eltartani, kihirdetik felőle a nyilvánosság előtt, hogy szívtelen, hogy alacsonyabb fokon áll, mint a tisztátalan állat, mert a varju, mely tisztátalan ragadozó állat, maga tartja el fiókjait.²⁶

Az eltartással még nincsen kimerítve a gyermekek iránti kötelezettség; következik a nehezebb feladat: a nevelés, különösen a fiu nevelése. Nyolcz napos korában fel kell vennie Ábrahám frigyébe. Ha anyja szerinti

²⁵ Az öröklésre vonatkozó szabályokat és az idevágó főbb elveket l. Bloch M. «Örökösödési jog».

²⁶ Ketub. 49. l.; van ott még az a közmondásos kijelentés is: «A sakál másokra bizza fiókjai eltartását».

elsősülött, akkor 30 napos korában ki kell váltania a Kohen-tól 5 Szelával. Hároméves korában bibliai versekre kell tanítania. Öt, ill. hat éves korában kell megkezdeni a rendes tanítást. Vagy maga az atya tanítja, vagy gondoskodik róla, hogy iskolába járjon.²⁷

Nem hagyhatom említés nélkül azokat a nagyon régi, még a második templom idejéből származó institutiókat, melyek a tanügyre és iskolákra vonatkoznak. Jozsua b. Gamla nevéhez fűződik az az intézmény, mely szerint minden községben iskolát kell létesíteni hat-hét éves gyermekek számára, vagyis népiskolát.

²⁷ Kidd. I. fej. 7. misna; b. u. o. 29 ab. A gyermek nevelési módszerére vonatkozó szórványos kijelentések mély etikai alapot mutatnak. Ilyenek pl.: A gyermeket csak balkézzel szabad eltaszítani, de jobboldal vond megint magadhoz. Szota 47a. A ki gyermekét mindig szemmel tartja és megfenyíti hibáiért, akkor növeli benne a gyermeki szeretetet. Rabba II. 1. fej. Nem szabad gyermekét husra és borra szoktatni. Chullin 84a. Nem szabad az egyik gyermeknek előnyt adni a másik fölött. Sabb. 10a. Előbb az idősebbik fiának kell családi házat építeni, azután a fiatalabbnak. Szóta 34. Ne mutasson az atya a gyermek fülére (hogy t. i. meg fogja ütni), hanem vagy megüti tényleg, vagy hallgat és nem szól neki. Szemachoth II. fej. Felnőtt gyermekét ne verje meg. Moed Katan 17. b. Ne mondja az ember gyermekének: adok neked valamit, ha nincs szándékában tényleg adni, mert azzal hazugságra szoktatja. Szukka 46. Nem szabad tulszigorunak lenni, mert az szerencsétlenséget idézhet elő, hanem meg kell bocsátani. Kidd. 30. b. A leányt férjhez kell adni fejlődése kellő idejében. Szanh. 76. Ne öreghez adja; ne tekintse a pénzt, hanem természetének megfelelő fiatal férjhez adja. U. o. A ki gyermekét tanult embernek adja nőül, mintha Istennel szövetkezne. Kethub. 111.

b. Baba Bathra 21 a; de már előbb kezdődik a lelki nevelés, a mennyiben a három éves gyermek már tanul bibliai verseket és rövid imákat a szülőknél. (b. Sukka 42 a). 25 tanulóhoz kell egy külön tanító; ha 40-en vannak, akkor a tanítón kívül még egy segéd-tanító is szükséges. Iskolaidő az egész hét, délelőtt és délután, kivéve a péntek délutánt és az ünnepelőtti napok délutánját, a szombatok és ünnepek egész napjait. Ned. 36. A gyermek egészségére és fejlődöttségére való tekintettel három időpontot különböztetünk meg a tanulás megkezdését illetőleg. Az egészséges és jól kifejlődött gyermek hatodik évében, a közepszerű átlagos fejlődésű gyermek a hatodik év betöltével, a gyenge gyermek pedig csak 7 éves korában mehet az iskolába. (A talmudi iskolaügy idevágó részletesebb adatait illetőleg v. ö. Bloch M. Institutióit III. k. 203 l. és f. f.). Ez intézmények meglepően hasonlítanak a mai tanügy terén kivívott eredményekhez és sok tekintetben felülmulják ezeket.

Ha a szülők különválva élnek, akkor az anya, ha kívánja, magánál tarthatja a gyermeket hat éves koráig, az atya pedig az alatt is viseli a tartási költségeket. (Maim. Jad Hachazaka, Isusz 21. f. 16. p. a Rabednek más a nézete). De mihelyt a gyermek hat éves átmegy az atyához. (u. o.).²⁸

Az atya kötelességei közé tartozik továbbá az is, hogy fiát valami mesterségre tanítsa, hogy megélhessen munkája után; némelyek szerint még úszásra is

²⁸ A tanítás módjára és időtartamára vonatkozólag v. ö. Usa intézményét u. o. 282. l. 32. fejt.

kell tanítania, továbbá nőt is kell szereznie fia számára. Kidd. 29. a.

A leány taníttatását illetőleg eltérők a nézetek (Szota 20. a.)

Ben Az'ai szerint köteles az atya leányát is taníttatni, r. Eliezar helyteleníti ezt. Ha az intensív taníttatás nincs is kötelezővé téve a leánynál, de mindenestre meg kell ismertetni a szentirással; a nőnek épugy kell végig hallgatnia a szentírás felolvasását, mint a férfinak. V. ö. j. Szota 3. f. 4. halacha.

A leánynál fontos feladat a kiházásítás. Az atyának gondoskodnia kell arról, hogy leánya férjet kapjon: viselnie kell a kiházásítással járó költségeket. Nagy szerepet játszik a hozomány. Ennek a Talmudban a szokásostól eltérő értelme van; egyenértelmű a kikelezéssel; Parnasza (ellátás) a czime; a minimuma meg van állapítva 50 zuzban, Ennyit a szegénységi alapból kiházásítandó leány is kap. (Ketub. 67. a.).

Az atya tanúságának hitelessége. — Minthogy a régi időkben még nem ismerték az anyakönyvvezetés intézményét, ennél fogva igen bonyolódottá vált a fejlettebb társadalmi és állami életben a sok tekintetben vallásilag és jogilag fontos születési adatok és rokonsági viszonyok kérdése. Az egyes családok, leg-

Jegyzet. Az atyának azon joga, melyet csak az anyával egyetemben gyakorolhat, hogy az engedetlen, tékozló fiut feljelentse a törvényszéknek, mely a panasz alapján halálra is ítélheti, alapjában véve nem más, mint a szülői jog korlátozása. Soha nem jutott odáig, hogy a törvényszék halálra ítelt volna tékozló fiut. Toszifta 11. fejj. 6. p. Zuckm. 431. l. 26. sor.

alább az előkelőbbek és nevezetesebbek, vezettek ugyan genealogiai lajstromot (Szefer Juchaszin), de sok esetben tanuk és önvallomások által lehetett csak a rokonsági fokozatot megállapítani. Itt is az atya személye a legfontosabb. Az atya tanusága döntő és nem szükséges más bizonyíték; a mennyiben ő kijelenti, hogy a kérdéses egyén saját fia, elfogadjuk tanuságát még olyan esetben is, a midőn nem támogatja semmi vélelem; mint pl. ha gyermeket találunk kitéve az ut mentén és valaki jelentkezik, hogy ő az atyja, akkor őt illeti meg a gyermek. De ha már felvették a gyermeket és mint találtat internálták, akkor már nem adnak hitelt a jelentkező szavának, mert az a vélelem, hogy az igazi atya nem hagyta volna védtelenül kitéve annyi ideig. Kivételt képez csak, ha éhinség van az országban, mert abban az esetben valószínű az a feltevés, hogy szülei csak azért tették ki, mert nem bírják eltartani és várják míg mások észre veszik és elviszik a menedékházba. Kidd. 72. b.

Ha az atya kijelenti valamelyik gyermekéről, hogy nem tőle származik (tehát mamzér), nem adnak hitelt szavainak. (Kidd. III. fej. 4-ik misna; Leson Riáz u. o. Rif 675-ik pontjában). De ha azt mondja, hogy a gyermek az övé, csakhogy anyja, a kit nem ismerünk, vérrokona volt, tehát a gyermeke vérfertőző bűnből származik és ennél fogva mamzér, akkor hitelt adunk szavainak, azzal a megszorítással, hogy az atya e terhelő vallomást csak addig teheti, míg kizárólag gyermeke érdekét érinti, de mihelyt a vallomás, időközben létesített családviszonynál fogva, másnak az érdekeire is kihat, akkor nem vétetik figyelembe; azért

ha fia megházasodott és vannak gyermekei, akkor már nem adunk hitelt az atya, ill. a nagyatya terhelő szavának. (u. o.).

Általában véve mindazon esetekben, melyekben az atya tanúsága terhelő jellegű gyermekeire nézve, olybá vétetik, mint *egyed idegen* embernek a tanúsága, mely csak nagy megszorítással és bizonyos meghatározott feltételek mellett érdemel figyelmet, a legtöbb esetben pedig érvénytelen. (Kidd. 63. b; 64. a).

Az atya vérrokonai. — Az atyára nézve vérrokonok: gyermekei és unokái; az atya vérrokonaival házasságot nem köthet.

A köztük levő nemi közösülés a halálbüntetés terhe alatt van megtiltva. Az az atya, aki leányát mással való nemi közösülésre csábítja, büntetéssel járó bünt követ el.

★

Ime vázlatos körvonalozása annak a viszonynak, mely az atya és gyermekei közt fennáll a Talmud felfogása szerint. Ha a modern korban, mely újabb két évezredes fejlődést hagyott maga után, módosított is valamit e felfogáson (igen problematikus még, hogy e módosítások haladásnak veendő-k-e a társadalmi rend magasabb, pártatlan szempontjaiból tekintve, mely kérdés azonban a jelen cikk keretén kívül esik): de mindenesetre egész szelleme megegyezik a Talmud szellemével; sőt hozzá tehetjük, hogy a tisztán zsidó felfogás, mely a Talmudban tükröződik vissza, diadalt aratott a római jog ebbeli intézkedéseinek barbársága és kegyetlensége fölött; a zsidóság legyőzte ebben a pontban is az ókort és az emberiség egyik legfon-

tosabb kérdésében megváltoztatta gyökerestül az észjog régi alapjait. Milyen szigorú és pontos logikával bizonyítja Aristoteles ezt az ókori sarkigazságot, hogy az atya szabadon rendelkezik gyermeke életével; sem köszönet nem illeti meg, ha jól bánik velük, sem pedig gáncs vagy pláne hatósági megrovás, ha kegyetlenkedik; a kivetés kérdése pedig teljesen magánügy, a mihez senkinek semmi köze és beleszólása nincsen. (Arist. Eth. VI. r. több fejezeteiben). És a mit Aristoteles mondott, az nem magánvélemény; ő csak igazolni törekszik az ókor gyakorlatát, melyben a gyermekek pusztításában semmi bünt, semmi rettenetést nem láttak, a mint azt eléggé bizonyítják a Moloch, a Tayetteos, a pásztorok, kik talált királyfiakkal őriztették nyájaikat és a római koldusok, kik a kitett gyermekanyagból üzletet csaptak; megcsonkították a szerencsétleneket; az egyik a lábától, a másik a szemétől fosztatott meg, csakhogy alkalmasakká váljanak a szánalom keltésére és a könyöradományok gyűjtésére.

Ezt az uralkodó gyakorlatot megtörte a Biblia és a Talmud. Ma az észjog másképen hangzik, mint a zsidó tan kiszivárgása és érvényesülése előtt; nem a hideg, kegyetlen számítás, nem az élv és hatalom mozzanatai állapítják meg a szülői viszonyt a gyermekekhez, hanem a gyöngéd szeretet és az áldozatokat nem kimélő családapai kötelességtudat.

Csongrád.

Dr. Guttmann Mihály.

JEHÚDA HALÉVY LEÁNYA.

Költői beszély.

Spanyolország lakója volt a dalnok,
A büvös lantot ott pengette ő,
A mely előtt kitárult mind a csarnok,
Mig kis kezekből hullt virágeső.

Magára vonta a király figyelmét,
A büszke grandok ura is hevül,
Ha a büvös lant hangja ott omol szét,
Királyi trónnak ékességeül.

Szólt a hatalmas úr kigyúló hévvel:
«Királyi trónnál becsesebb a lant!
A büszke fejedelmi székkal ér fel,
Király ő, a ki pengeti alant.

Király ő, ámbár sohse ülhet trónra,
De fejdelem ő a parnasszuson;
A míg a dal virágit szerte szórja,
Minden nemes lélek hozzá oson.

Nagy dalnokom, önző ember vagyok csak,
Igy trónomat nem adhatom neked,
Mert udvaronczim sorra kikaczagnak,
De mégis méltatom nagy érdemed.

Országomban te légy első utánam,
Miniszternek megteszlek, dalnokom!
Sóvár lelkem fürödjön a dalárban,
A mely betöltse büszke csarnokom!»

Királyi szó rögtön valóra válik,
 A mint kiejti a fejedelmi ajk.
 A büszke bársonyszéken ült halálig,
 Ki olyan szépen zengte a sohajt.

De a hatalom, a dicsőség mellett,
 Bánat rágódott a dalnok szivén.
 Kiben minden gyönyörűsége tellett,
 Szép lánya csábító, hideg szirén.

Magához vonta számitón, kaczéran
 A könnyen hevülő ifjak szivét.
 De ki hódolt elfordult tőle némán,
 A míg az vérző szívvél visszalép.

Omolt a köny, az égig ért a bánat,
 Mit a lány okozott kaczerkodón.
 De részvét a szirénbe' föl se támadt,
 Tovább tiport a sírva bánkodón.

Haragra gyúlt e miatt dalnokatyja,
 Türelmét vesztve ekkép fölkiált:
 «Ki atyja óhaját így megtagadja,
 A Jehova haragja arra szállt.

Ki szívtelen játszik nemes szivekkel,
 Csak sujtó büntetésre érdemes!
 Ily szívtelen szívet kimélni nem kell,
 A sors irántad ne legyen nemes!

Im megfogadom, szent szavam, tudod már,
 Hiszen még ebbe' te se' kétkedel,
 A ki belép először, noha rongynál
 Nincs rajta más, kísér a paphoz el!

A szó kimondva. Az elhangozott szón
 Már változtatni többé nem lehet.
 Halk kopogás hallatszik most az ajtón,
 Mitől a nagy költő megdermedett.

Gonosz sejtelmek támadtak szívében,
 A szép leánynyal az ajtóra néz,
 Kinyílik halkán, küszöbén sötéten
 Egy koldus állott, ki belépni kész.

Fiatal arczáról lerí az éhség,
 Ifju testére rongyhalom borul.
 Bizony koldús a vándor, semmi kétség!
 A híres dalnok szíve elszorul.

Jehúda borzong és leánya sápad.
 Ilyen a vőlegény, ilyen a vő!
 Elfogja a költő szívét a bánat,
 A míg keserve perczről perczre nő.

Megbánta már kiejtett fogadalmát,
 De változtatni rajta nem lehet.
 Ugy tartja már mint porkoláb a rabját
 Saját szava, mely üdvöt eltemet.

Házába befogadta ő a koldust,
 Hogy lelke ott majd újjá születik.
 Felöltöztette szépen, úgy miként dúst,
 Tanítgatá gyakorta reggelig.

De hasztalan volt a sok bölcs tanítás;
 Ma elfeledte, mit tegnap tanult.
 A nagy daldok szívére hullt a mély gyász,
 Ha lánya sorsa lelkén átvonult.

Leányát szánta és magát siratta,
 Könnyen kiejtett fogadalma lám
 Került föléje és meg is ragadta,
 Hogy összetépje üdvét is talán.

Ha szörnyü fogadalmát be nem váltja,
 Lelkére a bűn átka nehezül,
 Isten haragját zúdítná magára
 S a bűnhödés árjába elmerül.

Ha meg beváltja, vége úgy örökre
 Az üdvnek, a mit nyujthat itt a lét.
 Leánya ifju szívét zúzza össze,
 Kinek jövője oly borús, sötét.

Most mit tegyen? Nem tudja azt a költő;
 Gyászos jövője, bárhová tekint!
 Most mit tegyen? A végzete de gyötrő!
 Mindenhonnét siró lány arcza int.

Ha ránézett a vőlegényjelöltre,
 Lelkére ráhullt a kétségbesés.
 Vesződhet ezzel évekig, örökre,
 Nem árad e gyámoltalanba ész.

Történt egy ízben, hogy leült a dalnok,
 Egy dalba kezdett, a legszebbe tán.
 A kit ő mindig közelébe' tartott,
 Leendő vője nézte őt bután.

A költő írt, az ihlet elragadta,
 Fölszárnyalt lelke Isten trónjaig.
 Rím rímre csendült, bűvös gondolatja
 A szóba hinti eszme magvait.

Mikor közel volt a befejezéshez,
Lantjának drága hangja elakadt.
Csak tépelődött, de az elme véges,
A bűvös csattanóra nem akadt.

Fölállt a dalnok és kiment boszúsan,
Hogy a dal vége már nem sikerül.
Sokáig járt kint kertjében borúsan,
Ilyenkor minden embert elkerül.

De lassan csak megnyugszik végre lelke,
Tovább szövé az eszme fonalát,
És a szobába visszatért epedve,
Hogy befejezze végre bús dalát.

Leült, de hirtelen halványult képe,
Nehány sort álmélkodva átfutott,
A költemény kész, mesteri a vége,
A melynél szebbet még ő sem tudott.

Körültekint, nincs más itt mint a dőre,
Az együgyű, a szomorú legény.
«Ki volt itt?» Kérdi fölhevülve tőle.
,Nem volt itt senki, senki más, csak én!'

Jehúda végig néz a félkegyelműn,
Szeme villámlik, ajka menydörög:
«Te színlelsz, ifju, és a színlelés bűn,
Oly igaz mint hogy Jehova örök!

Te nem vagy az, kinek bús alakod vall!
Kinek mutatkozol, az sem vagy ám!
Ki bánni így tud a lant szent húrjával,
A földön most egy férfi él csupán!

Egy férfi él, egy férfi a világon,
Kinek a dal honán hatalma nagy.
Te félkegyelmű, — oh, most már belátom! —
A lángszivű költő, Ibn Ezra vagy!»

Az ifju már sugárzó arczezal állott,
Egész alakja úgy átalakult!
Szava miként aczél pengése szállott,
Szeméből eszme szent sugara hullt.

„Igen is én vagyok, felelt szerényen,
Ibn Ezra áll előtted, mesterem!
Sors üldözöttje voltam, szomjan étlen
Bolyongtam eddig messze téreken.

Bármibe fogtam, mindig balszerencse
Nyomult utánam mint a keselyű.
Reményemet kajánul tépte szerte,
De végre itt tekint felém derű.

E házban itt oly pillanatba' léptem,
Mikor rám a szerencse nevetett.
A csapodár hozzám pártolt serényen,
Ki addig elkerülte léptemet.

Hozzám pártolt, de nem csupán miattam,
Megmentte, mester, téged is kegye.
Kettőnknek üdvöt nyujt e pillanatban.
Szived derüljön, mely ugy szenvede!»

Jehúda megölelte dalnoktársát:
«E pillanat rám édes üdvöt ont,
Szólt boldogan, de tiszta üdvöm árát
Mért szabtad ily magasra, ifju? Mondd!»

Miért színleltél és miért gyötörtél?
 Mért nem dobtad le rögtön fátyolod?
 Miért hogy ily zordan szivemre törtél,
 Mig láttad bennem a mély bánatot?»

‘Azért tevém, mester, felelt a vendég,
 Hogy e kín árán többé ne feledd,
 Hogy a kiejtett fogadalmi szentség,
 Annak ki tette, átka is lehet!

Ne tégy te többé ilyen fogadalmat,
 Ne tégy te többé, drága mesterem!
 Az Úr azért nagy büntetést is adhat.
 Nincs mindig készen ám a kegyelem!

Halk zokogás hallatszott a küszöbről.
 A lányka sír, jó indulatja győz.
 Ő mindent hallott és a tiszta üdvből
 Ivott e perczbe’ mint a szomju óz.

A boldogság hullott ifjú szivére.
 Kedvencz költője ép Ibn Ezra volt.
 Most üdvözült, mert a költő lesz férje,
 Kinek szivéből annyi dal omolt.

A menyegzőn széjjel nagy pompa áradt.
 A hontalan költő hazát talált.
 A sorsnak üldözöttje szép mentsvárat.
 Az elhagyott szív örök ideált!

Budapest.

Varsányi Gyula.

A ZSIDÓK ÉS HAZÁJUK.

VIII. A toledói zsidók.

Toledó! Szép Spanyolországnak elhagyott, csendes városa, vajon emlékszel-e még ama dicső napokra, midőn a fényes Kasztiliának hatalmas fővárosa voltál és zsidó körökben úgy neveztek téged: Izrael koronája, Nyugatnak Jeruzsaleme!

Az útleírások azt beszélik nekünk, hogy Toledó ma alig 20000 lakossal bíró város, melynek szűk, piszkos utczái némák, elhagyottak; lakói nagyrésze katolikus pap, a többi pedig koldus szegény napszámos, bár mesterségük ma is az, mint elődeiké volt, — fegyvergyártás.

Hej máskép volt az hét-nyolcz száz évvel ezelőtt! Nem husz, hanem kétszázezernél is több ember lakott itt és az a hatalmas, nagy székesegyház, az *Eglesia Nuestra Senora del Transito*, melybe ma talán gyermekestül, vénestül befér egész Toledó, szűk volt egykoron a toledói zsidók számára, mert hát akkor még nem katolikus templom, hanem Izraelnek zsinagógája volt, melyet Don Pedro király mindenható zsidó minisztere építtetett hittestvérei számára.

A tündöklő, ragyogó főváros lakóinak mintegy negyedrésze zsidó volt.

Fényes, élénk és virágzó volt e város már akkoriban, midőn még *Tolejtola* volt a neve és az arabs fejedelmek székeltek benne; Falai között már akkor

hatalmas zsidó község honolt; hiszen már a birodalom megalakításakor Altárik zsidókra bízta a város őrizetét.

Mintegy 400 év múlva kezdődik meg Spanyolország történetének legregényesebb korszaka, midőn a kereszténység vissza kezdi hódítani az országot a mohammedánoktól. Ez időben, a Cid románczok hősi korában a zsidók még nem voltak tehetetlen báránykák, kik ellentállás nélkül hagyták magukat a vágóhidra hurczoltatni, hanem rettenthetetlen bátorságú harczosok, kiknek fegyverét nagyrabecsülte a barát és rettegte az ellenség.

A mohammedánok sorában csaknem ugyanannyi zsidó küzdött, mint VI. Alfonsónak és örökhírű hű vezérének, a Cidnek hadseregében. Zalaka mellett folyt le a döntő ütközet a keresztény és mohammedán Spanyolország között és annak megkezdése előtt mind a két harczoló fél megállapodott abban, hogy szombati napon a zsidó harczosok kedvéért egyik fél sem kezdi a támadást. Ezen ütközet a mohammedánok győzelmével végződött ugyan, de Toledó Cidnek hősi fegyverei előtt kénytelen volt meghódolni.

Jachya Alkader, Toledó utolsó arabs fejedelme mindenkitől elhagyatva menekült fővárosából és bolyongása közben, mint arabs történetírók elbeszélik, egy zsidó alattvalója kísérte őt hiven, mindhalálig, az egyetlen, ki hű maradt hozzá szerencsétlenségének napjaiban.*

* Dozy : Recherches sur Espagne I. 516. Graetz VI. k. 82. l.

De a meghódított Toledó zsidó lakóinak nem volt okuk bánkódni régi uralkodójuk iránti hűségük miatt. A hódító Alfonso nem csupán nem bántalmazta őket azért, sőt inkább összes jogaikat sértetlenül meghagyta számukra, melynek értelmében a zsidók nem jobbágyoknak, hanem a nemesekkel egyenlőknek tekintettek.

Nemcsak harczosai sorában adott nekik helyet Alfonso, hanem legbensőbb tanácsadói és államférfiai sorában is több zsidót találunk. Itt is, ott is kitűntek hűségükkel.

Az egyik zsidó diplomata, Ibn Schalbib oly hevesen védte ura jogait a sevillai arabs fejedelem előtt, hogy az nem törődve a népjoggal, megölte őt; de még bátrabb volt a másik zsidó államférfiú Cidellus, mert ez meg a saját királya szemébe is megmerte mondani az igazságot, nem törődván azzal, hogy így eljátsza ura kegyét.

A toledói zsidók jóléte és tekintélye tehát a keresztény uralkodók alatt is érintetlen maradt. Így azután Toledó — mint minden város, hol a zsidókkal igazságosan bántak — hatalmasan fölvirágzott. Az egész keresztény Európában nem volt akkor hozzá hasonló művelt város. A zsidó vallási kultúrának is itt nyíltak legüdébb virágai. Abraham ibn Daud, Abraham ibn Ezra és Charizi, a zsidó Ovidius, mindanyian Toledó szülöttei voltak. Írók, tudósok államférfiak, nagyvagyonú kereskedők és gyárosok voltak a város zsidói, de a mellett kitűnően értettek a híres toledói kardpengének forgatásához is, a minek gyakran vették hasznát lovagi játékok-

ban, de még gyakrabban az ellenséggel való küzdelemben.

A folytonos harcok ideje volt ez Spanyolországban. A mohammedánok Almanszur Jakab vezérlete alatt új erőre kaptak és megkísérelték ismét visszanyerni a kereszténység által elhódított birtokaikat. Diadalmasan nyomultak előre Alarcos, Calatrava, Estramadura egymásután hódoltak meg a hős Almanszurnak, de Toledó határt szabott hódításainak,* óriási összegeket adtak ekkor a zsidó kereskedők VIII. Alfonsónak a hadjárat céljaira, de amellet a fegyverrel való küzdelemben sem maradtak a többiek mögött, midőn Toledó védelmére került a sor. Önerzettel beszéli el a zsidó krónikairó, Ibn Verga, hogy hitsorsosai mily vitézül védték a várost és személyes bátorságuk mily nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a támadó szaraczenok elűtettek Toledó alól.

Nemes Alfonsónak nevezi a spanyol történet e királyt, kinek udvarában szintén sok zsidó országnagyot, Ibn Alfachart, Ibn Sosant és fiát Salamont, hadseregében pedig számos zsidó harczost találunk.

Ki tudja megérdemelte-e ezen dísznevet? Hiszen alig van szuverén, ki annyi méltatlan czímet osztogatna, mint a világtörténelem. Kérdés az is, vajon a zsidók iránti ezen viselkedése valóban igazságszeretetből eredt-e, vagy talán egy Rachel nevű zsidó leány iránti szerelméből, melyről a romáczköltők is sokat énekelnek.

* Müller: Der Islam II. 652.

Hát a toledói zsidók másik nagy barátja Don Pedro megérdemelte-e a «kegyetlen» melléknevet, melyet a spanyol történetírók adnak neki? No nem is volt szelid ember az bizonyos. De vajon hány király uralkodott szép Spanyolországban, kire rá nem illenék a «kegyetlen» melléknév. Bizonyos kegyetlenség nélkül — mondja Maxima a nagy spanyol történetíró — lehetetlenség volt Spanyolországban uralkodni.

Azt is könnyen megérthetjük, miért adták hát akkor épen Don Pedrónak e czímet, ha meggondoljuk, hogy oly krónikások írták meg élete történetét, kik legyőzőjének és utódjának uralkodása alatt élvén, annak akartak hizelegni.

Az ő élete a legszorosabban összefügg a toledói zsidók történetével. Don Pedro emelte őket a hatalom legmagasabb fokára és vele együtt veszett el Európának azon legrégibb zsidó községe.

Nézzük hát közelebbről a «kegyetlen» Don Pedro történetét.

*

Egész fiatalon jutott a nagytehetségű király a trónra. János, a szomszéd Franciaország királya épen az ő ifjúságát akarta fölhasználni arra a célra, hogy Kasztiliát minél szorosabban hozzá kösse a francia birodalomhoz, és így a két ország egyesült seregeivel hatalmas ellenségét Angolországot legyőzze.*

A szövetséget oly módon akarta megszilárdítani,

* Prutz: Staatsgeschichte II. k. 231. l.

hogy a fiatal Pedro királynak francia hercegnőt, Bourbon Blankát adja feleségül.

Ez a politikai szempontokból megkötött házasság idézte föl Don Pedro életének tragédiáját.

Mert az ifju király szive akkor már nem volt szabad. Egy előkelő származású spanyol urileány bilincselte le az uralkodó szívét, Padilla Mária és így ama házasságról, melyet János király rá akart erőszakolni, hallani sem akart, sőt titokban a bájos Padilla Máriával törvényes házasságot kötött.

A francia királynak tudomása volt erről, de azért nagyratörő terveiről nem akart lemondani. Hasztalan jelentette ki Pedro, hogy ő neki Bourbon Blanka nem kell, őt feleségül nem veszi, János francia királynő diszkocsiba ülteti a menyasszonyt és fényes kísérettel küldi Spanyolországba. Terve számára megnyerte a spanyol király rokonait, sőt annak édes anyját is, kin Pedro a legmagasztosabb fiui szeretettel csüggött.

Ezek aztán megértették az alig 20 éves ifjuval, hogy uralkodók házasságához a szívnek semmi köze, mig végre Pedro ráhagyta magát beszélni, hogy a francia hercegnővel nyilvánosan egybekeljen. Vele is élt — két napig, de már a harmadikon ott hagyta és visszatért az ő Padillájához, ki szépségének és szellemének bájával örökre magához csatolta őt.

Az ország lakosságára nagyon különböző hatást gyakorolt a király ezen eljárása, de a pártok korántsem az erkölcs szempontjából, hanem tisztán saját politikai állásukhoz mérten ítélték azt meg.

Azok, kik a hatalmas francia király barátságát

veszedelmesnek tartották Spanyolország önállóságára nézve, természetesen helyeselték a király tettét, de kiket a francia cselszövő politika már megnyert a maga részére, azok nem győztek elég hangos kifejezést adni megbotránkozásuknak.

A zsidó *Sámuel ha-Levy*, ki már akkor magas állást viselt az udvarnál és vele együtt az egész spanyol zsidóság a francia barátokhoz épen nem tartozott. Volt rá elég okuk. Ők nemesak spanyol hazájuk függetlenségét féltették a francia befolyástól, de még inkább rettegtek attól, hogy az ott általános zsidógyűlölet hozzájuk is átplántálódik, és a zsidó üldözések, melyek épen ez időtájt Franciaországban állandóan napirenden voltak, Spanyolországban is divatba jönnek.

Félelmük nagyon is jogosult volt, mert a francia hercegnő mindjárt megérkezésekor nyíltan hangoztatta, hogy a zsidók befolyása az udvarnál és az országban neki egyáltalán nincsen inyére; sőt midőn a grandok tisztelgése alkalmával a spanyol etiquette-nek megfelelőleg a többi főurak sorában egy zsidó grand is homlokon csókolta az új királynőt, ez elébb ugyan eltűrte, de azután sietett forró vízzel lemosni a csók helyét homlokáról.

Nem csoda hát, hogy a zsidók valamennyien Padilla Mária mellett foglaltak állást.

De a francia párt sem maradt tétlen. Mihelyt meggyőződtek arról, hogy Pedróval már semmire se mennek, elhatározták, hogy alatomos módon meggyilkoltatják a királyt és helyébe annak törvénytelen testvérét Trastamarai Henriket ültetik a trónra,

ki majd a francia nagyhatalmi politika hűséges eszköze leend.

Maga az anyakirálynő is be volt avatva a gyalázatos tervbe, ő beszélte rá fiát, hogy látogassa meg bátyját, Trastamarai Henriket. Gyanutlanul ment a király Torovarába. Henrik alázatos arczczal jött elébe, kezét csókolt neki és bocsánatot kért tőle mindazért, mit ellene vétett. Pedro szeretettel ölelte keblére testvérét és biztosította, hogy az ő szívében semmi harag sincs ellene.

Alig záródott be azonban a király mögött a várkapu, midőn a várórség reá és kíséretére rohant, egyrészüket ott helyben leölte, a királyt pedig és a kíséretében levő Sámuel ha-Levyt egyelőre börtönbe zárta.

Tervük sikerülte fölött oly nagy volt az orgyilkosok öröme, hogy megfeledkeztek a legfontosabbról, az elfogott király őrizetéről. Mialatt a várórség féktelen mulatozás között ujjongott a fölött, hogy immár kezükben a drága fogoly, Don Pedro és kísérője megszökött a városból.

A törvénytelen testvéreknek most már az volt első gondjuk, hogy egész hadierejükkel és mindenek fölött francia segítséggel az ország fővárosát kerítsék hatalmukba.

De Toledóban Don Pedro hívei laktak és közöttük a leghívebbek — a zsidók. Elszántan védelmezték ezek a várost az idegen hatalom által támogatott trónkövetelő ellen hosszú ideig teljes sikerrel. De Trastamarai Henriknek a városban lakó hívei titokban kinyitották a külső kapukat. Az ellenség be-

vonult Toledónak Alkana nevű külvárosába. Irtóztató utczai harcz keletkezett itt, melyben 12 ezer ember elesett.

De a belvárosba az ostromló ellenség már nem tudott behatolni, ennek kapuit a zsidók elretheszték, hősiezen védelmezték, sikerrel visszaverték a támadók legerősebb rohamait és elűzték őket a város alól.

Pár nap mulva azután megérkezett Don Pedro; híveit, kik nagy örömujjongással fogadták, elhalmozta halája jelével, az árulókon pedig spanyol kegyetlenséggel állott boszut.

Ez időtől fogva Sámuel ha-Levy mindenható embere lett Don Pedrónak, s föltétlenül bírta királya kegyét és bizalmát.

De vajon megérdemelte-e ezen bizalmat?

Az ország pénzügyeit bölcsen rendezte, királya számára jelentékeny kincset gyűjtött, mi eddig egyik elődjének sem sikerült s mi első sorban képesítette királyát arra, hogy annyi hatalmas ellenséggel szemben, teljes hűsz esztendőn keresztül megőrizze trónját. A hatalmas miniszter saját hitsorsosainak üdvén is munkálkodott, így értesít minket a zsidó krónikás. Ő építette ama hatalmas templomot Toledóban, melyről már megemlékeztünk. Nem volt ily diszes zsidó toplom akkor az egész világon. Még ma is mint kath. templom, Toledo egyik legszebb látványossága. Még ma is látható az a héber fölirat, mely Sámuelnek és királyának nevét egymás mellett örökíti meg. Hálát adunk neked Örökkévaló — így szól a hatodfélszázados fölírás — hogy kegyelmedet

nem vontad meg népedtől és férfiakat támasztol, kik azt megmentik az ellenség kezéből. Ha nincs is mai zsidó király, de van egy férfiú, *Sámuel*, ki *Don Pedro* király szemében oly nagy kegyet talált, hogy valamennyi országnagyok fölé emelte őt, országa tanácsadójává tette és csaknem királyt megillető tiszteletben részesíti.

Úgy látszik azonban, hogy *Sámuel* az ő királya, hazája és felekezete szolgálata mellett önmagáról sem feledkezett meg. Amint mondják, rengeteg mennyiségű aranyat és ezüstöt gyűjtött a saját kincstárába is.

Midőn *Don Pedro* ennek nyomára jött, alkalmat keresett magának arra, hogy összevesszen vele. Állítólag nagyobb kölcsönt kért tőle s midőn ez megtagadta azt, a király elfogatta egykori kegyeltjét, kintpadra vonszoltatta, hol a szerencsétlen kilehelte lelkét.

Borzalmasan kegyetlen volt *Pedro* ezen cselekedete, azt azonban ma sem tudjak megállapítani, vajon *Sámuel* teljesen ártatlan volt-e, vagy sem. Csak annyi bizonyos, hogy a jóviszony, mely a király és a zsidók között fönnállott, *Sámuel* halála után továbbra is teljesen változatlan maradt. *Pedro*nak volt oka e jóviszonyt továbbra is ápolni, mert a zsidók áldozatkészségére ezentul még nagyobb szüksége volt, mint eddig. Most jutott csak igazán válságos helyzetbe, melybe *Padilla Mária* iránti szerelme sodorta.

A sevillai országgyűlésen szíve urnőjét az ország-törvényes királynőjének ismertette el, *Bourbon Blan-*

kát pedig megölette. Most azután a pápa átok alá vetette, a francia király pedig trónvesztettnek nyilvánította és rengeteg hadierővel a híres «fehér hadsereggel» jött a francia hadvezér Bertrand du Guexelin, e kor legnagyobb és legünnepeltebb hőse Spanyolországba, hogy a törvénytelen testvért Trastamarai Henriket ültesse a trónra.

De Pedro hívei is hatalmasan készülődtek a védelemre és a most következő harcokban ha nemis a legnagyobb harci ügyességet, de kétségtelenül a legnagyobb hűséget tanusították. Briviesca, Burgos, Segovia Avilla és Sevilla város zsidói bátran összemérték fegyvereiket a hazájukat megtámadó legendszerű hősekkel és kitartottak rendületlenül a törvénszerű uralkodó mellett.

Pedro ügye kitünően állott és sikerei egymásután csalogatták pártjára a leghatalmasabb szövetségeseiket. A granadai és fezi mohammedánok jöttek segítségére, majd pedig a hős valesi herczeg, kit vértjéről fekete herczegnek neveztek. Az egyesült csapatok diadalt diadal után arattak és Henriknek Bertrand du Guexelinnel együtt futva kellett az országból távoznia.

De a szerencse hirtelen megfordult. Az elűzött trónkövetelő újra rengeteg francia haderővel közeledett, Pedro szövetségesei pedig ingadozni kezdtek. Legelőször a fekete herczeg pártolt el tőle és hűtlenül cserbehagyta a veszély idején, a mohammedánok már kezdettől fogva többet törődtek a zsákmányolással, mint Pedro ügyével, a spanyol városok pedig egymásután tárták ki kapuikat Henrik előtt.

De szikla-szilárdan állott királya mellett Toledó. Rettenetes napok következtek a városra. A rengeteg számú ellenség körülzárta azt és miután ostrommal képtelen volt bevenni, a kiéheztetés szörnyű fegyveréhez fordult.

Borzalmas dolgokat beszél el a zsidó krónikás ezen ostromról. Oly nagy volt az éhség, hogy a zsidók tóráikat s teflinjeiket főzték meg és azt ették, sőt hallottak arról is, hogy a szülők csecsemőik husával enyhítették az éhség borzalmait. Mire az ellenség a várost bevette, a zsidók nagyobb része elpusztult az éhség s fegyver által és a hires toledói zsidó községnek csak egy csekély maradványa került a győző kezébe.

Ezekkel azonkan Henrik, az új király elég nagy-lelkűen bánt, sőt oltalmába fogadta őket.

*«Ilyen alattvalók megérdemlik — így szolt — hogy a király szeresse és megjutalmazza őket, mivel hűségüket még legyőzött uralkodójukkal szemben is megőrizték annak halálaig és nem pártoltak a győzőhöz.»**

Annál kegyetlenebbül, és embertelenebből bánt el a legyőzött Don Pedróval. Állati vadsággal rohant rá és testvérét a zsidófattyut — amint nevezte — átkozódó szavak kíséretében saját kezével szúrta le.

A pápa, V. Urbán, midőn minderről értesült, egyáltalán nem botránkozott meg azon, sőt inkább kijelentette, hogy minden igaz embernek örvendenie kell a bűnös ilyen veszte fölött.

* Graetz VIII. 18. Aboab Nomológia p. 290.

Ugy látszik hát, hogy talán még se Pedró volt a legkegyetlenebb e korban.

IX. Egy zsidó a lengyel trónon.

Hát valóban megtörtént volna, hogy a zsidó Wahl Saul Lengyelország trónján ült?

Ne próbáljunk kételkedni benne, mert majd adna nekünk nemcsak Breszt litvánországi város egész zsidósága, hanem számos más lengyel, német, angol és magyar zsidó család, kik valamennyien szent családi hagyományok alapján az egy napos lengyel királyt vallják ősüknek.

Nehéz dolog hát kételkedni benne, de elhinni még nehezebb! Lengyelországban, hol alkotmány értelmében csak római katolikus hitű király uralkodhatott és a leghatalmasabb protestáns uralkodóházak ivadékai kénytelenek voltak a katolikus hitre térni, ha ezen ország trónjára vágyódtak, — ez történelmi képtelenségnek látszik, kivált ha még meggondoljuk, hogy a zsidóság itt a műveltségnek alacsony fokán állott és ez ország, ha nem is a zsidóüldözésnek, hanem a zsidóság megvetésének hazája volt.

Igaz, háromszáz évvel ezelőtt, — mert ez időtájt élt Wahl Saul — a zsidóság egész Európában szomorú helyzetben élt és alig volt ország, hol a polgári szabadságot teljes mértékben élvezte volna; mégis, sajátságos módon, épen ezen korban, melyet a teljes elnyomatás korának nevezünk, találunk legtöbb példát arra, hogy *egyes zsidók* a különböző országokban a legmagasabb állásokba jutnak. Orosz-

országban arról a czárról, ki II. Dimitrij néven foglalta el a trónt, általában azt beszélték, hogy lengyel zsidó volt. Hogy igaz volt-e, nem-e, nem tudom, de tény, hogy elhitték az emberek.

Törökországban ugyanez időtájt Don Józsefet Naxos hercegének nevezte ki a szultán, sőt határozottan megígérte neki, hogy Cziprus-sziget királyává teszi, ha sikerül azt elfoglalnia. De még nálánál is nagyobb befolyása volt a konstantinápolyi udvarban egy másik zsidó államférfiúnak, Askenázi Salamonnak, ki onnan még a többi európai országok ügyeire is hatást gyakorolt és kivel, mivel épen a lengyel trónkérdés ügyébe is több ízben befolyt, történetünk folyamán még találkozni fogunk.

De még édes hazánkban is, mely pedig büszkén állíthatja, hogy itt zsidót a legmagasabb állásokba sohasem bocsátottak föl, ugyancsak a XVI-ik században Szerencsés Imre, mint az ország alkincstárnoka, tagja volt az államtanácsnak. Igaz, hogy Szerencsés színleg kitért, de azért zsidónak tekintették őt minden korban. Nemcsak a keresztények tekintették annak, mert hiszen ez már más kitért zsidóval is megesett, de a zsidók is hitsorsosuknak tartották és a rabbik nyilvánosan kihirdették a zsinagógákban, hogy bünt követ el az, ki Szerencsést hitehagyottnak mondja.

A mi pedig azt illeti, hogy Lengyelországban a zsidók a műveltség alacsony fokán állanak és a megvetésnek voltak részesei, ez igaz ma, de nem volt igaz három századdal ezelőtt. Keresztény és zsidó kútfők a leghatározottabban állítják, hogy akkor

ott a zsidóság körében igen magas műveltség uralkodott.¹

Az ország akkori legkiválóbb rabbija, az örök híré és örök érdemű *R'mo* (R. Isserles Mózes) őszinte barátja volt a világi tudományoknak; tanítványait maga buzdította azok elsajátítására és többen közülök — a rabbi beleegyezésével — Keplernek és Ticho da Brahenak vezetése mellett dolgoztak a prágai csillagvizsgáló toronyban, kutatva a csillagok járását és a mindenséget összetartó törvényeket.²

A pápai követnek értesítése szerint a zsidók az országnak legműveltebbjei közzé tartoztak, nagykiterjedésű földbirtokok tulajdonában voltak, magas tisztségeket töltöttek be; nemesi díszruhában karddal, buzogánynyal fölfegyverkezve jártak és a nemesektől sem jogban, sem megjelenésben nem különböztek.

Ilyenek voltak a viszonyok Wahl Saul szereplésének idején. De hát mi is történt, és hogyan történt tulajdonképpen?

Nagyon eltérők és igen tarkák az elbeszélések, melyek a tőle származó családokban keringenek. A leghitelesebb e hagyomány kétségtelenül azon alakjában, melyet Wahl Saul halála után mintegy száz év múlva ennek egyik dédunokája, *Mose anspachi rabbi* beszél el az ő családjának. Hangzik pedig ez a következőképpen:³

¹ L. Grætz, IX. 67. és az ott megjelölt zsidó és keresztény forrásokat.

² Gans D.: *Nechmad v. naim* című műve végén.

³ Edelman Z. H.: *גדולת שאול* London, 1854. Saul hiteles följegyzés szerint 1617-ben hunyt el. Mose anspachi rabbi

A mi ősünk az örökhírű Padovai Rabbi Meir volt. Az ő hivatalát ezen legkiválóbb olasz hitközségben fia Sámuel Juda örökölte. Volt e rabbinak egy kiváló tehetségű fia, Saul. Miután ez ifjú szülővárosában nagy vallási és világi ismereteket szerzett, elhatározta magában, hogy világot látni indul. És ment városról-városra, országról-országra, míg végre eljutott Litvániának Breszt nevű városához. Itt megtelepedett, feleséget vett magának és a tórával foglalkozva, szűkesen tengette életét.

Történt pedig ez időtájt, hogy Breszt városának és környékének ura, Lengyelország első minisztere Radzivil herceg elindult világot látni és tanulmányozni a különböző népek szokásait. Utközben rablók támadták meg, szolgálait leölték, őt magát kirabolták. Kimerülten, betegen érkezett Padova városába és leült pihenni az utczán, épen a rabbi lakásával szemben. A rabbinak, ki épen az utczára kitekintett, feltűnt a különös idegen, leküldte hát szolgáját és fölhivatta őt. Radzivil herceget mélyen meghatotta a rabbi vendégszeretete, megismertette vele magát és föltárta előtte helyzetét.

A rabbi, ki világi javakban is gazdag volt, hajlandónak mutatkozott bármily nagy összeget a hercegnek rendelkezésére bocsátani.

— Mondd, mivel háláljam meg jóságodat, — kérde a herceg.

1715 táján beszéli el az eseményt gyermekeinek, kik közül Pinchasz leipniki rabbi 1734 ban írásban adja apja elbeszélését. Ezt találta meg Edelman az oxfordi könyvtárban és kiadta Esq. Sámuel család fölszólítására.

— Fenség, — szólt a rabbi, — a te neved és kivoltod nem ismeretlen előttem. Litvániában, Breszt városában egy fiam él. Mindazt a jót, mit velem akarnál cselekedni, cselekedd ő vele.

A herczeg azután szerencsésen hazájába érkezett, s első dolga volt a padovai rabbi fiát, Sault magához hivatni. Bámulva ismerte föl annak rendkívüli tudását, éles eszét, bölcsességét; állandó barátságára méltatta és megismertette őt a többi lengyel főurakkal, kik mindnyájan nagyon megkedvelték a nagy műveltségű es bölcsességű zsidó férfiút.

Történt azután, hogy meghalt Polónia királya és új királyt kellett választani. A királyválasztásnak az a módja Lengyelországban, hogy az urak előzetesen egy napot állapitanak meg e célra és azon napon föltétlenül végbe kell menni a választásnak. Ezen alkalommal azonban az előre megállapított napon nem voltak képesek azt befejezni. Egyik párt ezt, a másik azt akarta és addig vitatkoztak, míg késő este lett. Látván pedig az urak, hogy az nap a választás meg nem történhetik, de másrészt az ősi törvény ellen sem akartak véteni, elhatározták, hogy ez éjjelre Sault válaszsák meg királynak. Fölkiáltottak hát mindnyájan: Éljen Saul király és átadták neki az uralkodás jelvényeit. Ez okból neveztetik ő Wahlnak, mert királynak választatott. Wahl szó ugyanis annyit jelent német nyelven, hogy választás.

Másnap összejöttek az urak ismét és a gyűlés-terembe lépésnél egy férfiúnak közülük valamennyien elsőbbséget adtak, és őt bocsátották legelőször a terembe. Szólt ekkor az egybegyültekhez Saul feje-

delem: Urak, tegnap nem tudtatok megegyezni abban, ki a legméltóbb köztetek az uralkodásra. Im a mai napon egy sem akart közületek belépni a terembe ezen férfiú előtt. Mindnyájan elsőbbséget adtatok neki, mert beláttátok, hogy ő a legkülömb köztetek. Mit késlekedtek hát, válasszátok őt, a legérdemesebbet, a legtiszteltebbet királynak.

Szavai bölcsességét belátták az egybegyűltek és valóban megválasztották azt, kit ő ajánlott. A megválasztott király pedig sohasem felejté el, hogy ő Saul útján jutott a trónra, azért mindig szerette őt hallgatott szavára és így sikerült Saulnak sok üdvöst alkotni az ő hittestvérei érdekében.

Im ez Mose anspachi rabbi ékes héber nyelven följegyzett értesítésének tartalma és most igyekezzünk annak valóságát vagy valótlanságát megállapítani.

★

Padova Itáliának egyik legnevezetesebb városa volt az időben és székhelye egész Európa legkiválóbb egyetemének. 6000 ifjú látogatta ott évenként az előadásokat, de különösen a magyar és lengyel főurak küldték oda előszeretettel fiaikat. Itt tanult ez időtájt Báthory István a későbbi lengyel király és Zámory¹ János, a későbbi lengyel kancellár, Báthory

¹ A nagy tudós és kancellár magát rendszeren — főleg tudományos műveiben Zámorynak nevezi és így állíthatjuk bátran, hogy e hatalmas lengyel család a hasonló nevű magyar nemesektől származik, kik a XV-dik században Hontmegyében éltek (Nagy Iván XIX. f. 308. l.). A világtörténet Zamojszky néven ismeri, de ezen nevet csak később kaphatta,

legigazabb hive és később sógora. A padovai egyetem hallgatói között nagy számmal voltak zsidó ifjak is és ezeknek sorában kétségtelenül a legkiválóbbak közzé tartozott az ottani rabbinak fia, Saul. De az ifjú vallásos lelke és tudományszomja, elméje nem elégedett meg azzal, mit neki Padua nyújtott; ő a talmudtudomány hazájába, Lengyelországba vándorolt, és elindult oda, hogy rokonának, a nagy és szent Remónak iskolájában foglalkozhassék minden tudományok tudományával, a torával.¹

Ámde fájdalom, csak rövid ideig élvezhette Krakóban Izrael ezen valóban halhatatlan mesterének tanítását, mert a nagy rabbi pár évvel Saulnak odaérkezése után meghalt. De meg immár annak az ideje is eljött, hogy családot alapítson. Breszt (Brzeclitevszki) városa — legelőkelőbb zsidójának, Drukker Dávidnak leányát vette el² — és maga is ezen városban telepedett meg. Idáig tehát a mi Saulunk története nem igen különbözik ezer meg ezer talmudistától.

miután a bitschini győzelem emlékére Zamosk nevű várost alapította. Én a magyar olvasó kedvéért következetesen magyar néven nevezem.

¹ Pontos életrajzi adataink nem igen vannak. Születési évét nem ismerjük. Leon de Modena 1597-ben említi Wahl Sault, mint Lengyelország legtekintélyesebb férfiát. (Midbar Jehuda. p. 63.) Halálának éve 1617. (Gedulat Saul, p. 18.) Ha már most meggondoljuk, hogy a Remo 1573-ban meghalt és Saul bizonyára még ennek életében érkezett Krakóba, úgy születési évét 1553 tájára tehetjük.

² Lásd *Blau*: Leo de Modena levelei és irásai. p. 188, 2-dik jegyzet.

Most következik az a csodálatos történet Radzivil herczeggel. No de ezt már aligha nem a családi hagyomány fantáziája találta ki!

Valóban azt hihetnők, de a szerencsés véletlen megőrizte számunkra azon útleirást, melyet maga Radzivil Miklós Kristóf jegyzett föl a saját jeruzsálemi zarándoklásáról és bámulva olvassuk e munkában, a «Peregrinatio Hierosolymitana»-ban csaknem szóról-szóra ugyanazon elbeszélését, melyet az anspachi rabbitól hallottunk.¹ Egy betegségében tett fogadalmát beváltandó, 1582-ik évben Jeruzsálembe indult a herczeg, visszajöttében Itáliában rablók támadják meg és a midőn a fáradságtól, éhségtől már majdnem kimerül, egy olasz zsidónál talál segítséget.²

Hét-nyolcz esztendő múlhatott már el, mióta Saul megházasodván Breszt városában letelepedett, midőn egyszerre hírnök jön érte, hogy őt a Radzivilek herczegi kastélyába vezesse. Lengyelországban ez időtájt igen nagy becse volt a padovai tudományosságnak, hiszen tudjuk, hogy odajártak a legkiválóbb főúri

¹ A Peregrinatio Hierosolymitanára már Edelman figyelemztet, bár ő akkor a művet meg nem látta (u. o. 10 l.). Részletesen ismerteti Caro J. Das Interregnum Polens im J. 1587. című művében, 132. l.

² Caro u. o., 133. l. A herczeg nem említi, hogy az illető rabbi volt, csak utal arra, hogy a dologról később körülményesebben fog beszélni. Nézetem szerint az a «velencei factor», kiről boszél, nem a rabbi volt, hanem egy zsidó kereskedő, ki azután a herczeget a rabbihoz vezette, tudván, hogy a rabbi fia a herczeg városában lakik. Caro nem tudja, hogy akkor már Samuel Juda nem Padovában, hanem Velenczében lakott. V. ö. *Blau* u. o.

családok sarjadékai. Nem csoda hát, ha Radzivil herczeg bámulatával adózott a paduai rabbi fia latin és olasz ismereteinek. Ezen tudományok birása volt akkor a boldogulásnak legbiztosabb útja, nincs hát semmi föltünő abban, hogy Saul rövid idő alatt Radzivil útján a lengyel főurak előtt ismertté és kedveltté vált.

Három évre Radzivil herczeg hazaérkezte után, számításom szerint Saul akkor 35 éves lehetett, — meghalt gyermektelenül az ország dicső királya, Báthory István, kiről népe azt mondta halála után: vagy sohase született volna, vagy ha megszületett, örökéletű maradt volna. Uralkodása ezen ország utolsó fénykora volt, mely után rohamosan következett a hanyatlás, majd a pusztulás.

Halála után a legfőbb hatalom sógorának, Zámory Jánosnak kezében maradt, mert e kiváló államférfiú az ország kancellárja és főhadvezére volt egy személyben. Ő bizonyára örömmel látta volna ismét egy sógorát, Báthory Endrét a lengyel trónon.

Eleinte úgy is látszott, hogy e terv sikerülni fog. Az elhunyt király felejthetetlenül jó emléket hagyott maga után, a Báthory családnak sok jó híve volt az országban és a konstantinápolyi udvarban a zsidó Askenázi Salamon, ki már Valois Henriknek, majd Báthory Istvánnak a lengyel trón elnyerésében segítségére volt,¹ szintén örömet támogatta Endre jelöltségét.

Ezen tervnek legnagyobb ellenségei a — habsburg-

¹ Grætz, X. k. 7-ik pótléka.

párti magyar főurak voltak, kik nem tudták megbocsátani Báthory Istvánnak, hogy a magyar névnek Európában oly nagy dicsőséget, de saját családjának is olyan nagy hatalmat szerzett.

Ezek hát «hungarica praktiká»-val, a mint a lengyel történetíró mondja,¹ oda törekedtek, hogy a lengyel trónra ne magyar ember, hanem szintén habsburg herceg jusson. Prépostváry Bálint, Andrassy Péter és Melith Pál keresztül is vitték összeköttetések útján, hogy egy hatalmas párt Rudolf császár öccsét, Miksa herceget jelölje.

Zámory János igen kényelmetlen helyzetbe jutott. Arról hallani sem akart, hogy habsburg herceg legyen Lengyelország királya, de másrészt Endre sokkal közelebbi rokona volt, semhogy érdekében teljes erővel felléphetett volna. Endre azt belátván, önként visszalépett és most Miksával szemben egy Jagellóivadékot, a svéd király fiát, Zsigmondot jelölték.

De a mi Radzivil hercegünknek és a többi litván uraknak egyik sem kellett. Miksát nem akarták, mert, — úgy mondták — mi haszna van belőle Magyarországnak, hogy a Habsburgokat ültette nyakára,² a Svédországgal való uniót pedig veszélyesnek találták Litvániára, a miben igazuk is volt.

Sault, Radzivil főemberét Zámory János bizonyára igyekezett a saját jelöltje számára megnyerni; ők ketten kétségtelenül már régen ismerték egymást, hiszen a padovai egyetemnek egyidőben voltak kiváló

¹ Solikowszky: Commentarius, p. 173.

² Caro: u. o. 52. l.

növendékei. Más oldalról is próbálták Sault a svéd herczeg számára megszerezni. Biztosra vehettük, hogy az okos Askenázi Salamon igyekezett összeköttetésbe lépni lengyelországi tekintélyes hitsorsosával, már pedig a török udvar Endre jelölésének elejtése után szintén a svéd herczeg mellett állott. De Saul új hazájának Litvániának sokkal őszintébb és hivebb polgára volt, hogy sem bárkinek kedvéért olyan jelöltért küzdjön, kinek megválasztását hazájára nézve veszélyesnek találta. Keresztül vitte hát, hogy a litván urak egy harmadikat, Fedor moszkvai ezárt jelölték a trónra. De emlegettek még e háromon kívül is jelölteket, így a ferrarai herczeget, sőt egy két benszülött főurat is, úgy hogy Stadniczky Szaniszló az andrzejovi gyűlésen azt kiáltotta közbe: «Hiszen ha már mindenkit lehet jelölni a lengyel trónra, én ajánlom a kocsisomat.¹

Hat héttel már a tulajdonképeni királyválasztó gyűlés előtt fölvonultak a pártok teljes harczai erejük kíséretében. Miksa pártjával 10.000 harczos jött fel, de csupa szedett-vetett nép, Zámorynak kevesebb fegyverese volt, de kipróbált harczosok, kiknek arczán és ruháján még meglátszott a gyász a félévvel előbb elhunyt dicső király fölött, miért is táborukat «czarne koló» a fekete körnek nevezték.

A hat hét folytonos zaj, czivódás és erőszakoskodás között telt el, sőt Miksa hivei, kik számra többen voltak, megkísérlettek kihirdetni a «Rókosz»-t.

Erre a szóra rá sem ismerünk, pedig hát a ma-

¹ Caro u. o. 53. Weissenhart: Polnische Studien I. p. 144.

gyar nyelvből van véve. Rókosz tulajdonképen annyi, mint Rákos, hol a magyar királyválasztó gyűlések tartattak. Rókoszt rendezni pedig annyit jelentett, hogy az egyes pártok fegyveresen törnek egymásra és kinek pártja a másikat elúzi a választás színhelyéről, annak jelöltje lesz a király.

Hiszen talán előfordult ilyesmi a Rákosmezején is, de semmiesetre sem olyan gyakran mint Lengyelországban. Ez alkalommal azonban nem sikerült Rókoszt csinálni, mert Zámory abba nem akart bemeni, a litván urak pedig az okos Saul tanácsára teljesen semlegesek voltak. Végre augusztus 14-ikén megnyílt a gyűlés, melyen mind a három trónjelölt küldötteinek meghallgatása után, a választást meg kellett ejteni.

A gyűlést a pápai követ nyitja meg végtelennek látszó hosszú beszéddel. Neki nyíltan egyik jelölt mellett sem szabadott állást foglalni, de azért világosan jelezte, hogy ő a pápa a Habsburgot ajánlja. A beszéd pedig nemcsak azért volt hosszú, mert Ő Eminentiája sokat szeretett beszélni, hanem megvolt annak, mint látni fogjuk, a maga obstrukciós jellege. Most állott csak fel Miksa herczeg követe, Pavlowszky olműtzi érsek.

Magasztalta hatalmas szóáradatban a Habsburgokat és ígért Lengyelországnak minden elképzelhető és még azon felül is nagyon sokat. Késő délután volt, mire végzett. Mielőtt most a svédherczeg emberei szóhoz juthattak volna, az elnök a moszkvai czár küldötteinek adta át a szót. Az obstrukció így elérte célját. A hosszú augusztusi nap teljesen leál-

dozott, anélkül, hogy Zámory pártja jelöltjeit hivatalosan bejelenthette volna.

És ekkor történt az anspachi rabbi értesítése és a messze elterjedt hagyomány szerint, hogy Sault ideiglenes királynak választották.

Lehetetlen határozottsággal megállapítani, miképpen ment az végbe. Eddig ismert történeti kútfőink nem emlékeznek meg róla, a mi épen nem feltűnő, hiszen ez kiváló fontossággal bíró, vagy nagyobb következményekkel járó nagyobb esemény nem volt. Lehetséges az is, hogy a dolognak egészen komoly színezete nem is volt. Mivel azonban az anspachi rabbi értesítésének minden egyes adatát megerősítik történeti forrásaink és ezen adat nemcsak ellentétben nincs a hitelesen megállapított eseményekkel, sőt azokba a legtökéletesebben beillik, nincs okunk, de nincs is jogunk azt állítani, hogy az teljesen légből kapott és a hagyomány által oly határozottsággal állított eseménynek semmi történeti alapja nincs.¹

Ha igazán megkövetelték a lengyel törvények, hogy a királyválasztás egy napon befejeződjék, úgy nem is lehetett volna a kérdést alkalmasabban megoldani, mint a semleges Saulnak ideiglenes megválasztásával, hiszen attól nem kellett tartani, hogy ő a királyságot nem adja ki kezéből. De ha a törvény nem követelte is, még akkor is legalkalmasabb megoldás

¹ A család neve Nasszau herczegségben fekvő hasonlóváros után *Katzenellenbogen* volt, majd *Padua* nevet viseltek. A *Wahl* név, melyet Saul kapott, kétségtelenül összefügg a királyválasztással. Közvetlen utódai e nevet nem használták, mert ez csak reá vonatkozott.

volt ez, mind a két pártra nézve. Miksa pártjának tetszhetett is a dolog, mert ez által a királyválasztás befejeztetett anélkül, hogy Zsigmond svéd herceg csak jelöltetett volna is, de Zámorynak sem lehetett ellene kifogása, mert így másnap új választás kezdődött és azon az jelöltjük követe jutott először szóhoz.

Az éj folyamán Saul soká tanácskozott a litván urakkal. Az ő jelöltjüknek, Fedor czárnak semmi kilátása sem volt és így a két másik között kellett nekik is választani. Litvániára nézve egyik sem volt kívánatos, de végre Ausztria mégis távolabb volt mint Svédország és így a veszély kisebb, mely onnan fenyeget. A litvánok hát Miksa mellé állottak. Urak — így szólt másnap Saul — az anspachi rabbi értesítése, de történeti forrásainknak megfelelőleg is — tegnap mindnyájan Miksa követeinek engedték át az elsőséget; őt juttattuk legelőbb szóhoz és ezáltal elismertük, hogy ő a legkiválóbb, leghatalmasabb valamennyi jelölt között. Válasszuk hát őt közakarattal királyunknak.

A békét czélozta Saul, de azt nem érte el. Mind a két párt kitartott jelöltje mellett és mind a kettő királynak választá a magáét. A litvánok látván a polgárháboru kitörését, Saul tanácsára hazavonultak és az ügyek menetébe többé nem avatkoztak.

Az ellenkirályok fegyverrel támadtak egymásra. A habsburgi párti magyar urak, ha bevitték Miksát a jelöltekbe, ki is tartottak mellette becsületesen és fegyveres erővel jöttek segítségére, míg az erdélyrészi magyarok Bornemissza János vezérlete alatt a svéd

herczeg táborában voltak. Így alkalma volt Európának bámulhatni, hogy tudja magyar a magyart gyűlölni még a külföldön is és milyen hősiességgel képes egymást lekaszabolni.

Végre Miksa legyőzetett, kénytelen volt lemondani és Zsigmond svéd herczeg jutott a lengyel trónra. Ily módon most Saulra a politikában nagyobb szerep már nem várhatott.

Különben is beleunt a mindinkább elfajuló lengyel politikai életbe, visszavonult hát az örök bölcsesség forrásához, a tóratanulmányozásához és ilyen szellemenben nevelte föl fiait is, kikből hirneves rabbik és buzgó hitközségi előljárók váltak.

Egy későbbi monda Saul életének ezen fordulatót a következőképen akarja megmagyarázni:

Volt Saul fejedelemnek, — mert ez volt a czíme hitsorsai körében — egy gyönyörű szép leánya, Hanele. Termete a makkabeus királyleányokra emlékeztetett, egész lénye bájának és okosságának nem volt párja a négy országban.

Föl is kerekedett Lengyelország leggazdagabb zsidója az ő drágálatos fiával és elment megkérni fia számára a szép Hanele kezét.

A magas műveltségű és fenkölt szellemű leány ránézett a korlátolt tekintetű ifjúra és azt mondta apjának, hogy ő nem lesz ennek a felesége. No támadt is erre nagy felháborodás az egész lengyel zsidóságban.

— Ugy! a szép Hanele kikoszarozta a leggazdagabb zsidó kérőt! — (a tapintatos hagyomány nem őrizte meg a visszautasítottnak nevét) De hogy is ne?

Hiszen ő királyleány, egészen más kérére vár. No várj csak hercegnő, majd szerzünk mi néked királyi kérést.

S a büszkeségében megsértelt család, de még inkább Saul régi irigyei a legaljasabb bosszút tervezték.

Voltuk közöttük többen, kik bejáratosak voltak a királyi udvarhoz. Ezek Zsigmond előtt kezdtek csodadolgokat beszélni Saul leányának szépségéről. Mikor egyszer Wahl Saul a király színe elé került, ez meleg érdeklődéssel kezdett tudakozódni — a szép Hanele felől.

Kövén meredten hallgata Saul uralkodójának szavait, és elborult lélekkel érkezett haza.

— Leányom! nagy veszély fenyeget minket, szólt föltárva Hanele előtt szíve félelmét. Csak az segíthet rajtunk, ha rögtön férjhez megy. Oh de hogy adjalak téged a legelső kérőnek, ki Lengyelország leggazdagabb zsidó ifját visszautasította!

— Apám — szólt a leány — ne hidd, hogy annak kezét azért utasítottam vissza, mert nálánál gazdagabbra és előkelőbbre vártam. A legszegényebbre kész vagyok feleségül menni, de olyanhoz, kinek szellemi képességeit tisztelni tudom s ki az én lelkemnek szárnyalását megérteni képes.

Saul nem felelt semmit, befogatott, kocsiba ült leányával és a szomszéd városkába hajtattott. Egy nagyon szerény házikó előtt álltak meg, hol a városka rabbija lakott bús özvegységben.

Szegényesen butorozott szobájában, könyvekbe elmerülve ült a nagy tudományú férfiú s a belépés zajára fölemelte méla tekintetét.

— Miért keres föl engem ily szokatlan időben Saul fejedelem és ki, e nő oldala mellett?

— E nő leányom, Rabbi és ha akarod a te menyasszonyod. A rabbi mély bölcsességről beszélő tekintetét a leányra emelte, a Hanele a kérdező szemekbe tekintve szólt:

— Igen Rabbi, ha parancsolod, én hűséges és engedelmes feleséged leszek.

Így lett a gyönyörű szép Hanele, a büszke királyleány szerény falusi papné és özanyja Israel sok híres rabbijának.

Breszt városának rabbi székén az időtől fogva, mind e mai napig nem ült más, mint Saul családjának ivadéka. Ezenkívül Németországban a Schorr és Lipschitz családok, Londonban a némesített Samuel család, hazánkban a Wohl és Wahl családok és még azon kívül sokan igen sokan vallják ősüknek őt, ki a legmagasabb polezra jutván, ott is hitfelekezetének leghűbb fia és vallásának legbuzgóbb híve volt.

Losonc.

Dr. Vajda Béla.

EGY KIS FALUBÓL.

Év év után suhan el bár felettem,
Egy kis faluba visszaszáll a lelkem.

Fehér kis házak, zöld akáczsorok,

Dolgos paraszt vigan sűrög-forog.

Megszámlálhatnám tán az ujjamon,

Hogy benne hány kabátos úr vagyon:

A plébános, doktor, jegyző s az ispán —

És mondjuk még az állatorvos is tán.

Lakott benn még vagy húsz zsidó család,
 Ki valahogy megélhetést talált.
 Az öreg Weisz köztük leggazdagabb,
 Mit vesz s elád: dara, liszt, só s a bab.
 Hogy miljomos, állitják róla mind ma,
 Van néki tán — harmincezer forintja.
 A sánta Spitz fűszerkereskedő,
 Tulságos hasznót soha se szed ő.
 A vörös Fuchs gyárt szódavizeket
 S szabad időben rosszabb vicceket.
 A többi mind szegény az istenadta,
 Épp hogy telik nekik evőfalatra.
 Békében él a falu népe itt,
 Egymástól nem választja szét a hit.
 És délután a kaszinóba' látod
 Hogy a tarokkban úzik a pagátot
 A plébános és Spitz, a fűszeres,
 S a harmadik partner Fuchs, a veres.
 Csak egy huzódott a faluba' félre,
 Mint hogy ha nem is ott közöttük élne :
 Alföldy Pál, a gazdag birtokos ;
 Neki ki sem előkelő s okos.
 Ott élt magányos kastélyába zárva,
 Sok pénzéből nem lát szegény, se árva.
 A poros utcán végig hogyha hajt,
 Bámulva csüng Zöldfalu népe rajt.
 De ő a plebset alig veszi észre,
 Ha végig száguld, a gyeplő a kézbe.
 Megsüvegelik, bár jót sohse tesz,
 De úr a gazdag — régi nóta ez...
 Egyszerre csak, ki tudná, hogy miképen
 Egy szócska száguldott szét a vidéken.
 Láz ébredesz, hová e szócska jut
 S el nem kerül egyetlen egy falut.

A merre száll, vad szenvedélyek égnek
 S nyers szitkozódás száll a tiszta égnek.
 Az «antisemitismus» volt a szó,
 Azt sem tudták milyen tájról való.
 S ki csóvát gyujtson, mindenütt akadt,
 Fellázitván a békés falvakat.
 Alföldy Pál, ki megveté a népet,
 Feladta most a gőgöt, büszkeséget,
 És a parasztkunyhók közt sorba jár:
 «Soká lakik itt a zsidója már!
 Meddig túrjuk még köztünk ezt a fajtát,
 Látjátok, másutt már pokolba hajtják.
 Kiszipolyozzák a ti véretek,
 Segit magán, a hogy' tud, a beteg.»
 A nép kezdetben még nyugodt maradt,
 De a ki vet, előbb utóbb arat.
 A kunyhókban ujságot osztá szét
 S a jámbor nép azt hitte, a beszéd
 Melylyel feltüzelé Alföldy Pál,
 Igaz, — hisz az ujságban is így áll.
 S a földesúr, nagy örvendezve látja,
 Mint terjed szét a gyűlöletnek lángja.
 Ökölbe szorul a parasztmarok —
 S a kaszinóban nincs többé tarokk.
 S a házakban, bennük zsidók ha laknak,
 Kötől találva csörömpöl az ablak.
 Nem egy tetőt, ha nem nagyon magas.
 Éjjel megszállja a piros kakas.
 S egy-egy zsidó az utcán hogyha jár,
 Rá közápor s vad szitkok árja vár.
 Ah, hogy mulat azon Alföldy Pál,
 Ha a kastély tornáczára kiáll
 És ráusztatja mérges ebeit
 A Kohnra, akit útja erre vitt,

A Kohn kántor sápadt, vékony fiára,
 Ki Pesten jár tanulni medikára.
 Ki nem ismerte a vén Kohn fiát,
 A mint a Hyrtl «Anatomiát»
 Czipelte a honalja alá csapva
 S fejébe nyomva foltos, szürke sapka.
 Vakáczión nem ismer pihenőt,
 A könyvekkel úgyszólván összenőtt.
 Beszélük, szorgalomban nincsen párja,
 Kitünteti őt mindegyik tanárja.
 Csak oly szerény «slemil» ne volna, tán
 Övé lenne a gazdag Weisz leány.
 Mily szünidő a szegény Kohn Gyulának!
 Amerre néz, keserűség és bánat.
 Haza hányszor tér és kezén sebek,
 Ruháját összetépték az ebek.
 De nagyobb seb, melyet visel szive,
 De azt nem tudja senki, senkise.
 Sőt hogyha vén atyjának könnye csordul,
 Szól: «Meglásd, isten főlemel a porbul,
 S megváltozik majd minden újra jóra,
 Csak tűrj apám, még mást is üt az óra!»
 De biz' az egyszer rossz proféta volt,
 A tűz terjedt s nincs senki aki olt,
 És megtörtént rövid pár hó alatt,
 Hogy Zöldfalu zsidók nélkül maradt.
 S mint aki végzé rendben tetteit,
 Alföldy többé rá se hederít
 A népre, mert e sportot már megunta —
 S hiába, rossz szag a paraszti bunda.

— — — — —
 Év évre mult és a faluba' lesték,
 A sok ígéret mikor válik testté,

Mikor hull már ölükbe a malaszt,
 A mint Alföldy Pál ígérte azt.
 De biz a nép tovább szegény maradt,
 Csak dolgozik s a földesúr arat.
 Sorsuk naponta mind rosszabbra vált
 S nem egyszer átkozták Alföldy Pált.
 Sóhajtozták: Bár köztünk hogyha vón
 Az öreg Weisz, a sánta Spitz s a Kohn!

II.

Fényes termében izgatottan jár
 Kelen Gyula, híres sebésztanár.
 Kezében sürgöny, mely hangzott eképpen:
 «Alföldy Pál családja kéri szépen,
 Keresse föl mielőbb Zöldfalut,
 Sürgős nagyon, siessen hogyha tud.
 Mert nagy beteg szegény Alföldy Pál,
 Ha addig meg nem váltá a halál.»
 Kelen doktort kérdések ezre bántja:
 Megismeri a földesúr családja?
 Milyen lehet manap a kis falú,
 Hová öröm köti s tengernyi bú.
 Majd elmereng a véletlen szeszélyen,
 Hogy ép' hozzá fordulnak a veszélyben,
 Hozzá, a Kohn kántornak a fiához,
 Kit egykoron Alföldy Pál megátkoz
 S azért, hogy ráuszítá ebeit,
 Cserébe majd gyógyítja sebeit.....
 Másnapra már a kis faluba ére.
 Izgalmában hogy forr, perzseg a vére.
 Szemében könny, szive hevesen dobban;
 Ah mennyi emlék mindegyik sarokban!
 Im, itt e házikóba' született
 S a picziny kert, amott a hárs megett,

Ah mennyi édes örömnek tanyája!
 Oly szívesen emlékszik vissza rája.
 E kastélyban lakik Alföldy Pál,
 De tornácán a gazda most nem áll;
 Majd óvatosan hátra is tekintett,
 Nem rohan-e rá most is pár szelindek.
 De nem. Az úrnő jó hamar elébe,
 S könyörgve szól, kezeit összetéve:
 Édes professzor, férjem' mentse meg,
 Önben bizik egyedül a beteg.
 S másnap Kelen már ilyképen beszél:
 «Nagyságos asszony, elmúlt a veszély.
 Nem én nyújtám az írt a szenvedésre,
 Hanem ez itt!» És rámutat a késre.
 Még egynehányszor felkereste őt
 S öntött beléje új életerőt,
 S három hét múlva elbucsúza már
 A gyógyult földesurtól a tanár.
 Hálálkodásra az egész család
 Elég magasztaló szót nem talált.
 S Kelen professor szólott nagyszerényen:
 «Hogy meggyógyult, az nem az én erényem.»
 Áll a fogat már a kapú előtt,
 Odáig kíséré Alföldy őt
 S midőn búcsúznak, kérdezé Kelen:
 «Gyötör egy kérdés engem szüntelen,
 Hogy e faluban mért nincsen zsidó?»
 S Alföldy szól: «Nem oly kemény dió,
 Voltak. Itt laktak a falusoron,
 De elkergettük őket egykoron.»
 S kérdé Kelen: «Mi volt e kúra haszna?
 Gyarapodott azóta itt a gazda?
 S ha földönfutó lett oly sok család,
 Ki az, ki abból hasznot várt s talált?»

Alföldy Pál zavarba lehetett,
 Mert nem jött a kérdésre felelet.
 «S a sok zsidó hazátlan merre tére,
 Honnan jutott szegényeknek kenyérre?»
 Hallgatott erre is a földesúr,
 Mint a kit az önvádnak gyilka szúr.
 Szól a tanár: *Egyről* mesélhetek;
 Távolban halt meg, mint nehéz beteg.
 Kohnnak hívták. Szerették a faluban,
 Osztozkodott másokkal bajban, búban.
 Szelid volt, hogy még a légynek se vétett
 S elűzték mint egy hitvány, rossz cselédet.
 Szegény, mégis csak vágyott vissza, vissza,
 Sűrű szakálla könnyét gyakran issza.
 A vágy emészté, sorvasztotta őt,
 S nyomor közt sírba dőlt idő előtt.»
 Megáll Kelen és arcza ég a láztul,
 Amíg szeméből egy könnycsepp aláhull.
 S oszt' folytatá: Vaj' emlékezik-e
 A Kohn fiára, bár jó ideje?
 A Kohn kántor sápadt, sovány fiára,
 Nem volt hús rajt tán egy garasnyi ára.
 S mily gyámolatlan volt az istenadta?
 De szenvedett is eleget miatta.
 Ha útja véletlenül erre vitte,
 Lánczról oldá valaki ebeit le,
 Rá uszítá és hajrá, az ebek
 Ejtettek rajt nem egy vérző sebet.
 Szegény Kohn Gyula vaj' mit tehetett,
 Futott és elveszté a könyveket,
 Miket hordott mindig a hón' alatt.
 S a kastélyban úgy rengtek a falak
 A felhangzó nagy kaczagás miatta,
 Mig Kohn Gyula hú könyveit siratta.

S végül atyjával ő is messze, messze
 Elköltözött, nem tudván, kenyér lesz-e.
 Elhagyta a kis Zöldfalut, hová
 Szívét ezernyi finom szál foná...
 Húsz éve! S a sovány diák mi lett? —
 Ő mondá itt e bús történetet»...
 Alföldy Pál sáppad, s a térde reszket,
 De mielőtt mentő beszédbe kezdhet,
 Szól a professor: «Isten áldja meg!»
 Kocsiba száll s eltűnik völgy, berek.

III.

Mért Zöldfaluban a nagy izgalom,
 Tán készülőben bál, lakodalom?
 Alföldy Pál doboltatá ki ma,
 Hogy a községnek minden férfია,
 Ha csak lehet, sürgősen, még ma este
 Őt kastélyában bizton fölkeresse.
 Mi szállta meg a büszke nagyurat,
 Mily kedve jött, paraszttal hogy mulat?
 S hogy este egybegyűl a falu népe,
 Finom bort kínál s szól aztán eképen:
 «Húsz éve hogy zsidó falunkba nincs,
 De biz' nem halmozódott fel a kincs.
 Még drágább lett a liszt, a só, kenyér.
 Ő nélkülök a falu mit sem ér.
 Csak ők mutatták, mi a szorgalom,
 Ő nélkülök a falu holt malom,
 Mely egyre kelepel s jár a garat,
 S csak polyva az, mi végén megmarad.
 Bevallom, hogy e bajban senki más,
 Egyedül én vagyok a nagy hibás.
 S most arra kérlek, hogy segítetek,
 Tegyük jóvá, amennyit még lehet.

A sors őket bármerre szórta széjjel,
Ne aggódjunk, keressük nappal-éjjel
És hozzuk őket mindet vissza sorba,
Hogy Zöldfalun ne maradjon e csorba.
Én térítem meg a költségeket ;
Induljon utra mind, kinek lehet.»
Örvend a nép, hogy könnye is fakad,
Mert szivükből mondá e szavakat...
Másnap a község már egész' kihalva,
Zsidót keresni indult jobbra-balra.
Biz nem volt tréfa megkeresni sorba,
Bács-Bodrog, Árva, Mármaros és Torda,
Ily sokfelé voltak szétszórva szerte ;
De a munka végül jutalmát nyerte.
Legtöbbje szivest hajlott a hívásra,
Hogy kedves szülőföldjét újra lássa.
Volt olyan is, ki biztos kenyerét
Bizonytalannal fölcserélni félt.
A rőfös Beer huzódozott leginkább
S az esetet Alföldynek megírták,
Ki néki örök nyugdíjat ígért ;
No, erre Beer is szivest visszatért...
És Zöldfalunak apraja és nagyja
Munkáját most nem egyszer abba hagyja.
Nagy az öröm, elterjed a hire :
Itt az öreg Weisz s mennek elibe.
Az öreg Weisz biz' már nem jöhetett,
Örökre nyugszik egy nagy völgy megett.
De fia, Móricz, mégis visszajött
S «öreg Weisz» marad ő a nép előtt
Pedig nem szolgált ő rá még e névre,
Lévén a vállán negyvenhárom éve.
És visszajött im Fuchs is, a veres,
Így hívták most is, bár haja deres.

Tovább is gyárt szódát és viczeket
 S Spitz fűszeres még most is biczegett.
 Fél év után már ott valának minden
 És szól a nép: Már nem eresztjük innen.
 Mint hogyha nagy lidércnyomás alól
 Szabadult volna fel, mulat, dalol.
 Dalol, ujjong, megjött a munkakedve,
 Becézgetik a zsidót vetekedve.
 S a kaszinóban, mint húszonegy éve,
 A kibiczek rajától körülvéve
 Kalábert és tarokkott játszanak
 Weisz, a veres Fuchs s a falusi pap.
 S Alföldy Pál annak az öröme,
 Hogy terve ily fényes sikert elére,
 Nagy lakzira hívá a falunépet:
 Weisz Móricz s Fuchs Manó ültek közepett.
 A felköszöntők szóltak egyre-másra,
 De mind a visszatértek áldomása.
 Nézd a plébánost és Alföldy Pált,
 Kocint és egyre csak éljent kiált...
 S midőn a cigány húrja sírva rezdül
 Egy árny suhan im hirtelen keresztül
 Alföldy Pál lelkén. Eszébe jut
 Valaki, aki most már mit se tud.
 Eszébe jut Kelen professor atyja,
 Kohn kántor, aki mindezt nem láthatja,
 Ki pihen messze, nem itt, hova vágyott,
 Ki távol innen talált síri ágyat.
 Eszébe jut és csendbe félre fordul
 S az ősz szakállra forró könnye csordul.

Budapest.

Feleki Sándor.

KÉT ZSIDÓ ZENESZERZŐ.

A nürnbergi «Germanisches Muzeum-nak» egyik ereklyéje a nürnbergi mesterdalnokok szekrénye. Ez már barokk motivumokkal módosított olasz renaissance-u triptichon. A két szélső szárnyon két-két tizenhatodik századbéli mesterdalnok arcsképe látható. A középrész felső mezejében pedig Dávid királyt látjuk, a mint tág köpenybe burkolva térden fohászkodik a feszülethez, melyet az atyaisten tart szivén, hogy áldja meg a hárfát, mely a költőkirály háta mögött nyugszik. A zsidó király védnöksége alatt állottak a német mesteriskolák mindaddig, a míg a mesterdal 1770 körül meg nem szűnt. Még 1630-ban is a freiburgi dalnokversenyhez kiküldött meghívókon arra hívják fel az egyes iskolákat;

«lobet Gott mit siessem Ton

Wie auch der König David schon.»

Ugyanezen befolyást látjuk a versenyek egy más intézményében, az u. n. Davidgewinner-ben is. Dávid király ezüst lánczon függő arcképét fűzték a győző nyaka köré. Különös érzés fog el bennünket, ha a zsidó történet eme kimagasló alakját, a zsidó nép második választott királyát a becsületes német czéhmesterek társaságában látjuk, hogy a német mesterdal diadalszekerét királyi oltalmába vegye. Vajjon gondolt-e a pályanyertes dalnok arra, hogy az, a kinek képét ő most nehéz ezüstitlánczon a mellén hordja, végre is csak zsidó volt, azon népnek feje, melynek

tagjait a czéhek a maguk köréből becstelenítő czélzattal kizárták volt?

Tudjuk jól, hogy a keresztény theologia képviselői Dávidban Jézust látják megtestesítve. Ép ezért nem is szándékszunk vitába bocsátkozni a katolikus és protestáns exegesis különböző képviselőivel. Csak egész mellesleg akarjuk azt a kérdést felvetni, hogy mily név illeti meg ezt a tevékenységet, mely a bibliai történet főbb alakjait ekként elmagyarázza, ha a mindig szellemes, de nem mindig igazságos Harnack a zsidók szentírásmagyarázatát, rabbinische Destillationsarbeitnek nevezi, holott a legvadabb «psettli» sem merné azt állítani, hogy Dávid tulajdonkép nem a zsoltárköltő, hanem a kereszténység megalapítójának alakja?

A mesteriskolák esetében nyilvánvaló, hogy Dávid itt nem mint a keresztény messiás elődje, hanem mint költő és jámbor dalnok jön tekintetbe. Csak ez esetben lehet közte és a középkor dalnokai közt némi összefüggést felfedezni. Máskülönben sehogy sem lehetne felfogni, hogy miként fohászkozhatnék Dávid a saját utódjához, esetleg enmagához.

Megszoktuk mi már azt egyébként, hogy a földig lealázott Judaea devicta ékesíti a győztes Róma büszke diadalmenetét, és az sem lep meg már bennünket, hogy a világot birtokló keresztény egyház a mi történetünk kimagasló alakjait akarta rabigája alá hajtani. Hisz Michel-Angelo, a Rovere családból származó II. Gyula pápa megbízásából úgy tervezte, hogy a mi Mózesünk diszítse a pápa óriási síremlékét! Mózesnek a tervezett alkotásban körülbelül ugyanazon szerepet szánták, mint a két rabszolgának, melyek hasztalan

igyekeznek a pápai hatalom bilincsei alól megszabadulni. Mózes, mint a zsinagóga képviselője szolgálja a pápát, az egyház fejét. Úgy látszik azonban, hogy ép úgy mint maga a zsidó nép, a biblia kimagasló alakjai is egy láthatatlan felsőbb hatalom oltalma alatt állanak, a mely megóvja őket attól a lealáztatástól, hogy oly helyre kerüljenek, mely történelmi jelentőségüknek és nagy fontosságuknak meg nem felel. Mert az óriási méretekben tervezett síremlék soha sem készült el, sőt maga a pápa alakja sem került ki a mester, hanem egy jelentéktelen tanuló vésője alól, Mózes alakja pedig, mint a minden korok szobrászatának egyik legkiválóbb alkotása, önálló és büszke művészi életet folytat. És így nem valósult meg a pápa eredeti terve. Mert nem Mózes diszíti II. Gyula sírját, hanem a pápa síremléke képezi azt az alapzatot, a melyen Mózes apotheozisa az idők végtelenségébe emelkedik.

Számtalan esetben a mi nagy multunk kimagasló alakjaihoz fordultak keresztény szobrászok és képírók akkor, midőn alkotásaik számára méltó tárgyat kerestek, ámbár a tervezett művek célja az egyház dicsőítése volt. A keresztény világvallás tehát elég gazdag volt arra, hogy a műalkotásokat megrendelje és a fölmerült költségeket megfizesse, de nem volt elég gazdag oly kiváló eseményekben és alakokban, a melyekkel művészi szükségleteit fedezhette volna. Ez okból volt kénytelen a hatalmas egyház a lealázott zsinagógától kölcsönt felvenni, ép úgy, a mint a középkor egyházi és világi fejei, ha pénz dolgában megszorultak, szép szerrel vagy erőszakkal, de mindig csak a

zsidótól kértek kölcsönt. A ki csak valamikor egy pillantást vetett az európai múzeumokban felhalmozott műkincsekre, az meggyőződhetett arról, hogy mennyit merített a keresztény képzőművészet a zsidó biblia gondolatvilágából. Tegyük fel, hogy valamely borzasztó véletlen megsemmisítené azon műalkotásokat, melyek témájukat az ó-testamentumból vették, úgy hogy kénytelenek volnánk az akként támadt űrt más módon kitölteni, ki a megmondhatója, hogy hány évszázad telnék belé, a míg a hézagot az újkor művészi alkotásaival méltóan pótolhatnók?

A képzőművészetek eme örökforrását nem fogják zsidónak elismerni azok, a kiknek joguk van e kérdésben ítéletet mondani. A biblia birtoklásának nagy perében, mely immár két évezred óta folyik, a jogélet többi kérdéseiben már rég elavult ököljog az egyedüli jogforrás. Mi vagyunk a gyengébbek és azért kénytelenek vagyunk nyugodtan eltűnni, hogy az erősebb kereszténység, csupán csak azért, mert ő az erősebb, tőlünk az Izrael nevet meg minden más egyebet, a mi ezzel összefügg, elvitatja. Bezzeg jobb sorsuk van azoknak, a kiknek nincs semmijök, és a kiktől ennél fogva az erőszak semmit el nem rabolhat. Majdhogy nem igazat kell adnunk annak a mesebeli zsidónak, a ki a kultuszadó felemelése következtében akként sopánkodott: «bár ne volna már semmim, hogy ne legyen kénytelen adót fizetni.»

De hát nekünk még itt sincs szerencsénk. A mi történeti alakjainkat még akkor is eldisputálják tőlünk, ha ezek nem voltak oly világgraszólók mint Mózes, oly hirnevesek mint Dávid. A mi kisebbbrangu nevezetes-

ségeinket is elnyelte a keresztény művészet sodró árja, és csakis a modern történeti kutatás fárasztó munkálkodásának sikerült a zsidóság számára visszahódítani néhány oly nevet, a mely eddig a keresztény műtörténet nagy temetőjében aludta szép csendesen örök álmát.

Nem tartozik jelen dolgozatom körébe ama okokat föltárni, a melyek a zsidóságot a maga egészében ép úgy mint részeiben megakadályozta abban, hogy a képzőművészetek terén némi tevékenységet kifejtсен. Csak azt a tényt akarom konstatálni, hogy a hosszas megszokás következtében, a képirás és szobrászat ellen irányuló ellenszenv a zsidóságnak csaknem természetévé vált. Az ekként mesterségesen megtorlasztott alakító képességet, úgymond Leroy-Beaulieu, a zsidó faj a színművészet terén pótolta. Mi az emberi szenvedélyeket és érzelmeket nem élettelen hideg márványban, hanem élő személyekben juttattuk kifejezésre. Mi saját testünkből faragtuk a történet kimagasló alakjait izmainkkal és idegeinkkel örökítettük meg az érzelmekek és szenvedélyek nagy képviselőit és ez adja magyarázatát annak, hogy a színművészet hírneves alakjai között oly aránytalanul sok a zsidó.

Miután a vallás a költészet és zeneművészet terén nem gördített akadályt a zsidó szellem utjába, fajunk természetes képessége és tehetsége ezen a téren teljesen érvényre juthatott. Kiváló példát nyújt erre az olasz zsidók élete, mely ép úgy elüt a német zsidók komorabb sorsától és szellemétől, mint Olaszország derüs ege az észak felhőborította láthatárától. Az ottani

zsidók sohasem — legalább az ellenreformáció koráig — nélkülözték a zenét és a költészetet. A 14-ik század elején Immanuel b. Salomo, a Machberet költője élénken fájlalja, hogy a zene, mely azelőtt csaknem kizárólag a zsidók körében találta legkiválóbb képviselőit, immár a keresztények birtokába került. Nem tudjuk, hogy mennyi ebben az állításban a túlzás, és mennyi az igazság. Csak az bizonyos, hogy a zeneművészet iránti érdeklődés az Immanuel után következő korszakban nem pusztult el oly nyomtalanul a zsidóság köréből, a mint azt a költő panaszából lehetne következtetni. Mert hisz ép a cinquecento szin pompás korából van tudomásunk két zsidó zeneszerzőről, a kiket joggal soroztak koruk legkiválóbb művészei közé és a kiknek zsidó voltáról csak az újabbkori kutatások nyomán van tudomásunk.

A középkori tabulaturák között a *Gerdes* által szerkesztett hangjegykönyv (1552) a legöregebbek és legtekintélyesebbek egyike. Ezen gyűjteményben 14 kompozíció *Giovan Maria* nevét viseli, a ki vallására nézve zsidó volt, (*Leonis vita anonyma*, Roscoe ed. Bossi XII. p. 171.) és mint X. Leo udvari zenésze élt a Medici családból származó műkedvelő pápa udvarán. A zsidó művész Leo kedvencei közé tartozott. Ha nem is maradt volna reánk a fent említett 14 szerzemény, mely a zsidó zeneszerző képességét és tudását fennen hirdeti ama bánásmód, melyben a keresztény egyház feje a zsidó zeneszerzőt részesítette, meggyőzhetne arról, hogy *Giovan Maria* nagy tehetségű művész volt. A pápai kitüntető kegynek már első megnyilvánulása a mi fogalmaink szerint oly meglepő és szokatlan, hogy

hozzá fogható példát manapság nem találunk. Egy magyar születésű zsidó színészt, Sonnenthal Adolfot a fejedelem kegyének megnyilvánulása lovaggá emelte ugyan, de a grófi czímig zsidó művész mindeddig nem tudott eljutni. Pedig ilyen kitüntetés érte Giovan Mariát, a kinek a pápa egy római gróf czímét adományozta. És hogy a czimnek meg legyen a maga járandósága, Verocchium városát is neki ajándékozta. És még magasabbra is emelkedett a zsidó kamarazenesz szerencsecsillaga akkor, a midőn a pápa határozott kívánságára ennek családi nevét vette fel, úgy hogy ezentúl Giovan Maria de Medicis név alatt ismerték és csodálták őt. Arról, hogy a zsidó zeneszerzőnek vallása miatt támadt volna valamelyes kellemetlensége, vagy hogy valaki hitehagyásra akarta volna őt birni, sehol nincs említés. Mindeme tények gondolkodásra késztetnek. Szinte el sem hihetjük, hogy zsidó embert az egyház feje ekként tisztelte legyen. És ha gondolataink fonalát tovább szőjjük, arra a kérdésre bukkanunk, hogy talán a középkor mégsem volt oly borzasztóan sötét, mint azt rendszeren hisszük, és csak kételkedő fejszóválással gondolunk arra, hogy nem-e jogtalanul dicsőítik a jelent, mely a legsilányabb hivatal elé, melyet nem az egyház, hanem az állam adományoz, oda állítja azokat a hitbuzgó lélekkufárokat, a kik a keresztlevelet tartják az egyedüli igazolványnak, mely a zsidót a modern kulturába lépésre jogosítja, a mult rovására.

Különös istenáldott idő lehetett ez a XVI. század. A renaissance nagy verőfényéből csak elkóválygott egy eltévedt napsugár a Tiberisen túl oda, a hol Róma

zsidó városnegyede volt. Ezen korból ugyanis egy másik zsidó művésztől is van tudomásunk. Zeneszerző tevékenységének nyoma nem maradt ugyan, de hogy korának hegedűművészei között rendkívül előkelő állást foglalt el, azt bátran állíthatjuk. A római Sciarra gyűjteménynek egy értékes igazgyöngye ama kép, melyet Ráfáel alkotott, és a mely egy fiatal hegedűművészt ábrázol. Több műtörténész e képet Apollónak nevezi. Hogy mily fontos ezen kép Ráfáel művészi fejlődésében, azt Morelli idevágó fejtegetéseiből következtethetjük, a ki a képnek egész fejezetet szentel. Ezen festménye számára a mester nem a parnassuson, hanem a római ghattóban keresett modellt. Azaz hogy nem is keresett. Mert ott találta meghitt barátjai társaságában *Jacopo Sansecolo* személyében, a ki a római zsidó községnek volt tagja. Úgy vélem, hogy ez a tény sem szorul további magyarázatra. Mert ha *Jacopo Sansecolo* mint művész nem is tett szert oly világraszóló hirnévre mint az az arczkép, a melyben Ráfáel őt megörökítette, mégis mondhatjuk, hogy az, a kit a társaságot bár kedvelő, de modorában mégis előkelő és barátai megválasztásában óvatos Ráfáel ily meghitt bizalomra méltatott, jelentéktelen ember nem lehetett.

Immanuelnek már idézett panaszából következtethetjük, hogy ezen két zeneművész alakjában az olasz zsidók művészi tevékenységének nem tavaszát, hanem valószínűleg már őszét látjuk. A társas életben, mely valószínűleg a ghattón túli milieu befolyása alatt élénk színekben tündökölt és a mely élénkebb, derűsebb és hangosabb volt, mint a más országok zsidó-

ságának társas élete, a zeneművészetnek kiváló szerep jutott. Ezért nem látunk semmi feltűnő jelenséget abban, hogy ugyanazon korszakból két ily hírneves zsidó művészről van tudomásunk. És ha abból a mi megmaradt, szabad következtetni arra, a mi elveszett, akkor remélhető, hogy a behatóbb történeti kutatásnak még sikerülni fog földeríteni azt a bizonyynyal nem jelentéktelen szerepet, mely a zsidókat az olasz zene történetében joggal megillet.

Ráfáel 1518-ban festette Jacopo Sansecolo arczképét. Az arc vonásaiból látható, hogy a híres hegedűművész ez időtájt még fiatal ember volt. 37 évvel később szomorú fordulat állott be a római zsidók életében, és nincs kizárva, hogy az ünnepelt zsidó művész a dolgok új sorát még megélte. Julius 12-én tette közzé IV. Pál pápa, az ellenreformáció előharcosa a cum nimis absurdum bullát, a mely egy csapással véget vetett a római zsidók társas életének és szépművészeti tevékenységének. Mert nemcsak hogy a zsidók kénytelenek voltak a városból, a hová az idők folyamán költöztek volt, a gheztóba visszatérni, ugyan ezen év október 3-án a pápa megbízásából kőművesek is jelentek meg a zsidónegyedben, hogy azt magas kőfallyal vegyék körül. Így történt aztán, hogy ez időtől kezdve Olaszország színpompás ege alatt is csak oly komor lett a zsidók sorsa, mint Európa többi országaiban. A zsidók lélekszáma a borzasztó lakásviszonyok között rohamosan csökken ugyan, de erkölcsi erejüket és lelkesedésüket azért a mi szép és jó, a pápai gyűlölet megölni nem tudta. Az egymást követő, ellenséges indulatú pápai bullák daczára a római zsi-

dóság megőrzi az ő specifikus jellemvonását, és még a XVIII. század első feléből is vannak érdekes feljegyzéseink arra nézve, hogy az ifjuság nevelésében a világi tudományok is a kellő méltatásban részesültek. De a zene és költészet terén zsidó alkotásról már nincs tudomásunk. Az olasz zsidóság természete nem bizonyult oly szívósnak mint a németé, mely a tizenkettedik század üldözései daczára a német irodalomnak oly kiváló troubadourt ajándékozott, mint a minő Süsskind von Trimberg, a későbbi zsidógyűlölő mesterdalnak egyik kiváló elődje volt. Csakhogy ezzel már eltértünk tulajdonképeni tárgyunktól a költészet terére. Már pedig az bizonyításra nem szorúl, hogy a zsidók ezen a téren örökbecsű műveket alkottak. Dávid király napjaitól zengett és csengett a ritmus a zsidó nép lelkében. A ritmus gyakran harmoniává szellemült át, és akkor oly művészeket teremtett, mint a minők Giovan Maria de Medicis és Jacopo Sansecondo voltak.

Prossnitz.

Dr. Goldschmied Lipót.

TEMESMEGYE ÉS A ZSIDÓK POLGÁROSÍTÁSA.

A zsidók emancipatiója a művelt Franciaországból indult ki. Ott hirdették először az emberi jogokat, a vallás, gondolat és lelkiismeret szabadságát.

Már a nagy forradalom előestéjén, midőn az essemblée national a vallásszabadságot tárgyalta, Mirabeau volt az, a ki hevesen kikelt a maradi érsekek és

vicomtók ellen, kik a kor eszméit megérteni nem akarták, a kik a forradalmat még komolyan nem vették. Ő volt az, a ki menydörögve odavágta a nemzetgyűlés tagjainak: «Uralkodó vallásról beszélnek itt. Mit értenek uralkodó vallás alatt? Én nem értem ezt a szót és szeretném, ha valaki megmagyarázná. Olyan vallást értenek alatta, a melyik elnyomja a többieket? De hiszen Önök gyűlölik az elnyomást. Önök megbélyegezték ezt a szót: elnyomás! Vagy talán a király, az uralkodó vallását értik alatta? A királynak, az uralkodónak nincs ehhez való joga, hogy lelkiismereteken uralkodjék. Vagy a többség vallását értik alatta? Akkor is tiltakozom. A vallás vélemény. Ez a vallás, vagy az a vallás: ennek vagy annak a véleménynek az eredménye. De a vélemény nem szavazatok összeszámlálásából áll. A gondolat a mienk. A gondolat független és meglánczoltatni nem hagyja magát!»

A forradalom évében azután, midőn a zsidókérdés kerül napirendre, a zsidók a nemzetgyűléshez petitiót adnak be, a melyben jogokat kérnek a maguk részére is. «Ha megtagadják a polgárjogot a zsidóktól, tisztán azért, mivel zsidók, akkor azért büntetik őket, mert bizonyos vallás hivei. De akkor nincs vallásszabadság Franciaországban, mert különös vallásszabadság az, ha ezzel a szabadsággal a polgárjog elvesztése jár. Egy bizonyos: a mikor az embert fölemelték a vallásos szabadság magaslatára, csak azzal a szándékkal történhetett, hogy egyuttal a polgári szabadság magaslatára is felemeljék. Félszabadság nincs, mint a hogy nincs fél-igazság!»

A petitió eredménnyel is járt, a törvényhozó testület 1791 szeptember 27-én egyhangulag kimondta a zsidók emancipációját, mely a zsidóknak, a világ e legrégebbi népének, e megalázott és meggyalázott nemzetnek megadta a polgárjogot.

A forradalom diadalmaskodott, Mirabeau, Clermont-Tonnere a zsidók lelkes szószólói és védelmezői már nem állottak egyedül. A polgárosítás ellenzői, a sötétség szellemei, Maury abbé és társai eltűntek...

*

A szabadság eszméi, melyeket a nagy francia forradalom szült, győzelmesen indultak utnak, hogy meghódítsák az egész földet. E vívmányok, e kor-eszmék körutjokban eljutottak Magyarországra is. Igaz, hogy hosszú ideig — 1867-ig — tartott, míg a magyar haza a francia nemzet példáját követve a zsidóknak a polgárjogot végleg megadta, mégis az első lépést a zsidók sorsának javítására, mely az egyenjogosításra vezetett, már az 1790/91. országgyűlés tette meg, a melyhez azután időközben többször is hozzáfogott.*

Az 1790-91 országgyűlés már liberális jelszavakat kezd hangoztatni és a zsidók ügyét tárgyalván el-

* Európa többi országaiban a következő években mondták ki a zsidók egyenjogosítását: Hollandiában 1796-ban, Angliában 1840- és 1858-ban, Dániában 1849-ben, Németországban 1869- és 1871-ben. Olaszországban 1860- és 1870-ben, Svajcban 1869- és 1874-ben, Bolgárország és Szerbiában 1878- és 1879-ben. Oroszországban azonban, a hol körülbelül 6 millió zsidó lakik és Romániában, nemcsak hogy kivételes törvényeknek vannak alávetve, hanem még most is — a civilizáció szégyenére — a legnagyobb öldökléseknek vannak kitéve.

határozza: Ut Judaeorum conditioni interea etiam prospiciatur donec Negotium ipsorum Privilegia non-nularum Liberarum & Regiarum Civitatum eosdem tangentia per Deputationem Regnicolarem proximis Comitiis Relationem facturam, in Deliberationem adsumantur, & de Judæorum conditione, communi suae Majestatis Sacratissimae, & Statuum ac Ordinum voluntate ulteriora constituatur, Status & Ordines annuente sua Majestate Sacratissima decreverunt: ut Judaei intra ambitum Regni Hungariæ, Partiumque adnexarum degentes, in cunctis Liberis, ac Regiis Civitatibus, & aliis Locis (non intellectis huc Regiis Montanis Civitatibus) in statu illo, in quo cum I Januarii 1790 præfuerunt conserventur, & si nefors exturbati fuissent, ad eundem reponantur. (Acta Latina. Articulus 7-tus. De Judæis.)

Az 1790-iki XXXVIII. törvényczikkely ez, mely szerint addig is, míg a zsidók ügyét a legközelebbi országgyűlésen tárgyalás alá vennék, a Karok és Rendek elhatározták: hogy Magyarország és csatolt részeiben tartozkodó zsidók minden sz. kir. városban és más helyeken (bele nem értve a kir. bányavárosokat) azon állapotban, melyben 1790. évi január 1-ső napján állottak, megtartassanak és ha azután kizavartattak volna, abba visszahelyeztessenek.

Így telepedhettek le a zsidók a sz. kir. városokban, a hol őket addig szabadalmi leveleik folytán megtűrni nem akarták.* Azonban továbbra is mindenféle zakla-

* A mi Temesvár városát illeti, minthogy ez csak 1781-ben lett sz. kir. város, természetes, hogy itt már régebben le-

tásoknak voltak kitéve, így meg volt nekik tiltva a róm. kath. ünnepeken és vasárnapokon dolgozni és csak 1824-ben rendeltetett el, hogy a zsidók a róm. kath. ünnepeken és vasárnapokon úgy maguk, valamint ugyanazon hitű cselédjeik dolgozhatnak ugyan, de minden zörgéssel és lármával kapcsolt munkától tartózkodniok kell. A helytartó továbbá leír Temesmegyének: hogy minekutána a zsidóknak ugynevezett «Purim-Fest» ünnepjük a katolikusok böjtjébe esne, szükséges rendszabályok tétessenek, hogy az ünneppel összekötött táncmulatságok a böjtben ne tartassanak. (Temesvármegye Jegyzőkönyve 1824. év 625. szám).

Soká maradt ezután a zsidók ügye ebben az állapotban, nem volt, a ki előbbre vigye, jólehet a zsidók mindent elkövettek, hogy sorsukon javítsanak, petícionáltak, de egyrészt nem volt országgyűlés, másrészt sokkal nagyobb sérelmeket kellett orvosolni. Csak egy félszázaddal később az 1839—40-iki országgyűlésen, a reformkorszakban, midőn a szabadelvűség szele kezd lengedezni, tétetett meg a második lépés a zsidók helyzetének javítására, gondoltak a szabad-

telepedtek. A legrégebb sírkő a zsidó temetőben már 1636-ról szól. Érdekesnek találom megjegyezni, hogy a סדר הדורות (Karlsruhe 1760) egy Temesvár Jakab nevű rabbit említ, ki a kozák üldözés idejében Chmelnicki alatt Oroszországban 1648-ban vértanu halált szenvedett. ילקוט חדש לא נודע המחברו ואני שמעתי שהגאון מו"ה יעקב טאמשוור שהי' אב"ד ב"ק סלוצק חברו ונחרג בגזירת ת"ח ובס' ברכת הזכה מביא בשמו שו"ת א' megjegyzem még, hogy Temesvár különbözö nevek alatt f. e. így Themusuar, Temisvar, Thenesvar stb.

elvű rendek arra, hogy folytassák azt, a mit nekik az 1790-iki országgyűlés megígért.

A zsidóknak hatalmas pártfogóik akadtak: a vármegyék. A vármegyék, melyek mindenha a magyar alkotmány és szabadság védbástyái, a liberális muszószóólói voltak, követelték az országgyűléstől a zsidók türelmi bérének eltörlését, a kivételes törvények megszüntetését, a zsidók polgárosítását.

A liberális megyék között pedig Temesmegye vezetett, mely a mellett, hogy követjeinek: Várkonyi Ádám és Laczkovits Jánosnak utasításul a türelmi pénz eltörlését és a zsidók polgárosítását adta, egyszersmind felszólitotta az összes törvényhatóságokat, hogy a zsidók érdekében hasonló lépéseket tegyenek.

Az érdekes jegyzökönyv, mely Temesvármegye ezen határozatáról szól és a mely jegyzökönyvének 1839 év 3280 számát képezi, következőképpen hangzik:

A Karok és Rendek, továbbá a' Magyar hazában minden polgári Jussok nélkül élő s mint egy külön Nemzetet képező Izraelita Felekezet sorsát méltó figyelembe véve a' költsönös igazsággal a század szelidebb szellemével 's igazságon alapuló azon törvényes elvnél, hogy a kinek kötelességei vannak, annak azokhoz arányzott Jogokat is kell adni, meg nem tudják egyeztetetni azt: hogy a minden polgári Jogoktól megfosztott Izraelita nemzet, mely kivált a Honi kereskedés 's ezt előmozdító Nemzeti ipar terjesztésében fáradhatlan szorgalommal fő szerepet játszik, mind a hazában mint egy csak eltüressék, holott törvény által adandó engedmények által, az eddig csupán kereskedésre szóritott tözsér nemzet a'

Hon hasznos 's hálaadó polgárjává átváltoztathatnák, minél fogvást a' zsidók polgárosítását 's az emberi gyengédebb érzettel sem férhető türelmi bér eltörlesztését törvény által kívánnák elhatároztatni, meg lesz az által törve azon út, mellyen az említett szorgalomteli Felekezet a Nemzethez közelébb érintkezésbe jöve következend azon előitéletekből, melyek a közelítést mind eddig gátolva az egymás iránti gyűlöletességet táplálák, teljes reménységgel levén a Karok és Rendek, hogy az ilyképpen polgárosítandó Zsidó Felekezet már tsak ez iránti hálából is a Nemzetiséget mindenkép' előmozdítva a Hon többi lakossáival egyé olvadván az Ország, minden hasznos intézetei tettleges előmozdításában nem csekély részt veend, ezért is a fentebbi nézetekből kiindulva Ország Gyűlési Követ Uraknak meghagyák, hogy azon esetre, ha ezen érdekes tárgy Országgyűlésileg felhozattatna, a' türelem bérnek alkotandó törvény általi eltörlesztését 's egyszersmind a' többször említett Zsidó Felekezet polgárosítását, ha szinte az Izraelita szertartások megmaradása kívánta némi óvások mellett is, részükről eszközölve oda igyekezzenek, miképpen azon vallási s más akadályok, mellyek némely előitéletek folytában Öket mindaddig a többi polgároktól eltávolították, megszüntessenek, egyébiránt jelen végzés az ország minden törvényhatóságával pártolás végett közöltetni rendeltetik.

Ezen nemes és liberalis határozat becsületére és diszére válik Temesmegye fölvilágosodott szellemű és a koreszméktől áthatott Rendjeinek, mert azáltal, hogy a zsidók polgárosításának pártolására és a

türelmi bér eltörlésére a többi törvényhatóságokat is felszólította, Temesvármegye kezdeményező álláspontot foglalt el.

A temesvári zsidók nem is késtek, hogy ezen ember-séges és liberális határozatért a megyei Karoknak és Rendeknek hálás köszönetüket kifejezzék, a mely reájuk már azért is kellemesen hatott, mivel a német Temesvár ellenszenvvel viseltetett irántuk, jól esett tehát nekik az elismerés a liberális megye részéről. A *magyar* nyelven szerkesztett, hálálkodó levél szavai a következők: (Temesmegye közgyűlésének iratai 1839—3386 szám.)

Tekintetes Karok és Rendek! A zsidóságnak polgári jogot nélkülöző sorsa annyira egybefüggőnek látszott a születés és neveltetéssel, hogy azon másítani, ha édes kívánságot is, de biztos reménységet táplálni nem lehetett.

Annál kellemesebben meglepő s öröme buzdító volt ehhez képest az e' Szabad Királyi városban lakó Izraélitáknak megérteniök, hogy a Tekintetes Karok és Rendek ezen közgyűlés alatt ebéli utasítást kegyeskedtek adni Országgyűlési követjüknek mi szerint a zsidóság a türelem bér fizetése alól fölszabadíttasson 's a' hon más lakóihoz hasonló állást nyerhessen.

Nem szóllanánk ugyan a' hízeltetés nyelvén, ha a' gyengével is a' hatalmasnak járóló jót megosztani szándékozó ezen nemes gondolat felől azt itélnök, hogy az a' Tekintetes Karok és Rendek magas mivelt-ségével megegyezvén annak diszére szolgál: még is illendőnek találjuk ez ötletből eredő minden ítélet

tételt el mellőzni, 's egyedül kebleink meleg érzése magyarázásának helyt engedve a Tekintetes Karokat és Rendeket nagy kegyességök támasztotta őszinte hálánk- s köszönetünknek elfogadására alázatosan megkérni és örökös tisztelettel lévén

A Tekintetes Karok- s Rendeknek

A külzeten: Tekintetes
Nemes Temes vármegye
kegyes színe elébe nyuj-
tandó

alázatos hálálkodó
levele a Temesvári
zsidó községnek

Temesvárrott octóber
31-én 1839.

legalázatosabb szol-
gái a Temesvári Zsidó
község tagjai.

Temesmegye különben is a legliberálisabb megyék közé tartozott, melynek jelszava a haladás volt. Igaz, hogy a zsidók polgárosítása ügyében tán nem volt oly liberális mint Pestmegye, mely a zsidó vallást a bevett vallások közé akarta fölvétetni, a mely semmiféle föltételekhez nem kötötte a polgárjog megadását, azonban az időben megelőzték, mert ezen liberális eszmék jóval hamarabb hatották át Temesvármegye Rendeit, mint a liberálismusról híres Pestmegyét. Temesvármegye már az 1833-ik évben a felekezetek között fennálló válaszfalakat lerombolni és a zsidókat a haza polgárai közé emelni akarta. Már 1833-ban márcz. 26-án Temesvármegye a következő utasítást adja követjeinek:

«Követ urak az állandó egyetértésnek elérése céljából a hazában még a jelen században is türedelmi

taksa alatt bajlódó zsidó népnek polgári s vallásbeli állások a türelem bér eltörlésével, törvényesen leendő polgárosításokat (emancipatiojukat) szinte indítványkép a nemzeti gyűlés előtt, azon feltétel alatt, hogy írásmódjokban kirekesztőleg a magyar betűket s nyelvet használni s Sabesseiket vasárnap tartani kötelesek leendenek, sikeresen sürgetni, ezen indítványokat pedig a naplókönyvbe igttattni fogják.

(Temesvármegyei Jegyzőkönyv 1833—704 szám, v. ö. Berkeszi István: Adatok a reform korszak történetéhez Temesmegyében, közölve a «Történelmi és Régészeti Értesítőben XII év f. I füzet 27 és 28 l.)

Ezen jóindulat és elismerés Temesvármegye részéről a zsidók iránt már máskor is nyilvánult.

Tudjuk, hogy a zsidók katonáskodását a kalapos király, II-ik József rendelte el 783-ban, jóllehet a király halála után e rendelet vissza lett vonva, a francia háborúk alkalmával a helytartó tanács újra elrendelte. Midőn későbbben a katonafogdosás, a toborzás helyett a sorshuzás lett behozva, a Temesmegyebeli zsidó lakosok az 1831-iki közgyűléshez folyamodványt nyujtanak be, melyben előadják, hogy az utolsó katona ujonczoknak állítása alkalmával, ifjaik a sors által majd egészen elkerültetvén, a katonaállításhoz buzgóságok szerint nem járulhattak, esedeznek tehát, hogy az utolsó országgyűlés határozata szerint, mely által ők is a többi hazafiakat illető katonáskodás kötelességnek viselésére érdemesnek tettek, e netalán tán beállható ujonczoknak kiállítása alkalmával, a fegyverviselésre alkalmas tagjai különösen összerakni, a járandóság a többi lakosoknál

meghatározott kulcs szerint reájuk különösen ki-
rovattassék és ezen alapokat követve e sorshuzásra
különösen bocsájtassanak.

A megye jogosnak és törvényesnek tartván a zsidók
kérelmét, ehhez szívesen hozzájárult és igéri, hogy
kérelmük előforduló alkalommal teljesíttetni fog és
hogy folyamodóknak kinyilatkoztatott hazafias buzgal-
mukért az érdemlett dicséret kifejeztessék, és egyszers-
mind elrendeli, hogy a főszolgabírák által az Uj Ara-
don, Verseczen, Lippán és Csákován lakó izraeliták «ör-
vendeztethető tudományul» értesíttessenek. (Temesvár-
megye Jegyzőkönyve 1831—1029 szám, v. ö. Berkeszi
i. m. 57 l.)

Hazafias cselekedetükért különben meg is érdemelték
a dicséretet a temesmegyei zsidók, mert bizony más
megyebeli zsidók nem szívesen vállalkoztak katonai
szolgálatra, sőt a legtöbb megye panaszkodott, hogy a
zsidók kivonják magokat a katonai szolgálat alól.

A követi utasításoknak és az országos közvélemény-
nek, mely a zsidók mellett nyilatkozott meg, meg
volt az eredménye, az 1839—40-iki országgyűlés végre
hozzáfogott a zsidók sérelmeinek orvoslásához, hogy
őket is a polgári szabadság áldásában részesítse.

A Rendek szabadelvű eszméktől és igaz ember-
szeretettől áthatva melegen pártolták a zsidókat és
a diétán felszólaltak érdekükben. Az «Izenet», melyet
a KK. és RR. a zsidók polgárosítása tárgyában a
Főrendekhez átküldtek, örök dicsősége a nemesen
gondolkodó, fenkölt lelkű KK-nak és RR-nek.

De hadd beszéljen — kivonatban — maga az
«Izenet»!

«A' népnek egy osztálya, melly századokon keresztül a Törvényhozásban és közigazgatásban a nyomásnak, a polgári társas életben a lealacsonitásnak zsibbasztó jármát viseli, és mind eddig könnyebbítésért a józan ész, és emberiség előtt hasztalan esdeklett; méltán megkivánhatja, hogy a törvényhozás azon közállományban, mellynek addig csak súlyát érezé, ötet jótékonyságból is illő és igazságos mértékben részesítse... A zsidóság a földműveléstől, a kéz mivek szabad gyakorlásától, ingatlan birtok szerzéstől elzárva, rendes adózáson túl terhelve, a kereskedésnek előtte egyedül nyitva álló utján, ezer lemondások között küzd az élet fentartásáért... kibékíteni a zsidó lakosságot azon hazával, mellyben él, az emberiség szava int megadni azon jogokat, melyekkel minden polgárnak birni kell... a KK és RR. az országban lakó és letelepedett zsidóságot idegen népnek nem, hanem külön vallásbeli, és éppen vallása miatt minden polgári jogokból kirekesztett felekezetnek tekintvén, hiszük azt is, hogy a felvilágosodásnak az újabb időkben is diadalmaskodó szelleme nagy részben kiegyenlíti már és lassan végkép ki fogja egyengetni azon mély csorbákat a társas életben is, mellyek a múlt ezred hosszú során a bal ítéletek által, a zsidó és keresztény lakosság közötti jó érzemenyeken ejtettek, de ennek alapját megvetni, a kibékülés nagy szavát kimondani a törvényhozásnak kell és ez a polgárosítás.»

Az «lzenet» márczius 24-én és április 14-én tárgyalatván a javaslatot a többség elfogadta. Csak a bányavárosok, Horvátország és a káptalanok követői vala-

mint néhány sz. kir. város követe voltak a javaslat ellen. Az okok, melyeket néhány követ, Kachelman Selmezbánya, Vághy Sopron, Demerác Szabadka a polgárosítás ellen felhoztak, hogy a zsidóknak csak kereskedelemre van hajlamuk és a kereskedőknek lelkiismerete gyengébb, hogy uzsoráskodnak, hogy a hazát nem szeretik, hogy status in statu, hogy az eke szarvát meg nem fogják, ezek mind a zsidó gyűlölet régi arsenáljából valók, melyeket már a francia zsidók emancipációja ellen használtak fegyverül az akkori antisemiták, megfélemlítvén arról, a mint a nemzetgyűlésen kifejezésre is jutott — hogy a zsidók a legparányabb földet sem vásárolhatták és hogy e bűnök, melyekkel vádolták az elnyomás következményei, mely elnyomóik lelkén szárad. Ily szellemben védte azután szóval és írásban a magyar zsidókat Báró Eötvös József.

A törvényjavaslat, melyet a Rendek elfogadtak, megállapította, hogy a türelmi adót, melynek törvényes alapja soha sem volt, eltörlik és hogy a zsidók a nem nemesek minden polgári jussában részesülnek.

Azonban ezen liberális javaslat törvényerőre nem emelkedett, mert a bécsi kormány már a főrendek által megnyirbált javaslatot is soknak találván, új javaslattal állott elő, mely az 1840. évi XXIX. törvényczikkelyt képezi.

Határozott pedig következőképpen:

1. §. Mindazon zsidók, kik az Országban vagy kapcsolt Részekben születtek, valamint szinte azok is, kik az itteni lakásra törvényes uton engedelmet nyertek, ha ellenök erkölcsi magaviseletök tekintetéből

bebizonyított alapos kifogás nincsen, az egész Országban és kapcsolt Részekhez akárhol szabadon lakhatnak — kivéven egyedül az 1791-dik esztendei XXXVIII. t. cz.-ben említett bányavárosokat 's azon helyeket, mellyekből a bányák és bányászi intézetek tekintetéből törvényes régi szokás mellett jelenleg kizárva vannak.

2. §. A' fenálló feltételek mellett gyárakat a' zsidók is állithatnak, kereskedést és mesterségeket akár maguk kezükre, akár vallásukbeli legények segítségével is üzhetnek s ifjaikat ezekben taníthatják és azon tudományokat pedig és szép mesterségeket, miknek gyakorlatában eddig is voltak, ezután is gyakorolhatják.

3. §. Egyébiránt köteleztetnek, hogy állandó vezeték és tulajdonnevekkel, a' születendők pedig vallásuk papjai által vezetendő anyakönyvben bejegyeztessenek; — továbbá kötelesek.

4. §. Minden okleveleket és szerződéseket a' hazában és a' kapcsolt részekben divatozó élő nyelven szerkeztetni.

5. §. A' mennyiben az izraeliták polgári telkeknek (fundus) szabad szerzhetése gyakorlatában lennének, az illy városokban ezen gyakorlat jövődöre nézve is megállapíttatik.

6. §. Minden ezen törvénnyel ellenkező törvény, szokás, rendelet vagy határozat eltöröltetik és megszüntetik.

A polgárosításból tehát megint nem lett semmi. A zsidók ügye ezen törvényczikkely által előbbre került ugyan, de nem sokkal, a tolerantialis taxa

pedig, mely ónsulylyal nehezedett a zsidók vállaira, a mely Temesmegyében az 1731-iki katonai évre a rendes évi kivetésen felül 2644 frt, 40kr, 1837-ben pedig már 2839 frt 35 kr, pp hátralékot mutatott fel, továbbra is megmaradt. Csak 1846-ban lett végre ezen lealázó adó eltörölve, a mennyiben a zsidók egyszer s mindenkorra 1,200,000 frttal a türelmi adót megváltották. A türelmi váltsághoz Temesmegye zsidóságának 5,297,45 és Temesvár zsidó községének 946.48 frttal kellett hozzájárulni.

Temesmegye különben később is hű maradt a liberalismushoz. 1848-ban aug. 7-én a szabadság évében ugyanis Pozsony sz. kir. város értesíti Temesvármegyét, hogy a zsidók emancipációja ellen, mely most az országházban tárgyalásra kerül; a melyet ő ez idő szerint korszerűnek és tanácsosnak nem tart, a Házhoz petíciót adott be, mert — úgymond — a Hazának mostani átalakítási időszakában, a midőn a régi viszonyok rögtöni változásával a néposztályok anyagi érdekei érzékenyebben érintetnek, az amúgy is tágult társasági kötelek, ha ezen kérdés már most döntetnék el, még nagyobb tágulást szenvednének, kéri tehát Temesmegyét, hogy az emancipáció ellen beadott kérvényét támogatni s hasonló lépést tenni sziveskedjenek.

Temesmegye azonban Pozsony város emancipáció ellenes felszólítására következőkép határoz:

A felszólító város közlött nézete, ezen megyének teljes ellenszenvével találkozáván, a megkeresés ad acta tétetik. (Temesvármegyei Jegyzőkönyv 1848. 1550. szám).

Nem lesz érdektelen felemlíteni, hogyan gondolta Temesvár városa a zsidók polgárosítását. Ő ugyanis sajtóságon csak egyeseknek, a kik erre érdemesnek mutatkoztak, akarja a polgárjogot megadni, de nem az összességnek, miután a zsidóknak — mint az 1847/48-iki utasítás mondja — a honbani általános polgárosítását saját egyházi tanaik és szokásaik, melyek őket a keresztényektől elkülönítik, teljes lehetlenné tennék, másfelől az emberiség érzetével ellenkezve, hogy egy a nemzetiséghez és a keresztény szokásokhoz inkább simuló és különben polgári érdekekkel is dicsekvő izraelita a polgári jogok élvezéseitől örökre kizárattassék: ugyanazért a zsidók polgárosításában egyes kivételek e város részéről sem akadályoztatván, a követ uraknak e tekintetben utasításul adatik, hogy egyes polgárosítás eseteit azonban mindig kitünő érdemekre és egyéb polgári erényekre tekintettel lévén, hozzájárulásokkal előmozdítsák.» (Bellai: Temesvár sz. kir. város képviselője az országgyűlésen 88. 1.)

Az utasításnak azonban a követek hasznát nem vették, mert a mint jelentésükben megírják:» hogy az izraeliták ügyének pártolására nekik adott utasításnak legnagyobb sajnálatukra nem vehették hasznát, mert a zsidók ügye minden érdemleges tárgyalás nélkül Kossuth heves indítványára teljesen elejtetett.» (U. o. 92. 1.)

Az 1848-diki országgyűlés tehát, mely oly nagy reformokat hozott, mely az elnyomott jobbágyokat felszabadította, csak a megalázott zsidóságnak nem hozott szabadságot, őket a híres országgyűlés sem

vette be az alkotmány sáncaiba. Csak a Szegedre menekült országgyűlés tette ezt jóvá, midőn is 1849-ben a zsidók emancipatióját kimondták, a mely azonban az események folytán 1867-ig törvényerőre nem emelkedhetett.

De sem ez, sem pedig a zsidógyűlölet, mely a szabadságharcz kitörése előtt az egész országban uralkodott, nem tántorította meg a zsidókat a hazá iránti hűségben és szeretetben. Jogok nélkül is — önkéntesen — kötelességeket vállaltak magukra. A megpróbáltatások idejében ők is a küzdők sorába léptek, hogy tehetségökkel, pénzüikkel és vérüikkel áldozzanak s közös anyáért: a hazáért.

A temesvári zsidók is kivették részüket a szabadságharczából. Márcz. 22-én a Jenő herczeg téren a többi vallásfelekezetek papjaival együtt a felállított 4 oltár egyikénél a rabbinus az elért nemzeti vívmányokért hálaadó Istentiszteletet tartott és habár a nemzetőrségbe itt sem akarták fölvenni, azon kívül márczius 23-án különösen a gyárvárosban nagy zsidó zavargások voltak, mégis későbbben a nemzetőrségnél és honvédségnél sok zsidó szolgált. Midőn pedig Kossuth pénzügyminister felhívást bocsájtott ki, melyben adakozásra szólítja fel a honfiakat és honleányokat, a temesvári zsidók 1130 v. frtot adományoztak, a temesvár-gyárvárosi izr. nőegylet pedig, mely 1846-ban alakult meg, ezen fiatal, szegény egylet, 400 frtnyi alaptökéjét tette le a szorongattatásban levő hazá oltárára, lemondván a kilátásba helyezett kincstári szelvényekről is. (Temesv. Wochenblatt 1848 No 25 és nőegyleti jegyzőkönyv 1848.)

Hazafias magatartásukért, melyben különösen a gyárvárosi zsidók váltak ki — a várban lakó zsidók ezt nyíltan nem tehették, hisz császári katonai területen laktak,* a kik pedig a nemzeti ügghöz csatlakozni akartak, azok már az ostromállapot előtt elhagyták az osztrák várat — a haditanács a gyárvárosi zsidókat, mert a vár erősítési munkálatokban részt venni nem akartak, 5000 frttal megsarczolta és pedig ezen a czimen «zur Förderung der wohlgelungenen Kriegsoperation», midőn a gyárvárosi község e miatt panaszkodik, a haditanács még 6%-al feleremelte előre nem látott kiadások czimén.

Igy viselkedtek az alkotmány sáncaiból kifelejtett zsidók 1848—49-ben.

A magyar haza végre belátta, mivel tartozik a zsidóságnak, midőn a szomorú napok elmúltak, midőn a haza új életre kelt, 1867-ben megadta a zsidóknak a megérdemelt polgárosítást.

Temesvár,

Dr. Singer Jakab.

* Ez volt az oka, hogy midőn Haynau a szabadságharcz leverése után az összes hazai zsidóságra «rebellis viselkedésükért» 2,300,000 v. forint hadisarczot vetett ki, Pozsony és Temesvár zsidósága, mint a kik loyalisaknak (gutgesinnt) mutatkoztak, az alól fel voltak mentve. — A polgárokkal egyetemben a várparancsnokságnak és ezzel együtt a haditanácsnak voltak alávetve, a külvilágtól elzárva, bizony «rebellis»-ek ezek nem lehettek.

AZ UTOLSÓ SZÓ.

Ez a Móricz gyerek nem volt valami tulságosan nevezetes ember. Csak afféle falusi zsidónak a gyereke volt bárha tanulmányosabb is volt mint a többi. Mert ez a Móricz minekutána kijárta az otthon való iskolát s kezdte rászorítani az apja-anyja, hogy a ház körül végezzen el egyetmást, mérjen a boltban lisztet, de a szőlőben is tudja hasznosítani magát, mondom, ebben az időben, egy napon ez a Móricz gyerek igen fontos dolgot mivelt. A kis kamra lakatja elromlott. De elromlott ám az úgy, hogy egész rendesen el volt romolva. No ez elég baj faluhelyen — ámbátor hogy mégse adjon nagyobbat az Isten — mert éjszakai időre nemcsak szokás, de tapintatos dolog is elzárni a kamrát. Nézik a lakatot jobbra, nézik a lakatot balra, de átjött az öreg Gyüszü Márton is a szomszédból, hogy azt mondja, majd így ő, majd úgy ő, de bizony nem ment semmire. Hát akkor ez a gyerek, ez a haszontalan Móricz gyerek veszi kezébe a dolgot. Mit csinált vele, mit se csinált, ki tudná azt, a Móricz nem árulta el; csak szédszedte a lakatot, kalapált benne, a vége az lett, hogy a kulcs megfordult a lakatban.

Elbámultak erre a népek, és mivel hogy a gyerek amúgy is inkább furt, faragott egész nap, egyet gondolt az apja, odaadta gépészinak. Ők majd csak elvesződnek magukban tovább is, míg a másik gyerek utána nő. Ámbár csak úgy mondva volt hogy gépész, mert inkább lakatosnak lehetett nevezni.

De hát az amúgy sem igen változtat a dolgon, s

csak azért szükséges tudnunk, hogy rájöjjünk, hogy a fölöttébb való nagy tudományosság is ártalmára lehet az embernek. Ime lám, ez a Móricz gyerek! Ha ez nem lett volna gépész-lakatos, soha életében sem lett volna talán katona. Mert nem volt arra rendeltetett, mivel afféle kis hitvány gyöngé emberecske volt.

De így máskép alakult a dolog.

Ez a Móricz gyerek ugyanis kitanulván mindenféle csinját-binját a mesterségének, alkalmazást kapott valahol Triesztben egy hajó-építő gyárban. Dolgozott is ott nagy szorgalmatossággal, míg egy szép napon mindenféle irások jöttek arról, hogy a Móricz menjen sorozásra. Hát mehetett volna Móricz haza is, de sok volt a költség. Elvégezheti ezt ő itt Triesztben is. Annál is inkább, mert hisz ugyse kellene az ilyen vékony emberek azok közé, kik verekedésre és emberpusztításra vannak rendelve. De itt ártott meg a tudománya a Móricznak. Mikor a sorozó-bizottság nézegette, hát úgy külsőleg nem igen volt vele megelégedve, de az irások elmondották azt is, hogy ez a Móricz gépész. De talán azt is elmondották, hogy ez a Móricz valaha vizenjáró ember is volt. Ugy ment át egyszer Öregszőnyből Komáromba kompon. Ennyi kvalifikáció éppen elég volt ahhoz, hogy besorozzák — tengerésznek.

Hát hiszen a baka is katona, nemcsak a huszár, sőt ha lehet hinni a szóbeszédnek, még a furvezér is az, pedig az csak a kocsiba a lovakat fogja be, — de olyan igazi katona egyik se mint a tengerész. Nemcsak azért, mert három esztendő helyett négy esztendőre veszi a császár gondjai alá, hanem azért is, mert az egész

birodalma egy függő ágy a hajón, azt is össze kell raknia nappalra. Ellenben a hajó is egészen az övé. A hajó sorsával van az ő sorsa is egybekötve. A huszár a lovával bajlódik, a tüzér az ágyujával, — de estére elpihen a ló, fedél alatt az ágyu, hanem a hajó éjszaka is a matróz gondjaira van bízva. A nagy sós vizen ott libeg ég és föld között. Ott a hajón megérezni mi a fegyelem, mi a katonásdi.

Móricz nagyot nézet a tauglich szóra, de nem valami vidáman. És a mit nem akart megtenni a sorozás előtt, megtette a sorozás után. Hazament elbúcsuzni a szüleitől. Valami nagy, nehéz nyomasztó érzés szántotta végig a szivét, mikor az apját, anyját megölelte. Oda borult az anyja keblére, a ki zokogó szóval bucsuzott el tőle.

— Jól megérts, fiam, a mit mondok. Te jó voltál mindig. Jó is leszel mindig. Ha bajod lesz, ha fájdalmad lesz, türd el. Én melletted leszek lélekben mindig az én szeretetemmel. Erre gondolj! És arra, hogy utolsó szavam az volt hozzád: Van Isten.

Oh, micsoda gyötrelmes érzéssel ment el Móricz hazulról, oh, micsoda fájdalmas gondolatok járták át a szivét, mikor először rálépett a hajó ingadozó pallójára. Hej, hej, sok nehéz óra következett az első után, s a Móricz lelke sokszor elszorult még!

De hát itt a bánat nem segít; sőt árt. Móricz is belátta azt, és a szomorúság óráit áthelyezte akkora az időre, mikor függő-ágyában feküdt. Egyéb időkben pedig tanulta azokat a tudományokat, melyeknek négy éven át hasznát fogja venni. Kiokosodott róla, hogy a fedélzetmosás nem jó dolog, hogy a Bachsbüchsen-

propf akármilyen pogány neve van, mégis fontos a hajón, — s hogy mikor a «Klar im Gefecht» vezényszó hangzik, akkor nincs sok gondolkodásra idő, hanem úgy a hogy vagy, rohanj a fedélzetre!

Mindez azonban csak játék volt ahhoz képest, a mi ezután jött. Egy napon megérkezett a parancsolat, hogy az egyik korvettet felszerelik; megy egy kis utazásra. Csak afféle kirándulásra. Elmegy egy kissé a földkörüli útra. Móricz megy vele!

Most már aztán elszorulhatott igazán a szive Móricznak. Mikor behajózták őket a pólai kikötőben, mikor tengerész szokásképpen azt a kis maroknyi port magához vette, a melyre utoljára lépett a szárazföldön, akkor aztán fájhatott már a szive. Minden egyes kerékfordulása a gépnek távolabb vitte őt attól a földtől, melyhez oly nagyon oda volt nőve a lelke.

*

Valahol ott járt a hajó az indiai tengeren. Forró nehéz éjszaka közepette szelte át a tengert. Móricz ott feküdt az ágyában, de a lelke messze-messze járt. A honvágy bántotta. Valami leirhatatlan érzelem vett erőt rajta. A szive elszorult, alig tudott lélekzeni. Itt ebben a nagy kietlenségben, a mérhetetlen vizen, távol mindenkitől, a kiket szeret, s kik őt szeretik, kell eltölteni napjait. Ugy szeretett volna sírni. Olyan elhagyatottnak, olyan magányosnak érezte magát ezen a nagy hajón. Bajtársai között magyar egy se volt. Dalmát és olasz fiuk, kik megszokták gyermekkoruk óta a tengert s kik talán nem ragaszkodtak annyira a földhöz, mint ő. Forró sóhajtása, meleg vágyakozása

elszáll messze, messze arra szép Magyarország felé! De ki felelt volna meg az ő szívének keservére? A tenger habjai nem, a csillagos éjszaka sem, s az elhagyott otthon fájdalmas emléke annál sujtóbban nehezdedett rá, minél inkább érezte azt, hogy mennyire egymagával áll a bánkódásával.

A nehéz keserves éjszakában oly fájdalmasan hangzik a matróz sóhaja. Feltűnik előtte az édes otthon a nádfedeles otthonhagyott kunyhó, a szülői hajlék s úgy, oh de úgy fájt a szive a szegény tengerésznek, kit ezer mérföldnyire hazájától lóbálták a nagy viz hullámai.

A szomszéd fülkében megmozdul a pajtása. Az egyetlen zsidó gyerek a hajón, rajta kívül. Délvidéki dalmát fiu.

— Mi bajod pajtás?

— Ne nevedd ki pajtás, nekem a szívem fáj. Ebben a kietlen sivárságban minden egyes percz ólomsúlyal nehezedik a lelkemre. Minden egyes lépés melylyel tovább megyünk, úgy érzem egy-egy részit tépi ki szívemnek.

A dalmát mosolygott.

— Eridj, bohó vagy! Nem telik bele hat hónap se, otthon leszünk. Mit sirod vissza azt a poros szárazföldet? Nézd a tengert, mily szép!

Móricz nézte a tengert és a szive mindjobban elszorult. Csak egy perczre szeretete volna megölelni apját, megcsókolni anyját, csak egy perczre láthatta volna édes szülő otthonát!

Képzelete elkóborlott közibéjük, a lelke ott járt náluk...

... Letelt a szolgálati ideje. Most érkezik meg. Szülei várják őt. Oh micsoda örömmel várják!

Hát az a piruló hajadon, a ki szégyenkezve köszönti őt, oly sok gyengédséggel, annyi szeretettel! Az anyja ráborul. Öleli, csókolja s mig örömkönnyei végigfolynak orcáján, meghatottan mondja: Visszajöttél én gyermekem, visszajöttél hozzám! Ugy-e igaz volt az az utolsó szó a mit hozzád szoltam, úgy-e van Isten, van Isten . . .

. . . Egy erős hullámcsapás vágodott oda a hajó falához, a hajó nyöszörögve, csikorogva fordult oldalra, s a függő-ágy odaverődött a hajó falához. Móricz tágra nyílt szemekkel nézett a levegőbe s rászoritotta a kezét a szivére, hogy ne dobogjon olyan nagyon.

*

Reggel aztán nem tudott felkelni. A hajóorvos megvizsgálta s azonnal rendelkezett, hogy vigyék őt a kórszobába.

Ott feküdt a szegény fiu forró lázas deliriumban. Lázálma maga elé varázsolta az otthon édes képét, érezte édes anyjának puha kezét, mely végigsimítja izzó homlokát, az orvos pedig, a ki mellette volt, szomoruan rázta a fejét s lemondólag bólintott.

Éjszakára a láz rettentő fokra emelkedett. A beteg tulhevült agya káprázatos, fantasztikus képeket rajzolt elébe. Izzó teste pehelykönnyűséggel emelkedett fel fekhelyéről s a légen átszállva, valahol messze megpihent egy hómezőn, honnét hűsítő szellők lengedeznek feléje. Oh de mi ez? Mire odajutott a hómezőre, a hősivatag forró, égető pusztává vált, melynek leve-

gője izzó, perzselő. Jéghegyek között szeretne járni; messziről látja is őket; oh, hogy rohan utánuk, s mire odaér, a hegy át van tüzesedve s testét még jobban égeti. És mindig, mindenütt egy gondolat: haza, haza! Miért nem indul már ez a hajó? Miért megy ily lassan? Miért nincsen itt senki mellette? Oh vizet, egy csepp vizet! . . .

Reggelre nagy változás állott be. Láza megszűnt, fájdalmai nem voltak. Megismerte pajtását a dalmátot, a ki ott ült mellette.

— Hogy vagy, testvér?

— Oh sokkal jobban. Ugy érzem magam, miként ha semmi bajom sem lenne. Valami különös megnyugvást érzek. Nyujtsd ide a kezedet pajtás, hadd érezzem, hogy mellettem vagy.

A dalmát odanyujtotta a kezét, melyet a hajókötelek durvává, érdessé tettek. Az orvos látta őket, — s a dalmátot aznapra felmentették a szolgálat alól. Legyen a pajtása mellett.

Déltájban megint megfordult a beteg állapota. Ő felkel. Nincs semmi baja sem. Minek gyömöszölik őt be ebbe a szűk fülkébe?

A dalmát alig győzte őt csittítani.

Ugy estefelé aztán szegény Móricz átölelte a dalmátot s odasúgta fülébe:

— Te, ha én meghalok, hogy temetnek el engem? A dalmát szomorúan nevetett.

— Eredj, eredj! Meghalni! Dehogy is halsz meg! Móricz szomorúan rázta a fejét.

— Oh én érzem, hogy meghalok. Itt ezen a nagy kietlen vizen fogok meghalni! Belevarrják a testem

ponyvába s belökik a vízbe. Nincs a ki egy szót mondjon el holttestem fölött, nincs a ki imádkozzon értem egyet is!

A dalmát vigasztalni igyekezett őt.

— Ugyan ne légy gyermek! Felgyógyulsz te még! Hisz nem is vagy beteg!

A beteg összekulcsolta a két kezét és olyan bánatosan nézett a pajtására. A könnye végig csurgott az orcáján.

A dalmát félre fordult. Ne lássa a beteg, hogy neki is fáj a szive. Aztán elővett a zsebéből egy kis imádságos könyvet. Olyan apró betűs kis imádságos könyvet, mely nem sok helyet foglal el, s mely elkísérheti a gazdáját még az Indiai tengerre is.

— Nézd pajtás, hátha imádkoznál?

Móricz mohón kapott a könyv után.

Felütötte. És nézte a könyvet. A szeme előtt összefolytak a betűk. Halvány orcája még jobban elsápadt.

— Te pajtás, én meghalok, érzem. A szívem megszakad. Nézd, valami úgy bántja a lelkemet. Úgy szeretném én azt tudni, hogy ha meghaltam, felöltöztetnek-e engem is szép, fehér gyöles halottas ruhába?

— Csendesedj el pajtás, vigasztalta őt társa.

A beteg deliriumban tovább beszélt.

— Úgy-e felöltöztetnek? A gyermekkori pajtásaim úgy-e mind idejönnek, hogy utoljára lássanak? A koporsóm födelét úgy-e még egyszer felnyitják, mielőtt sírba tesznek? A ruháját úgy-e megszaggatja én értem is valaki? Egy utolsó szót, egy kadis imádságot úgy-e mondanak én fölöttem is?

A szegény dalmát félrefordult és sirt. A betegnek egyre szakgatottabb lett a lélekzete.

— Igérd meg, hogy úgy temetsz el mint zsidót. A testem taliszba burkoljátok, fejem alá párnául odateszitek azt a marék földet, melyet magammal hoztam. Cserepet tesztek a szememre, s azt a szót, azt az utolsó szót a kadis imádságot, elmondod, úgy-e elmondod?

A dalmát sírva intett igent.

A beteg fogta a könyvet, nézte, nézte, az arcza egyre halványabb lett, aztán valami édes megnyugvás sugárzott az arczáról, valamit suttogott, — ki tudja talán az anyja nevét ejtette ki utoljára — talán a jó Istenhez fohászzkodott még egyszer — a dalmát pedig sírva kiáltotta: Sema Jiszróel! Az örökkévaló Egyetlenegy!

★

Ott a sík tengeren ringott a hajó öt-hat napi járó földre a szárazföldről. A halott tengerész ott feküdt egy hordágyon. Nem lehetett sokat tünődni. El kellett őt temetni.

Oh a szegény fiu álma nem teljesedett be. Nem öltöztették őt fel szép, fehér gyolcs halottas ruhába, a pajtásai nem jöttek el hozzája bucsuszóra és nem nyitották fel a koporsóját, — hisz nem is volt koporsója.

Egy avult ponyvába varrták őt bele, fölállítottak egy ágyutalpat, arra helyezték, a hajózászlót félárbóczra eresztették, s míg a vezénylő tiszt tisztelgőt vezényelt, azalatt csendesen lebocsátották őt a tengerbe. — Egy ágyugolyó a fejénél, egy ágyugolyó a lábánál, — oh de nem szakgatta érte meg senki sem

a ruháját, és az az utolsó szó a mit elmondtak érte, egy német kommandó volt. A félárbóczra eresztett lobogót szomoruan lengette a szél, a tenger csillogó hullámai egyre jobban kiszélesítették gyűrűiket, a szegény Móricz holtteste pedig szállt, szállt le a tenger mélységes fenekére . . .

A hajón levő egyetlen zsidó, a dalmát fiu mikor pajtását eltemették a hullámsírba, ott állt a többiek között a sorban, s mikor felhangzott a vezényszó: *Kniet nieder zum Gebet*, — letérdelt ő is. És mikor vége volt a temetésnek, ment szolgálatba.

. . . Csak aztán késő éjszaka, mikor a dalmát őrt állott az árbóczkosárban, akkor szorult össze nagyon, de nagyon a szive. Ugy érezte, hogy mindjárt meg fog repedni. Fölötte a csillagboltos éjszaka, alatta a mélységes tenger. A tengerben az ő pajtása. És mind egyre jobban elszorult a szive, s mind egyre jobban megtelt a szeme könnyel. És felnézett az égre, a hol a cherubok és a szerafok állanak őrt, s a szegény őr szava bizonyosan elhallatszott a magasságbeli Hatalomhoz, mikor meghatottságtól remegő hangon, könnyel a szemében szólni kezdett:

— *Jiszgadal vejiszkadas!*

Most már elhangzott igazán az utolsó szó a szegény Móricz gyerek fölött.

Hazai Hugó.

AZ ÁLOM A ZSIDÓ IRODALOMBAN.

Mi az álom! Vajjon más egyéb-e mint értelem és összefüggés nélküli tűnő alkotása a féktelen képzeletnek, ködkép, mely az ébredező öutudat első fény-sugaraira szétfoszlik — avagy vannak-e álmok, melyeknek némi ténylegességök és jelentőségük is van?

Az álom, a gondolkozási képességnek az alvás közben folytatott eme tevékenysége, minden időben elmélkedésre készítette az embereket. A fiziologusok ezen különös jelenséget, azt, hogy egy mozdulatlanul fekvő, a külvilág minden benyomása iránt érzéketlen testben a lelki tevékenység gyakran oly élénken folytatódik, hogy a valóság az álomtól alig különböztethető meg, hogy az álomban még tudományos kérdések, sőt matematikai feladatok is megoldatnak, tudományosan, vagyis természetes uton törekedtek megmagyarázni.

A köznapi emberek azonban, kik előtt a tudományos kutatás ismeretlen terület, ezen problémát az ő saját észjárásuk szerint oldották meg. Ők az álomban kívülről jövő sugallatot, felsőbb tartalommal, jó és rossz szellemekkel való természetfölötti közlekedést, utolsó sorban pedig isteni megnyilatkozást láttak, mely által a világ ura az ő akaratát tudatja velők.

Azért aludtak a görögök isteneik templomaiban, hogy álomlátomásokat nyerjenek és pedig nem csak jósképeket, hanem különösen Asklepios, a gyógyászat istenének templomában a végből, hogy az álomban betegek részére gyógyszereket találjanak.

A talmudi irodalomban is találkozunk e nézettel. «Az alvás,» így hangzik egy helyen (Midras rabba M. I. k. 17. fej.) a halál egy neme és az álom a prófécia egy neme; vagyis pontosabban, számokban kifejezve: «az alvás hatvanadrésze a halálnak és az álom hatvanadrésze a proféciának. «(Tractat Berachot 57.6)

Ez utóbbi tétel bizonyára az előbbinek következménye, mert ha az alvás a halálnak egy neme, úgy az álom ezen, a hatvanad részben halott testben végbe-menő csodálatos lelki tevékenység nem lehet más mint próféta sugallat.

Ez által magyarázható meg a talmudnak következő homályos mondása: (Tr. Berachot, 14 a) «Aki hét éjjel át nem álmodik, az gonosz ember.» Mert a kit az égiek egy egész héten át nem tartanak méltónak az érintkezésre, az a talmud szerint csak gonosz ember lehet.»

A néppszichológusok nagy része azon nézetben van, hogy a vallás egyik alaptétele, még pedig a léleknek a halál utáni továbblétében való hit, az álomvilágból fejlődött, mert a lélek az élettelennek látszó testben tevékenységét folytatja: gondolkozik, bírál, és következtetést von, úgy hogy a lélek mint a testtől független alany, ha egészen elválik a testtől, a melyet annak

* A talmud ezen mondását a következő szentirási verssel okolja meg: Irva van **בְּלֵיל יְשֻׁבֵּעַ יְלִין בְּלֵ יִפְקֹד רָע** a jámbor bőségben él, nem látogatja meg rossz. Olvass **יְשֻׁבֵּעַ** helyett **יְשֻׁבֵּעַ** Tehát **בְּלֵ יְשֻׁבֵּעַ יְלִין** a ki hét éjjelt tölt el **בְּלֵ יִפְקֹד רָע** annélkül hogy Isten megemlékeznék róla, az rossz.

elhalása után elhagy, tovább is kell hogy folytassa tevékenységét.

Olyan nézettel is találkozunk az ókorban, hogy ha az álom más helyre viszi az embert, a lélek ugyanazon helyre száll.

Szebben és költőiebben fejezi ki ezen gondolatot a talmudi bölcs, midőn azt mondja: «Azon idő tartama alatt, míg az ember álmát alussza, lelke ég felé szárnyal és ott életet és erőt merit» (Midras r. M. I. k. 16.)

E tétel tehát, amint látjuk, azon föltevésen alapszik, hogy a lélek mint önálló lény, az alvás ideje alatt a testet elhagyja.

Hogy ezen eszme a zsidó nép köztulajdonává lőn, mutatja az, hogy az első fohász, melyet a zsidó anya kis gyermekének annak felébredése után előmond, a hálaima Istenhez, «hogy irgalmadban visszatérni engedted lelkemet» és ezen eszmének logikai következménye a hitvallomás, mely szintén a reggeli imában talál kifejezést: «És Te fogod egykoron tőlem elvenni (a lelket) és belém visszahelyezni a jövő időben.»

Az előre elbocsátottak után csak nagyon természetes, hogy az álomnak különös jelentőséget és fontosságot tulajdonítottak, nemkülömben hogy álomfejtők számára kiterjedt és korlátlan tér kínálkozott.

Az álomfejtés művészetté, illetve kenyérkereseti iparággá nőtte ki magát. E zagyvalékos hóbortot rendszerbe öntötték; később írásba foglalták és így lettek az álmos könyvek, melyek ábécze sorrendben minden egyes álomnak megadták a maga magyarázatát.

E könyvek még manapság is bizonyos körökben nagy tiszteletben részesülnek, ahol az imakönyvön kívül a háznak egyedüli irodalmi kincsét teszik.

Az első ilyen álmoskönyv a második századból származik Artemidoros görög irótól. De a talmudban is majdnem egy egész külön szakasz foglalkozik az álommagyarázattal és azokat többé-kevésbé sikerülten, még pedig hozzá tehetjük: inkább kevésbé mint többé — a szentirásból igyekszik kimagyarázni.

Hogy a zsidók az álmokra különös súlyt fektettek, és hogy azoknak az emberi sorsra vonatkozólag kiváló fontosságot tulajdonítottak — annak oka abban rejlik, hogy a Szentírás több álmot tár elénk, melyek mind megvalósultak és döntő befolyással voltak az álmodó életére.

Az első álom, melyről a Szentírásban olvasunk, Jákob álma.

Ez testvérenek gyűlölete által üldöztetve, az atyai házat elhagyni és idegen ismeretlen világba vonulni kényszerült. Nyílt mezőn borúlt rá az éjszaka — sehol egy sátor, egy hajlék, hogy fáradt fejét lehajtotta volna. Lefekszik, egy kődarab a párnája és elszenvederedett. Álmodik. És mit lát álmában? Egy létrát lát, mely a földtől egész az égig ér és Isten angyalai szállnak fel és alá rajta; tetejében pedig maga Isten áll és kegyelméről, védelméről biztosítja őt.

Ezen álomkép nem képe-e az álomnak általában, amint az említett talmudbölcshellemében *visszatükröződtek*, hogy t. i. az álomban az ember lelke mintegy égi létrán Istenhez föl, azután pedig onnan ismét leszáll, miután ott fönn erőt és életet merített!

Különös, hogy a görögök fentemlitett nézete, miszerint a *hely* hozzájárul, hogy az álomnak egy magasabb sugallat jellegét nyujtsa, Jákob álmánál is előtünik, mert midőn Jákob felébredt, így kiáltott: «Oh, mily félelmetes *azon hely*, valóban Isten van ezen helyen és én nem tudtam.» Úgy látszik tehát, hogy ezen nézet az ókorban általában el volt terjedve.

Azonban a talmudnak ama mondása is, miszerint az álomban a nap benyomásai, élményei és gondolatköre tükröződnek vissza, mely megfigyelés és tapasztalat által is helyesnek bizonyult, szintén megvalósult Jákob álmában, mely nem volt más, mint álmoképbe öltöztetett azon gondolat, mely lelke mélyében élt.

Jákob, «a jámbor sátorlakó», az isteni hitben nevelkedve, midőn egyedül és magányosan vándorolt az uton a bizonytalan jövő felé, semmikép sem érezte magát elhagyottan. Atyáinak istene volt ő pajzsa és védelme, a sötét éjszaka rémei sem rettenték, mert lelkét eltöltötte a gondolat, hogy ott fönt a csillagos égben van egy Isten, a kinek atyai szeme letekint az emberekre, azoknak lépteit vezérli, figyeli és megvédi. Csoda-e, hogy ezen gondolat, melylyel Jákob nyilt mezőn nyugodt kedélylyel lefeküdt, a pompás álmoképpé varázslódott, hogy létra van a földre állítva, melynek csúcsa az égig ér, melyen őrangyalok mint Isten küldöttei fel- és alászállnak, hogy kapcsolat van ég és föld között?

De a három kettős álomban is, melyekről Mózes I. könyve beszél, nem lehet a nap benyomásait föl nem ismerni. Vegyük például József kettős álmát testvéreinek kévéiről, melyek az ő kévéje előtt hódolat-

tal meghajoltak és a nap, hold és tizenegy csillagról, amelyek előtte leborultak.

Hogy az összes testvérei felé emelt és külömb ruházat által is kitüntetett József lelkében gyökeret vert a gondolat, hogy ő hivatott testvérei fölött uralkodni, az természetes és nem kevésbé az is, hogy ezen gondolat az álomban is tovább szövődött.

Az egyiptomi főpohárnok álma a szöllőről, melynek nedűjét a királynak nyújtja és a fősütőmesteré a három kosár süteményről — ezek nyilvánvalóan a nap befolyásai; de a király kettős álma a hét sovány tehénről, melyek a hét kövéret felfalták, és a hét sovány kalászról, melyek a hét kövéret elnyelték, szintén nem volt más, mint amiről királyok álmodni szoktak (természetesen ez csak az ókor királyairól szól) hogyan nyeli el egyik a másikat, sőt hogy gyakran épen a leghitványabbak azok, a kik a legnemesebbeket és legjobbkat felemésztik.

Ezen álmoknál találkozunk először álommagyarázattal. Úgy a király mint a királyi hivatalnokok szükségét érezték annak, hogy álmaikat megfejtsék. Csak a magyarázat adja meg majd az álomnak az ő lényegét és fontosságát. Érezzük, hogy az álomfejtés klasszikus talaján — az álommagyarázat bölcsőjénél, Egyiptom országában állunk.

Hogyan magyarázza József az isteni sugallatra utalva, a tisztviselők és a király álmait, és hogyan valósulnak meg ezek által saját álmai, eléggé ismeretes.

Még egy álmot említ a biblia és pedig Nebukod-néczar, babiloni király álmát, aki varázslói és jel-

magyarázóival szemben nagyon is nehéz igényekkel lépett fel.

Nemcsak azt követelte tőlük, hogy álmát megfejtsék, hanem hogy azt is tudassák vele, hogy mit álmodott. Külömben földarabolhatja őket és házaikat romhalmazzá téteti.

De még e fenyegetés sem tette a lehetetlent lehetővé. «Oh, hatalmas király!» mondták — «nincs ember a világon, aki kívánságod teljesíthetné, amiért is még soha király ilyen kérdést nem tett föl álom- vagy jelmagyarázónak. Mondd el álmodat és mi megadjuk megfejtését.»

A király azonban ezen ezermesterek tudományát próbára akarta tenni és követelését nem adta fel.

A parancs kiadatott, hogy mind a «bölcsek» kivégeztessenek és Dánielt és társait, a babilóni fogságban élő bölcseket is halálra keressék.

Dániel a király elé járult és időt kért kívánsága teljesítésére. Ezután pedig társaival együtt buzgón imádkozott Istenhez, hogy világítsa meg elméjüket és egy égi látomásban megtudta a titkot.

Erre Dániel a király elé lépett, ki azt kérdezte tőle: «Meg tudod-e mondani az álmodat és magyarázatát? Dániel pedig így felelt: «A titkot, amit a király tudni kíván, sem bölcsek, sem álomfejtők vagy jelmagyarázók nem képesek a királynak kinyilvánítani; van azonban egy Isten az égben, ki a királynak tudtára adja, mi fog történni jövő időben.»

«Te, oh király, egy nagy, hatalmas szobrot láttál. E szobornak feje aranyból, melle és karjai ezüsből, teste és dereka rézből, czombjai vasból, lábai pedig

részben vasból, részben agyagból valók. Te láttad, hogy megindult egy kődarab, nem emberi kéz folytán, és megütötte a szobornak részben vasból, részben agyagból való lábait és összezúzta. Erre összerázódott a vas, az agyag, a réz, az ezüst és az arany és olyanokká lettek, mint a polyva a szérűn és a szél elhordta őket.»

A nem emberi kéz által törött kődarab ellenben, mely a szobrot szétzúzza, maga pedig hegygyé nő, mely az egész földet befödi — ez a szellem hatalma, mely isteni mindenhatóságában mindent legyőz és az egész föld kerekességét hatalmába ejti.

Mint királyi hatalmasságok, melyek akkor a lakott föld legnagyobb részét hatalmuk alá hajtották: a babiloni birodalom — az aranyfő; a kevésbbé nemes mész perzsa birodalom — a réz; és végül a római világbirodalom, mely az álomban mint kelet- és nyugat-római birodalom van jelképezve — az a vas, mely azonban törékeny agyagot is tartalmaz.

És mind e birodalmak porba hullanak a hatalmas kő — a szellem birodalma, a messiás világoralma előtt. Ezen kő azonban nem hirtelen emberi kéz által töretik le, hanem Isten keze által, mely észrevétlenül működik évezredekken át, letörve az idők sziklájáról oly célból, hogy alapul szolgáljon az egész emberiségnek, mely ama nagy, messiási időben — mint Ezsaiás próféta mondja — «átalakítja a kardot sarlóvá, a lándzsát kaszává.»

Ezen remek, Dániel álmát részletező magyarázattal azonban Fürst önmagával ellentétbe jött, mert isteni ihlet nélkül hogyan beszélhetett Dániel Babilo-

niában Róma viláгурalmáról, mely csak évszázadokkal később küldte diadalmas légióit a világ minden tájára. Ez lehetetlen, ha csak Fürst Dániel könyvének szerkesztését oly időbe nem teszi, midőn a római viláгурalom körvonalai már láthatók voltak. Ezzel természetesen minden ellentmondás meg volna oldva, de egyben e könyv történelmi alapja is tönkre volna téve.

A teljesség kedvéért ugyanazon király még egy álmát akarom megemlíteni, melyet szintén Dániel magyarázott meg és amely meg is valósult.

A biblia utáni korban egy álomra akadunk, melynek az akkori zsidóság megmenekülését köszönhette.

A jeruzsálemi talmud (Jóma 69a) a következőt beszéli el: Nagy Sándor, kinek szűk lett Macedonia és világbirodalomra törekedett, Palesztina után is kinyújtotta karjait és hatalmas seregével ellene indult.

Midőn a rémhír Jeruzsálembe jutott, rettegés szállta meg a zsidó népet, mert arra nem gondolhatott, hogy e diadalmas hősnek, ki a leghatalmasabb birodalmakat is meghódította, ellentállhasson.

Szorultságukban Istenhez kiáltottak, bőjtöt és bűnbánó imákat rendeltek el, de mindez nem tartóztatta fel a macedóniai király hódító útjában és Nagy Sándor Jeruzsálem falaihoz érkezett.

Ekkor a főpap, Simon, az igazságos — Josephus szerint (Régiségek XI. 8, 3—6) Jaddúa — a város véneivel együtt eléje lépett és midőn a király a hatalmas, imponáló ősz alakot teljes főpapi diszében megpillantotta, leszállt kocsijáról és tiszteletteljesen meghajlott Simon előtt.

A vezérek és országnagyok csodálkozva szemlélték a jelenetet, hogy a leghatalmasabb világhódító meghajolt a zsidó előtt! «Ne csodálkozzatok!» felelt a király a néma kérdő tekintetre —, «mert ez ősz pap alakját látom álmomban, valahányszor csak háboruba vonulok és ez az alak hirdeti nekem előre a győzelmet.»

Nagy Sándor szövetséget kötött a zsidókkal, kik őt a templomba vezették, ahol Izraél istenét magasztalta. Midőn azonban a szövetség emlékére saját szobrát óhajtotta a templomban elhelyezni, a főpap a bibliai tilalomra hivatkozva, ezt vonakodott megtenni, de megígérte, hogy a papoknak az évben születendő összes fiúgyermekait Sándornak fogják elnevezni, ami a királynak nagyon megtetszett. Ilyen módon mind a mai napig hálás kegyelettel őrizi a zsidóság a jóindulatu király emlékét, amennyiben nevét azon héber nevek közé sorozta, melyekkel a zsidó a tórához szólíttatik.

Ily csodálatos hatása volt egy álomnak a zsidók sorsára.

Hogy minő fontosságot tulajdonítottak a zsidóság körében az álomnak, azt eléggé mutatja azon körülmény, hogy a babiloni talmudnak majdnem egy egész fejezete az álmokkal és magyarázatukkal foglalkozik.

Jellemző a hatalmas befolyásra, melyet a környezet az emberek gondolat- és érzelmvilágára gyakorol, hogy az álom jelentőségének hite *csak a babiloni zsidóságnál verhetett gyökeret*, kik olyan országban laktak, melyekben a mágia, jövendőmondás, álomfejtés, a démonokban való hit, szóval a legesztelenebb babona teljes virágzásban volt.

A mondottak legcsattanósabb bizonyítéka az a tény, hogy az álmokról ez az egész fejezet hiányzik a palesztinai talmudban. A tiszta egyisteni hit klaszszikus talaján nem tenyészhetett a balhit emez élősdinövénye.

Minthogy azonban a zsidóság vallásos életét és szellemi irányítását kizárólag a babiloni talmud vezeti, nem csoda, hogyha az álom jelentősége a törvénykodexbe és a liturgiába is fölvétetett.

A rossz álom káros hatásának elkerülésére a böjtot ajánlják, mely pedig a rá következő napon tartandó meg.

A talmud (Sabb. 11^a és Táanisiz 12^b) azt mondja «Rossz álom ellen a böjt oly jó, mint a kanócnak a tűz.» Azaz: mint a kanócz a tűz által, ép úgy emésztetik meg a rossz álom hatása a böjt által.

Ezen böjtnapnak oly kivételes helyzetet biztosítanak, hogy majdnem az engesztelési naphoz hasonlítják és úgy mint ez szombaton is megtartandó, holott minden más szombati napra eső böjt vagy egy megelőző vagy egy következő más napra tétetik át. Ehez járult még, hogy akinek rossz álom miatt szombaton kellett böjtolni, annak engeszteléséül, hogy a szombatot megszegte, még egy más napon is böjtolnie kellett.

Feltűnő, hogy a különben oly szabadelvű Maimuni Jad hachazáka czimű törvény kódexében ezen böjtnapot kötelezőnek iktatta be, minthogy azt mondja (Hilchot Táanit I. 12, lásd Lechem Misna u. o.) «Kinek rossz álma volt, annak a következő napon böjtolnie kell», míg a talmud ezen böjtnapot csak fakultative veszi és csak jóakarólag ajánlja mint hathatós szert.

De a liturgiába is utat tört az álom jelentőségében való hit.

A talmud rendelkezése folytán (Berachot 55b.) a papi áldás közben a következő imát mondják:

«Világnak ura! álmot láttam, de nem tudom, mit jelent. Legyen a Te akaratod, hogy mind az én álmaim, akár önmagamról, akár másokról álmodtam, vagy mások rólam álmodtak, javamra legyenek. Ha jó álmok, úgy engedd, hogy teljesüljenek, amint József álma, ha azonban gyógyulásra szorúlnak, úgy gyógyítsd meg, miként egykor Chizkia királyt meggyógyítottad.»

Megjegyzésre való, hogy Maimuni teljesen ignorálja ez imának elrendelését. Úgy látszik tehát, hogy ő épenséggel nem tartotta az ilyen imát elég alkalmas óvószernek a rossz álmok hatásai ellen.

Fölötte érdekes és gyakran észszerűen megokolt némely álom magyarázata a talmudban.

Igy olvassuk például (Berach. 56, 57) «Aki álmában forró fazekat lát, az békét remélhet, hasonlóképen az is, aki álmában kutat lát.»

E magyarázatoknak körülbelül az az értelme: Ami az emberek közt viszályt és veszekedést okoz, ami a gerjedő szenvedélyeket a szív fenekén fölkavarja, úgy, hogy az emberi társadalom egy zajgó, viharos tengerhez hasonlít, melynek hullámai a társadalom iszapját és salakját a felszínre hajtják — az a kenyérkérdés, mely az összes társadalmi kérdések közt a legégetőbbé vált és melynek megoldásán hiába fáradozik az állam, a társadalom.

Azért mondja a Szentírás (M. III. k. 36. 5.) «és enni fogjátok kenyereteket bőségben és békét szerzek

az országban.» Az egyik következménye a másiknak. Ha eltűnt a szükség és a nyomor, hogy az emberek nem harcolnak egymással a falat kenyérért, az által szerzek békét az országnak.

És ez lesz az értelme a talmud magyarázatának is: Aki álmában kutat lát, melyből a kereset forrásai bőven buzognak, vagy — amit szinte a talmud állít — aki álmában buzát lát, kenyéradó terményt, az békére számíthat a zsoltár szavai szerint: Békét szerez területeden, midőn a buzának kövérjével lát el. (Zsolt. 147, 14.)

A kenyérhiány gyakran a házi perpatvarnak is a forrása. Ha a férj a ház szükségletét ellátni, az asszony igényeit, melyek nem mindig arányulnak a viszonyokhoz, kielégíteni képtelen, úgy az ilyen szerencsétlen embernek gyakran van alkalma tapasztalhatni a bölc király mondásának keserű igazságát (Példabeszédek 19. 24.) «Az asszony czivódása olyan mint az eresz csurgója, mely szüntelen, örökké egyforma csepegésével köveket, sőt — agyvelőket is át-törhet.»

Azért rendelte el a bölc törvényadó (M. V. k. 15. 8) «Adj a szegénynek az ő szükségletének mértéke szerint, *ami neki hiányzik.*» A talmud szerint «ami neki hiányzik» — az az asszony. Vagyis kötelességünk a szegénynek asszonyt adni, ha nincs neki.

Én azonban azt hiszem, hogy a tapasztalt bölc mondásának nem az az igazi értelme. Ez bizonyos körülmények közt nagyon is kétes egy ellátás volna és aligha lehet kötelességünk, az ő «malomkövét» (ahogy a talmud egyszer az asszonyt nevezi) ami

nyakunkra venni, hogy még feleségét és esetleg gyermekeit is eltartsuk.

Nézetem szerint a talmudi bölcset azt akarja mondani: Azt megadni, ami *neki* hiányzik, «az nem sok,» mondja a talmud — «az nem elég. Ami az *asszonynak* hiányzik, azt add meg» az Isten szerelméért a szegénynek, hogy — nyugalma, békessége legyen. Azért nagyon helyes a talmud magyarázata: «Aki álmában forró fazekat lát a tűzhelyen, ahol a házban nem lát szükségét, ott békére számíthat, annak házi békéje biztosítva van.»

Vannak azonban a talmudban álommagyarázatok, melyek éppenséggel nem oly észszerűek, mint a fentiek.

A fősúlyt a *magyarázatra* helyezték, mert a talmud szerint csupán az a magyarázat mértékadó, mit a szentírásból következtetnek. Midőn ugyanis Fáraó főpohárnoka elbeszélte, hogyan magyarázta meg József az ő és a társa álmát, így szólt: «Amint megmagyarázta, úgy történt.» (Móz. I.) Mert csak a magyarázat ad az álomnak jelentőséget és fontosságot.

A szentírás e verséhez kapcsolva a Midras (Jerem. Siralm. I. 1) a következő különös történetet beszéli el. Egy asszony jött R. Eleázárhoz és így szólt: «Álmodtam, hogy házam egy gerendája eltörött: «fiút fogsz szülni», felelt a rabbi, és úgy is lett. Idő multával ugyanezen kérdéssel jött és a rabbi ugyanazt a választ adta. Midőn harmadszor jött, csak a tanítványokat találta a tanházban, de a mester nem volt otthon. És így szólt a tanítványokhoz: «Talán ti is vagytok oly bölcsek, hogy meg tudjátok fejteni álmodomat. Azok pedig így szóltak: «Mondd el az álmod.» Azt láttam

álomban, szólott erre az asszony — hogy házamnak egy gerendája eltörött. «Eltemeted férjedet», mondták a tanítványok. Mikor az asszony eltávozott, keserves sirásra fakadt. Rabbí Eleázár ezt meghallván, megkérdi tanítványait: Miért jajgat az asszony? Midőn aztán elmondták, mi történt, Rabbí Eleázár azt mondta: «Ti vagytok az oka férje halálának! Hát nincsen-e megírva: «és a mint magyarázta nekünk, úgy is történt»? És nem mondta-e R. Jóchanan, hogy minden a magyarázattól függ?»

Palesztinában is voltak álommagyarázó céhek; magában Jeruzsálemben huszonnégyen folytatták az ipart.

Egy Banaë nevű ember elmondja, hogy ő egyszer álmot látott, melyet 24 álomfejtővel közölt, mindegyik másképp magyarázta és — csodák csodája — mind a 24 magyarázat megvalósult. Természetesen a magyarázat a honorárium kisebb vagy nagyobb voltától is függött, a mit érte adtak. Így a szegénynek nemcsak az élet volt drága, hanem az éjszaka rossz álmai is ijesztették őt, mert nem volt pénze, hogy jó magyarázatot szerezhessen volna magának. A szegénynek tehát nem maradt más hátra, mint a rossz álmok hatását böjtölés által elhárítani és a hatás nem is maradt el, mert ezáltal — egy napi ételmezt takarított meg.

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy a talmud mesterei között nem voltak szabadgondolkodású, felvilágosodott emberek is, akik az álomban való hitet, ezen Babilóniából importált, nagyon is kétes értékű árut meg ne vetették és kereken ki ne jelentették

volna: «Álmoknak nincs jelentőségük, se nem ártanak, se nem használnak.»

Élükön R. Meir említendő, kinek neve is «világítót» jelent.

A talmud (Gittin 52 a) azt mondja: Egy gyám, ki árváknak vagyonát kezelte, azoknak ingatlanaiért rabszolgákat akart venni. R. Meir, ki szomszédságában lakott, helytelenítette azt. «Így rosszul kezeled az árvák vagyonát» — szólott hozzá, «mert a rabszolga meg is halhat, munkaképtelen lehet, meg is szökhetik, de a földbirtoknak mindig megmarad az értéke.» Álmában azonban tudtára adatott, hogy helytelenül járt el. «Ha Isten azt akarja, hogy az árvák elveszítsék vagyonukat, miért akarod azt megakadályozni? Miért akarod a sors gördülő kerekét megakasztani?»

«Az álmok nem jelentenek semmit», szólott R. Meir — «álmok nem is ingathatnak meg meggyőződésben.»

Továbbá azt olvassuk a talmudban (Horajot 13. b) R. Meir és R. Náthán a patriárka (nási) R. Simon Gamliel fia által háttérbe szorítva érezték magukat és ellene támadtak.

A patriárkának ugyanis nem tetszett, hogy a nép e férfiaknak, kik közül R. Náthán a törvényszék feje, a másik, R. Meir pedig «Chacham», a tudósok feje volt, a ki a patriárka oldalán ült, ugyanazon tiszteletet adta meg, mint neki. Belépésüknél a nép felállt és állva maradt, míg csak nem intettek, hogy foglaljanak helyet.

R. Simon ebben a patriárka-méltóság kisebbitését látta és elrendelte, hogy a tiszteletadás rang szerint

történjék. Ez ellen azok tiltakoztak. Olyan nehéz kérdésekről kértek a patriárkától felvilágosítást, melyekről tudták, hogy a patriárka nem tud megfelelni.

A patriárka észrevette a szándékot és kiutasította őket a tanházból. Ekkor kívülről írott kérdéseket küldtek be a tanházba és ha valamelyikre nem tudtak választ adni, úgy beküldték a választ is.

Ekkor R. Jósze így szólt: «Ez még sem járja, hogy a tóra kívül legyen, mi pedig benn legyünk. Vagy mi megyünk ki hozzájuk, vagy ők jöjjenek be mihozzánk!» Ekkor a patriárka bebocsátotta őket, de a harag nem szűnt meg.

Ekkor R. Náthán és R. Meir egy éjjelen mindketten álmukban azt a fölszólítást kapták, hogy menjenek és kérjenek bocsánatot a főnöktől. R. Náthán engedelmeskedett, de az erőselmējü, szabadgondolkozása R. Meir így kiáltott: «Oh, az én álmaim nem jelentenek semmit; semmitmondó álmok által, a véletlen eme szülöttei által nem hagyom magamat zavartatni.»

Külömben ezen elvet a talmud egy vallásos kérdésben is elfogadta (Szánhedrin 30 a) és Májmuni törvénykodexébe is fölvette.

Az eset a következő volt: Egy atya meghalt, a fiának pedig tudomása volt, hogy pénz maradt vissza, csak azt nem tudta, hol van elrejtve. Sokáig hiába kereste. Ekkor álomban megmutatták neki a helyet, ahol a pénz volt; azonban álmában tudtára adatott, hogy atyja e pénzt tizednek szánta, mely a vallástörvény szerint csak Jeruzsálemben költendő el.

Megkérdezte a bölcseket, kik azt mondták. «Álmok-

nak nincs jelentőségük: a pénzzel tetszésed szerint rendelkezhetsz».

★

Hogy a két irányzat közül, melyiket fogadjuk el, — hogy az álmokban isteni sugallatot, Isten akaratának nyilvánulását, a jövő előre hirdetését vagy pedig a féktelen képzelődés zürzavaros szövedékét lássuk-e, az mindenkinek a saját dolga. Én részemről R. Meir nézetét fogadom el, de csak egy részét és azt mondom: Az álmok nem ártanak ugyan, de hogy használnak, azt saját tapasztalatomból tudom.

Van egy álmom, mely évente többször ismétlődik. Úgy tűnik álomban, mintha az engesztelés napjának előestéje volna. Belépek a fényesen kivilágított templomba, mely lassanként megtelik. Minden arczon a benső áhitat és mély meghatottság tükröződik. Már megkezdődik az istentisztelet azzal az ősrégi, szivreható dallammal, melyben a bűnös, megtört emberi léleknek egész szenvedése átzokog és már a szószékre kell lépnem, hogy az év e legszentebb órájában a szivekre hassak, a szunnyadó lelkiismeretet fölrázzam és a lelkeket fölemeljem. Ekkor — az utolsó pillanatban azt veszem észre, hogy elfelejtettem a szószékra készülni.

Vissza nem léphetek — a szószék elő van készítve a prédikációra — föl kell rá lépnem — segíts, oh Istenem! az ezernyi közönség feszült figyelemmel néz reám, elkezdek valamit mondani, de torkom összeszorul, homlokomon izzadság gyöngyözik, szédülés fog el, elborul a világ szemeim előtt, leszédülök a szószékről és egyre mélyebbre esem, míg végre fölébredek és ime — álom volt.

Ez az álom azonban meghozta azt a hasznót, hogy másnap reggel fokozott buzgósággal fogtam a munkához.

Azonban ez épenséggel nem döntheti meg R. Meir és — mint föltételezhető — minden gondolkozó ember nézetét, hogy az álmoknak nincsen jelentőségük.

És mégis azt találjuk, hogy a zsidóságnak még legfenköltebb szellemei és legmerészebb gondolkodói is elismerték az álom jelentőségét.

Ilyen anomáliát találunk R. Lévi ben Gersónnál is, kit az irodalomban Gersonidesnek vagy nevének kezdőbetűi szerint «*Ralbag*» néven szoktak említeni.

Ezen kiváló férfiú (1288—1330) alapos gondolkodó és sokoldalú tudós volt. Matematika, természet-tudomány, medicina, astronomia, metaphysika, exegesis, talmud képeztek tudományos buvárlatai tárgyát, melynek eredményeivel a tudományszakok irodalmát gazdagította.

Könyvet irt az astronomiáról és egy általa föltalált műszerről, melynek segítségével a csillagok vizsgálása biztosabbá tétetett, mely könyvét VI. Kelemen pápa latinra fordíttatta.

Legkiválóbb könyve azonban vallásbölcészeti műve, 'מלחמות ה' isteni küzdelmek, melyben minden tartózkodás nélkül a legmerészebb tétéleket állítja fel. Alapelve az volt: az igazságot napfényre kell hozni, még ha az a tórával a leghatározottabb ellentétben volna is, mert a tóra nem zsarnok törvény, mely valótlan-ságot akarna valóság gyanánt reánk erőszakolni, hanem éppen a helyes megismerésben akar vezérelni. Nem csoda tehát, hogy ezért a hithű zsidók

eretneknek tartották és «Isteni küzdelmek» című könyvét «Isten elleni küzdelmek»-nek nevezték.

És e fenkölt fő, e szabadgondolkodó, kit még a biblia szentsége sem riasztott meg, említett könyvében az álom jelentőségéről és fontosságáról szól és álmokat beszél el, melyek megvalósultak, szól egy betegről, kinek álmában gyógyszereket ajánlottak, melyeket korábbról nem is ismert. Elmondja az orvosoknak, kik a gyógyszert ártalmatlannak tarják. Használta is és — meggyógyult.

E különös jelenség azonban, hogy egy előítélet nélküli kutató hódol az álommagyarázóknak, még némiképp felfogható; csak azt bizonyítja, hogy még a legszabadabb gondolkodó sem szabadulhat kora befolyása alól.

Hiszen Ralbag a csillagmagyarázatot is, vagyis a képességet, a csillagokból az emberek és népek sorsát megmagyarázni, az astrologiát is valónak, igaznak tartotta. Ő is korának gyermeke volt, bölcsője a XIII. században ringott, midőn varázslókban és boszorkányokban hittek, a «bölcsek kövét» keresték és az «aranycsinálás» titkát kutatták — a mi elvégre is egyre megy, mert a ki aranyat tud csinálni, annál a bölcsek köve is megvan.

Hogy azonban a XIX. század egy kiváló zsidó tudósa, egy fölvilágosodott fő, mint Luzzatto Sámuel Dávid, a páduai, az első rendszeres rabbiképző intézet néhai igazgatója, egy szélestudású férfi, a ki még a bibliakritikától sem riadt vissza, ki a kabbalának nyíltan hadat izent — tehát minden misztikus dolognak ellensége volt, az álom jelentőségét mégis mélt-

tatja és az isteni akarat nyilvánulásának jelenti ki — ez oly rejtély, mely talán az egyéni hajlam és fogékonyságból magyarázható ki.

A Blumenfeld által, «Óczár nechmód» czimen kiadott évkönyv első évfolyamában az akkori idők legkiválóbb tudósainak tudományos tartalmu levelei és értekezései között Luzzatto két levelét is találjuk barátai egyikéhez, ki azon kérdéssel járult hozzá, hogy mi a véleménye az álmról.

Luzzatto egész határozottsággal azon hitének adott kifejezést, hogy az álmok gyakran közlekedési eszközül szolgálnak a jövő kinyilatkoztatására.

Rámutat a bibliai álmokra, melyek megvalósultak, felsorolja a többé-kevésbé autentikus álmokat, melyeket az ókor története elbeszél, például Astyages méd király állítólagos álmát, mely által ez leányának, Mandanének még meg sem született fiával meg lön fenyegetve. Ennek következtében az újszülött fiú, Cyrus, egy pásztornak átadatik azon utasítással, hogy ölje meg. Ez azonban könyörületességből életben hagyta és Cyrus megdönti nagyatyja trónját.

E történetet azonban — s ezt Luzzatto bizonyára tudta — a komoly tudomány rég a mesék országába utasította.

Továbbá arra mutat rá, hogy Julius Cæsar felesége, Calpurnia a végzetes napot — márczius idusát — megelőző éjszakán álm által nyugtalanítva intette férjét, hogy e napon ne hagyja el házát.

Luzzatto R. Lévi ben Gerzsón bölcsészre is hivatkozik mint csalhatatlan tanúra, s végül saját kortársainak egyes álmait beszéli el, melyek mind be-

teljesedtek, köztük a következő érdekes eset is, mit neki atyja beszélt el.

Egy ember, Luzzatto Salamon, ki hosszas betegeskedés következtében élszegényedett, egyszer öt számot álmodott azzal az utasítással, hogy tegye meg azokat a lutriban; a betétet, egy aranyat a város kapujában fogja találni. Reggel odamegy a jegyzett helyre, csakugyan ott találta az aranyat, mit Udine városába postán akart küldeni a lottógyűjtőbe, mivel azon helységben ilyen nem volt; azonban a posta már elment, és mivel a huzás a következő napon volt, külön küldönczcel küldte a pénzt Udinébe.

A legnagyobb reménynyel várja a huzást, azonban — minő keserű csalódás! — az öt szám közül egyetlen egy sem jött ki.

Még nagyobb volt szegénynek kétségbeesése, midőn a legközelebbi huzáson mind az öt szám kijött! Luzzatto azt hiszi, hogy nem lett volna szabad neki a dolgot elsietni és várni kellett volna a legközelebbi huzásig.

Mindenkép megoldatlan marad azonban a következő kérdés: Ha — mint Luzzatto állítja — az álom Isten üzenete lett volna a szegény emberhez, hogy őt a szükségből megszabadítsa, miért nem jött ez az álom a kellő időben, hogy az Isten akarata megvalósítható lett volna.

Ezen álom, ha minden egyes részletében igaz, a mi-
ben azonban jogunk van kételkedni, mert az az ember és talán Luzzatto atyja is egyetmást hozzátehetett, mindenesetre megfoghatatlan, de hát lehet-e rejtélyt megoldani azzal, ha más rejtélyt teszünk helyére?

«Azonban» — azt vethetné ellenem — még sem lehet tagadni, hogy voltak és vannak álmok, melyek teljessedtek!

Igenis! De ezekkel úgy vagyunk mint az előérzetekkel, melyek az álmokkal kölcsönös összeköttetésben állanak.

Az előérzetek valamely hangulat ömleményei, melyhez valamely készülődő valaminek sötét, kósza, többnyire kellemetlen vagy kinos képzetei fűződnek.

Honnan keletkeznek e komor képzetek, melyek az embert hirtelen meglepik, anélkül hogy ennek okát tudná adni?

Rendszerint valamely álom következményei azok, mely az alvóban fájdalmas érzületet kelt, mely azonban ébredés után feledésbe megy. Az álmokképzetekből azonban az ébrenlétben aztán mint lecsapódás egy bizonyos lehangoltság marad vissza, egy kinos érzés, melyet nem tud magának megmagyarázni, mert *jelenlegi* viszonyai közt erre semmi támaszpontot sem talál és így ezen lelkiállapot valami *jövendővel* hozatik kapcsolatba. A lehangoltságból ily módon támad valamely fenyegető szerencsétlenség előérzete.

Hogy ez az előérzet, mely a lelket nappal foglalkoztatja, az éjjeli álomban határozott formát ölt — az természetes.

Ha aztán ezer meg ezer előérzet vagy álom közül, melyek *nem* valósulnak és azután feledésbe merülnek, mintha sohsem lettek volna, véletlenül *egy* bekövetkezik, szolgálhat-e ez bizonyítékul, hogy az álmok Istentől erednek, ki az álmodót isteni sugalatra méltatja és őt akaratának letéteményesévé teszi?

Bizony igazuk van a talmudbölcseknek, kik azt mondják: «Mióta a jeruzsálemi szentély romba dőlt, adatott a jóslás a balgáknak», t. i. azoknak — kik ily jóslatokban és álomlátásokban hisznek. (B. bathra 12. b.)

Annyi megfoghatlan van, amit hinni a vallás kötelez bennünket, hogy oly dolgokat, melyek az értelem ítélőszéke előtt nem állhatnak meg, nem kell hinnünk.

A próféta szavaival zárom hát ez igénytelen dolgot: «Háchalomosz sóv jedabbéru. Az álmok hamiságot beszélnek.» (Zekárja X. 2)

Komárom.

Dr. Schnitzer Ármin.

MÓZES ANYJA.

Legenda.

I.

Biboros trónján kevély mosolylyal
 A nagy Faraó kegyet oszt:
 Szolgák csapatja sűrög körötte,
 Mindenütt kristály s arany ragyog.
 Villanó napfény megtörve reszket
 Az opál ablakok során,
 S közén a gránit oszlopoknak
 Malachit tetők gádorán
 Száz lámpa ontja sugarát.
 Hódolni jöttek fejedelmek,
 És sorra járulnak elé,
 Csöppentett méz a hizelgésük,
 Tömjénük száll a trón felé.

Van olyan a ki mult csatának
Elhozta hűbér sarczait,
Segitse meg — könyörgi másik —
Szomszéd ellen a harczeit.
Arany köpenyben főpapok jönnek
És jelentik a jóslatot:
Túnt éjszakán növekvő hirről
Adának hirt a csillágok...
A fullajtárok mindenünnen
Csak nyert csatát jelentenek,
Babért arattak messze földön
Az egyiptomi fegyverek.
A kobzos lantja is megcsendül,
S a halkanpengő lágy regét,
A diadalok énekét
Gyönyörrel hallja az udvar népe,
És Faraónak dicsősége
Egetverő fellegbe nő...
De im Fáraó egyet int,
És elhallgat az ének,
A Fáraó szólni kíván,
S most mind reá figyelnek:
«Hozzák elém» — szól a király —
«A gyermeknek dajkáját,
A kit leányom mentett meg,
És sásból font sajkáját
— Egy éve mulott immár —
A Nilusból kivonta,
És Mózes mellé azt a nőt
Dajkául parancsolta.
Hozzátok elém menten őt
Mert hozzá lesz beszédem,
A gyermek Mózes dajkáját
Szólítsátok elébem.

Kegyelmemet fogadjátok
 «És oszoljatok szerte...
 S egy perc alatt üressé lesz
 A Fáraó trónterme.

*

Ott áll Jóchebed, Mózes anyja,
 A trónszék zsámolyánál...
 Csak szeme tüze sötétebb
 A sötét gyászruhánál,
 Mely ráborul és termetét
 Mint fölleg beborítja,
 Tekintetének parázsát
 Csak még izzóbra szítja,
 S aminőt mind a góseni
 Zsidó anyák viselnek,
 Mert szívük mélyén gyásza leng
 Borús nagy sejtelemnek...
 Hajh! Gósen földjén kárhozat
 Kicsiny bölcső ringása,
 Halált jelent kegyetlenül
 A csecsemők sirása.
 S a félelem az ott marad
 Az anyaszem tükrében,
 Még akkor is, ha elvonult
 A vész fellege régen.
 Ez a boru önt árnyakat
 Jóchébed szép arczára,
 S a bársony szemre éj borult —
 Ah tündéréj varázsa...
 Hajának sűrű éjjelét
 Megfakítja a bánat —
 Meghajlott magas termete,
 Csupa szelid alázat.

Reszketve várja most a szót,
Mely kél a király ajkán...
Harag villáma cikkázik
A fáráónak arczán...
«Megcsaltál engem Jóchébed
— Igy rival rája zordul —
Kegyelmem napja rád süttött,
De tőled most elfordul...
Első mágusom megtudá
A csillag járásából,
Hogy gyermeked a csecsemő,
Kit emlőd dajkál, ápol...
A gyermek Mózes anyja vagy,
És ott a Nilus partján,
Mikor megláttad gyermeked
Királyi lányom karján —
Kigyó mosollyal hazudád:
Hogy hozzá idegen vagy,
Bocsánat nincsen vétkedért
A bünöd oly igen nagy...
Egy éve már, hogy így család
Királyodnak bizalmát,
Most álnok asszony vedd el im
Gonoszságod jutalmát...
Messze számüzlek innen el,
Gyermeked sohse lássad,
És anyaságod, titkodat,
Szived mélyére ássad.
Se gyermeked, se a világ
Soha meg ne tudhassa:
Hogy Mózesnek, ki itt marad,
Ki volt az édes anyja...
Fölnevelem a gyermeket

Az udvar nagy fényében,
 Jó sorsa lesz, üdv vár reá...
 De hóhér kötél, szégyen,
 Ha valaha elárulnád
 A származása titkát...
 Ha valaha rálehelned
 Vágyó szivednek csókját...
 Úgy távozz innen örökig,
 Hogy fiad meghalt néked,
 Ugy rejtőzzél néped közé,
 Sohse ismerjen téged...»
 Minden szava száz törsturás
 Az anya lágy szivére...
 Ölyümarástól ugy ömlik
 A gerlicének vére,
 Mint Jóchebednek szeméből
 Kicsordul égő könnye,
 És földre roskad, s fuldokol
 Úgy esdekel megtörve:
 «Óh kegyelem... óh el ne üzz,
 Ne fossz meg gyermekemtől,
 Óh ne ragadd el tőlem őt,
 Ne tépd el bús szivemtől.
 Hát sohse érje csókom őt,
 Fiamnak sohse hívjam, —
 Óh fáráo e szörnyü kint
 Én gyöngé nő, hogy birjam?!
 Mintsem hogy így egy életen
 Szivem a bánat tépje...
 Légy kegyesebb... s adj engem át
 Hóhérod vad kezébe...»
 És Jóchebed átöleli
 A trónnak rideg fáját,
 Irgalmat esd a földön ott,

A kövek is megszánnák.
S a fáráónak szive im
Hajlik a kegyelemre,
S amit felel, kaján a szó,
Merő gúny vad kegyelme.
«Itéletem megmásítom
Nos jó! — Jóchebed halljad —
Légy akkoron megváltva te,
És megszólalhat ajkad —
Ha önmagától gyermeked
Valaha rád ismerne,
Ha csoda módra valaha
Meksughatná sejtelve :
Hogy te valál, ki hordozád
Szived alatt őt egykor :
Feloldva légy majd akkoron
Szivednek nagy titkától.
Ha rád ismer ő annélkül
Hogy szólnál gyermekedről,
A végzet sulya leomlik
Majd akkoron lelkedről.
Ha hozzád vinné valaha
Titkos erő varázsa,
Oszoljon széjjel akkoron
Rólad a sorsod átka.
Karod közé zárhatod őt :
Ha kitalálja Mózes,
Hogy hol vár rá az anyacsók...
Ha fiad olyan bölcs lesz,
Hogy valaha majd így beszél :
«Jóchebed ő! édes anyám, —»
Ugy ráborulhatsz sirva
És megváltva fiad szaván —
Csókoddal Mózes ajkát

Csak akkoron érintsed,
 De addig néma sirként
 Szivednek titkát rejtse. —
 A királynak több szava nincs
 S kitámolyog Jóchebed —
 Bucsuzni megy a bölcsőhöz,
 Hol vár reá a gyermek.

★

«Lelkem fiam! édes —
 Vedd el utóljára
 Szegény anyád csókját,
 Nincsen olyan árva,
 Mint én, tőled távol —
 Bármerre is járnék,
 Imádkozom érted —
 Nyomodban bús árnyék:
 Örök kesergésem
 Téged keresésem.

★

Mi már reád egykor:
 Fény, dicsőség, pompa?!
 Fogsz-e engem vágnyi
 Ragyogó sorodba?!
 Emlékszel-e majdan
 Elhagyott anyádra,
 Aki csak rád gondol
 Mindörökké áldva —
 Emlékszel-e majdan
 Elhagyott anyádra?!

★

Milyen lesz a sorsod?!
 Csalódás-e, bánat?!
 Falkában ha járna
 A gond-teutánad —
 Nem leszek melletted
 Bár karom kitárom,
 Hivó szavad édes
 Mindhiába várom —
 Nem leszek melletted,
 Bár karom kitárom.

★

Hadd véssem be mélyen
 Arczomat szivedbe:
 Hadd öntsem át könnyem
 Pihegő kebledbe. —
 Szavamnak csöngése
 Úgy hangozzék benned,
 Hogy a zöndülését
 El sose' feledjed —
 Hangomnak csöngése
 Úgy hangozzék benned.

★

Es ha majdan engem
 Borus sorsban látnál —
 Deli ifjúképen
 Reám ha találnál —
 Bárha kopott, tépett,
 Sorstól üzött lennék;
 Karomba sodorjon
 Csodabüvös emlék,
 Bárha kopott, tépett
 Sorstólüzött lennék.

★

Szemem tüze égjen
 Bűvös igézetben —
 Az a láng majd téged
 Hozzám elvezessen.
 Legyen olyan hangos
 Szived dobbanása,
 Hogy bennem anyádat
 Megsejtse, meglássa.
 Legyen olyan hangos
 Szived dobbanása.

★

Ajkamon a csókom
 Óh el ne hervadjon,
 Csak te reád lessen,
 Csak tereád várjon.
 Boldogon halok meg
 Ha te rám ismertél,
 Ha megérem azt, hogy
 Anyádnak nevezteél —
 Boldogan halok meg,
 Ha te rám ismertél.

★

Isten veled! árvám,
 Elszakadok tőled,
 Számomra az árnyak
 Boros álmot szőnek —
 Rám szakad a kétség
 Sötét éjszakája —
 Bár künn pirkad hajnal
 Rózsapiros lángja —
 Rám szakad a kétség
 Sötét éjszakája.»

II,

Tolong a nép, vig dáridóba
Kaczaj cseng, s büszke diadal,
Dicsőség virradt Egyptomra,
És szerte viszi lant s a dal,
Hogy porba verve Hyksos népe,
Miczrájim győzött ellenén —
S ez öröm tüze ragyog fennen
Most ifjak és aggok szemén.
Memphis kapuján összegyültek :
A nép, a nők, a gyermekek,
Hogy dicsőséggel, száz babérral
Fogadják a hős sereget,
Mely most tér vissza a csatából,
Hol győztes lón a küzdelem,
És zászlaját fennlobogtatta
A hősi, dicső győzelem.
Diadalivek emelkednek,
Halomban a cserkoszoruk,
És bibor zászlók lengedeznek,
Bárdok hangolják kobozuk.
Fogadni jó a fáráo is
Erős, hatalmas seregét,
Mely mint a szél a gyöngé pelyvát,
Ugy verte széjjel ellenét.
A nagy tömegben szájról-szájra
A harcznak szállnak részleti,
Az apja ajkán csüng a gyermek,
S a rege szavát úgy lesi.
Hogy szálltak harczba ! hogy csatáztak !
Hogy verték meg az ezreket ;
Egy harczos maga vakmerően
Tizet, százat hogy kergetett.

A mámor egyre hevülőbb lesz
És szóba kerül ez meg az,
S a mit regélnek, esküdöznek:
Hogy szinarany, hogy mind igaz.
És ajkain az ezereknek
Egy hősnek neve ugy lebeg,
Mint tömör, terhes fölleg mélyén
A sűrűnszálló permeteg:
Csatában ő volt hősök hőse,
Ő szereze a diadalt —
Ő járt elől a harcz tüzében
Ő vezeté a viadalt, —
Mikor csüggedtek: ő tüzelte
A meglankadó csapatot,
És térdig járt a dicsőségben,
Minden babért ő aratott:
A vezér ő volt, az az ifju,
Kit fölnevelt a fáraó,
Kit egykoron a Nilus vizén
Úgy ringatott egy sáshajó —
S mint oroszáné, oly erősek
Rugékony, hajló izmai,
Olyanná serdült mint a párducz
Aczélból vannak izmai —
S a bátorsága, harczy kedve
Legendába való mese,
Felül nem multa a csatákban
Az ifju Mózeset senkise!
A rege száll... most azt beszélük,
Mi eldönté a harcz sorát,
Mi megzavarta, s feloszlatta
Az ellenségnek táborát:
Egy hőse volt a hyksosoknak,

Öles hatalmas óriás,
 Az ereje, oly földöntúli,
 Mikép mesékben, oly csodás.
 Gyalázta, szidta Egyiptomot,
 Kigúnyolá a hőseit...
 És félelem fogá el szörnyen
 Miczrájimnak erőseit...
 Akkor kiállott csatasíkra
 Az óriással küzdeni,
 Az ifju Mózes csüggedetlen —
 És száz harsona hirdeti,
 Hogy csakhamar a porba hullott
 A szitkosajku óriás...
 És megdőbbsent a vert sereg is,
 És megeredt a nagy futás.
 Így győzött hős vezérük,
 Nem hullt hiába vérük.
 Most pengeti a hárfa hurján
 Egy öreg lantos énekét:
 Mózesről mond a nagy tömegnek
 Dicsőséges, csodás regét:

*

«Mint záporosó hullt a vér
 A csatamezőn tegnap —
 És minden cseppből száz babér
 Szerzett diadalt annak,
 Ki elüljárt a harcban
 A büszke viadalban. —

*

Mikor a Mnemnon szobra szólt
 Az esti szürkületben —
 Mikor a nap már lehajolt

A sűrű alkony ködben,
 A csüggedésnek éjje
 A lelkünk széjjeltépte.

★

Mert egy se akadt vakmerő,
 Ki szembeszállott véle,
 Senkiben se volt oly erő,
 Hogy vele szembe nézne —
 És lobogónk gyalázta
 Az óriás garázda.

★

S mikor a hajnal fölhasadt,
 S a piramisok ormán
 A ködös pára szétszakadt —
 Úgy kelt mint sebes orkán
 A mi hőszünk haragja
 Diadalt szerző karja.

★

A Nilus vize ringatá,
 Bölcsője volt a nádas,
 Áldott a hullám, mely adá —
 A termete oly szálas
 Mint jegenyék sudárja,
 Áldott a Nilus árja.

★

Ki lobogónk becsmérelé
 A porba roskadt gyáván :
 Hintsetek hát babért elé
 Ki küzdelembe szállván,

A fejünk fölemelte,
És csatánkat megnyerte.

★

Két karja mint a márvány
Szilárd és törhetetlen,
Két szeme mint szivárvány
Úgy ragyog büszke fénynyel,
Hősebb nincs a világon,
Hetedhét nagy országon.

★

Boldog anya, ki szülte őt,
Ki először csókolta,
Magasztaljátok azt a nőt,
Ki karjaiban hordta —
Akár a földön él még,
Akár sirban pihen rég.

★

Minden időknek nimbusán
Oly dicső sohsem támad,
Mint Mózes, aki vad tusán
Az ellenségre támadt,
Fölszáll hire az égre,
Örök a dicsősége. —»

★

Tolong a nép, hallgat a lant,
Az uton felhő támad —
A győztes sereg közeleg,
Felé a tömeg árad.
Már itt is vannak — hős csapat,

Sisakjuk úgy szikrázik,
Déli verőn csótáros mén,
Aranyboglár pompázik,
Hogy nyihognak a paripák!
A föld dobban alattuk,
Mily délczeg, szálas daliák,
Hogy sugárzik az arczuk!
És élükön a hős vezér:
Leventék leventéje,
Legdélczegebb mindük között,
Büszkén hordozza méne.
Oly délczeg ifju termete
Szép arczán égi béke,
Csudásvarázsú fényesség
Lobog bűvös szemébe.
Rajongó, szent hevület ég
Merengő nézésében,
Mikép ha oltárlángolás
Ragyogna bensejében.
Szívéhez nem fér mind a zaj,
Mely ott zsibong körötte,
Álom varázsa suhan át
Ködfátyollal fölötte,
Tündérfényesség szikrádzik
Szemének sugarában,
Emberben nincs ily ragyogás,
Csak Isten angyalában.
Keresni látszik valamit
Tán a jövődöt nézi,
Avagy a lelke multba száll,
S a sors utját igézi:
Meg lőn jósolva neki is,
Hogy valaha majd anyját
Kit elveszített oly korán,

Fölismeri az arcát, —
Egy búsvarázsú sejtelem
Majd elvezeti hozzá,
Ezrek között reátalál:
Ki szive alatt hordá...
Merengéséből fölveri
Faráó üdvözlése,
Fényes udvar, s a főpapok
Már jönnek is elébe.
Áradva foly a dicséret,
Mely éig magasztalja —
A tömeg ujjong, s mind csak őt,
Nevét kiáltja ajka.
Az boldogabb, ki közelébb
Tud hozzája férközni,
Hogy színről-szinre lássák azt,
Ki úgy tudott mérközni.
Anyák emelnek karjukon
Kis gyermeket magasba,
«Ez volt a hős, ki egymaga
Győzött a viadalba!»
Egy zsidó asszony is tolong
Lelkendezik előre —
Bús szemeiben csupa vágy,
Ki sem figyel e nőre —
Tetőtől-talpig gyászruhát
Hordoz a magas termet,
Gósen földjén ilyen ruhát
A zsidó nők viselnek.
Epekedik, előre tör,
E nő maga a bánat,
Azt keresi ő maga is,
Kit százezeren várnak.
Az ajakát egy égő csók,

Izzóra felperzselte,
 Egy tiltott csók, mely titkon vár
 Lelkében mélyre rejtve.
 Hisz az a hős, kinek nevét
 Most fennen hangoztatják,
 Az ő gyermeke, Mózes, —
 Megismeri-e anyját?!
 Odasodorta a tömeg
 Az első sor élére —
 Leselkedik, reménykedik
 Szívébe gyűl a vére...
 Mellette most a hős sereg
 Elvonul rialomban,
 Virágok közt haladnak ők,
 Babér áll nagy halomban.
 Most Mózes is hozzája ér,
 Igen! ő az, a drága —
 Aranyköpenye szegélyét
 Horzsolja gyászruhája.
 Perzselő tűz lobog elő
 Jóchébed bús szeméből,
 Ily lángsugár szakad elé
 A napkeleti éjből:
 Ha hajnal jöttén földereng
 A napnak tűzkorongja,
 Bibor csóvákban gyullad így
 Reggel a hegy oromja.
 Reménykedik... a sejtelem
 Talán csudákat végez,
 S az anyaszív varázsától
 A gyermekszív fölér...
 Ám balga vágy! nincs sejtelem,
 Hajh! csudák nem történnek,
 Szegény Jóchébed számodra

Tovább is bús az élet...
 A deli hős tekintete
 Elsiklik rajta gyorsan,
 Már elvonult és termete
 Már eltűnik a porban —
 Mint álmkép, úgy tovaszállt
 A látomány varázsa,
 Mögötte zúg a rialom,
 Es czitera peng s hárfa.
 A kétségnek keselyüje
 Szívét már újra marja,
 És önfeledten, könnyezőn
 Csak nevét sugja ajka. —
 Torkát elfojtja egy sikoly,
 Mely ott vergődik benne,
 De érezi, hogy ez a szó
 Fia halála lenne.
 Ha felzokogna hangosan
 «Az én szívemnek vére»
 «Lássátok őt, az én fiam!»
 Átadná hóhérkézbe. —
 S elhal a szó, mely küzködik
 Beléfűl könnyözönbe,
 Egy árva anya érezi,
 Hogy lelke meg van törve,
 Egyet-kettőt remegve lép,
 Jóchebed földre roskad —
 Elcsöndesült az ünnepély.
 Elhalt a hárfaszózat.

III.

Ünnepnap virradt Aegyptomra:
 A szellem tudás versenye,

Ma döntik el tudós vitában,
 Hogy ki a bölcsek elseje.
 Évente egyszer összegyűlnek
 — Ősök szokása rendelé —
 Királyi fényes palotában,
 A fáráo színe elé —
 Búvészek, bölcsek és varázslók,
 Kiknek tudása rengeteg,
 És egymással vitába szállnak:
 Az írástudók s mesterek.
 Mikép Damaszkus ércpengéje
 Ha összezsattan: szikra száll —
 Úgy ont világot vak sötétbe,
 Az elme is, ha sikra száll.
 És cserkoszoru jut ki annak,
 Aki legyózi társait —
 Ki megbolygatja elmeélel
 A többiek légvárait.
 Nagy tömeg lesi szívszorongva
 Az utczák terén és során,
 Kit illet meg a büszke pálma,
 Kinek ragyog majd homlokán,
 A koszoru, mit önkezével
 A király lánya font köré,
 Virágait, mely sohse hervad,
 Maga a hirnév öntözé?!
 A palotában már a verseny
 Meg is kezdődött és folyik,
 Kezdését jelzé kürt-rivalgás,
 S eltart — ha kell — estbiborig.
 Akkor kigyulnak diadalban
 A fáklyatüzek, ablakok,
 És alabárdos harsonások
 Hirdetik, hogy ki aratott

Során a kemény versengésnek
Gyöngygyel fölérő pályabért,
Hogy a tudósok közt ki vitte
Magának el a nagy babért.
Alkimia és csillagászat,
A napkerengés, horoszkop,
Jövendőt látás, álomfejtés
És sok rejtett, csudás dolog,
Vizeknek vérré változása,
Korom, melyből fekély terem,
Sáskák hívása s varázspálcza
A melyből vad kigyó leszen,
Homály, sötétség, dérteremtés,
Rózsa, a melyben varangy nő,
Még meg nem oldott sok titokzat
A vita során szóba jó,
Hevülnek, égnek belső láztól
A mesterek és látnokok,
Mormolnak bűvös csodaszókat
A titkos üst fölpárolog —
Köröket vonnak mágus bottal
Minőket senki meg nem fejt,
Tündérrejtvényt a légbe irnak
Minőt halandó sohse sejt.
Egyik tudósabb, nagyobb elme,
Mikép társa a másik,
Majd egyik gyúri le a mást,
Mind diadalra vágyik.
Csak egy van köztük, kit sohsem
Tud egyik sem legyőzni,
Ki mind a sulyos feladványt
Játékszerével győzi —
A mit végeznek amazok
Ő menten megcsinálja,

De kérdést ha ő ad nekik,
A vitát egy sem állja.
Kis gyertyaszál, ellobbanó,
A bölcsek tudománya —
De fáklyatüz, mely óriás
Ez egynek nagy tudása.
Szemébe izzó tűz lobog,
Sugallja belső szellem,
Titkos mosoly leng ajkain,
A többi csal, de ez nem —
Ez tudja jól: játék csupán,
Kuruzslás e bűvészet,
Megsejteti, hogy benne több
És lángolóbb a lélek.
Mély eszmék fénye árad el
Halovány arczán széjjel,
Igy fut végig az üstökös
A csillaghimes égen.
És bár királyi palást leng
A karcsu termet hosszán,
Mint angyalé, oly áhitat
Borong szelid, szép arczán.
És mintha csodás ajkai
Megváltást hirdetnének,
Ugy csüggenek tekintetén
A királyi vendégek.
Meghajolnak előtte mind
A tudósok és bölcsek,
E fényes nagy elmék között
Egy sincs nálánál bölcsebb.
A királyleány közeleg,
Babért tűz homlokára,
S a harsonás kürtjébe fuj,
S kilép a vár ormára...

Ugy hirdeti a diadalt:
«Mózes lett újra győztes,
Csaták során ki hős vala,
A nyertes újra ő lett!»
Riad a nép, felujjongat,
Nevét élteti fennen,
Száz tündérláng libeg-lobog
A győzedelmes estben.
Ő pedig ott áll elmerengve,
Távolba vész nézése...
S a fény, a lárma, vad zsvivaj
Mind elenyész előtte...
Mi vár reá? multja mi volt?
És hol fakadt a léte?
Hová vezet a sorsa majd?!
Vaj' honnan eredt élte?!
Beválik-e a titkos jel,
Hogy megtalálja anyját?
Ezer kérdés, ugy ostromol:
Mint vad hullám kis sajkát...
És jönnek ime hosszú sorban
Vak, béna, beteg népek,
— Aegyptomban ez így szokás —
A bölcsek elé lépnek
A verseny végén mindazok,
Kik mély fájdalmat rejtnek,
Kiknek lelkében bús panasz...
Kik pergetik a könnyet —
Vigaszt keresnek, gyógyulást
Balzsamot bánatukra,
Óh bölcsek, bölcsek adjatok
Enyhet a fájdalmukra!
Mózes elé is odalép
Egy szomorú bús asszony,

Oly szenvedő, hogy nincsen szív,
 Kit könnyre ne fakaszszon.
 Tetőtől-talpig gyászruhát
 Hordoz a magas termet,
 Gósen földjén ilyen ruhát
 A zsidó nők viselnek.
 Reszketve szól és panasza
 Ha nem beszél is, ékes —
 Hisz az a férfi, kihez szól
 Az ő gyermeke, édes...
 Az ő fia, kinek magát
 Nem szabad fölfedezni,
 A ki után imedten is
 Nem szünik meg epedni...
 Susog... rebeg... tört szavakat...
 Mély lelki bánatalomról...
 «Hogy árva ő és elhagyott,
 Hogy vigaszt vár ő attól,
 Ki szivbe lát, és látja ott
 Érzelmek rebbenését,
 Ki meglesi, megfigyeli
 Szívének vad verését...»
 Reménykedik, lázálmot lát,
 Megváltást vár Jóchébed,
 Tán most megsejti a fia,
 Hogy anyja ez a tépett
 Búsongó nő, kit végzete
 Messze sodort fiától,
 De nem szünik szeretni őt,
 Bár messze tőle távol...
 Ám Mózes szól... mint lágy harang
 Úgy csöndül biztatása:
 «Hogy van valaki égbe fönt,
 Ki vergődését látja...

Övé csupán a szeretet,
 Mely fölemeli lelkét,
 A tört szívnek ő adja meg
 Sebethegesztő enyhét,
 És szól, és szól, de hasztalan —
 A jóslat be nem válik,
 Nem teljesül, mit Jóchébed
 Ugy vár, annyira áhit.
 Magára hagyja... távozik...
 A mózesszív még hallgat,
 Nem hallja meg: egy anyaszív
 Hogy vérezik, hogy jajgat...
 Bölesebb vala mint száz tudós,
 S anyját nem ismeré fel...
 Sűrű sötét hull újra rá,
 Reá szakad az éjjel...
 Tovább bolyong egy bús anya
 Szívének bánatával,
 És küzködik, viaskodik
 A sorssal, búval, árnynyal.

IV.

Tavasz van újra. Álmodik
 A hegy, a völgy, a róna,
 És álmai: harangvirág,
 A thymián s a rózsa.
 Szellők fuvalnak tengeren,
 S az almafa szíromját
 Mint patyolatról lágy pehelyt
 A földön széjjel hordják.
 A hó megolvadt hegy fokán,
 És vizesésben omlik,
 Mint galambraj az ölyv előtt:

A ködpára eloszlik
 A nap elől, mely fölhasadt,
 És ontja lángsugarit,
 Erdő, mező, csalit, berek
 Dús szőnyeggel pompázik.
 S immár a légben szállanak
 A vadludak s a fecskék,
 Hogy nyugaton a hült ereszt
 Megujra fölkeressék.
 Bibor trónján ül Fáraó,
 Arczán harag villámlik,
 Az ő szívében nincs tavasz,
 A dacz benne csatázik.
 Előtte áll egy férfit,
 Merész, rettenthetetlen,
 Ihletnek lángja, bűvölet,
 Izzik a csodás szemben.
 Lelketigéző szent erőt,
 Sugárzik egész lénye,
 Nem földi az, mi rajt' ragyog,
 De Isten égi fénye.
 A fején nincsen korona
 Mégis királyi rajta :
 A mozdulat, amelylyel int,
 S átszellemült szép arcza ;
 És tagjait nem hermelin
 Burkolja pompás mezbe,
 Karcsu alakján hull alá
 A pásztorok köpenyje.
 Királyi pálcza mégis az :
 A pásztorbot kezében,
 Prófétatűz, mi ott ragyog
 Merengő nézésben...
 «Azért jövök én Fáraó

Tehozzád újra vissza,
Hogy teljesítsek szent ígét,
Mely égbe' lett megírva.
Bocsássad népem szabadon
Ezt parancsolja Isten,
Kinél nagyobb, hatalmasabb,
A nagy világon nincsen.
Az Úr nevében jövök én,
Hogy Izraelt megváltsam,
Annak igéjét hirdetem,
Kit tövistüzből láttam.»
Fellobban erre Fáraó
Makacs, dühös haragra,
Fakó az arcza, s halovány,
És megvonaglik ajka :
«Hát ki az Ur, én-e vagy ő?
Kiről meséket hirdetsz,
Elég a játék vakmerő ;
Mit én velem te úzesz !
Bűnös levél : hálátalan,
A hóhér elől szöktél,
Egy emberemet megöléd,
S most ingerelni jöttél.
Hát ki is az, kiről beszélsz,
Az örök igaz Isten ? !
Nevét nem hallám soha én,
Nem ismerik őt itten !»
És Mózes szól, és válasza
Szilárd és meg nem ingó,
Majd dübörög, majd csattanik,
Majd lágy, szeliden ringó :
«Kit én imádok : Istenem,
Nem kőből való bálvány,
Nem lélektelen fadorong,

Nem sima hideg márvány.
Nem Ammon ő az aggancsos,
Nem hódfejü Osiris,
Nem Hatór, a macskaszemü,
Sem öklelő, vad Isis.
Az én Istenem benne él
Virágban és fűszálban,
Az ég hirdeti hirnevét,
A világürben szárnyal.
Sziklákat zúz, hegyeket tör,
A mennydörej a hangja,
Az alkotása: orozlán,
S a követmászó hangya.
Az ijja láng, a kardja tűz,
Felhóból van a paizsa,
Szavára lön a nagy világ,
S múlik, ha ő akarja.
De szent szerelme végtelen.
Irgalma hosszantűró,
Por minden itt, máról való,
Csak ő soha nem szűnő.
Hiába arany, csillogás,
Hiába kincs özönje,
Bizony hozzájut hamarább
Egy árva koldus könnye.
Az én Uram: a szeretet
Az irgalom, igazság,
Mebünteti a vétkezőt,
S nem menekül a gazság.
Örökké él... tegnap is volt,
És holnap újra léssen,
Nevéről szól a végtelen,
S a napsugár a résen.
Ő küldött engem Fáraó,

Szivedet el ne zárjad,
Bocsásd szabadon népemet,
Haragját be ne várjad»!
Fölkaczag erre Fáraó!
«A te urad az Isten?!
Hatalmasabb mint én vagyok?!
És róla regél minden?!
Hát lássad im, te esztelen,
Azt mondod: él örökkön,
Ki tudna róla valamit:
Egy lélek sincs a földön.
Palotám előtt odakünn
Les téged a te néped,
Nos mondd el annak álmaid,
Nagy, örök bölcseséged.
Erkélyemre lépj oda hát,
És szóljál Izraelhez,
Kiálts hozzájuk hangosan,
A bámész sok ezerhez,
Az ő Istenük az az Ur,
Kiről annyit harsogtál,
Kiről merészen, vakmerőn
Előttem most csacsogtál.
Beszélj nekik, s ha leszen egy
A sok számos ezerből,
Ki ismeri az Istened:
Csak egy is nagy tömegből,
Ha egy leszen, ki szózatod
Hitével visszhangozza,
Ugy leborulok én is majd
Isten elé a porba.»...
Mózes kilép a nép elé
— Mint Fáraó kívánja —
A messze téren Izrael

Szavát remegve várja.
 És fölkiált... a szava zúg
 Mint mennynek dörrenése,
 Mózes hangjában összegyűl
 Az ég csudás zengése.
 Csak egy ige az, mit kiált,
 Örök, soha nem múló,
 Ott lüktet benne az a hév,
 Mely szivből-szivbe hulló,
 Remény és bú, könny és öröm,
 Izrael hitvallása,
 Óh benne zúg, óh benne sir
 Egy népnek szent fohásza.
 «S' má Jiszróél — így kiált —
 A mi Istenünk: echod» —
 Elhal a szó, és sok szivet
 Remegés, kétely elfog.
 Moraj támad, s egy pillanat
 Ugy látszik: visszhang nincsen...
 Kihalt — úgy tetszik — pernyekép
 A nép szivéből Isten...
 De percze csak... mert hirtelen
 A légben sikoj hallszik,
 Egy nő zokogja azt a szót,
 Mely megváltáskép hangzik —
 A szava sir, borzongató,
 Majd bűgő, diadalmas,
 Hol fölzokog, hol megremeg,
 Hol csöndülő, hatalmas.
 Sas vijjogás és gerlicze
 Nyögése párosulva...
 Elérohan és úgy kiált
 Mózes elé borulva:
 «Semá Jiszroel...» Istenünk

Egyetlenegy az Isten,
 Echod... az égben odafönn
 'S echod... a földön ittlenn.
 És mintha tűz és lobbanás
 Villám cikáznék éjjel:
 Mózes szívében szétoszol
 E hangra minden tévely.
 A nőre néz... meglátja őt:
 Fekete gyászruhában,
 És látja magát egykoron
 Amint feküdt a sásban...
 Tetőtől-talpig gyászköpenyt
 Hordoz a magas termet,
 Gósen földjén ilyen ruhát
 A zsidó nők viselnek —
 E nő hajolt föléje ott,
 Virrasztva szenvedésben...
 Fölérez lelke percz alatt
 Bűvös csudás sejtésben...
 Hozzárohan... átöleli,
 Csókolja égő vágyban,
 «Én jó anyám! édes anyám!»
 Susogja halkán lágyan.
 S Jóchébed is az ajakát
 Ajkára rátapasztja,
 Egy rég esengett forró csók
 Fiát hozzáferrasztja...
 Hozzáferrasztja... örökre...
 Egymást ők el nem hagyják,
 Az Isten adta vissza ott
 Mózesnek édes anyját.

Budapest.

Kiss Arnold.

A FELEBARÁTI SZERETET.

A felebaráti szeretet a bölcsészet és társadalomtudomány egy-egy főszakaszát alkotja. De nem czé-
lom, hogy Önök előtt a felebaráti szeretetet valamely
általános erkölcsi elvből levezessem, sem az, hogy
hasznos vagy szükséges voltát társadalompolitikai
okokkal bizonyítsam. Az ethika és sociologia vizsgál-
lódásuk körébe vonhatják a felebaráti szeretetet, de
azt sem nem szülték, sem fenn nem tartják. Bátran
állítom, hogy nincs Önök között senki, ki jóságát a
bölcsészetből vagy a társadalomtudományból vette
volna, mert a tudomány a hideg elme terméke, a
szeretet pedig a meleg szívé. Valamint a nyelv léte-
zett a nyelvtan előtt, úgy létezett az erkölcs az er-
kölcstan előtt és a kategorikus imperativus époly
kevéssé tette az embereket jókká, mint a dogma
vallásosakká. Autonómia és altruismus — két hang-
zatos szó — gyönyörködtethetik az elmét, de nem
irányítják az akaratot. A jelen tapasztalatai és a
mult eseményei egyaránt azt mutatják, hogy a fele-
baráti szeretet nagy tettei nem tudományos buvár-
kodás eredményei.

Nem is szándékom, hogy Önökben a felebaráti
szeretetről filozófiai vagy sociológiai meggyőződést
ébreszsek, az sem, hogy Önöket a felebaráti szeretet
gyakorlására buzdítsam: az elsöre nem volnék képes,
a másodikra nincs szükség, mert a felebaráti szeretet
érzése a zsidóságban ősidők óta él. Ezen érzés törté-
neti vizsgálatához kérem szíves figyelmüket, hogy

ennek kapcsán megállapíthatjuk, hogy kik azok, a kik az emberiségnek először hirdették «a szeretet vallását»-t és kik azok, a kik a hirdetett emberszeretetet tényleg gyakorolták is?

Minden népnek legrégibb alkotása nyelve, a mely oly korról is szolgál felvilágosítással, melyből sem irott, sem tárgyi emlékek nem maradtak fenn. De minden népnek nyelve nemcsak legrégibb, hanem egyszersmind legsajátosabb alkotása is, a mely legbensőbb lelkivilágát tükrözteti. Az első forrás tehát, melyhez kérdésünkkel fordulunk, a héber nyelv. A felelet, melyet ad, a zsidó népre felette jellemző, mert a héber nyelvben nem kevesebb, mint tiz gyök szolgál a szeretet kifejezésére.¹ És hogy ez a szeretet mily mély volt, látjuk abból, hogy az eredeti jelentésükben a szerelmet jelző szavak rendre átalakulnak a felebaráti szeretetet jelző szavakká. A legközönségesebb szó, melylyel a héber nyelv a felebarátot jelöli (רַע), nőnemű alakjában (רַעִיָה) a szeretett leányt, a menyasszonyt jelenti.

A felebaráti szeretet megjelölésére szolgáló tiz gyököt egy csupán csekély terjedelemben reánk maradt irodalom szókincséből ismerjük, a bibliai iratokból. Ezen iratoknak száma 24 ugyan, de nem foglalnak magukban 300,000 szónál többet és nyomtatásban csupán egy kötetet töltenek meg. Összevissza annyi, a mennyit egy hirlapíró szabad óráiban egy év alatt produkál. Tartalmuk különféle: törté-

¹ רַחֵם, עֲנֵם, יִדֵם, הִשְׁקֵם, חֲפִץ, חֲסֵם, חֲבֵם, דוּדֵם, אֲהַבֵם.
(רַעִיָה, רַעֵם, רַעֵה)

netek, törvények, beszédek, zsoltárok, bölcselkedő elmélkedések. Csupán az Énekek Éneke tartozik a szerelmi költészet fajához és ez a könyvecske alig terjed három nyomtatott lapra. A többi könyvek, mint láttuk, oly tartalmuak, melyeknél szeretetről szólni nem okvetlenül szükséges és mégis körülbelül 500-szor találjuk csupán az «ahaba» és «cheszed», két szeretetet jelentő szó, különféle alakjait. Ez az egy statisztikai adat önmagában véve mutatja, hogy az emberszeretet mily eleven volt és mily széles tért foglalt el a bibliai írók és azon nép lelkében, melyből származtak és melynek kebelében éltek.

Megállapíthatjuk már e rövid vizsgálódásunk alapján a bibliai iratok nyelvéből és tartalmából, hogy a régi izraelita néplélek telítve volt a felebaráti szeretet érzelmétől. A nyert eredmény teljesen független a bibliában való hittől, mert a bibliai iratokat tisztán mint történelmi okmányokat vettük tekintetbe és oly szempontból, a melyből hitelességük ellen sem a bölcsészlet, sem a bibliakritika kifogást sohasem emelhetett és nem is emelt. Bármik voltak az egyes bibliai iratok szerzői és bármely korban keletkeztek ezen iratok, az minden kétségen felül áll, hogy a legfiatalabb közülük is kétezer évnél idősebb és hogy valamennyien együttvéve a zsidó nép szellemének termékei és a zsidó nép lelkének megnyilvánulásai.

Azok a férfiak, kik az emberszeretetet először hirdették, nem voltak sem filozófusok, sem sociológusok, hanem egyszerű emberek, kiket a belső tűz készítettett szólásra: Izraél prófétái. A tűz, a mely egykoron az

isteni férfiak lelkében lobogott, évezredek mulva is szikrázik még a szavaikat őrző holt betűkből és lánggra kelti az emberi szívben szunnyadozó felebaráti szeretetet. Mutatóul ime néhány nyilatkozat irataikból: «Szeretetet kívánok nem áldozatot (Hósea 6, 6); térj meg Istenedhez, szeretetet és igazságot gyakorolj (u. o. 12, 7); én vagyok az Örökkévaló, ki szeretetet, jogot és igazságot gyakorol, ezeket kívánom (Jer. 9, 23); meg van mondva neked, ó ember, mi a jó és mit kíván tőled az Örökkévaló: cselekedj igazságosan, szeresd a szeretetet és járj alázatossággal Isteneddel (Mikha 6, 8). Így szól az Örökkévaló a seregek ura mondván: igazságosan ítéljétek, szeretetet és könyörületességet gyakoroljatok egyik a másikkal; özvegyet és árvát, idegent és szegényt el ne nyomjatok és egymás ellen rosszat ne forraljatok szivetekben (Zakh. 7, 9. 10). Mosakodjatok, tisztuljatok, távolítsátok el gonosz cselekedeteiteket szemeim elől, ne tegyetek többé rosszat; tanuljátok meg a jótevést, keressétek a jogot, térítsétek jó utra az erőszakost, szerezzetek jogot az árvának, vigyétek az özvegy perét (Ézs. 1, 16, 17). A próféták eszményképül az Istent állítják az ember elé, «az Örökkévaló összes utjai pedig szeretet és hűség (Zsolt. 25, 10) és a föld telve van az Örökkévaló szeretetével» (u. o. 89, 3). Az a számos nyilatkozat, melyekben a próféták vagy ha jobban tetszik, a bibliai írók az Istent mint a világ és a népek szerető és igazságos alkotóját és kormányzóját dicsőítik, mind megannyi buzdítás a szeretet és igazság gyakorlására.

Az adott idézetekkel festett kép a prófétáktól hir-

detett felebaráti szeretetről csupán a pozitív vonásokat mutatja. Hogy teljesen hű legyen, a negatív vonások is hozzá festendők. És a kép ezen oldala a fontosabbik, mert a földi bajok, az emberi nyomor természetszerűen nem a szeretet műveinek hiányából, hanem az emberi rosszaságból erednek. Ha az emberek nem bántanak egymást, jótetre alig volna szükség. Ebből a szempontból az a páratlan harcz, melyet a próféták a sociális bűnök, az igazságtalanság számtalan alakjai ellen folytattak, a felebaráti szeretet történetének legszebb fejezete. Feddő beszédek jórészt ebbe a körbe tartoznak, de hogy szíves türelmükkel vissza ne éljek, csupán egy idézetre szorítkozom. Ézsaiás 2700 év előtt így szólt: «Jaj! házat házhoz állítanak, mezőt mezőhöz csatolnak, míg nincs hely és egyedül maradnak az országban. Fülemben cseng az Örökkévaló, a seregek urának, szava: bizony sok ház pusztává lészen, nagyok és szépek lakó nélkül. Mert tiz hold szőlő csak egy bátot hoz és egy chómer vetés csak egy éfát terem (5, 8—10)... Jaj! a rosszat jónak és a jót rossznak mondják; a sötétséget világosságnak és a világosságot sötétségnek teszik meg, az édeset keserűnek és a keserüt édesnek... Jaj! hősök a borivásban, vitézek az italtöltésben; felmentik a bűnöst vesztegetésért és elsikkasztják az igaz igazát» (5, 20, 22, 23).

Szálljunk most le a költészet virágos kertjéből a törvényhozás prózai mezejére. A próféták költők voltak, a költők pedig minden korban és minden éghajlat alatt álmodozók. Reális emberek csak a törvényhozók, kik nem futkosnak ideálok után, hanem

a nép lelkéből lelkedzettek és ugyanezért alkotásaikban a nép lelkületét hivebben tükröztetik. Forduljunk tehát kérdésünkkel a mózesi törvényhez, a tórához. A feleletet mindnyájan ismerik, Mózes harmadik könyve a 19. fejezet 18. versében azt parancsolja: «Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat, én vagyok az Örökkévaló». Rövid, egyszerű, világos parancsolat. Minden ember megérti, az emlékezetet nem terheli, az elmét nem erőlteti. Arany szabály, a mely semmiféle bonyolult helyzetben cserben nem hagyja azt, ki szerinte cselekedni akar. Az ember és ember közötti viszony végtelen területét minden vonatkozásaiban, minden korra és minden országra szabatosan és biztosan határozza meg. Az egész erkölcsstan gombostüfejben. Héberül **ואהבת לרעך כמוך**. Három kis szóban ekkora tartalom hogy is fér meg?

És vannak csakugyan, a kik azt állítják, hogy parancsolatunk tartalma korlátolt, a mennyiben a «réa» héber szó alatt csak a fajbeli értendő. Ha ez igaz volna, akkor az emberszeretet érzésének és eszméjének klasszikus formulája egy lélekzet alatt szeretetet és gyűlöletet hirdet. Lélektani lehetetlenség, mert, a ki a fajbelit szereti, az a nem fajbelit sem gyűlöli, a ki a nem fajbelit gyűlöli, az a fajbelit sem szereti. Az emberszeretet nem fajelmélet. De hibás a felebaráti szeretet eme korlátozó magyarázatának a kiinduló pontja: a héber «réa» szó fel fogása. Ez a szó a bibliában nemcsak izraelitáról, hanem az egyiptomiról is használtatik (Mózes II, 11, 2). Midőn Ahasverus felesége helyett más asszonyt tesz meg királynévá, akkor «a királyságot felesége

társnőjének» adja. Ez a «reutha» csak nem nevezhető a letett királyné barátnőjének, hisz sohasem látta és semmi esetre sem szerette. Egyébiránt minden héber szótárból, a keresztény tudósoktól szerkesztettekből is, mindenki meggyőződhetik, hogy a héber *réa* egyaránt jelenti a barátot és az embertársat. A szó alapjelentésében a szeretet fogalma befoglalatik, de azért a héber nyelv nem a felebarátot nevezi embertársnak, hanem az embertársat felebarátnak. Az összes vitatók közül még senki sem mondta meg, hogy melyik más héber szót lehetne *réa* helyébe tenni, hogy a mondás minden emberre vonatkozzék.

Hivatkoznak azonban arra is, hogy a felebaráti szeretet aranybulláját megelőzi ez a tilalom: «Ne légy bosszúálló és haragtartó *néped fiaival* szemben». Ebből az következik, hogy a felebarát is csak a fajbeli. De ez is félreértés, mert a parancsolat az egész néphez van intézve, a mely ellenségektől volt körülvéve, és így a visszatorlást a biblia meg nem tiltotta. Még valószínűbbnek látszik, hogy a «néped fiai» kitétel azért használtatik, mert a biblia, mint a talmud számos ízben helyesen konstatálja, az életben rendszeren előforduló esetekről beszél. Már pedig a boszú- és haragra legsűrűbben azok adnak alkalmat, kikkel együtt élünk. Különben is az erős szenvedélyek leigázására, mint a milyen a boszú és harag, az emberek nehezen hajlanak és azért helyén van az emlékeztetés: hisz néped fiai azok, kik ellen törni készülsz. Abból tehát, hogy a felebaráti szeretet parancsa előtt, egyébiránt talán csak a kifejezés változtatása céljából, néped fiairól van szó, egyáltalá-

ban nem következik, hogy a biblia a felebaráti szeretetet csak a fajbeliről érti.

Maga a biblia gondoskodott róla, hogy nagy parancsa félre ne értessék, mert 16 verssel később az idegen szeretetét még egyszer külön megparancsolja és pedig ugyanazokkal a szavakkal. Az egész hely következőleg hangzik: «Ha idegen tartózkodik nálad országokban, ne nyomjátok el. Mint az őslakó közületek olyan legyen az idegen, ki nálatok tartózkodik, és szeresd őt, mint tenmagadat, mert idegenek voltatok ti is Egyiptom országában, én vagyok az Örökkévaló» (Móz. III. 19, 33—34). Ha tehát nem akarjuk feltenni, hogy a biblia egy és ugyanazon a helyen önmagának ellentmond, akkor a felebaráti szeretet parancsát korlátozott értelemben nem vehetjük. De magyarázzák ezt a főparancsolatot: akárhogy, az bizonyos, hogy ebben a két tételben: «Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat» és «Szeresd az idegent, mint tenmagadat», minden ember belefoglalatik. Ha Izraél népéhez tartozik, akkor *réa*, ha nem tartozik Izraél népéhez, akkor *ger*, mindkét esetben szeretni kell mint önmagunkat. Talán nem véletlen, hogy Mózes V. könyvében, hol a parancsolatok ismételtetnek, a felebaráti szeretetről nincs szó, de az idegen szeretete meg van parancsolva (10, 18, 19).

Kissé hosszasan időztünk a főpontnál, mert az uralkodó vallás, melynek keletkezésekor a szóban forgó parancs már ezer évnél idősebb volt, a felebaráti szeretet első hirdetését magának reklamálja. De ez még akkor sem felelne meg a történelmi tényeknek, ha a bibliai parancsolat csak az izraelita

népre vonatkoznék. A talmudban (Sabb. 31a) ugyanis a következőt olvassuk: Sammai iskolafőhöz jött egy pogány és azt kérte, hogy tanítsa meg az egész zsidó tanra, a míg egy lábon áll. Sammai elutasította. Erre elment Hillél iskolafőhöz és ugyanarra kérte, mire Hillél ezt mondta neki: «A mi neked nem tetszenék, azt ne tedd másnak sem. Ez az egész tóra, a többi csak magyarázat, menj, tanulj.» Miután ez az életszabály aram nyelven, az Előázsiában akkor uralkodó köznyelven, pogány embernek ajánlatott, nem lehet kétséges, hogy «embertársad (chabroch) alatt minden ember értendő. Ajánlotta pedig az akkori zsidóság hivatalos képviselője, ki 30-ban Jézus születése előtt már öreg ember volt, nem mint *egy* szabályt a sok közül, hanem mint az egész zsidó vallás foglalatját. Hillél nem tagadott meg egyetlenegy vallásos törvényt sem, és mégis tudatosan vallotta, hogy a főtörvény a felebaráti szeretet. A forma, melybe ezt öltöztette, szintén igen jellemző. A biblia pozitív alakú parancsa: «szeresd felebarátodat, mint tenmagadat», nála negatív alakot ölt: «A mi neked nem tetszenék, azt ne tedd másnak sem». A biblia formulája szebb, de a Hillél formulája népiesebb. A szellemi és erkölcsi műveltség legalsóbb fokán álló ember talán nem tud felemelkedni a «szeresd felebarátodat, mint tenmagadat» erkölcsi magaslatára, de a «ne tedd másnak azt, a mi neked sem tetszenék» manapság is a legkülönbözőbb változatokban forog minden nép, sőt a gyermekek ajkán is. És itt elérkeztünk a Hillél-féle felebaráti szeretet formulájának legfontosabb pontjához, melyre eddig nem

ügyeltek. És ez az, hogy Hillél a mondást nem találta fel, hanem a zsidó nép ajakáról vette. *A szabály a zsidó nép lelkéből fakadt, Hillél csak találóan alkalmazta.* A zsidó nép ezt a szabályt vallotta, hangoztatta, gyakorolta, ugyanezért a zsidó vallásra való áttérésre jelentkező pogánynak Hillél a zsidó élet-szabályt ajánlotta. Ehhez hasonló a talmud ama másik mondása, mely szerint zsidó az, ki a bálványt tagadja. Ha Hillél a felebaráti szeretetet pusztán mint dogmát akarta volna felállítani, akkor kétségtelenül a bibliai «szeresd felebarátodat» idézte volna. A talmud nem is azt akarja elbeszélni, hogy Hillél a többször említett tételt felállította, hanem csak azt, hogy a bosszantó alaku kéréssel hozzáforduló pogányt nem utasította el, hanem ezzel az egy tétellel megismertette az egész zsidó tan alapjával.

Mindezek alapján bátran állíthatjuk, hogy ez a tétel: «a mi neked nem tetszenék, azt ne tedd másnak sem», nem a Hillél szabálya, hanem a zsidó népe és már Hillél előtt élt a zsidó nép eszmekincsében és érzelemvilágában.

Hogy a felebaráti szeretet népies formulája a Hillél nevéhez fűződő formula volt, következik abból is, hogy a bibliának palesztinai aram fordítása, a mely lényegében bizonyára régibb a harmadik században időszámításunk előtt készített görög fordításnál, a biblia ezen szavait: «Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat» a Hillél szavaival írja körül: «A mi neked nem tetszenék, azt ne tedd másnak sem». Philo, az időszámításunk első évtizedeiben élt híres görög-zsidó bölcsész, a görög stílus rovására

híven adja vissza a Hillél tételét. Ha ezt a tételt egy embertől vette volna át és nem a zsidó nép ajakáról, akkor a Plato stílusában író zsidó bölcsező a tétel formáját nem respektálta volna. A tétel elterjedtsége és népies volta mellett szól még az is, hogy előfordul azon tanok között, melyeket Tóbit fiának ad, mielőtt ez Médiába utazik (4, 15). Alexander Severus római császár szintén zsidótól (vagy kereszténytől) hallotta ezt a fundamentális erkölcsi szabályt és felvésette palotájára.

Látjuk, hogy a tagadó alak volt a népszerű élet-szabály. Így találjuk 300 évvel időszámításunk előtt Isokrates görög írónál is, de nem mint erkölcsi, hanem mint politikai tételt (Bernays, Gesammelte Abhandlungen I. 274). Az evangelisták azonban a szabálynak ismét pozitív alakot adnak és így formulázzák: «Mindent, a mit akartok, hogy az emberek veletek cselekedjenek, azt cselekedjétek ti is ő velük, mert ez a Törvény és a Próféták» (Máté 7, 12; Lukács 6, 31). Világos, hogy ez a formula a Hillél negatív tételéből eredt és kevésbé népies. Kétségtelen, hogy ez az alak a bibliai «szeresd felebarátodat» utánzása céljából választatott. Pál apostol idézi Mózes III. könyvéből a «szeresd felebarátodat, mint tenmagadat» parancsot és azt mondja, hogy ez a főtörvény (Pál, Galat. 5, 14; Rómaiak 13, 8). A synoptikusok első helyre a Mózes ötödik könyvéből (6, 5) vett «szeresd az Istent» parancsolatot teszik és a felebaráti szeretet parancsát hozzá hasonlóan nyilvánítják (Máté 22, 39, 40; Márk 12, 31; Lukács 10, 27).

Az Újtestamentum írói ezekben a Hillél tételét

vették át, ki már jóval előbb a felebaráti szeretetet jelentette ki az egész biblia foglalatjának. Mintha érezték volna az Újtestamentom irói, hogy az utókor ebben a pontban az igazság ellen véteni fog, világosan kimondják azt, hogy a felebaráti szeretetet a farizeusok, kiket egyébként mélységesen gyűlölnék, nyilvánították az egyik főparancsnak. Máténál olvasuk: «A farizeusok hallván, hogy Jézus a szadduczeusokat elnémította, összegyűltek és az egyik közülük, egy irástudó (mai nyelven: talmudista), próbára tette ezzel a kérdéssel: Mester, mi a Törvény főparancsa? Ő pedig mondá nekik: *Szeresd az Urat Istenedet egész szívvel és egész lelkeddel és egész gondolkozásoddal* [Mózes 5. k., 6, 5 = a maig szokásos mindennapi reggeli és esteli zsidó ima]. Ez az elsőrendű főparancsolat. Egy második, ehhez hasonló: *Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat* [Mózes 3. k. 19, 18]. Ezen a két parancsolaton függ az egész Törvény és a Próféták» (22, 34—40). Márkus még hozzáteszi: «És az irástudó azt mondá neki: helyes, mester, az igazságot mondtad stb.» (12, 28—31). Lukács pedig ezt fűzi hozzá: «Az irástudó ezt mondá neki: helyesen feleltél; cselekedj így és élni fogsz» (10, 25—28). A synoptikusok tehát maguk konstatalják, hogy a farizeusok, más nyelven a zsidók, voltak azok, a kik a felebaráti szeretetet főparancsnak nyilvánították és kettő szerint Jézus külön dicséretet kapott azért, mert ezt ő is vallotta. Arról, hogy ez valami új eszme volna, szó sincsen, sőt réginek van feltüntetve.

Hogy a «szeresd felebarátodat, mint tenmaga-

dat» a kardinális parancsolat, a talmudi iratokban is találjuk (Szifra ed. Weiss 89b), de Rabbi Akiba nevében, ki a Hadrian császár elleni zsidó szabadság harczelelke volt és 135-ben vértanuhalált halt, tehát egy emberöltővel később élt, mint Pál apostol. Általános nézet szerint Pál ebben a formai kérdésben megelőzte Rabbi Akibát. Feltűnő azonban, hogy mindkettő ugyanazt a szót használja a felebaráti szeretet parancsolatáról, hogy t. i. ez a legnagyobb szabály, már pedig Rabbi Akiba, korának legnagyobb tekintélye és nemzetének fanatikus fia, egész kétségtelenül keresztény iratokból nem vett át semmit. A dolog úgy áll, hogy Rabbi Akiba nézete Ben Azaj-jal való vitában közöltetik, ki a legnagyobb szabályt Mózes első könyve 5. fejezetének 1. versében látta, hol ez áll: «Ez az ember történetének könyve», tehát az emberiség egységét tartotta a biblia legfőbb törvényének. Ezen új nézettel szemben Rabbi Akiba a régi nézethez ragaszkodott, mely szerint a főtörvény a felebaráti szeretet. De ezt a nézetet nem ő vallotta először, hanem a régiektől vette át, mint sok mást.

Csupán egy új dolog található az Ujtestamentomban a bennünket foglalkoztató kérdésről és ez: az ellenség szeretete. Mátét olvassuk: «Hallottátok, hogy mondván van: Szeresd felebarátodat mint tenmagadat és gyűlöld ellenségedet. De én azt mondom nektek: szeressétek ellenségeiteket stb.» (5, 43). Mózes III. könyvének idézett helyén azonban nem áll, hogy az ellenséget gyűlölni kell. Ez csak a *réa* héber szó félreértéséből keletkezhetett vagy pedig későbbi toldás Máté könyvéhez. A mi az eszmét, az ellenség sze-

retetét, magát illeti, ez csakugyan új. A zsidóság tanítói hirdették azt, hogy az ellenséget sem szabad bántani, hogy a rosszat jóval kell visszafizetni (Ex. r. 26), és a zsidó történet arra is szolgál példákat, hogy a zsidók ellenségeikkel jót cselekedtek. De hogy az ellenséget szeressük, ezt a zsidó vallás nem követeli, mert szeretni kommandóra nem lehet (Chwolson, Passahmahl 80). Hol vannak a világtörténetben az ellenség szeretetének példái? Hányan hirdetik a zsidókról, hogy a népek ellenségei? de még egy se akadt ezek között, ki a zsidókat szerette volna.

A felebaráti szeretet gyakorlati nyilvánulásai, az elmélettel teljes összhangban, oly sokfélék voltak, hogy azokról képet adni meg sem kísérem. A szeretet kiterjedt élő és holtra egyaránt és gyakorlását az adakozás fölé helyezték. A szeretet gyakorlása felér az összes parancsolatokkal, mondja a talmud, a mi körülbelül ugyanaz, a mit a felebaráti szeretetről mond. A karitás valóságos tudomány volt és a zsidók az ősidőkben megállapított szabályokat kodifikálták. Van-e még *corpus iuris* a világon, melyben «az adakozás és szeretetgyakorlás» című törvényszakasz található? Már időszámításunk előtt a közjótékonyosság teljesen szervezve volt. Minden faluban volt *tál* és *persely*, az első ételek, a másik pénz számára. Az adományokat kivetették akár csak nálunk a harmadik osztályu kereseti adót. Az egész különbség csak az, hogy szívesen fizették. Jámbor ember oly istentelen helységben, hol persely nem volt, nem lakott. A szegyellős szegény éjjel kapta ki részét. Számos szabályt alkottak a segélyek kiosztására. Az

egyik tétel így szól: Az adomány csak annyit ér, a mennyi benne a szeretet. Monobazes, Adiabene királya, midőn a zsidó hitre tért, az ősei által szerzett kincseket elajándékozgatta. Egy rabbigyűlés azt a határozatot hozta, hogy senkisé is ajándékozhat el többet, mint vagyonának ötödrészét. A rabbigyűlés 1800 év előtt volt a szent földön. Van-e hasonló zsinati határozat? Van-e törvényszéki határozat, a mely ilyen fajta tékozlót gondnokság alá helyez? Egy község évszázadok előtt a rabbtól véleményt kér arról, hogy jogositva volt-e a jótékonyági előjáró a község perselyéből nem zsidónak segélyt adni. Intéztek-e már püspökhöz hasonló kérdést? De nem folytatom tovább a kérdéseket és megelégszem e pár vonással a zsidó szeretet és jótékonyág évszázados gazdag történetéből.

Önöknek talán hosszú, de a tárgyhoz képest rövid előadásomban pusztán a történelmi tények megállapítására szorítkoztam. Konstatálhattuk, hogy a zsidó nép kebelében a felebaráti szeretet már az őskorban élt és az idők folyamán egyre nőtt. Ez a jelenség annál csodálatosabb, mert a zsidó népet, mióta a történelem szinpadára lépett, vad ellenségek vették körül. Ha van nép a világon, melynek szívét keserűség tölthetné el, úgy az érintett körülménynél fogva bizonyára a zsidó nép az. A zsidók, úgy összeségükben, mint egyenként, a szürke ókor óta kevés szeretetet tapasztaltak. E mostoha sors daczára a szeretet eszméjéhez rendületlenül ragaszkodtak. Hol van e jelenség magyarázata? Kétségtelen, hogy az emberszeretet a zsidónál veleszületett tulajdonság.

Már a talmud azt állítja, hogy a kegyetlen zsidó nem Ábrahám ivadéka és a hasonló nyilatkozatok száma légió. De ezen érzelmi momentum, bármily nagyjelentőségű, nem szolgáltat elegendő alapot a zsidóság által önmagából szült és hirdetett és tehetőségéhez képest mindig gyakorolt világgraszoló felebaráti szeretet megértésére. Kell, hogy ennek eszmei alapja is legyen.

És ezt az eszmei alapot nem nehéz megtalálni. Az első eszme, melyből az általános emberszeretet fakad, az egyisten eszméje, ki a világot teremtette és fentartja. Ebből folyik az emberiség egysége, a mely egyébként is egy emberpártól származik. Ezt mondja a már idézett Ben-Azaj, midőn a legfőbb tételnek azt nyilatkoztatja ki, a mely az ember egységes származását beszéli el. A talmudisták más helyen világosan kimondják, hogy az Isten azért teremtett csupán egy emberpárt, hogy utódaiknak se okuk, se joguk ne legyen az ellenségeskedésre. A másik eszme a prófétai messiási hit. A próféták ugyanis azt hirdették, hogy be fog következni az az idő, midőn az egész emberiség békében, szeretetben és tudásban fog élni. Ennek a kornak bekövetkezését az általános emberszeretet készíti elő. Ezt hirdették, ezt remélték. Ez a mi örökségünk: Hirdessük mi is és reméljük.

Budapest.

Dr. Blau Lajos.

REGE A JÓ SZOMSZÉDRÓL

1.

Egy jobb világról szőtte álmait
 Salamon mester, a «Parsandata».
 S a mig ölében ringatá a hit,
 Fülébe csendült az Ur szózata:
 «Tiéd lesz egykor minden üdvök üdve,
 Tiéd az Éden, mi gyönyört kínál!»
 A szentírásba mélyen elmerülve
 Így mélázott a hold sugárinál.

2.

«Uram! A végső utra kész vagyok,
 De arra kérlek, mondd meg énnekem,
 Ha menybe visznek majd az angyalok,
 Kit méltatol, hogy szomszédom legyen?»
 És az Ur válaszolt: «Él Kordovában
 Egy ősz jámbor. Nagdéla a neve.
 Azt ültetem melléd a fény honában.
 Keresd föl és barátkozz meg vele.»

3.

Indult a Mester. Fóliánsait
 Nagy sebbel-lobbal összegöngyölé.
 Megemelintve lelki szárnyait
 Zarándokolt Nagy-Kordova felé.
 «Miféle ember? Ki az a Nagdéla?»
 Gyötörte a kíváncsiság nagyon.
 «Egy új apostol, táltos vagy proféta,
 Hogy Istennél oly nagy kegyben vagyon?»

4.

Lerajzoló a fürge képzelet
 Művészi gyors ecsettel vázlatát:
 Imára kulesolt ösztövérek kezek,
 Behorpadt szem, mely a jövőbe lát.
 Emberfölötti lény, ki minden éjjel
 A talmudot böngészve főnviraszt,
 Ki sok csodát tesz uj varázsigékkel,
 S az Ur tanában lel gyönyört, vigaszt.

5.

Hegy-völgyön át több mint három napig
 Rohant, röpült a széllel vágatást.
 «A szent Nagdéla ugy-e itt lakik?
 Ot keresem, a szellemóriást!»
 Szólott sokakhoz Kordovába érve.
 «A szent Nagdéla? Tévedsz, jó öreg...
 Mi nem ösmerjük.» — És tódult elébe
 Az utca-sarkon ácsorgó tömeg.

6.

«Lakik közöttünk hasonló nevű
 Dus földesur, de az vallástalan,
 Egy régi nábob, nagytekintetű,
 Kinek héttornyú palotája van.
 Nem nézi ám az a kincses Nagdéla,
 Hogy mit parancsol ősi hagyomány.
 Az Ur házába ő csak néha-néha
 Vetődik be — a Nagybójt alkonyán.»

7.

«De látogat vígságos bálokat,
 A dáridókon mindig megjelen.
 Eszem-iszomban ő nem válogat,
 Hisz azt se tudja hogy mi fán terem
 A szent Kabála!» Csak fejét csóválta
 E szóbeszédre a böles Salamon.
 «Ez volna, ez? Az ördög czimborája?
 Ó jaj nekem, hogy ezt kell hallanom.»

8.

«Hát ilyen ember is megüdvözül?
 Még ennek is jut menyei öröm?
 Arany karszékbe énmellém ez ül?
 Köszönöm ezt a kegyet, köszönöm.
 De hátha... megjavul a beste-lelke?
 Még nem késő! Beszélnem kell vele.»
 S a dus Nagdélát nyomban fölkereste
 Az írásbuvárok nagymestere.

9.

Tiz alabárdos nyalka közlegény
 Kisérte végig a nagy palotán.
 Oly csillogó volt a kincs, pompa, fény,
 A drága násfa és gyöngypaszomány,
 Hogy Salamonnak elállt szeme-szája.
 «Lám, a gaznációk mily gazdagok!
 Övék e földön a menyek országa.
 Szobáikban terített asztalok...»

10.

«De a jámbornak álla fölkapik,
 Szegénynek betevő falatja sincs.
 Egész álló nap ájtatoskodik,
 Ölébe mégse' hull a drága kincs.»
 Sokáig zsörtölődött még magában,
 De nyílt az ajtó. Végre megjelent
 A dus Nagdéla, nyájasan, vidáman
 Köszöntve a belépő idegent.

11.

«Mi jóba' jársz, öreg vándor-diák?»
 «Nagyur! Én Isten küldöttje vagyok.
 A bölcsek könyvét, a Nagy bibliát,
 Ugy látom, te nem igen forgatod.
 Én hát eljöttem, hogy elédbe tárjam
 S az Ur nevében megfenyitselek.
 Mert azt beszélik egész Kordovában,
 Hogy a sátán incselkedik veled.»

12.

«Hát — fanyalog a nábob — elhiszel,
 Akármit csácsog is a csőcselék?!»
 És várta-várta, mikor hangzik el
 A dörgedelmes dorgáló beszéd,
 Mely praktikául im' ezt javasolta:
 «Ha bőjtölsz hétfőn és csütörtökön
 És a szent-kutnál megfürödsz naponta,
 Kifoghatsz akkor minden ördögön.»

13.

«Ha vallomásra nyilik ajakad,
 Most még jóvá tehetsz minden hibát
 Tilosba jártál, ugy-e? Ne tagadd!
 Kiszabom hát a penitenciát:
 Veress magadra vagy harminckilencet,
 Mig le nem foszlik a rut bünfekély.
 Uralkodj a vágyon, türd a fegyelmet
 És asszonyokkal ne sokat beszélj!»

14.

Mosoly fakadt a nábob ajakán
 És közbevágott: «Ezt már nem teszem!
 Köszönöm a tanácsot, szentatyám,
 De megbocsáss, ha más a nézetem.
 Hisz Isten nem kíván ily furcsa dolgot,
 Hogy étlen-szomjan lelki rabigát
 Viseljünk és bilincset, mint a foglyok.
 Nem siralomház ez a szép világ!»

15.

«Én hát magamban így okoskodom:
 Van, hál' istennek, van aranyam is:
 Panaszra vagy bánatra nincs okom,
 Vidáman élek hát jómagam is.
 S ha olykor meg is szegek sok tilalmat,
 Mit kikoholtak túlbuzgó papok,
 Mit bánják azt az égi nagyhatalmak!
 Hisz odafönt még melléd juthatok.»

16.

De hiradással jött egy szolgálhad:
 «Nagysás uram! Toprongyos emberek
 Rég várakoznak a tornác alatt...»
 S a dús Nagdéla fölkerekedett.
 «Odadnám én most minden drágaságom,
 Szegényeim közt széjjel osztanám...
 Hisz esküvőre még holnap a lányom
 A pirkadó Újhold esthajnalán.»

17.

«Nagyuri sarjadék a vőlegény?»
 A Mester közbeszólt kíváncsian.
 «Nincs senkije. Ágról szakadt szegény.
 Magam neveltem. Ő a gyámfiám.»
 A lelke is örült Parsandatának,
 Mikor fülébe hatolt ez a szó.
 «Lám, kit az égiek kiválasztának,
 A szomszéd mégsem elvetni való!»

18.

«Siessünk, emberek! Ne várjanak...»
 Hangzott a nábob sürgető szava.
 Sokadmagával előrehaladt,
 Utánna pediglen Parsandata.
 S a fölviradó nagy nap örömére
 Kétannyi kegydíjat osztogatott.
 Hálafohással járultak elébe
 A nyomorékok és roskatagok.

19.

Végül távoztak valamennyien,
 Csak egy maradt a tornác szögletén.
 Egy asszony. És szólt bus-keservesen:
 «Nem könyöradományért jöttem én,
 Nagy jó uram! Én csak tanácsot kérek.
 Gondok közt vergődöm nap-nap után,
 Hisz társtalanul oly kinos az élet.
 Koldus vagyok, egy kincsem van csupán:

20.

Viruló szép leányom, Abigél.
 Gyermekek korában, nyolc-tíz év előtt,
 Mikor még drága jó uram is élt,
 Egy szegény ifjú megszerette őt.
 Ez lesz, reméltem, atyja helyett atyja.
 Öreg koromnak ifju gyámola.
 De nem így, nem így... Démon csalogatta,
 S elillant a szerelem mámorá.»

21.

«Lidércfény, cifraság, dus hozomány
 Egészen megzavarta az esztét.
 Szemébe tünt egy gazdag uri lány
 És elfeledte régi kedvesét.
 Ó hogy szívében rombadólt az oltár,
 Pedig örökre hűséget ígért.
 Gyűrűt cseréltek, vőlegénye volt már,
 Mégis elhagyta a szép Abigélt.»

22.

Leroggyant az özvegy, sirva fakadt.
 «Kelj föl, jó asszony, és mondd, mit tegyek?
 Hol, hol keressem...? Hangja elakadt
 És hullt a könnye, mint a permeteg.
 «Elbujdosott tán messze-messze tájra?
 Hát nincs remény, hogy egykor visszajő?»
 «Nagy jó Uram! Csak egy nap van még hátra,
 Mert a lányodnak a mátkája ő.»

23.

Szólásra nyílt a nábob ajaka,
 De hamarjába szólni nem tudott.
 Salamon pedig, a Parsandata,
 Föl-fölnyitotta a nagy talmudot,
 Hogy a jó szomszédnak tanácsot adjon.
 «Nagdéla! Te nem tehetsz semmi mást,
 Szegénynek hogy pártába ne maradjon,
 Adj hozományul egy-két lázsiást.»

24.

Föleszmél a nábob. Körültekint,
 Mint aki mély álomból ocsudott.
 «Valóban? Az Irás csak erre int?
 Nézd meg hát jobban azt a talmudot!»
 És nézte, nézte... Az idő csak mulott,
 De nem talált rá új kádenciát.
 «Maradj még holnapig! Majd megtanúlod,
 Hogy mást kíván, ki a szivekbe lát.»

25.

... Ujhold beköszönt. Nagy a nászsereg,
 Sok uri dáma, sok nyoszolyó lány.
 Az udvar-alján sürr-forr, bizsereg,
 A kis kápolna szent folyosóján.
 Arany boglárnak se szeri, se száma.
 Négyes fogaton délceg dalia.
 «Ma esküszik a dús nábob leánya!»
 Ott van ma a város színe-java.

26,

Közélg azurkék baldachin alatt...
 Fején tündéri mirtus-koszoru.
 Virággal himzett ösvényen halad.
 Mégis oly bánatos, oly szomorú.
 Halovány arcát elfödi a fátyol,
 Miként szírom a gyöngé liljomot.
 A vőlegény is kilép sátorából,
 Párjához szökken és rámosolyog.

27.

Fölharsan a nászadal. Imát rebeg
 A pap áldásra tárva két kezét.
 S a vig sereg zsilipje megered,
 Zug-bug tömérdek üdvözlő beszéd.
 Nagdela lép most az ifjú arához
 Kinálva az áldás billikomát ;
 Oda érinti halvány ajakához
 A félig fölemelt fátyolon át.

28.

Meghökken a lány és hátrahajol
 És reszket, miként a nyárfalevél.
 Szeme kivillan a fátyol alól,
 Mit föl-föllebbent a délszaki szél.
 Ráösmer az ifju s fölsir esengve:
 «Abigél! Ó bocsáss meg, Abigél!»
 A nép csak néz, néz hosszan elmerengve
 És összesug: «Mi történt? Mit beszél?»

29.

«Valóra vált egy szép tündérmese.»
 Felel Nagdéla. «Ez az árvalány
 Volt ez ifjunak régi kedvese,
 Ki mint menyasszony itt áll oldalán.»
 És gyámfiához intve szól a nábob:
 «Arany-ezüstöm mind-mind a tiéd,
 De a szerelmet és a boldogságot
 Kincs ragyogásával föl ne cseréld!»

30.

Parsandatának könnye is kicsordul
 És áldva áldja a nábob nevét:
 «Méltó vagy, jó uram, hogy a siron tul,
 Fönt a menyekben szomszédom te légy!»

Szolnok.

Heves Kornél.

LUZZATTO MÓZES CHÁJJIM.

1707—1747.

(Születésének kétszáz éves évfordulója alkalmából.)

A magyar nemesség kis százaléka büszkélkedhetik azzal, hogy neve viselőjét már a mohácsi vész előtti időből is megemlitheti. Annál nagyobb csodálkozást fog kelteni olvasóink némelyikében, ha arról vesz tudomást, hogy az olaszországi zsidó Luzzatto (Luzzatt, Luzzatti) család erre képes. Tudomásunk van ugyanis arról, hogy rabbi Luzzatto Sámuel felesége, az 1508-ban született Belladonna 1596 márczius 24.-ikén halt meg. Továbbá tudjuk azt, hogy Luzzatto Salamonnak a fia, Luzzatto Sámuel (a ki valószínűleg Belladonna férjével azonos) kilencz nappal a mohácsi vész után, 1526 szeptember 7.-ikén, erev-roshásonokor Náchmánidesz tóramagyarázatát szerezte meg magának a könyvtára részére, amely kézirat még most is őriztetik a milanói Ambroziana könyvtárban a cod. 121.-dik szám alatt. Bár zsidó családok büszkeségét nem a kard hegyére aggasztott véres feje az ellenségnek képezte, hanem tudományos művek kézirata, mindazonáltal utánozták környezetük szokását; czimere a Luzzatto családnak is volt. Kettős pajzsban három csillag a növekvő holddal és a kakas csőrében levő búza- vagy árpa-kalászszal (L. Brann: Die Familie Luzzatto, Berlin 1900.)

Ezen Luzzatto család egyik ágának sarja volt Luzzatto Sámuel Dávid, Sedál, aki az 1800.-iki év

első sófár kürtölése órájában született elul első napján, augusztus 22.-ikén, reggel 7 óra körül Triesten. Az ősi törvény szerint a világ összes zsinagógáiban megszólaló harsona mintegy jelezni akarta Izrael jövőendő nagyjának világrajöttét. És a hálás utókor hét évvel ezelőtt születésének százéves fordulóját megünnepelte sok helyütt. Ezen ünnep alkalmából neves tudósok közreműködésével jelentette meg a Verband der Vereine für Jüdische Geschichte und Litteratur in Deutschland Luzzatto Sámuel Dávid emlékének szentelt kiadványát, amely munkában két magyarországi nagyhirű mester is segédkezett: a boldogult Kayserling és az országos rabbiképző tanára, dr. Bacher Vilmos. A kegyelet hangja megszólalt Bécsben, valamint működése helyén, Paduában is visszhangra talált. Az ottani rabbino maggiore, Lolli E. kiadta dolgozatát: Un' eco della commemorazione tenuta a Berlino li 22 agosto 1900 per centenario della nascita di S. D. Luzzatto. Még mielőtt ezen közlemény megjelent volna a hazai zsidóság is áldozott már a kegyeletnek. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat titkárának volt gondja, hogy az 1901-iki Évkönyvben Luzzatto Sámuel Dávidról két dolgozat is megemlékezzék. Luzzatto összeköttetéseiről a magyarországi zsidó tudósokkal dr. Kayserling Mayer számolt be, dr. Pillitz Benő, aki orvos létére szakszerűen foglalkozik zsidó irodalmi dolgokkal, Luzzatto-nak egy eddig kiadatlan levelét közli. Az 1860-ban meghalt Almanzi József paduai magántudós állapította meg a Kerem-Chemed folyóirat III.-ik évfolyamában Luzzatto Mózes Chájjim születési évét. Ugyanis

egyik munkájának, a Leson-limudimnak bevezetése vége felé azt mondja, hogy 1724-ben volt 17 éves. Így tehát a szerző elárulja, hogy 1707-ben született. Közelebbi adat születésére nézve nincsen. Atyját Luzzatto Jakab Vitának (Chaj) hívták. Az anyja neve Luzzatto Diamante. A szülők valószínűleg elég közeli rokonok voltak egymáshoz. Mózes Chájjimon kívül volt más gyermekük is, egy másik fiúknak is tudjuk a nevét: Simon. Az akkor élő többi Luzzattokkal való rokonságát meg nem állapíthatjuk. Ellenben a most élő Luzzatto Michelangelo és Leo (az utóbbi rabbi Velenczében) genealógiáját tiz nemzedéken át visszavezethetjük egészen az 1580 körül Velenczében élt Luzzatto Izeppora (L. Brann: Die Familie Luzzatto). Luzzatto Mózes Chájjim atyja jómódú, tekintélyes tagja volt a paduai zsidó hitközségnek. Selyem és termény-kereskedés gazdagon adta meg szükségletét. Az atyja észlelvén fia korán kifejlődő, nagy reményre feljogosító tehetségét, nem riadt vissza semmiféle áldozattól sem, hogy a kis Mózes Chájjim kitűnő mesterek oktatásában részesüljön. Már korán megkezdte az olasz nyelven kívül még a hébert és a latint is tanulni. E két nyelvben igen szép előmenetelt tanusított, különösen a héberben, a melyet ugy tudott kezelni, hogy a zsidó történet nagymestere, Graetz (a Rabbinowitz-féle héber kritikai, bővített átdolgozás van birtokomban VIII. köt. 384.) a zsidóság legnagyobb költőjével, Júda Hálévivel hasonlítja össze.

Nagyon fiatal volt még Luzzatto Mózes Chájjim, midőn atyja gondoskodása folytán bejutott az akkori,

paduai rabbi Bassan Jezsajás házába, a hol kabbalái tanulmányokkal előszeretettel foglalkoztak. A rabbi az ifjú tehetségét felismerte és méltányolta. A könyvtárát, a melyben több kabbalisztikus munka volt, szabad rendelkezésére bocsátotta. Mindazonáltal eleinte az ifjú figyelme inkább a talmud tanulmányok és a héber költészet felé irányult. Az első műve megírásához 17 éves korában fogott és éppen hogy betöltötte a 18.-ik évét, midőn befejezte. A czime: Leson limudim. Három részre oszlik. Az első rész a költészet fajait tárgyalja általánosan, a második rész a héber költészet fajait, a harmadik részben foglaltatik az első drámája: Sámson és Delila. Ezen munka első része 1727-ben Mantuában, 20 éves korában jelent meg Bassan Jezsajásnak, mesterének ajánlva, megtoldva hét zsoltár utánzattal. (Ujból kinyomtatták 1810-ben Lembergben.)

Luzzatto számszerint is mintául vette a zsoltár-gyűjteményt, a mennyiben 150 zsoltárt irt a szentírási zsoltároknak megfelelően nyolcz hónap alatt (1726 sziván hó 4.-ikétől 1727 sebát 1.-ig). Ugyanaz időben kedveskedett «Migdol óz» című munkájával tanítója fiának Bassan Izráel Benjáminnak esküvője alkalmából. A Migdol óznak kéziratát 1835-ben egy lengyel ember megvásárolta Flórenczben. Luzzatto Sámuel Dávid abban a reményben, hogy kinyomtattatja értékes jegyzetekkel látta el. De ezen máskülömben ismeretlen lengyel férfiú eladta valakinek ezt a magyarázattal együtt Magyarországon és azóta nyoma veszett. (L. Almanzi: Luzzatto 16 l. Lemberg 1879.) Szerencsére azonban egy másik kézirattal is birt a volt tulajdonos, a mely alapján meg is jelent a munka.

Az első kéziratot kötelességünk lenne kutatni hazánkban.

Azt hinnők, hogy az ily munkálkodás az ifjú idejét és erejét teljesen igénybe vette. Azonban egész életére nézve sokkal tragikusabb szellemi munkakör is lebilincselte. Akkor ugyanis Paduában volt egy egyesület, a melynek a neve «Mebáksé hásem» «az Úr keresői» volt. Ezen egyesületben tanított Treves Izraél Ezékiél, Vállli Mózes Dávid és Cházák Jákob, a kik többé-kevésbé mind foglalkoztak kabbalával. Ezeknél tanult Luzzatto is, azonban a tehetséges fiatal ember egy-kettőre egyenrangú társuk, majd végre vezérük lett. Később aztán a négy férfiú kabbalisztikus tanulmányait Luzzatto lakásán folytatta. (L. Almanzi 56l.) Idővel elterjedt róla a hír, hogy boszorkányszerszámok vannak a lakásán. Különösen pedig midőn a felütődő vád táplálékot nyert kabbalisztikus és különczködő viselkedése folytán. Annyira elmerült ezen tanulmányokban, hogy visiókat látott. Egy fensőbb lény, «maggid» titkos dolgokat közöl vele, majd Illés próféta jelenik meg neki, sőt talán messiásnak is képzelte magát a 23 éves ifju (L. u. o. 18—22 ll.) Ez volt az oka évtizedes üldöztetésének.

Luzzatto kabbalisztikus munkáiról nem szólhatunk olvasóinknak, nem is érezzük magunkat hivatottnak erre. A kinek azonban a figyelme ide is irányul, annak Almanzi munkáját és Graetz-Rabbinovitz VIII. köt. 382-406 ll.-kat ajánljuk elolvasni.

A kabbalával való foglalkozás tette Luzzatto életét tragikussá. Ellenkezésbe jutott önmagával, korának és környezetének társadalmi felfogásával és a sympa-

thikus hős elbukott. Két általános szabálya van a zsidóságnak a kabbala tanulmányzóival szemben. Kabbalával foglalkozni nőtlen, Palesztinán kívül lakó férfinak nem szabad. És a ki bemélyedett ezen titkos tanba annak, tilos azt egynél többnek előadni. Ezen törvényeket sértette meg Luzzatto lelke ártatlanságában. Hibáján kívül került a 20 éven alúli ifjú kabbalisztikus tanulmányozók körébe és közlékeny természete szive önkénytelen túlaradásában közölte tanulmányai eredményeit társaival, Marini Izsákkal, Treves Izráellel és a lengyelországi-vilnai származású Gordon Jekuthiéllel, a ki a paduai egyetemen orvostani hallgató volt (L. Kaufmann: *Revue des Etudes Juives* XXIII. 256 ll.)

Gordon megismervén Luzzattot, hirt adott róla a lengyelországi zsidóságnak két levélben (1729 áb és elul hóban). Ezekben bámuló csodálattal beszél Luzzattoról és tudatja honfiaival, hogy már 14 éves korában könyv nélkül tudta Luria összes kabbalisztikus műveit és hogy visiói vannak. Ezen levelek másolatai igen gyorsan elterjedtek, Chages Mózes is tudomást szerzett róluk Altonában. Chages buzgó ellenfele volt minden oly embernek, a kiről csak feltehető volt, hogy messiásnak adja ki magát. Nagy érdemei voltak az álmessiás Sabbataj Cebi hivei ellen irányuló mozgalomban. Tulzott buzgalmában könnyen meggyanúsított bárkit azzal, hogy a meghalt Sabbataj Cebi szektájához tartozik. Ezen két levél elég ok volt arra, hogy 1730 chesván 9.-iki kelettel a velencei rabbikat Luzzatto ellen való erélyes fellépésre hívja fel. A velencei rabbik azonban nagy tisztelettel viseltettek a nagytehetségű ifjú iránt. Chages levelét elküldték

neki Páduába betekintés végett és hogy ő maga tisztázza magát Chages előtt. Luzzatto szeliden, szerényen és az igazi bölcs lelki nyugalmával válaszol az altonai levélre. Ő nem hive Sabbataj Cebinek, kérdezősködjek felőle csak. (L. Graetz-Rabbinovitz 392. 1.)

De midőn Chages látta, hogy a velencei és a páduai rabbik Luzzattoval enyhén bánnak és bár fiatal, nőtlen és Palesztinán kívül lakik és mégis foglalkozik kabbalával, sőt még többeknek előadást is tart róla, erélyes leveleket intézett Ergas József livornói, Morpurgo Sámson ankonai és Segre Ábrahám casalei rabbikhoz Luzzatto ellen, hogy idézzék őt maguk elé és tiltsák el neki a kabbalái tanulmányokat. De ezen rabbik sem akartak Luzzatto ellen fellépni. Erre Chages németországi rabbikhoz fordult, hogy átkot mondjanak mindazok ellen, a kik azt hirdetik, hogy visiók vannak valamely felsőbb lény, maggid megjelenése folytán. A velencei rabbik sok huza-vona után nagyobb zavaroktól tartván végre rászánták magukat arra, hogy Bassan Jezsáját reá birják, hogy Luzzattótól bizonyos engedményeket kicsikarjanak. Az öreg rabbi, a ki akkor Reggióban lakott, a kényszer hatása alatt felkereste tanítványát Paduában és a velencei rabbik három kiküldötte jelenlétében írásbelileg kötelezte magát arra, hogy kabbalát tanítani vagy ily műveket írni, vagy a maggiddal való visióit valakivel közölni addig nem fogja, a míg ezeket Bassannak be nem mutatja, eddigi ily nemű szerzeményeit pecsét alatt átadja neki (1730 áb 3.-kán). Kabbalái munkáit aznap elzárták, a láda egyik kulcsa Bassannál maradt, a másikat a velencei rabbik egyik megbizottja vette őrizet alá.

Ezzel a hónapokig tartó hercze-hurcza befejeződött. Luzzatto nyugodtan járt munkája után. Családi tűzhelyet is alapított magának. Nőül vette Finzi Dávid mantuai rabbi leányát, Czipórát (1733-ban 25 vagy 26 éves korában). Azonban ezen nyugodtsága csak látszólagos volt, mert már 1734 ijjár 9.-ikén egy újabb munkát fejezett be ezen czim alatt: Általános főszabályok az igaz tudományhoz (kabbalához.) De nyilvánosságra nem hozta addig, a mig ígérete szerint engedelmet nem kapott mesterétől. Az engedelmet megnyerte hét hét múlva, sziván hó 28.-ikán Bassantól. A velencei rabbinátus értesülvén újabb dolgairól, akadályokat akart terveit ellen gördíteni. De Luzzatto mint paduai ember nem akarta elismerni, többszörös megkeresésre sem, a velencei rabbiság ítélkező jogát maga felett. Erre a velencei rabbiság átkot mondott 1734 chesván 6.-ikán mindenkire, a ki Luzzatto Mózes Chájjim könyveit olvassa, azokat 15 nap alatt neki át nem adja. Ezen kimondott átokhoz csatlakozott aztán Európa majdnem minden rabbiséga. A paduai hitközség és összes ismerősei elhagyták őt. Mesterét, Bassan Jezsáját kivéve senki sem akart vele érintkezni. Elannyira, hogy kénytelen volt 1734 kiszlev 1.-én családját elhagyni és üldözött vadként kóborolt városról városra.

Ekkor Luzzatto a megpróbáltatás keserves napjait élte. A ki eddig környezetének büszkesége volt, most seholsem talált nyugalmat. Majna melletti Frakfurtba érkezvén az ottani rabbi, Kahan Berlin Jakab szigorúan bánt el vele és kényszerítette őt, hogy eskü alatt megigérje, miszerint többé kabbalisztikus dol-

gokba nem ártja magát, ilyesfélét nem ír többé és senkit ilyesfélére oktatni nem fog ezentúl (1735 jan. 12.). Egy engedelmet kért csupán magának Luzzatto, még pedig azt, hogy a 40.-ik évét betöltvén Palesztinában szabadjon neki majd kedvencz tanulmányával foglalkozni. Európa sok rabbija előre átokkal sujtotta őt, ha esküjét megszegi. Eddig csak a munkái voltak átok alatt. Most már ő is könnyen átok alá juthat. A ki ismeri azon kor gondolkozását, megérti e fenyegetés komolyságát.

Ennyi megaláztatásra még a szelídlelkű Luzzatto is fellázadt. Nem tudott tovább szenvedése helyén, Frankfurtban maradni. A bolygó zsidó útnak indult. Tovább! Tovább! Küzködve érkezett meg Amsterdamba. Itt általános megbecsülésben részesült a szefárd hivek részéről, a kik nem tekintettek az olasz, a német és a lengyel rabbikra. A gazdag de Chaves Mózes házában szives fogadtatásban részesült, a ki a fia oktatását reábizta. Luzzatto függetlenségre törekvő nemes lelke azonban az ily kenyérkeresettel nem volt megelégedve. Az amsterdami hitközség örömmel felajánlott támogatását könyöradománynak tekintvén, elutasította. Saját keze munkájával akarta szegényes szükségletét megszerezni. Mint a zsidóság másik büszkesége, Spinoza Benedek, ő is az üvegcsiszolás mesterségét sajátította el. Luzzattónál bevált a bölcs szava: «A ki gyűlöli az ajándékot, az boldogul.» (Példabeszédek 15, 27.) Rövid amszterdami tartózkodása után családját, szüleit magához vette Paduából. A szülők pedig a sok fájdalmas üldözés után újból boldogan és közbecsülésben láthatták gyermeküket. De

nemsokára visszakiváncokztak Páduába és ott lelték örök nyugalmaikat.

Luzzatto Mózes Chájjim azonban Amszterdamban sem tudott irodalmi tevékenység nélkül meglenni. Fájdalmas szívvel mondott le egyelőre, 40 éves koráig, kedves tanulmányáról, a kabbaláról, nehogy esküszegő legyen. Visszatért ifjúkori szerelméhez, a héber költészethez. 1743-ban jelent meg az ujhéber költészet egyik legremekőbb alkotása: Dicsőség az erényeseknek, Lajjesárim thehillá, az alkalomból, hogy tanítványa, de Chaves Jakab nőül vette de Vega Enrique Rachel leányát. Azonkívül még számos nagybecsű munkát írt. Azonban közeledni érezte életének 40.-ik évét, midőn vágyai teljesülhetnek, ha Palesztinába költözik és szabadon foglalkozhat majd lelke igaz kivánságának tanulmányával, a kabbalával.

Elhagyta új életének Eldorádóját, Amszterdámot, a hol köztiszteletben, közbecsülésben és szeretetben részesült. Ideális gondolkozása ősei hazája felé tereltek, a hol majd aztán szabad lesz úgy tennie, a mint akar. Ifjúkori ábrándja teljesülni fog. A miben a külső erőszak két nehéz küzdelmes évtizeden át megakadályozta, abban leli majd gyönyörét. És most megint utolérte a tragikumát, a sors kiméletlenül sújtó keze. A teljes szabadsága napja még fel nem virradt, midőn 40 éves kora előtt Palesztinában (Tiberiásban) őt és családját egy napon az élők sorából elragadta a pestis, 1747 ijjár 26.-ikán. Nyughelyét a nagy rabbi Akiba állítólagos sírhelye mellett találta.

S. A. Ujhely.

Dr. Goldberger Izidor.

A GYERTYÁK.

Villeneuve báró altábornagynak az volt a rögeszméje, hogy az egész hadseregben senki sem ért a várépítéshez, csak ő. Ennélfogva, ha valahol jóra való, becsületes várat látott, azt rögtön átépítette. A komáromi várról azt mondták neki, hogy az a monarchia legerősebb fészke. Ennélfogva egy napon végig járta a komáromi vár falait, elszítt egy tuczat cigarettát s aztán kijelentette, hogy ezt a várat át kell építeni. Át is építette másfél millió forint költséggel.

Ebből a másfél millióból ellopták a felét a vállalkozók. A másik felén építettek egy hosszú és vékony falat, de azért egy Braun Gábor nevezetű ember is szerzett rajta százezer forintot. Ez a Braun Gábor hosszú, sovány ember volt, igen mozgékony, igen eszes és igen becsületes. Az első százezer forintján vett két gabonás hajót, azt tele rakatta minden aratás után csallóközi aczélos búzával s vitte föl Bécsbe. Ott eladta s szerzett rajta másik százezer forintot. Kétszáz ezer forinttal ő volt a leggazdagabb ember a városban s miután megválasztották hitközségi elnöknek, vett magának egy nagy házat a Dunaparton. A házat szépen átépítette azokból a téglákból, a melyek a várépítésből megmaradtak, aztán a szobákat telerakatta szép bécsi butorral, szőnyeggel, képpel és ezüst holmival, kézen fogta a két kis gyereket és a feleségét és bevitte őket az új hajlékba.

— Ez a tied — mondta az asszonynak s nagy kört írt le a karjával. Ez az ebédlő — magyarázta,

miközben a nagy, diófából faragott pohárszék ajtaját föltárta. Ezeket a porcellán tányérokat Bécsben vettem, a poharak Csehországból valók. Szépek?

— Gyönyörűek — mondta Braunné elragadtatással, miközben megtapogatta a karcsú üvegeket és a virágokkal diszített tányérokat.

— Ezek az ezüstök — magyarázta tovább Braun, miközben egymás mellé, sorba kirakott két karos ezüst gyertyatartót, késeket, villákat és kanalakat, egy órát, egy halas tálat és két virágcserepet.

A gyertyatartók nagyon szépek voltak. Két karcsú nőalak, magasra emelt kezében tartotta a gyertyáknak való tartályokat, miközben a testüket borító lepel lecsúszott a keblükről. Ezüst és simamellű asszonyok voltak, szépek és üdék és mintha büszke tartásukkal versenyre akartak volna kelni avval az ifjú pásztorlánykával, aki ott állt az óra talapzatán szerelmes ölelkezésben egy pásztorfiúval.

A két gyermek szájtátva nézte a drágaságokat, az asszony a lábujja hegyén járt, mintha félne lármát csapni a sok drágaság között, Braun pedig zsebre tett kézzel, szétvetett lábbal, a gazdag ember önteltségével nézte a feleségét. Utoljára leült egy kényelmes fotelbe, a két gyermeket a térdére ültette s magyarázni kezdett:

— Azon a gyertyatartón ott — látod — az egy finom úrnő, Franciaországból való és egy grófnak volt a felesége.

— Egy grófnak? kérdezte a nagyobbik kételkedő hangon, mintha kevés volna neki.

Braun úgy tett, mintha csakugyan tévedett volna:

— Grófné vagy hercegné? Nem tudom bizonyosan. De valami nagyon nagy úrnak volt a felesége. Ugy-e mama?

Braunné mosolyogva állt eléjük s intett a fejével.

— Királyné...

A kisebbik gyerek most leugrott az apja térdéről.

— Az nem lehetséges — mondta határozott hangon.

— Miért ne volna?

— Mert ennek nincs is ruhája és meg fog fájni.

Ezen nevettek s utoljára avval nyugtatták meg a gyermeket, hogy egy ezüstkirályné nem olyan közönséges, fázékony teremtés mint egy igazi királyné és hogy különben is minden királyné kivágott ruhát visel.

Ez a nap s még azután sok hét és hónap csupa tündérmesével telt el. Az új butorokban, szőnyegekben, képekben és szobrokban ezer meg ezer mese-fonál volt, azt mind fölgombolították a képzelet rokkájára s a színes, meleg és gazdag otthonban boldogok és megelégedettek voltak. Braun az üzlete után járt, irodájában fölhalmozódtak reggelenként a levelek és sürgönyök, oda künn a Dunán kürtöltek a gőzösök, a talyigák nyikorogtak, lánczok csörögtek és derékig mezeitelen munkások sűrögtek-forogtak a napsugárban. Az egész élet egyetlen nagy munkanapnak látszott, melynek ormán úgy állt ez a sovány, de mégis izmos ember, mint egy hatalmas uralkodó, osztva parancsait, éles pillantással észre véve minden mulasztást, minden hibát. A munkában megedződött, megfinomodott elméje és izlése kezdett belelátni a világforgalom hatalmas műhelyébe és a zsidó talentum erejével csakhamar irányítani is kezdte ennek a mű-

helynek munkáját. De a lelke mélyén megmaradt vidéki kis embernek, aminőt ezrével látunk, a kik végigjárják a világot s mégis visszavágynak abba a csöndes hajlékba, ahol a zsidó élet egyszerűsége, csöndje és békessége uralkodik, a hol a napok és éjszakák a munka által egybe vannak forrasztva s csak a hét egyetlen napján szabad megpihenni. A szombat varázsa a legnagyobb ezeknél az embereknél s a királyok büszkesége él bennük, hogy hitük parancsainál fogva egy napon megállanak a hajók a nagy folyón, a lánczok nem csörömpölnek, a talyigák nem csikordulnak meg a folyam kavicsos partján s a napbarnította emberek is meghajolnak az ősi vallás törvényes szünete előtt.

A péntek estét meg kellett tartani. Braun úr fanatikusan ragaszkodott a pénteki est varázsához, a mikor lelke visszaszállott gyermekéveibe, a szülői ház szegénységéhez. S abban volt valami fölemelő, gyerekes érzés, hogy Braun úr ilyenkor előhozatta a két ezüst karos gyertyatartókat s áhítattal nézte a szép, magas, karcsú feleségét, aki a szemére szorította hófehér kezét és meggyújtotta a gyertyákat.

Kis leánya ilyenkor ott állt az anyja mellett és figyelmesen nézte az egyszerű szertartást s ő is rászorította kicsi kezét a szemére.

Braun úr magához szorította a leánykát s boldogan nevetett.

— Majd ha nagy leszel — mondotta — te is meggyújtod a gyertyákat. Szép világosság lesz a szobádban, az asztalon fehér abrosz és te is olyan leszel, mint a mamád. Olyan szép.

— Oh nem — olyan szép senki sem lehet. A mama gyönyörű, a leggyönyörűbb. Olyan szép, mint a királyné, mint az ezüst királyné.

— Hát jó. De a gyertyákat meg fogod gyújtani?

— Meg.

És megfogadta, hogy a gyertyákat meg fogja gyújtani mindig. Egyetlen egyszer sem fogja elmulasztani.

Braun úr most fölállt s föl alá kezdett járni a szobában. Hirtelen megállott s hosszan, fürkészve nézett a feleségére, a ki ott állott a gyertyák előtt, mereven elmerülve a lobogó világosságba. A mióta a gazdaság kényelme vette körül az asszonyt, egyszerre mintha megváltozott volna. Szépsége pompás ruháiban még szembetűnőbbé vált és a társaság, a melyben most elkényeztették, mintha eltérítette volna szokott életmódjától.

— Valami bánt? kérdezte Braun az asszony mellé lépve.

Mintha bűnös gondolon kapták volna, fölriadt.

— Nem. Szó sincs róla.

— Egy idő óta olyan hallgatag vagy.

— Nem.

— Bánatod van?

— Nincs.

Ridegen mondta, minden elismerése nélkül annak a gyöngédségnek, amelylyel kérdezték.

Braun élesen nézett rá s csöndesen mondta:

— Nem vagy őszinte. Már régen figyellek s tudom, hogy nem vagy boldog.

Az asszony kaczerán nevetett.

— Oh, te tévedsz. Nagyon boldog vagyok.

Braun egy széket tolt a kályha mellé.

— Ülj le — mondta. Ülj ide szembe velem s beszélj.

Az asszony hanyagul dobta magát a székbe, egymásra tette lábait.

— Vallatni akarsz?

— Nem, csak kérdezni.

— Hát kérdezzél.

— Tudod-e mit beszélnek?

Az asszony felbiggyesztette az ajkát.

— Az embereknek nincsen egyéb dolguk, hát fecsegnek.

— Tudom. Az emberek alávalóak, rosszak és nincs az a tisztaság, a mit be ne mocskolnának. Még téged is.

Az asszony bátran és büszkén ugrott föl. A tetten ért tolvaj vakmerőségével tért a legkeményebb dologra.

— Tudom. Azt mondják, hogy megcsallak Gosztolányival.

Braunt meglepte ez a biztos hang.

— Nem édesem — mondta megkönnyebbülve. Csak azt mondják, hogy kelleténél többet találkozol velem.

— Nagyon kedves ember.

— Semmi kétség, de neked gyermekeid vannak.

— Oh! Neki pedig igen jó modora. A zsidók irigylik tőlem. A zsidók gonoszok. A zsidók nem értik ezt.

Braun indulatosan toppantott.

— A zsidók ép oly gonoszok, mint a többiek.

— Nem édesem, gonoszabbak. Nem tudják túlélni, hogy ez az ember, a vármegye első gavallérja foglalkozik velem és kitüntet.

— Kitüntet?

— Igen, kitüntet.

Braun büszkén nézett végig az asszonyon.

— Kitüntet. Ha egy dologkerülő, léhűtő, végigsétál veled az utcán, az kitüntetés? Azt te kitüntetésnek nevezed? Egy asszony, két gyermek anyja, akinek férje van, dolgos és szorgalmas, kitüntetésnek nevezi ezt?

— Azt ti nem értitek.

Braun indulatosan ütött a mellére.

— Kik azok a ti? — Kiáltotta.

— Hát ti! Ti, zsidók. Ti azt hiszitek, hogy a vagyon minden, hogy az üzlet az élet, hogy az ember arra való, hogy itt üljön, üljön, üljön és a gyermekeire ügyeljen, mint egy nevelőnő. Ezt nevezitek anyai kötelességnek s ezt a kötelességet nem váltja föl semmi öröm, semmi szórakozás. Egyetlen jó modorú, jó izlésű ember nincs köztetek. Vének vagytok, mielőtt ifjak lettetek volna s nem ismertek mást csak önmagatokat. Ezért gyűjtitek a vagyont s minket is ezért tartotok, hogy nektek legyünk a szórakoztatótok.

Ők egészen más emberek. Ők ifjak, jókedvűek, udvariasak, ismerik az élet vidámságát. —

— De nem ismerik a komolyságot. Az igazi munkát és mindent, ami azon épül: a családot.

Az asszony nevetett.

— A család? Mindig a család.

— Az. A család minden, a többi semmi. Semmi.

Odalépett az asztalhoz, melyen a gyertyatartókban az ezüst királynék mereven állottak, magasra emelt

kezükben tartva a családi élet égő, lobogó szimbolumait. Hosszasan nézett a gyertyák fényébe s aztán lassan, vontatva mondta:

— Hát jó. Gyűlölj bennünket és hidd el nekik, hogy ők külömbek. Majd egyszer megérted, hogy az élet örömeit mi értjük jobban. Én és — a két gyerek.

Csöndesen betette az ajtót maga után s kézen vezetve két gyermekét elindult a ház tulsó oldalára.

Azontul sokáig nem beszéltek egymással.

A férj külön életet élt. Lassanként beletörődött abba a gondolatba, hogy tévedett. Egyszerű, közönséges bölcsesége azt diktálta, hogy tovább kell élnie még akkor is, ha az ember elhibázta az életét. A rezignációra a kis emberek és nyárspolgári lelkek inkább hajlanak, mint a nagy szivek és szárnyaló intelligenciák. A lemondás a nép és főleg a munka embereinek erénye.

Az asszony pedig tovább járta a kis város társaságait. Jóformán kizárólag azért, hogy ne tűnjön föl tulságosan, ha Gosztolányival találkozik. A vármegyei ifjúság vezéralakja eleinte csakugyan nagyon udvarias és kiméletes volt az asszonnyal. Utóbb széles általánosságban és elméletileg kezdte fejtegetni a női erényről alkotott véleményét és sokat boszankodott rajta, hogy ez a liba nem érti meg ezeket a dolgokat. Utoljára az elméleteket félre téve, egy napon így szólt az asszonyhoz:

— Ön tudja, hogy szeretem és én is tudom, hogy ön szeret. Ez az állapot azonban nem tarthat örökké úgy, ahogy ma. Vagy jobban szeret engem, mint azt a fantomot, melyről annyit beszél, vagy nem...

— Miféle fantomról beszél?

— Hisz tudja.

Az asszony gondolkodott.

— Nem. Nos?

— Nos, hát az ugynevezett tisztességet.

— És ha jobban szeretném, mint magát? Kérdezte fürkészve.

— Akkor — bocásson meg — akkor igazán nem tartanám okos nőnek, hogy úgy mondjam... nos igen, akkor nem tartanám igazi zsidó asszonynak.

A Duna partjára értek, ahol már nem állanak házak s ahol a fák mélyen lehajolnak a víz tükre felé.

Gosztolányi a kezét fogta az asszonynak.

— Nos?

— Nem értem, mit kíván tőlem?

— Mindent — mondta a fiú nekihevülve és átölelte az asszonyt.

Aztán úgy álltak ott perczekig, forró csókban forrva egybe, miközben lábaiknál ott rohant a Duna. A Duna, a melyen a Braun gabonáshajói vitték a búzát. Fent a sánczokon, a Braun építette várfalakon csöndesen pipáztak a katonák.

★

Ezen az estén mindent elrendezett Braunné. Egykét ruhát, némi pénzt és ékszereket csomagolt táskájába. Eleinte az volt a szándéka, hogy mihelyt beesteledik, átmegy Gosztolányi lakására.

Meg is próbálta. A tükör elé állott és megnézte benne magát. Aztán lábujjhegyen ment az ajtóig s óvatosan megnyomta a kilincset. Semmi nesz.

— Helyes — mondta. Lemegyek a kapuig, és...
A szive erősen dobogott.

— Ostobaság — mondta. Egy óra múlva vissza
jövök s senki sem fogja sejteni.

Most eszébe jutott neki a kis leánya s szégyelte
magát. Érezte, hogy arczát mint önti el a pír.

— Nem — mondta. — Nem teszem így. Elme-
gyek és —

Itt megállt. Amit gondolt, az szörnyűnek tetszett
előtte. Elmenni és soha többé vissza nem térni?
Soha?

Lassan, nyujtva, fennhangon mondta ezt a szót:
so—ha—sem és nagyon hosszúnak tűnt neki ez a
szó. Mintha valami végnélküli fekete szalagot bonto-
gattak volna előtte.

Végre is úgy határozott, hogy mégis visszatér.
Eszébe jutott, amit Gosztolányi mondott. Hogy a
tisztesség nevű fantomot nem szabad szeretni egy
okos nőnek...

És nevetett. A bűn előérzete tüzelte és hevítette
arczát. Megint a tükör elé állott és ruháját rendezgette.
Szép volt és fiatal és elégedetten mosolygott arra az
asszonyra, aki a tükörből feléje nézett. Most arra
gondolt, hogy ez a tükörbeli asszony jó és becsületes,
ő pedig —

— Nem — elmegyek — mondta s többé nem
jövök vissza.

Most mintha mosolygott volna a tükörbeli asszony
s azt mondta volna:

— Csak menj! Isten veled! Én maradok.

Szinte pörölni szeretett volna evvel az asszonynyal

s már gyűlölte benne a tisztességes nőt, a tisztességtelenek kaján irigységével.

— Csak maradj! Csak maradj!

Lassan lábujjhegyen ment a küszöbig és óvatosan nyitotta ki az ajtót. Odakünn a folyosón sötétség volt már s csak az egyik ablakból sugárzott világgosság.

Megdöbbsent. Neki el kell menni ott az ablak alatt, a gyermekszoba előtt.

— Jó — mondta s szinte ellágyult attól a gondolatától, a mely most föltámadt lelkében. Legalább még egyszer látom őket.

Kimondhatatlan gyöngédség szállta meg, amint a két gyermekre gondolt; ez a gyöngédség elfeledtette vele, hogy amit tesz, az örökre elszakítja őt ettől a két gyermektől. Most már óvatos sem volt. Sietett végig a sötét folyosón s lihegett, mikor megállt az ablakok alatt.

Odabenn az asztalnál ült a két gyermek. Apjuk gondolatba elmerülve, simogatta a fiú fejét.

Az asszony némán nézte őket s mosolygott:

— Isten veletek!

Odabenn csak ültek a gyermekek csöndesen. Nem érezték meg, hogy az anyjuk búcsuzik tőlük.

— Isten veletek! — mondta most az asszony suttogva.

A kis lány most fölállt s kiment a szobából, aztán alig egy percz alatt újból visszatért. A két nagy, szép ezüstkaros gyertyatartót hozta, a vadonat új gyertyákkal, aztán letette az asztalra.

Péntek este volt. Az asztalon a hófehér abrosz s

a két ezüstkirályné most is ott állt, mereven, magasra emelt karokkal, rendületlenül.

Braun úr fölállt s aztán az asztal elé lépett. A kis leány meggyújtotta az első gyertyát s amint kicsi, hófehér kezét a szemére szorította, látszott ajka morgása.

Braunné pedig csöndesen megnyomta az ajtó kilincsét, belépett a szobába. Aztán kezét a szemére szorította s remegő ajkán látszott, hogy ő is imádkozik.

Goda Géza.

A ZSIDÓ NÉPFAJI JELLEGE.

A népvándorlások árjai magukkal sodorták a diaspora keserves kenyerére kárhoztatott zsidó népet, itt is ott is partra vetve egy-egy töredékét, martalékul az üldözéseknek és elnyomásnak. Nincs oly rejtett zúga földünknek, a hová zsidók nem vetődtek volna; az éghajlat és a megélhetés egyéb föltételeinek különbözősége megváltoztatta és különbözővé tette a physikumot, de fenmaradt rendületlenül a szétszakíthatatlan szellemi kapocs: *a tiszta egyistenhit*. A külső megjelenés különbsége a zsidóknál oly nagynak tűnt fel, hogy méltán felmerülhetett a kérdés, vajjon egy népfajnak tekintendők-e. Ehhez az a másik kérdés járul, hogy vannak-e valósággal oly népfaji jellegeik, melyek határfalat emelnek köztük és az őket körülvevő népek közt. Épen újabb időben zsidók és nem-zsidók egyaránt, az utóbbiak talán még nagyobb mértékben, foglalkoznak

ezekkel a kérdésekkel, amelyeknek megfejtése a legnehezebb problémák közé sorolható. Annál érdekesebb és nehezebb ez a feladat, mert épp azokról a testi sajátságokról, melyeket faji jellegűeknek mondanak, a legilletékesebb szaktudósok azt mutatták ki, hogy *éppen séggel nem semita sajátságok*.

A mult század közepéig senkisémet kételkedett abban, hogy a zsidók egységes, minden idegen elemtől ment faj. Azután, hogy behatóbban kezdtek foglalkozni az ember testi tulajdonságaival, különösen a kraniologia (koponyaisme) segítségével oly különbségeket fedeztek föl zsidók és zsidók között, hogy szükségesnek mutatkozott őket alfajokra, fajcsoportokra osztani. A legrégebb osztályozás az *askenáz* és *szefárd* zsidókat különbözteti meg. Ikow három csoportot állított fel: a *kelet-délit*, mely majdnem egészen tiszta: a *nyugateurópai*, mely erősen kereszteződött a bennszülött lakossággal, és az *oroszt*, mely rövid fejű (brachycephal) és már alig mondható semitának. Lagneau, francia tudós, szinte három csoportot állapított meg: az *északafrikait*, a románt és a német-lengyel-oroszt. Legujabban dr. Judt J. M., varsói tudós, «Die Juden als Rasse» című művében alapos tanulmány tárgyává tette a zsidók testi sajátságaira vonatkozó adatokat; kutatásainak sok tekintetben új és meglepő eredményeit a következő három pontban foglalhatjuk össze: 1. Az európai zsidónak fizikai főelemei (a fej és koponya alakja, a haj és szem színe stb.) *erős eltérést mutat a semita faj vélt jellegeitől*. 2. Az askenázim és szefardim közt fizikai tekintetben nincs különbség; a zsidók fizikai typusa bizonyos fokig *egységes*. 3. A zsidók és

az egyes európai országok bennszülött lakossága közt nincs analógia.

Ezekből meg azt a következtetést vonja le Judt, hogy a zsidók nem az Európában, hanem a legrégebb, még részben történet előtti időkben történt *elegyedésnek* termékei, vagyis még az őskorban idegen fajalkatrészeket vettek fel magukba, a melyek őket eredeti semita típusuktól erősen eltérítették. Csak a nyelv rokonsága fűzi őket a semitákhoz, kiktől fizikai tekintetben nagyon különböznek. Judtnak óriási apparatussal keresztülvitt kutatásainak végső eredménye tehát röviden és velősen az, *hogy a zsidók tulajdonképen nem semiták*; hogy már az őskorban veszítették el a semita jelleget, a melyből nem tartottak meg egyebet, mint a nyelvet.

Nevezetes, hogy egészen más uton, más nemű kutatások alapján, majdnem ugyanezen eredményre jut egy igen jeles német ethnographus, dr. Stratz C. H. imént megjelent «Was sind die Juden?» című rövid tanulmányában. Stratz, a ki alapos ismerője a föld összes népeinek, azt a fölfedezést tette, hogy azok a testi tulajdonságok, melyeket zsidóknak vagy semitáknak mondanak (a keskeny, egyenes, erősen kifejtett orr, a magas, keskeny, domboruan görbült hát, a gyakran kidüledő nagy és élénk szem, az erős arcvonások, az erős, fürtös hajzat) *a föld valamennyi népénél találhatók fel*, még a japánoknál és a kaffereknél is, sőt akárhány római császár szobra határozott zsidó típust mutat. Ez az úgynevezett zsidó típus nézete szerint ugyanis nem faji jelleg, hanem bizonyos egyéni eltéréseknek erős, évszázados egymásközi házasodás (Inzucht) által öröklékenynyé vált felhalmozódása, az

individualitásnak erősebb kiemelése az általános fajjelleggel szemben. Tételét számos fényképi fölvétellel bizonyítja, a melyeken a legtisztább nem-zsidó fajok képviselői sokkal határozottabb zsidó typust mutatnak, mint a melljük állított zsidók.

Az egészséges ember ily módon nem nyújtván elég alapot a zsidók népfaji jellegének megállapítására, a beteg emberhez folyamodtak, az anthropologia itélete ellen a pathológiához appelláltak. És itt nevezetes eredményekre jutottak. A statisztika ugyanis a leghatározottabban kimutatta, hogy a zsidók általában gyengébb testalkatuk mellett *csekélyebb halandóságot és nagyobb életszívósságot*, vagyis csekélyebb hajlandóságot a megbetegedésre (tudományos nyelven morbiditást) mutatnak. Különösen a fertőző betegségek ritkábban és enyhébben lépnek fel a zsidóknál, a mit szerencsétlenségükre már a középkorban is észrevettek; hisz ez a tapasztalat volt kiinduló pontja a zsidóüldözéseknek és mézszárlásoknak. Másfelől, és ez az érem másik oldala, azt sütötték ki, hogy az *idegrendszer betegségei*, kezdve azok legenyhébb alakjától, a cukorbetegségtől egészen a tébolyig, nagyobb mértékben sújtják a zsidókat, mint a nem-zsidókat.

Kérdés már most, hogy ez a kétségtelenül meglevő különbség elfogadható-e olyannak, a mely elválasztja, megkülönbözteti a zsidókat az őket körülvevő népektől?

A felelet nem lesz nehéz. A zsidók példabeszéd-szerű józansága, mértékletessége, benső és tiszta családi élete — oly tulajdonságok, a melyeket még az ellenséges táborban is kénytelenek elismerni — eléggé magyaráz-

zák a megbetegedésekkel szemben való nagyobb ellenállási képességet.

Ez a józanság és mértékletesség távol tartja különösen az alkoholizmus szomorú következményeit, a tiszta családi élet egy másik mételetől óv és különösen a gyermekhalandóságot apasztja tetemesen. Ép oly egyszerű az idegbetegségekre való nagyobb hajlandóságnak magyarázata. Az évszázados, sőt évezredes üldöztetés, a már említett egymásközi házasodás, a városi élet izgalmi egyaránt rontották az idegrendszert; ehhez járult még az a körülmény, hogy a zsidók sokkal nagyobb mértékben vonzódnak a szellemi foglalkozásokhoz, mint a többi felekezetek vagy fajok. Elegendő erre nézve annak a felemlítése, hogy a lefolyt iskolaév téli felében a budapesti egyetem 6278 hallgatója közül 2011, azaz körülbelül 30% volt zsidó vallású, míg Magyarország egész lakosságának a zsidók csak 4.2%-át teszik. Ha tehát a zsidók ősi erényeik fentartása mellett az életpálya megválasztásánál megtalálják a helyes irányt, ha jobban megbarátkoznak az iparral és különösen a mezőgazdasággal: akkor idővel el fog enyészni az idegrendszer megbetegedésére való nagyobb hajlandóságuk. *De faji jelleget abból, a mit a körülmények, szokások és életmód szültek, konstruálni nem lehet.*

A dolog tehát úgy áll, hogy a mai európai zsidóknál *határozott népfaji jelleget*, olyant, mely kizárólag őket illetné, *megállapítani nem lehet.* Mi magyar zsidók különben ezzel a kérdéssel, nem törődve a tudósok harczával, rég tisztában vagyunk. Eszünk és szívünk rég azt sugallta, hogy vallásra nézve zsidók, népfaji

tekintetben magyarok vagyunk, még pedig lángoló hazaszeretet, a hazai földhöz való ragaszkodás dolgában a javából.

Budapest.

Feisner Ignác.

A FARAÓ LÁNYA.

A «Mózes» cz. verses regényből.

(Egy Bernini szökőkúthoz.)

Lányok, az esti szélben
 Reznek a ciprusok
 Menjünk a Nilus mellé,
 Hol a nádas susog.
 Hadd csókolja az arcunk
 A párás esti szél
 S hallgassuk, hogy a nádas
 Mit sugdos, mit beszél...

Valami csodást érzek
 S az arcom tűzbe ég,
 Ilyet Faraó lánya
 Nem érzett sohse még.
 Titokzatos hatalmak
 Vezetik lépteim
 S a nád a Nilus mellett
 Minthogyha intne im!

Susogva, bűgva, zűgva
 Összehajol a nád...
 O Faraó leánya
 Vajon mi vár ma rád?

Talányos, szent rejtelmek,
Csodálatos csoda
Mind, mind azt súgják egyre:
Ó menj, ó menj oda!

És e rejtelmes érzés
Még egyre, egyre nő...
De látjátok, a nád közt
Ott, ott... egy csecsemő!
A karja összetéve.
Mosoly az ajakán.
Csitt, csitt... a ringó vízben
Ép álmodik talán.

Göndör, szőke fejére
Lótuszok hajlanak.
És most, mintha gügyögne
A két csiga ajak.
Édes, hótiszta álma
Vajon miről lehet?
Ajkán mi az a kérdés?
És mi a felelet?

Szegény zsidó anyáé
Lehet e csecsemő,
Akit a rút törvény tilt,
Hogy felneveljen ő.
Kitett hát sirva-ríva
Ide, kis kisdedet,
De előbb gyolcspólyába
Még begöngyölgetett.

Ó hála, százszor hála,
Hogy utamba akadt!

Hajtsátok lányok félre
 Lassan, a nádakat.
 Leszek majd én az anyja,
 Ki félti félve őt
 S akinek szive, lelke
 Saját szivéhe' nőtt!

A nádak meghajolnak
 A lánykezek alatt
 S a gyermekarczon átfut
 Bús, felhős árnyalat.
 Egy úzótt, hajszolt népért
 A sok bánat, a gond,
 S késő évezredeknek
 Fájdalma ott borong...

Budapest.

Balla Ignác.

MAGYARORSZÁGI ZSIDÓK FÖLDMIVELÉSI TÖREKVÉSEI A XVIII. SZÁZADBAN.

Eleink az ókorban földmívelő nép voltak, másfél évezreden át szinte kizárólagosan agrikulturával foglalkoztak és arra vonatkozik a mőzesi törvények nagy része is. Csak a Palesztinát meghódító, Jeruzsálemet és a templomot elpusztító római legiók ütötték ki kezükből az ekét és a sarlót és helyükbe vándorbotot nyomtak kezükbe. A bolyongás és világlátás, mely szemüket és eszüket az emberek anyagi szükségletei iránt élesztette és azoknak közvetítőivé tette, átalakította őket ugyan a világ egyik első kereskedelmi népévé, de végképen még sem irthatta ki szivükből a szerete-

tet az anyaföld iránt, melynek megművelése annyi századon át éltető főelemük volt. A keserves szétszóródás mind a XVIII. századán át egyre égett bennük a földművelés iránti kegyeletnek parazsa és ha a viszonyok lehetlenné tették is, hogy apáink ezen tisztes foglalkozását gyakorlatilag folytassák, azért a létért való nappali küzdelmük után ott a tanházakban elméletben mégis folytatták az agrikulturát és az erre vonatkozó szentirási parancsolatok fölötti eszmecsere közben fel-felelevenítették hajdani földművelésük emlékét. Az eső és harmatért való fohászainkban is feléled még mai napig is évenként kétszer: szukkóth- és pészáchkor őseink ezen foglalkozásával járó fogalomvilág, sőt a mindennapi imáinkban is van még egy, a föld terméseire vonatkozó benedictio. Minden válasos zsidó a növényzet iránt bizonyos áhitattal viselkedik és hasznos növényt kitépni, vagy azon a legkisebb kárt is tenni, előtte bünszámba megy. Vajjon ilyen, a természet iránt oly finom lelkülettel bíró népben igazán kihalt volna az ősi foglalkozás iránti érzék és hajlam?

Bizony nem, a mint azt czikkünk történeti adatai be is bizonyítják.

A közép- és újkor majdnem minden századában akadunk Európa vagy egyik, vagy másik országában zsidókra, kik kedvező viszonyok között részint maguk, részint szolgálkikkal földművelést űztek. Hogy ezen állításunkat egynehány példával igazolhassuk, csak a következő tényeket említjük.

A bécsi zsinat (1267) 3. pontja elrendeli, hogy a zsidókszántóföldjeikről dézsmát szolgáltatassanak.

Olaszországban zsidók a káptalanok földjeit vették bérbe és meg is művelték azokat. Nagy Károly, sőt még IV. Henrik császár idejében is földműveléssel foglalkoztak ősünk.¹

Sziléziában IV. Henrik herczeg elrendeli, hogy a zsidó földművelők tizedet fizessenek.²

Tudelai Benjamin, a híres zsidó utazó naplójából megtudjuk, hogy a délfranciaországi zsidók a XII. században szántóföldeket birtak és ugyanő, a bizanci birodalomról szólva felemlíti, hogy a Parnassus körül vagy 200 zsidó család földműveléssel foglalkozik. Spanyolországban is földművelést űztek, vagy ők maguk, vagy rabszolgáik segítségével.

Burgundiában zsidók a XIV. században keresett vin-czellérek voltak és Franciaországban még a XVI. században is akadtak oly bevándorolt zsidók, kik a Gas-cogne pusztá mezeit termő földekké akarták átvál-toztatni.³

Lengyelországban a zsidók bevándorlásuktól a XVI. századig a falvakban elszórva lakva földművelést és ipart űztek.⁴

Noha ezen esetek szétszóródásunk történetében csak szórványosan fordulnak elő, arról mégis tesznek tanú-ságot, hogy a bolyongás évezredes tartama alatt az ősünkben lappangó hajlam a földművelés iránt legott

¹ Monatschrift f. d. Wissensch. d. Judenth. 1904, 387. és 580 l.

² Depping, Gesch. d. Juden im Mittelalter, 196 l.

³ U. o. 272 l.

⁴ Grätz, Gesch. d. Juden, IX, k., 67. és 68. l.

avitikus erővel a gyakorlatba átment, mihelyt csak némi biztos talajt éreztek maguk alatt.

Hazánkban is a zsidók eleinte földműveléssel foglalkozhattak.¹ Kálmán király decretumaiban — I. könyv 75. fejezetében — azt olvassuk: «Ha a zsidó földműveléssel foglalkozik, csak pogány rabszolgával üzheti azt. II. Endre elrendeli, hogy a zsidók a pécsi püspöknek mezei termésük után dézsmát fizessenek.

Soproni és pozsonyi zsidók kiűzetésükig, vagy a XVI. század elejéig szőlőkertek tulajdonosai voltak.

A török hódoltság idejében csak egynéhány városba, ú. m. Buda, Székesfehérvár és Temesvárhoz szoruló eleink már lakóhelyüknél fogva sem foglalkozhattak földműveléssel, de a XVIII. században, midőn mágnások és köznemesek saját jól felfogott érdekükben egymással versenyezve a zsidók bevándorlását és kuriáikon való letelepedését előmozdították, már oly zsidókra is akadunk, kik véduraik jóvoltából kisebb vagy nagyobb mértékben földművelést is űztek. A főúr látván, hogy a birtokán letelepedett zsidó révén bő termését, rengeteg juhnyájainak gyapját, a levágott vagy elhullott marháinak bőreit jól és gyorsan értékesítheti; hogy e zsidó másodrendű gabonájából pálinkát, árpájából sört és erdeiben rothadó fáiból értékes hamuzsirt főz, attól sem idegenkedett, hogy zsidójának egy pár hold szántóföldet vagy szőlőt bérbe adjon, vagy mint jobbágyának adományozzon. Szívesen látták, ha zsidójuk gazdálkodni is tudott. Így gróf Károlyi Sándor, a régi kuruczvezér is, ki nagykárolyi birtokára

¹ Kohn, A zsidók története Magyarországon, 54, 76 és 140 l.

már a XVIII. század elején hívott zsidókat és kiknek — jellemzésül hozom ezt föl — Pozsonyból többek között rabbit is küldött, egyik levelében azt írja róluk; «Immár csak szaporodjanak (t. i. a zsidók), én nem ellenzem és hogy pedig azon két árendára kimenő zsidók házáat neki adták, jó volna, csakhogy abban economisálni kellenék».¹

Már az 1715—1720-ban eszközölt magyarországi adó-összeírásban találunk elvétve egy-egy zsidó jobbagyot, a ki rendes telken gazdálkodott, mások meg mind bérlők üztek földművelést egyes korcsmákhoz tartozó földbirtokon.²

Az országos levéltári Acta Judæorum 4. számú csomójában egy a nyitramegyei Pöstyénben lakó Jakab Salamon nevű zsidó 1752 körül, mint gróf Forgách Ignác összes jószágának bérlője (totum bonum comitis Ignatii Forgách arendans) szerepel, mely után évenként 4000 forintot, egy az akkori viszonyok szerint tagadhatatlanul rengeteg bérösszeget fizetett.

Az 1774. évi zsidó conscriptióban³ a pozsonymegyei alsó külső-járásban (processus inferior extraneus) Jakab Eliás mint 15 hold elsőosztályú szántóföldnek, 10 hold rétnak, 4 pár ökörnek birtokosa van feltüntetve. Ugyanott találjuk, hogy a zemplénmegyei Bodrog-Keresztúron 26 hold szőlő zsidóké volt és hogy Ónodon, Geszten és Szerencsen egynéhányan közülök földműveléssel foglalkoztak. De legtöbb zsidó földműves Sárosmegyé-

¹ Büchler, Zsidó letelepedések Magyarországon 36 l.

² Acta Judæorum, I. M. I. T. Évkönyv 1897, 182 l.

³ Acta Judæorum, 142.

ben volt, a hol az 1775. évből származó összeírás szerint 382 hold szántóföld, 106 hold rét és 426 darab ló és marha birtokukban volt.¹

Ezen esetek azonban csak a védurak jóvoltából és a kormány hallgatag türése mellett fordulhattak elő. A földművelés hivatalos propagálása a zsidók közt csak II. József trónralépése után indult meg.

Mindnyájan tudjuk, hogy e ritka uralkodónak többször nyíltan vallott szándéka az volt, hogy birodalmának nagyobb hasznára a zsidókról leoldja a középkori béklókat, melyek őket a közgazdaság terén való szabadabb mozgásban és intenzivebb részvételben megakadályozták. Ezen nemes szándékának megvalósítására czélzott többek közt azon törekvése is, hogy zsidó alattvalóinak egy részét, kivált Magyarországon és Galicziában a földművelésre terelje és már 1781 május 13-án kelt rendeletének első pontjával megengedte nekik, hogy földművelést gyakorolhassanak.

Az 1783 márczius 31-én Magyarország részére külön kiadott és a honi zsidóságra nézve korszakot alkotó zsidópatens, a *Systematica gentis judaicæ* szintén megengedte, hogy a zsidók többek közt földműveléssel is foglalkozhassanak, de a fenkölt gondolkodású császár eme intentiójának még most se volt a kellő sikere, egyszerűen azon okból nem, mivel a szegény zsidóknak nem volt földjük, a jómóduaknak pedig a kereskedésben, valamint a sör- és szeszfőzésben és az azzal szoros összefüggésben levő korcsmározásban sokkal könnyebb és nagyobb keresetük volt.

¹ U. o. 143 Lit. I.

Szükséges, hogy itt tárgyunktól eltérve ezen, őseink közt akkor nagyon elterjedt kereseti ágra egy kicsit kiterjeszkedjünk, annál is inkább, mivelhogy ez épen tárgyunkra némi kölcsönhatással volt.

Tagadhatatlan, hogy a szeszes italok kimérése, melynek révén sok korcsmáros az alkalomszerű uzsorászkodásra is vetemedett, a népre ép oly demorizáló, mint degeneráló hatással volt. Mi sem volt természetesebb, minthogy a mindig nemesen érző császár szívében, ki folyton alattvalóinak boldogítására törekedett, őseinknek ezen keresete nagy visszatetszést okozott és valószínű, hogy épen ezen körülmény is birta őt arra, hogy a zsidókat inkább a földművelésre terelje. De látván, hogy erre célzó szelid nyomásának kellő hatása nem volt és miután Nyitra- és Pozsonymegye részéről a zsidók korcsmározása ellen panaszok jutottak hozzá, egy 1785 december 27-én kelt rendelettel eltiltotta őket a korcsmák bérlésétől.¹

A nélkül hogy eleink e hibáját szépítgetni akarnók, mégis kell, hogy ráutaljunk arra, hogy ama közgazdasági baj végső oka nem ő bennük, hanem a regalejog birtokosainak nyereszkedési vágyában rejlett, melyet a lengyel schlachtának italmérési joga révén szedett nagy jövedelmének csábító példája a magyar földesurakban keltett és mely ezeket arra ösztönözte, hogy ők is italmérési joguk lehetőleg legjobb kiaknázása

¹ A galicziai zsidókat egy udvari rendelet már 1784 február 9-ikén tiltotta el serfözdek és a kameralis korcsmák bérlésétől 1787 január 1-jétől kezdve. (Cramer, Gesetzsammlung für die Judenschaft stb., I. k., Prag, 1793.)

végezt, azokat főképen zsidóknak bérbe adják, kik rendesen amugy is üzleti faktotumaik voltak.

A fentemlitett császári tiltó rendelet kihirdetése után a zsidók ez ügyben csakhamar kérvénnyel fordultak a helytartótanácsához és a magyar-erdélyi udvari kancellária egy hosszú memorandumot¹ terjesztett a császár elé. Igen érdekes a kancelláriának ezen véleményezése, mely a magyar nemesség egyik akkori érdekközösségének kifolyásaként tekinthető, de a melybe belevettek a zsidók kérvényében a rendelet ellen felhozott indokolásából is egynéhány mondatot.

Háladatlanság volna tőlünk, ha ezen emlékiratot olvasván, a magyar főurak nemesszivűségét tagadni akarnók. Hazánk történetében számos példát találunk arra, hogy magyar mágnások és köznemesek önzetlennül is védelmére keltek őseinknek, de ezen esetben lehetetlen fel nem ismerni, hogy a kancellária mindenekelőtt szem előtt tartotta azt, hogy a zsidók végleges eltiltása vagy azoknak elfordulása a korcsmározástól anyagilag a földesurakat is sújtaná, a mit különben a memorandumban leplezetlenül ki is mondtak. Maga a kancelláriában is három oly főúr ült mint udvari tanácsos (Pálffy, Eszterházy és Zichy), kik zsidókkal kötött korcsmai bérletszerződések révén tetemes jövedelmet húztak.

A kancellária véleményezéséből csak a következő két pontot emeljük ki. Az egyik az, hogy ha a zsidók a regale-bérlettől eltiltatnának, úgy az akkor már 354.496 forintra rúgó türelmi adó-hátralék behajtha-

¹ Magy. Zsidó Szemle 1885, 407 l.

tatlanná válnék és a kincstár így nagy kárt szenvedne; a másik az, hogy a hitelre adott italok kimérése a keresztény korcsmárosoknál hasonló uzorával jár és e tekintetben a zsidók miben sem különböznek a keresztényektől.

A császár, kinek az államtanácsban alkalma volt a galicziai italmérési állapotokról való tanácskozások alatt hasonló véleményeket hallani, elfogadta 1786 június 15-én a magyar kancelláriának felterjesztését és már két héttel rá, június 29-én, vissza is vonta a zsidókat a korcsmai bérletektől eltiltó rendeletét, de ezúttal szigorúan megújította azon tilalmát, mely szerint senki parasztembernek 30 krajczárnál nagyobb értékű italt hitelbe ne adjon.

Nem tévedhetünk, ha az italmérést megszorító ezen császári rendelettel okozati összefüggésbe hozzuk azon fokozódott érdeklődést a földművelés iránt, mely nem-sokára ezután honi őseink között mutatkozott, mert röviddel a rendelet közzététele után az ország különböző vidékéről folyamodtak zsidók a császárhoz azon kéréssel, hogy telepítse őket azon földművelő gyarmatokra, melyeket kincstári, vallás és tanulmányi alapítványi jószágokon ép akkor kül- és belföldi kolonisták számára kijelöltek.

Az első ilyen kérvényező *Kain Jakab* Hanusfalváról (Sárosm.) volt, ki harmincz más zsidó család nevében a következő felségfolyamodványban ¹ földeket kért a császártól.

¹ Orsz. Levélt. Depart. Judæor. Nro 32.

Euere Majestät!

Endesunterschriebener bittet fussfällig Euere Majestät im Nahmen auch vieler anderer seines Geschlechts (?), um gnädige Bewilligung eines, nicht nur Euerer Majestät, sondern auch dem Publico und gantzen Lande in Ansehung des zu vermehrenden Ackerbaues nützlichen Vorschlages: es finden sich nämlich ohne den Endesgefertigten schon über 30 Familien von seinem Geschlechte, die da von Hertzen gerne, sowohl Euerer Majestät grösseren Nutzen befördern, als auch dem Staate weit nützlicher als bis dato zu sein verlangen. Demzufolge also bittet er auch Eure Majestät allerunterthänigst ihme und seinem Geschlechte ein Stück Landes zu bebauen und bearbeiten allergnädigst anzuweisen. Seine Bitte unterstützten folgende Gründe:

1. Wenn Euere Majestät seine Bitte allergnädigst gewöhre, wird auch sein Geschlecht sich an einem Ort standhaft ansiedeln und Euerer Majestät hohem Aerario nützlicher werden. Da überdies Endesgezeichneter als deren Übrigen Bevollmächtigter verspricht, dass er zu den 30 gemeldeten Familien, die er schon zum Ackerbau angeworben hat, nicht nur mehrere Juden, die sich in Ew. Majestät Lande, sondern auch ausserhalb demselben befänden, bereden wolle.

2. Besagte Juden, welche grösztentheils bis dato ihr Brot mühsam genug verdienen, versprechen nicht nur durch den Ackerbau einen Zuwachs Euerer Majestät hohem Aerario zu verschaffen, sondern auch um die Cultur-Fabrick und Manufacturwesen des Landes zu befördern, Handwerke zu lernen und auch dadurch dem Staate nützlich zu sein trachten.

Eperies, den 10. August 1786.

Jacob Kain,

Bevollmächtigter deren ubrigen Juden
und Einwohner in Hanuschovecz.

Tizenkét nappal később az Aszódon lakó *Illovsky* (Ulmo) *Pinkász*, — ki valószínűleg Ulmo Dávidnak, egy 1746-ban Budából a többi zsidókkal együtt ki-

üzött és azután Aszódon letelepedett tekintélyes kereskedőnek fia volt — egy hasonló, 1786 auguszt. 22-én Pesten kelt felségfolyamodványban¹ sok más zsidó-család nevében szintén azt kérelmezi, hogy mezei munkával foglalkozhassanak és hogy ők mint telepések:

1-ször, mindazon kedvezményekben részesülhessenek, melyeket az akkori új impopulationál megadni szoktak.²

2-szor, hogy őket nem mind egymás mellé egy helységbe, hanem tizenként egy faluba telepítsék, hogy így a mezei munkálkodást és az állattenyésztést szomszédjaiktól jobban megtanulhassák.

3-szor, hogy vallásukban ne akadályozzák.

4-szer, hogy ne más uradalmi jószágokra, hanem csakis kincstári földre oszszák szét.

Végül folyamodó biztos kilátásba helyezi, hogy száz zsidó család földműveléshez fog majd, ha előterjesztett ezen kérelmük meghallgatásra talál.

A császár, ki ezen ügy iránt a legnagyobb érdeklődéssel viseltetett, csakhamar azután felszólította a helytartótanácsot, hogy e két kérvényről körülményes előnyomozás alapján véleményes jelentést tegyen.³

Míg Sárosmegyéből a kivánt jelentés az első folyamodványról soká késett, addig a pesti kincstári adminisztrátortól Illovszky kéréséről oly véleményezés

¹ U. o.

² A külföldi telepítvényesek kaptak tíz évi adómentességet, házat, földet, gazdasági eszközöket, vetőmagot és egy évi ingyen ellátást.

³ Orsz. Levélt. Depart. Judæor. Nro 32 és Kincst. Oszt. 1787, impopup. Nr. 29 a.

érkezik be, mely szerint egy-két zsidócsaláddal a kísérletet meg lehetne koczkáztatni, a helytartóság azonban nem igen ajánlja az engedélyt, *mivel ezáltal sok zsidó kivonná magát a türelmi adó alól*, különben azt hiszi, hogy ha a földbirtoklást nekik mégis megengedik, *úgy csak a belföldi gyarmatosok kedvezményeiben* kellene őket részesíteni.

Az udvari kanczellária, mely ezen ügyről 1786 december 2-án tanácskozott, kevésbé rideg álláspontra helyezkedett és azt javasolta, hogy Illovszky indítványa a legfelsőbb méltatásra és biztatásra méltó és hogy a kérvényezőknak a következő kedvezményeket lehetne adni:

1. A helyben készpénzért meg nem szereshető építőanyag ingyen engedjék nekik át.

2. Három éven át minden adózás alól felmentendők.

3. A kivánt szeszfőző üstöt¹ is lehetne nekik megengedni, de addig míg a 2. pont szerinti kedvezményben részesülnek, nem kellene őket a türelmi adó alól felmenteni.

4. Csatlakozhatnak az esetleg közelükben levő zsinagógához, ilyennek hiányában azonban külön zsinagógát is létesíthetnek maguknak.

József császár az 1. és 3. ponthoz még a következő sajátkezű aláírással ellátott megjegyzéseket iratta:

E zsidókkal az építőanyag, adómentesség és pálinkafőzés tekintetében a többi belföldi telepítvényesekkel egyformán kell bánni, a türelmi adót csak azoknak

¹ Ezt a zsidó folyamodók nem kérték, de benne volt a kolonisták számára megállapított kedvezményekben.

kell elengedni, a kik kizárólagosan földműveléssel foglalkoznak; azok pedig, kik a mellett még kereskedést is űznek, fizessék azt meg. Vallásuk gyakorlata nekik ép úgy megengedhető, mint a többi magyarországi zsidóknak. Végül azt parancsolja, hogy arra kötelezendők, hogy földjeiket sajátkezüleg műveljék meg.

Ez az utolsó hivatalos irat, melyre Illovszky tervére vonatkozólag akadunk. Ügylátszik, hogy az akták erről ezentúl hallgatnak és a szép, megvalósulása esetében hazánk zsidóságára nézve bizonyára korszakot alkotó eszme — a mint később látni fogjuk — sajnos, kivitelre nem került.

Míg Kain Jakab hasonló tervéről a hivatalos jelentés még mindig késett, addig 1787 január 19-én egy harmadik zsidó Eisenstädter Márkusz, a zsidóság és a közjó körül nagy érdemeket szerzett buziási Eisenstädter-család egyik őse,¹ ki a temesvári község zsidó kántora (der Judengemeinde Schulsinger) volt, szintén azon kéressel fordult a királyi udvari kamarához, hogy neki is adassék meg valamelyik új gyarmatfaluban egy egész parasztsessio «cum beneficiis colonicis», mivel ő — noha zsidó — kora ifjúságától kezdve a gazdasághoz vonzódik és abban jártassággal is bír. Nem tudjuk, milyen végzést kapott folyamodó ezen kérelmére, de jogos azon feltevésünk, hogy a következő, három héttel azután kibocsátott rendelet avval is némi okozati összefüggésben áll.

¹ L. Emlékkönyv Bloch Mózes tiszteletére, 119 l. jegyzet.

6375.¹

Seine Majestät der Kaiser haben in der mildesten Rücksicht, dass der Wunsch einiger jüdischen Familien sich dem Ackerbau widmen zu dürfen, die Umschaffung eines bishero meistens dem Wucher und dem herumirrenden Leben ergebenden Volkes in nützliche Landwirthe zum Zwecke hatte, allergnädigst zu bewilligen geruht, dass alle jüdische Familien, welche sich melden würden, in Kameral-Religions- und Studienfondsgütern, in welchen bereits christliche Gemeinden bestehen, sich ansiedeln und sofort dem Ackerbau sich ergeben mögen.

Die von allerhöchst gedachte Sr. Majestät, die sich zum Ackerbau verwendenden Juden eingeräumte Begünstigungen sind folgende:

1-tens. Sollen diese Juden in Ansehung der Bau-Materialien, Kontributions-Freiheit und Brandwein-Erzeugung den übrigen inländischen Ansiedlern gänzlich gleich gehalten, die Toleranz-Tax jedoch nur jenen nachgesehen werden, welche bloß von Ackerbau leben, und werden daher jene, welche nebstbey auch einen anderweitigen Handel treiben, die besagte Toleranz-Tax ohnnachsichtlich bezahlen müssen.

2-tens. Was die Religionsübung anbelangt, da ist nach der allerhöchsten Willensmeinung, den sich dem Ackerbau widmenden Juden das nämliche zu gestatten, was hierüber dormalen bey anderen Juden in Hungarn festgesetzt ist, und kann in jenen Orten, wo mehrere von dem Ackerbau lebende Juden beysammen sind, erlaubt werden, dass sie ihr Gebet versammler in einer Wohnung verrichten dürfen.

3-tens. Müssen sich die zum Ackerbau verwendende Juden allerdings verbindlich machen, solchen mit eigenen jüdischen Händen zu betreiben, jedoch kann ihnen von Anfang bis sie in der Feldwirthschaft hinlänglich unterrichtet sind, noch gestattet werden, durch die ersteren 3 Jahre sich auch christliche Knechte zur Ackerpflege mit bedienen zu dürfen.

¹ Orsz. Levélt. Kincst. Oszt. 787 Impop. Nro 29a. és Magy. Zsidó Szemle 1898, 90 l.

Diese allerhöchste Entschlieszung wird ihr. Kameral-Administration mit dem Auftrage anmit bedeutet, dass sie in Gemässheit derselben, alle sich zum Ackerbau meldenden jüdischen Familien auf Kameral Religions und Studienfonds-Güter ansiedeln lassen, zugleich aber darob wachen solle, damit die Absicht zur allerhöchsten Entschlieszung erreicht werde und sich diese neuen Ansiedler auf dem Ackerbau ernstlich verlegen mögen. Ueber den Fortgang dieser Einrichtung wird Sie aber von Jahr zu Jahr Bericht anhero zu erstatten haben.

Ex consilio Regio Locumtenentiali Hungarico.

Ofen, den 13. Februarii 1787.

E rendelet sokban, kivált a kedvezményekre nézve ugyan nem felelt meg azon várakozásnak, melyet a folyamodó zsidók kérelmükhez fűztek, kik azt hitték, hogy ők is a sváb telepítvényeseknek megadott nagy kedvezményekben részesülni fognak;¹ de mindamellet akadtak még zsidók, kik arra törekedtek, hogy parasztmódra földmíveléssel foglalkozhassanak.

1787 április 8-án a győri kincstári adminisztrátor Szentgály József jelenti,² hogy egynéhány zsidó nála földmívelésre jelentkezett és ugyanazon évi május 14-én Somogy megye alispánja is felterjeszti³ a nagyszigeti (szigetvári) szolgabírónak jelentését, mely szerint három, a földmívelésre igen alkalmas zsidó, nevezetesen Samuel Izsák, Marcus Izsák és Mátyás Löbl mezei gazdaságra kívánkoznak. Az alispán a jelentés kapcsán azt javasolta a helytartótanácsnak, hogy a

¹ O. L. Depart. Judæor. Nro 32.

² U. o. 1787, Impop. 29a.

³ U. o.

kérvényezők visszautasítandók, mivel ellenkező esetben attól kellene tartani, hogy a türelmi adó alóli felmentés elnyerése végett még sok zsidó találná példájukat követni.

A felelet, mely erre július 17-én a helytartótanács-tól az udvari kancelláriától vett utasítás alapján leérkezett, azt mutatja, hogy most a császár távollétében — ki időközben, április 11-én II. Katalin, orosz czárnéval való találkozására Krim-félszigetere utazott — a zsidók földművelési telepítése körül egész más nézetek kezdtek ott fenn kormánykörökben lábra-kapni. A türelmi pénznek veszélyeztetése szeptet ütött az udvari kancelláriai tanácsosok fejébe és nagy bölcsen azt eszelték ki, hogy ha már a nemes császár szándéka szerint zsidókat földművelésre bocsátani és a «taxa tolerantialis» alól felmenteni kell, úgy legalább ne történjék ez a kincstár kárára, hanem inkább a többi zsidók rovására.

Július 17-én tehát azon végzés¹ ment a helytartótanács-tól a somogymegyei törvényhatósághoz, hogy a három nagyszigeti folyamodó zsidónak csak a belföldi telepéseknek engedélyezett kedvezményeket lehet megadni, türelmi adójuk azonban a többi megyei zsidókra osztandó fel.

Mintha evvel a zsidók földművelési ügyének folyamatát egyszerre elvágták volna, úgy hallgatnak ezen-túl az akták annak hivatalos mozgatójáról. A császárt visszatérése után más gondok: a németalföldi lázadás és a fenyegető török háború foglalkoztatták és a zsi-

¹ U. o. Impop. 29a.

dókban is már csak háltni járt a zsidó agrikulturális telepek eszméje. A türelmi adó körül felmerülő agályok adták annak a halálos döfést.

A ruházatról eltűnt sárga «zsidó folt» még egyre ott éktelenkedett őseinken, csakhogy más alakban: a csengő «türelmi taksá»-ban, melynek roskadásig nyomasztó terhe alatt már 38 éven át sinylődtek amellett, hogy a többi misera contribuens plebs-szel együtt még minden más adózási terhet is viselniök kellett.

Mennyi és milyen hosszadalmas, a legfelsőbb forumig is elhúzódó és a zsidó községek békéjét feldúló pereket támasztott köztük azon szégyenletes türelmi adó! Az országos levéltárban százszámra mennek azon, ott őrzött periratok, melyek a pozsonyi, stomfai, csallóközi, győrmegyei, nyitramegyei és sopronmegyei zsidó községekben a türelmi adó kivetése körül, vagy a zsidó incassatorok visszaélései és túlkapásai miatt keletkeztek. Végre felvillan előttük a nemeslelkű császár földművelési tervével a reménysugár, hogy ezen gyűlöletes adótól legalább részben felszabadulhatnak és azok, kiken ezen megbélyegző adó miatti szégyenpir kainjelként éget, sietnek is, hitfeleiktől buzdítva, hogy a földművelés áldásos foglalkozásával szabadabb életet kezdjenek. De sajnós, a kormány, nem akarván, hogy a türelmi adó révén befolyó tetemes jövedelme e miatt csorbuljon, ezt meghiusította. A szégyent, a mit a földművelés néhány zsidóról lemosott volna, azt rá akarták kenni a többi zsidókra. A mit «Moysis» a vámon nyert, azt fizesse «Lebli» a révén. Természetes, hogy ez ellen az egész magyarhoni zsidóság közérzete tiltakozott. Így foszlott szét, mint a csá-

bító délibábos ködfátyolkép ama hitegető remény, melyet őseinkben II. József nemes intentiója keltett. A közeledő háború és a magyarok alkotmányos érte-
tének fel-felbuzduló ellentállása a császár rendeletei ellen szintén hozzájárultak ahhoz, hogy ama szép szándéka meg nem valósulhatott, valamint az általa inaugurált korszerű zsidó iskolaügy is ép akkor vissza-
fejlődési állapotba kezdett jutni.

Ilyen körülmények és ilyen hangulat mellett nem lehet azon sem csodálkoznunk, hogy midőn 1789-ben egy Pollacsek nevű zsidó — bizonyára a szepes-
megyei Hunfalván lakó gazdag Pollacsek — egy felség-
folyamodványban a császárt arra kérte, hogy a diós-
győri, tokaji vagy ungvári állami jószágok egyikét neki örök áron eladassék, az államtanács ez ellen energikusan állást foglalt és legfelebb csak azt akarta a zsidóknak megengedni, hogy a nemesi jószágok ár-
verésén résztvehessenek.¹ Főképen Eger állami tanácsos volt az, a ki minden alkalommal tagadta, hogy zsidók valaha dolgos földművesek lehetnének.

A földművelésre való bocsáttatás azonban még egyre maradt a magyarhoni zsidóknak *pium desideriuma*, ezért harczoltak szóval és tollal, ezért peticzionáltak még az 1790-iki országgyűlésnél, persze egyelőre hiába. Pedig mivé fejlődhetett volna a magyar zsidók közgazdasági szereplése és milyen átalakító hatással lett volna az az egész honi zsidóságra, ha az ország különböző részeiben zsidó földművelési telepek keletkeztek volna, melyek bizonyára ép úgy virultak volna,

¹ Hock, der österr. Staatsrath, 384 l. jegyzet.

mint a mostani oroszországi (Chersonban), palesztinai, argentinai és kanadai földművelési koloniák.

Így a közgazdasági tevékenységnek csak két iránya: a kereskedelem és az ipar maradt nyitva öseink előtt és noha a gyűlölet és kenyéririgység itt is gyakran akadályokat gördített útjukba, azért szivóosságuk és agilitásuknál fogva mégis egyre növekedő mértékben fejtették ki közhasznú tevékenységüket, úgy hogy hazánkunk elfogulatlanul írt közgazdasági történetében kereskedelmünket és iparunkat fejlesztő szereplésüket elhallgatni nem lehet.

Budapest.

Mandl Bernát.

EGY EMBERTYPUS A NÉPDALBAN.

A magyar nép érzésében romantikus, megfigyelésében erős realista és — a mi ezt a realismust enyhíti — fölséges humorral dolgozik. A néphumor mindent kikezd, a mi nem átlagos, nem megszokott vagy ilyen vagy olyan tekintetben a paraszttól, a köznéptől elüt; azért a humoros népdal kifiguráz papot, jegyzőt, kántort, zsidót; sohase haraggal, de mindig jó kedvvel.

A magyar nép földművelő nép; minden más foglalkozást meglehetősen lenéz és azért feltűnik neki, kómikusnak is tetszik a zsidó «szomszéd»-nak mindig való járása, kelése, folyton úton levése; különösen, ha a lovas készség nem nagyon bírja az utat. Elég egy, az úton meglátott s jól megfigyelt kómikus kis incidens s rögtön szól is, száll is a nóta. (Szabolcs-megyéből.)

Vásárra ment vóna a vén Áron,
 Tojást adott vóna el a vásáron,
 De a fakó elakadt a sáron
 Áron — nem volt a vásáron.

Nemcsak a tárgygyal, hanem a formával, a csoport-
 rímek alkalmazásával is fokozza a kómikus hatást; a
 dallama is remekül akadozó, a sorvégeken synkopált:
 szóval még zenei (persze csak népies nivón) humor is
 van benne.

Ez majd minden nótában megvan, a mely a zsidó-
 val foglalkozik, mert az élesen látó magyar paraszt
 szemnek a zsidó elütő, fél úri, fél szegény öltözködése,
 örökös mozgolódása, nyugtalansága, sokszor zsugori-
 sága különösnek, nevetségesnek tünik fel, a melyet ő
 szívesen kifiguráz, de sokszor átesillan a rokonérzés,
 a szeretet is; pl. ebben a két strófás nótában (két
 változatát ismerjük: az eredeti Szeged vidékéről való,
 a másik Kolozsvár környékéről):

Az öreg zsidónak akkor van jó kedve
 Mikor százforintos bankó van zsebébe,
 Akkor mondja: hopp! jó lesz e' borra!
 Jó lesz az én Rifke lányom lakodalmára.

Ne haragudj Ritke, hogy én téged szeretlek,
 Hogy én téged soha el nem felejtlek;
 Csókold meg a szám, csókold meg a szám!
 Csókold meg a, csókold meg a két piros orcám!

A magyar paraszt nem volna minden nép parasztja
 között a legértelmesebb, ha nem venné észre, hogy a
 közte élő szegény zsidó is, ha emberileg nem is, de
 foglalkozásban, társadalmilag más, mint ő; még épen

nem úr, de már sokszor megkapja tőle ezt a czímet persze a keresztnévhez fűzve, a mi enyelgő confidentialia. Pl. a Dunántúlról:

Itt egy pengő, Mózes úr!	Ne busulj hát pajtásom
Legyen azért sör és bor;	Ha nem termett is borom
Jól megmérje az itczét	Elmegyünk a zsidóhoz
Úgy érezni az ízét.	Teli annál a hordó.

Biharmegyéből való a következő (dallama: Ez a kis lány csapodár):

Egy zsidó vett két libát
 Egy fehérét, egy tarkát
 Hogy a fene egye el a zsidóját:
 Mért nem vett már — egyformát?

A mult század hatvanas éveinek elején jött fel az u. n. *magyar világ*, a mikor mindenki, úr és paraszt, zsidó és sváb magyar ruhában járt; a zsidók különösen kaptak az alkalmon, hogy másodszor is (először a szabadságharcz véres küzdelmeiben) nagy stilben tüntethetnek magyarságukkal. A magyar nép ezen ujságot érdemesnek találta nótába szedni, mint ez a 42 éves borsodmegyei nóta mutatja:

Ez a zsidó magyar ruhát varratott,
 A szélire sűrű zsinórt rakatott.
 Rakass zsidó, téged illet, nem engem
 Téged lepett meg a sok piz, nem engem.

Vagy milyen jóizű, szinte epigrammatikus a következő:

Kányaváron a korcsmáras Salamon,
 Ősz ember már, hány esztendő, nem tudom,
 Azt sem tudom, de mégis úgy gondolom,
 Hogy én néki száz forinttal tartozom.

A nép — ez is érdekes — nem a gazdag, hanem inkább a szegény zsidót szereti; ezt látja dolgozni, küszködni, azért ez szívéhez közelebb is áll. Plasztikusán mondja ezt el egy szintén dunántúli (göcseji) nóta:

Az szegény zsidó
Hogy gondolkozik,
É' mullott a sábesz
Tovább vesződik.

Adok én érte sok
Fűzöt, pántlikát
Az ékesíti
Föl a leánt.

Vészi bugyrát
És az bugyorgyát
Mén az úccán
Fujja az siptyát.

Az szegény zsidó
Igyen vesződik;
Az gazdag zsidó
Hogy gondolkozik:

Hozzatok rongyot
Hozzatok kóczot,
Hozzatok sok rongyos
Bűnda darabot.

Ha kérünk tüle
E' pár forintot:
Nicc, nucc, habak nix
Mast nem adhatok.

Miután az emberek minden osztályban, minden fajtában csak emberek, azért parasztlegény és zsidólány között is sokszor megindul az aranyos vetelő, a szerelem és az némelykor jól, de többször tragikusan végződik. Nézzünk végig egy néhányat:

A Tisza mentén történt; neveket nem mondok, mert a lány szülei még most is élnek; volt vagy 100 hold földjük, házuk, szöllejük és boltjuk trafikkal, tehát elég módos népek voltak; tartottak egy fiatal kocsist, de inkább olyan mindenes szolgalegény volt, délczeg, tüzes szemű, bár még sor alatt se volt, alig 19 éves. A faluban régen sugtak-bugtak, hogy a legénynek mindig tele a zsebe szivarral, trafikdohánnyal, sőt

itt-ott ötös bankókat is láttak nála. Egyszer aztán csendőrök vitték el a legényt a községházára és ott vallatták, hogy a boltnak ő a tolvaja, ő a dézsmálója. A legény eleinte ártatlannak mondta magát, de mikor azt kérdezték tőle, hogy «hát adta valaki neked a holmit, meg a pénzt?» hát attól kezdve nem védekezett, hagyott magán száradni mindent. Azonban gazdájának szép 17 éves lánya — pedig szombati nap volt — jajveszékelve futott a községházára és ott előadta sirva, hogy csakis ő a hibás, mindent ő adott a legénynek, mert — tisztán ugyan, bűn nélkül — de igen szeretik egymást. Nagy, szörnyű nagy szégyen volt; a legényt lopva kiküldték Amerikába — és egy év múlva 200 dollárt küldött haza a lánynak a kár megtérítésére, meg — hogy kiutazzék hozzá. Meg is tette, el is vette; akkor keletkeztek a következő nóták.

Az én rózsám, az én rózsám zsidólány
 Van is nála, van is nála jó dohány.
 Erősen ég a pipámban a dohány,
 Jobban ég a szívem érted, zsidó lány.

Nyúlik az árnyék a mezőn
 Zsidó kislány a szeretőm.
 Alig várom már az estét
 Hogy öleljem gyenge testét.

Zsidó leányt minek is szerettem?
 Úrfélére minek vetemedtem?
 Gyászszerelem sohse viszen jóra
 Így jutok a fekete hajóra.*

* Fekete hajó = a kivándorlókat vivő hajó.

Természetesen van aztán vidámabb is. A 80-as évek közepén járta ez a vidám nóta, (melyet a «Bécsi keringő» ballett práterképébe is bevették):

Falu végén van egy ház,
Abban egy zsidó tanyáz,
Annak van egy leánya,
Egész falu imádja:
Rebeka, Rebeka a neve.

(Dallama: Herczenbergertől.)

Pár évvel később:

Hej zsidó lány, zsidó lány?
Mért vagy olyan kóczos lány?
Egész héten magad vagy,
Vasárnapon, vasárnapon enyém vagy.

Mesebeszéd vagy csak olcsó izgatási téma, mintha a nép gyűlölné a zsidót; soha azt, sehol azt! Sőt mikor a 80-as évek elején (a vérvád idejében) a sajtó is izgatta a népet, az antiszemita nóták nem a nép ajkán termettek, hanem a középosztályén. Pl:

Hogyha engem Maxi zsidó elvenne;
Belőlem tekintetes asszony lenne,
Sok zsidóból lett már tekintetes úr:
Kutya zsidó, kiverünk az országból.

a dallam Szentirmay Elemérnek erre a nótájára megy:
Egy kislány sétál a váczi utcán).

Világosan látszik a nem népi származás, ép úgy, mint a hirhedt «Zikczene, zakczene» nótában, a mely szinte akkor keletkezett; a mozgalom a népet magát csak kevésbé, úgyszólván, erőltetve érdekelte; hiszen az az osztály, a melyet meg akartak vele gyűlöltetni,

vele él, közte él és nagy része csakúgy küszködik a mindennapi kenyérért, mint ő maga.

A polgári házasság idejében is nem a nép, hanem a népnek dalos ajkú fia, a szegény elhalt *Dankó Pista* vette kobzára a dolgot, megírván eme pattogós nótát (az ú. n. Wekerle nóta):

Wekerle írta törvénybe
 Ne essünk rózsám örvénybe
 Apád megbékül, rabbinus nélkül (:)
 Leszel a rózsám, kedvesem.

A nótája sokkal többet ér, mint napi poezisü verse.

Ugyancsak az Alföldről való az a néprománcz, a mely a szerelmes zsidó boltoslegényről szól:

Jó estét kívánok, Mojzes!
 Van-e szappan, a ki jó lesz?
 Van-e szappan a ki kókusz, a ki kókusz?
 Szappanozni igen jól tud, igen jól tud!

A boltos legény megkéri a lányt, a ki gyöngéden elutasítja, hogy neki parasztlegény, annak meg zsidó lány való. A költemény becses, mert tisztán népi termék, dallamát nagy gyűjteményében (Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteménye) *Bartalus* is közölte.

Ki ne emlékeznék a «Falu rossza» első felvonására, midőn a násznép azzal a nótával jön be a kézfogóra:

A mi lányunk eladó
 Majd megveszi a zsidó;
 A zsidónak nem adjuk,
 Inkább magunknak tartjuk.

A tiszta magyar vidékeken, de a hol a szerényebb sorsú zsidóság sűrűbben lakik, a mindennapi életben is jobban vegyül a magyar néppel; a paraszt asszony

tudja, hogy milyen edény husos, milyen tejes és milyen páros; tudja, hogy a «szomszéd»-nak mikor milyen ünnepe van; szombaton gyertyát, tüzet olt ingyen («majd kapok érte husvétkor pászkát») és kora ősszel — a kit igen meg akar tisztelni — ahhoz *fehér kakast* visz ajándékba, mert «kell az ilyenkor bűnbaknak». (Talán sejtik, hogy mi az.) Ha nagybeteg van a háznál jégért, egy kis kávéért, egy kis befőttért, boreczetért (a parasztnál ez mind orvosságzámba megy) a jobbmódú zsidó házhoz küldenek és ezt a megkeresést ott is megtiszteltetésnek veszik, a mint-hogy az is. «Nem tudjuk, megiszolgáljuk e majd?» «Nem baj, csak használjon». A nánási gazda mikor őszi hajnalban szekerre ül, beszél a feleségéhez: «Add ki anyjukom a bundát, hüvös van, mert már kürtölnek a zsidók!»

Ha már benne vagyunk a zsidó vonatkozásokban, hadd említsek meg egy kuriozumot is. A régi magyar költészetben, különösen Amadénál és másoknál elég gyakran szerepel a zsidó, holott akkoriban még se a közigazdaságban, se a népeletben észrevehetőleg nem szerepelt. Ennek pedig az volt az oka, hogy az a szó volt az egyetlen rím a költők által sűrűn emlegetett — Cupidora. A vers rendesen így hangzott:

Kegyetlen Cupido!

Hamis, csalárd zsidó! sat.

Szóval, a mikor a zsidó még semmire se volt jó, már akkor is jó volt valamire.

Az alföldi betyárballadák közt gyakori az olyan tárgyú, a midőn a faluvégi zsidót, korcsmárost vagy

boltost megölik és kifosztják. És nem ismerünk ezek közt egyet se, a melyben a nép költészete az áldozat zsidó voltát, mint enyhítő körülményt tüntetné fel. A népies igazságérzet itt nem alkuszik, emberélet, hát emberélet és a tragikus bűnhődést itt is csak oly igazságnak találja, mint minden más emberölési esetben. Más tekintetben is a népies költészetnek megvan a maga sajátos szigora, a mely mindent megbocsát a férfinak, de semmit se a nőnek. Itt van pl. a bűnbeesett, még pedig zsidó legénnyel bűnbeesett lány balladája (Kisujszállás környékéről) még a hatvanas évek elejéről:

Kisujszállás csuhaja,
Nem terem ott (:) bisalma
Édes alma terem ott:
Ej, haj, Bokor Eszter lakik ott!

Bokor Eszter szomorú
A deresre ráborul
Kettőt* vág rá a hajdu:
Jaj istenem! Bokor Eszter feljajdul.

Hijják ide az anyját
Sajnálja e a lányát?
— Nem sajnálom, a r—t:
Mért szerette, mért ölelte a zsidót.

A másik Szabolcsból való a hetvenes évekből:

Balog Julcsa szép lány vótál
Míg a bálba nem tánczoltál:
Libibál, lababál
Labálba.

* Kettőt csak: ez annyit jelent, hogy a testi fenyíték csak ép formai, minimalis.

Balog Julesa hol az eszed?
 Zsidó ispán tánczol veled
 Libibál, lababál
 Lababálba.

Tragikus dolgok, vidám dolgok, mindig emberi dolgok; esik köztök öröm és bánat, jószerecse és baj is. A magyar nép és a közte élő zsidó hitű magyarság közt olyan örökös vagy csak tartós, vagy szokásos gyűlölködésről, a milyenről egyes fővárosi tudósítások regélnek, soha szó se volt, szó se lesz.

Hát ne is legyen!

Budapest.

Dr. Frenkel Bertalan.

HOLLANDIAI EMLÉKEK.

— Levél Bánóczy Józsefhez. —

Amsterdam, 1906 jul.

Mikor legutóbbi leveletem irtam, meleg volt, tikasztó nyári meleg s izzadó arczomat a boszporusi árnyak sem tudták leszárítani. A hajók, azok a fürge török gőzösök büszkén siklottak tova a megkorbácsolt vizeken s én ott ültem Bujukderében, egyedül hallgattam tenger mormolását — vártam t. i. a stambuli hajót. Messze a Boszporus kijáratánál felém ragyogtak a Karadag (Fekete tenger) vakító hullámai s akkor sajátos gondolat támadt bennem. Imígy gondolkoztam:

— Ez itt Dél. A kisázsiai partok kopár kősziklái, szinte a tengerbe csusszanó faházai fáradtan néznek felém. Messze Rumili Hisszar befutott romjai. Enyhe

szellő fú a tenger felől. Izzadó arcok, sápadt tekintetek mindenfelé. Lelkiismereti szabadság, de elavult önkényuralom. Izzasztó hő és jeges serbet. Vágott bajszú, szőke angol és fekete örmény. Ez itt Dél. Vajjon milyen lehet Észak?»

Higyjek-e szemeimnek? Itt van előttem Észak, a sűrke, szellős Észak. A Zuiderről Amerika-járó óriási hajók füstje száll felénk. Mindenütt csatorna, faczipő, virág, jóllét. S a borotvált bajszú, nagyszakállú hollandusok hogy rám tekintenek becsületes szemükkel, melyek állhatatos munkáról, vas-szorgalomról regélnek, ez a sok vontató hajó, ez a sok darú, ez a sok kultúra megint megremegtetik lelkemet s megint csak azt kell kérdeznem aggódó lélekkel: Ez is olyan álkultúra, ez is olyan *zsebkultúra*? S hogy eszembe jutnak távol Nyugatnak hazug jelszavai, szemforgató áradozásai, félve kérdem, nem vágyódunk-e majd e virágok közül is oda, hol nincsen nominalis szabadság, hol nem hazudnak jelszavakat, de engedik élni az élőt, dolgozni a munkást. S remegve kérdem, mitől nyilnak e gyönyörű virágok, hazug kultúrának vagy igaz lelkiismereti szabadságnak szellője lengeti-e őket?

*

Fent, a Zuider partján, biztos kikötő falának építve, van egy valóban csodálatos város. Észak Velenczéjének méltán nevezik. Sajátos országnak sajátos városa. Érdekes a története az országnak is, a városnak is.

Volt egy félsziget, kopár, kietlen, elhagyott. Néha nem volt vize, néha tulsok volt. Mikor kint az Oceánban megharagudtak a tengerfenék rémei, megindult

a rettenetes vízár és elöntötte piszkos, iszapos hullámaival az egész tájat. Ez volt ama tájon a mindeneket megsemmisítő rémes halál. Hamarosan lefolyt a volt-nincs processzusa. S a tenger vizéből kikandikáló templomtornyok szinte lehetetlen küzdelemre taníták meg a szegénységben bolygó hollandusokat. Veszedelemes volt a tenger? Küzdöttek ellene, valóban mint az oroszok s fölépíték parthosszat a dunákat, Északnak hasznos guláit. Nem volt víz? Beosztották az országot csatornákkal, valósággal csináltak folyamokat.

S e csatornák között hihetetlenül buja földi élet indult meg. A gyönyörű legelők megteltek tehennel, melyek szívesen hálálták meg az emberséges bánásmódot. A virágágyakon kinyíltak a muskátli, az írisz, az orchidéaknak, szegfűknek számtalan fajai. S fölépült a sok szélmalom, e sík tájnak eleven, forgó poézise. A kopogó faczipők tulajdonosai már nem félték a tenger vizétől s nem remegtek az időjárás szeszélyeitől. A tenger, ezelőtt legnagyobb ellenségük, lett éltető elemük.

Az a város, hol e soraimat írom, nemcsak lelke e boldog kis országnak, hanem tipikus városa is. Egy város, mely kilenczven szigeten épült, melyen 308 híd segíti a közlekedést. A *gracht*-ok olyanok itt, mint a vérerek az emberi testben. Rudakkal taszítgatják rajtuk keresztül a megterhelt hajókat. S e hidak egy pillantásra megnyílnak és becsukódnak.

Az apró telkeken merednek égnek a házak. Hogy bírja el ez az iszapos föld azt a rengeteg építményt? Sajátosan épülhetett ez a város! A napokban láttam,

hogyan építenek Amsterdamban. Gőzgépekkel rengeteg fatörzset vernek bele az iszapba. Ilyen fatörzseken nyugszik e város. Mikor a bájos holland királyasszony mai palotáját építették, 14 ezer fatörzset vertek a víztől ellustult, elmállott földbe. — Érdeklődéstől lázas lélekkel indultam hát első amsterdami sétámra.

Péntek volt, juliusi, de azért hűvös, északi péntek. A nagy kikötő városok tarka utczaí népsége valami sajtáságos dörömbölő zajt ütött fülembé. Kékszemű, szőke hollandusok mosolygós arczczal mentek az uton dolguk után. A villamos vasut folytonos zakatolása elől riadtan menekültek apró chinaiak, kiket valami nagy oczeánjáró vetett ki az amsterdami kikötőben. A sárga képű emberkék egy nagy nemzet fiainak önérzetével léptek tova a nekik oly új világ aszfaltjárdáin s nyilván tetszett nekik a sok bámuló európai. (Csak a mi ruházkodásunkat tarthatták nagyon izléstelennek — a mezitlábos mongolok!) Emide meg egy néger ásít unottan. Mit neki az a szédítő emberforgatag! Látott ő már ilyen keskeny házakat, ilyen zúgó létvásárt, ennyi embert...!

De hogy villamos kocsink befordul a *Waterlooplein*-nél, valami furcsa, ismerős és ismeretlen zaj üti meg fülünket. E hosszúkás négyszög alakú téren furcsa kereskedés folyik. Az emberek úgy nyüzsögnek egymás mellett, akár egy hangyaboly. Ócskavaskereskedés... mellette egy vörös ifju a világ legjobb nyakkendőit árulja huszonöt centért, de most kivételesen — halld óh világ! — árleszállítást rendezett, huszért adja. A szomszéd savanyú ugorkát veszteget el, csekély egy centért ad egy felet. A ki veszi, meg is fürösztheti

a lében. Hát még a halkereskedők! Soha olyan jó hal nem uszott a Zuiderben, mint ma hajnalban. A kiabálót körülolongják a vevők és mindenki vesz egy halacskát, mert ma péntek van... Itt körültem nemsokára kigyúlnak a gyertyák az asztalfőn, főkötös zsidó asszonyok jámbor imát susognak el és a fény felett összeteszik imádságos kezeiket. Mert itt vagyunk, az európai zsidóságnak tán legérdekesebb helyén, az amsterdami *gettó*-ban.

Szégyen vagy öröm lepi-e meg lelkünket e pillanatban? Milyen is az a *gettó*? Én ilyennek képzeltem:

Kivül a városon, mint odahaza a cigányoknál, van egy pár piszkos putri. Szennyes gyerekek játszanak az út porában. Az utonjáró követ dob arra a tájra. A levegő rothadó anyagokkal van telve. Szenny, gyalázat, szenvedés, nyomor.

És ilyennek láttam:

Három-négyszögletes házakból kilométeres utcák, melyeken vigan fut a villanyos keresztül. Fürge kereskedelmi élet nyüzsg a boltokban... Szép, jól táplált gyermekek játszanak a mesterséges csatornák partjain. Kellemes, tiszta esti szellő játszik arcunkkal. Munka, eredmény, önérzet, boldogság, öröm...

Körülbelül 60,000 zsidó él Amsterdamban. Ezek közül kb. 55 ezer német zsidó, 5 ezer portugál. De itt német zsidókon nemcsak a Németországból bevándoroltakat értik. Német itten minden zsidó, ki Német-, Lengyel- vagy Oroszországból vándorolt be. Éppen így portugáloknak nevezik nemcsak a portugál, hanem a spanyol zsidókat is. Kilencz templomba jár ez a zsidó városrész. Nyüzsgő világában oly érdekesek az utak!

Ahogy este kedves sétámra indultam a gettóban s befordultam a Jodenbreetstraaton, a négyes számú házon sajátos jelenségeket tapasztaltam. Lajtorján drótokat húztak fel a falak élére. Mi ez? Péntek este itt még dolgoznak? Tán ez keresztény háza? Az emberek megálltak a keskeny uton. Oly ismerős arcok! Ívbe hajlott orrok. Fekete, tüzes szemek. Barna arcú, csinos nők. Néznek fel erre az egyszerű házra. A villanyos idegesen csilingel. A ház első emeletéről házisipkás hitsorsos néz ki önelégült mosolylyal. Samuel Mogendorff antiquarius. Legalább ez áll a czégtábláján! Ezt ünneplik tán?

Nem. E házat örök emlékezetüvé avatta egy zseniális festő, a holland nemzetnek tán legnagyobb szelleme. Itt, e házban élt, dolgozott tizenhat évig (1640—56-ig) *Rembrandt Harmensz. van Rhijn*. Most ünneplik születésének háromszázadik évfordulóját.

Sajátos szellem volt ez a Rembrandt! Egy nagy festő, kinek ecsetét hol megvetették, hol drágán megvették, ki rengeteg összegeket keresett és nyomorultan halt meg. Itt lakott hát, a gettóban, a sajátos lángész, kit annyi sokféleképen ítéltek meg. Borzalmas réalista volt, kiről bebizonyíták, hogy égi idealizmus lakozott benne. Zsugori volt és tékozló, zseniális és filiszter, az emberiség megrontója és nevelője, optimista és perszimista. De nem ezek voltak a legrettegetesebb vádak ellene. Akadt, a ki azt a szörnyűt bizonyította be, hogy Rembrandt — zsidó volt. Bizonyítékok? Hát lakik igaz lélek a gettóban?

Nagyot csak nagy tud igazán megérteni. Hogy értették meg akkor, mit keresett Rembrandt a gettóban?

Kétségtelen, hogy a műizlés, a laikus műítélet ma már nagyobb. Hiszen úgy vagyunk mindnyájan azzal. Ha belefáradtunk a hétköznapi élet küzdelmeibe, ha elindulunk városokon, országokon vagy könyveken keresztül vándorolni s ha nyugalmas nyári délutánon, valami árnyékos erdő pázsitján, igen szépet áhít a lelkünk, kezünkbe vesszük ősapáink s unokáink könyvét, a legszebb könyvet, a könyvek könyvét: a bibliát. Minden nagy festőnek életében van egy korszak, mikor beleszeret a bibliába. S mint a jó színész, ki a leírt jellemeket megegyéníti s láthatóvá és hallhatóvá teszi, a festő ama nagy szerző eszméit, érzéseit, képeit és gondolatait lerajzolja, megillusztrálja. De Rembrandt különös szeretettel az ó-testamentumot illusztrálta, onnan vette tollrajzainak s rézkarczainak témáit s e képekhez kitünő modelleket talált az amsterdami gettóban. Hány képén tükröződnek vissza gettói képek, gettói emlékek...!

Elvakulva a tarkaságtól, folytonosan megfigyelve, hányszor bolyongott a nagy festő a gettó zsibvásárain keresztül! Rembrandt lelkiismeretes festő volt. Zsidó modelljeiben nemcsak exotikus impressziókat keresett. A zsidókban az ótestamentum alakjainak itt felejtett maradákeit látta.

Van egy rajza a bécsi Albertinában. Ez a czime: „Juda, Jákób és Benjámín.” Jákób patriarcha szeretettel ringatja térdén a kis Benjámint, Juda elébe lép és biztosítja az apát, hogy vigyázni fog kis fiára. Egy pár vonás az egész! S mennyi élet a vonalakban! Látszik, hogy ez alakokat, azt a gyöngéd apát, azt a Judát látta Rembrandt a gettóban.

Talán nem túlozok, ha azt állítom, hogy Rembrandt Perzsája is tollas kalapba öltözött zsidó. Ott van a «Menekülés Egyiptomba». S van-e szebb Sámsona a festészetnek, mint az övé, midőn apósát megfenyegeti (Berlin, Kir. Muz.). Azt az apóst, kerek sipkájával, azt a fiatalos erőtől duzzadó Sámson *látta* Rembrandt. Vagy az «Elaludt agg», az «Olvasó férfi» (Bécs, Albertina) nem gettói modellek?

Legszebb rézkarczainak egyike egy zsidónak nevét viseli. Manasseh-ben-Izrael, a híres nyelvtudós, amsterdami rabbi, ki egyuttal neves orvos is volt. Nézni kell először e különben holland ruhába öltözött zsidó papot. (Rembrandt szerette modelljeit fantasztikusan öltöztetni.) Első pillanatra szintelen, tüztelen tekintete megelégnkül s látjuk a nagy tudóst, ki már gyermekfővel egy hitközség élére áll. Hát a gondolkodó ifjú nem zsidó? Stb. Mennyi elevenséggel meséli el József álmait. Mennyi szeretettel hallgatja a kis Benjámint. S az irigység a testvéri arcokon!

Emlékszik-e, kedves director úr, a drezdai királyi képtárban lévő szép képre: «Sámson lakodalma.» De minek soroljam tovább zsidó alakjait? Ő volt festője annak a gyönyörű szentpétervári zsidó kereskedő-arczképnek. Ugyanott látható «Ézsau és Jákób kibékülése.» Londonban van egy szép rabbi-képe. S megrajzolta-e valaha valaki szebben Abrahám áldozását? A ki egyszer a müncheni régi Pinakothek-en keresztül ment, az sohasem tudja elfelejteni a kis Izsákot, ki kezében tartja a fanyalábot. Épen most vette le válláról. Gyermeki tekintettel, csodálkozva néz atyjára, kinek arcán valami mély meghatottság,

egy elfojtott fájdalom tükröződik. Állva az áldozó oltár előtt, szinte kérdi a gyermek: «Hát hol van az áldozati báránka?»

Bement Rembrandt a zsidó templomba is. Megfigyelte az öregeket, a mint ide-oda járkálnak, beszélgetnek, szinte halljuk a csendes zsinatolásukat rézkarczáról. Lakásától nem volt messze a zsidó templom. Csak végig kellett mennie a Waterlooplein-nen, egy kicsit jobbra bekanyarodnia s ott volt. Ma már a régi templom nincsen meg. Amaz időtájt, mikor Rembrandt arra járt, lerombolták, újat építettek helyébe. Az «új» portugál zsinagóga 1670-ben lett készen. A templom ma is megvan még, egyik remeke az európai zsidó templomoknak. Salamon templomának utánzata. A nagy, egyetlen belső üreget felül női karzat koszoruzza. Minden ülőhely alatt szekrényke az imakönyveknek, mindegyiken gyertyatartó, mert hiszen az egész templom ilyen világítása. A szentély braziliai barna fából készült, három lépcsőjű, faszlopokkal. A templom közepén hatalmas rézcsillár lóg le. Nem szólok bele e tervező vagy utánczó sikeribe, nem vádoló stílszerűtlenséggel, de konstátálom, hogy e páros csillár direkt másat láttam a legrégibb holland keresztény templomban, Monikendam nevű helységben. A templomot félkör alakban, földszintes női fürdőtelep veszi körül.

Közel e térhez, nem messze a Muiderstraat-tól, a Waterlooplein 41. száma alatt, hol a legzajosabb zsidó kereskedelem folyik, van egy közönséges, tán két emeletű ház. Olyan, mint a többi holland ház Keskeny telepen, ferdén épült, szűk, fából való, fedett

lajtorja a lépcsőzete. Most egy jóképű portugál zsidóé, M. C. Delara a neve. Ez van felírva az első és második emelet közt, régies betűkkel :

OPRECTE
TAPPEYT
HUYS
1743

Régi kereskedő ház tehát. S itt e zsinatoló zsidók között, itt született portugál zsidó szülőktől 1632 november 24-én az emberi gondolkodásnak egyik legnagyobb titánja : Baruch *Spinoza*. * Emlék nem jelzi e házat, se tábla, se semmi. Jól van ez így. Spinozának nem kell emlékjel. Emléke ugyanis él, míg lesz filozófia az emberek tudományában...

Ezek a portugál zsidók sok hasznot hajtottak már Amsterdammak. Ők vezették be e városnak egyik igen fontos iparát, a gyémántkőszőrülést. A zsidó gyémántkőszőrösöknek jó dolguk van Amsterdamban. Óraszámra fizetik őket. Pénteken délben abbanhagyják a munkát s vasárnap délben kezdik újra. Külön kaszinójuk, külön börzójük van.

És ülnek naphosszat a szíjas műhelyekben s oda tartják, összesurolják a gyémántköveket. A sárga kövecskékből drágakő lesz, gyémántfüzér, ragyognak vele Nyugat szalonjaiban. Nagy orosz dámák, kezükön a zsidó kéztől csiszolt drágakővel, uszítják a csöcseléket és a rendőröket a zsidók ellen. De nem kell

*Haagban, szobra áll. 1880-ban állították. T. i. ott élte le élete utolsó éveit, ott is halt meg.

kétségbe esni. Van ország, a hol a kultúra nem árt a zsidóknak. Itt, Északon. Az amsterdami gyémántköszörülőkből fény árad szét, vakító fény: a lelkiismereti szabadságnak, a munka általános értékének ragyogása. Szinte elvakulva e fénytől, szeretettel üdvözli híve:

Dr. Rubinyi Mózes.

STRÓFÁK A MAGÁNYBÓL.

I.

Óh, szent Magány! Próféták szülője!
 Már visszahívtál, ime eljövék...
 Ezren rohannak előre, előre,
 Babér, dicsőség mind övék, övék —
 S én visszajöttem egyetlen szavadra,
 Szilaj remények forró délszakán...
 Öledbe dől az álmok méla rabja,
 Tied vagyok, óh tied, szent Magány!

Bolyongtam messze ködbe, sárban éjben,
 Daloltam a szenvedők dalát;
 Kővel dobált száz irigy ellenségem
 És koszorút adott néhány barát.
 Babér lehullt, de a sebek még fájnak,
 A távolság majd meggyógyít talán!
 Lihegő vágygyal karjaimba zárlak,
 Tied vagyok, óh tied, szent Magány!

Kerestem üdvöt igazságban, fényben,
 Találtam hazugságot, éjhomályt

Mi álmom volt, mind elveszítém ébren,
 Mi ábrándom volt, siralomra vált.
 Gyarló bűnversenyt fut milljónyi féreg,
 Rögön vergődik milljónyi parány.
 Kenyér! kenyér! se tűz, se láng, se lélek!...
 S te visszahívtál áldott, szent Magány!

Vigasztalásul jöttek végtelenből
 Letűnt időkből feledt dalnokok.
 S ujjongtam, ha lantjuk örömmre zendül,
 És zokogtam, ha rajta bú zokog.
 S ama vén ifju!... Bánat sírt a kobzán,
 Óh, mennyit sírtam rokon bánatán!

Eljönnek ők, eljönnek itt is hozzám,
 S dalolunk együtt, nálad, szent Magány!

II.

Barlangos bérczen szunnyadott az ifju,
 — Völgyek zsvajja hozzá nem hatott —
 S álmodott szépet, álmodott nagyot.

Körülrajongták csodás látomások,
 A büszke Mult sok villogó jele
 Káprázó képek játszottak vele.

Szikrázó máglyák véres lobogása
 Dohogta néki altató dalát
 Így szunnyadott egy ifjuságon át.

... Míg hang zendült a magas messzeségből:
 «Lent átkozódnak bűnös emberek,
 És lelked barlangokban szendereg?!...»

S az ifju ébredt... bús volt ébredése
 Szent fájdalommal telt meg kebele
 ... És indult szomorúan a völgybe le...

III.

«Eresszetek, eresszetek!
 Utam nem a ti utatok.
 Én más vagyok, én más vagyok!
 Veletek én nem mehetek.
 Eresszetek, eresszetek!

«Szivemben szent feledt dalok,
 Szent láng lobog, szent nap ragyog,
 Én más vagyok, én más vagyok,
 Sikátort zeng éneketek...
 Eresszetek, eresszetek!

«Lelkem lángol, megittasult;
 Kábult vagyok, kábit a Mult,
 Villámtüze szivembe hullt.
 Beléjük is üszköt vetek!
 Eresszetek, eresszetek! —

Beléjük is üszköt vetek!»

IV.

Vissza az álmok odujába,
 Te öreglelkű ifju árva!

Kint zúg az élet erdeje
 Kaczajjal, sirámmal tele.

Dühöngő vérszomjas vadak
Lesből egymásra rontanak.

És vad a vadnak vermet ás,
Halálhörgés és kaczagás.

Körül orv kígyóhad sziszeg,
És mondhatnád-e még: *hiszek?*

Vissza az álmok odujába,
Lelked nyugalmak csendje várja!

V.

Megálljatok, megálljatok, egy perczre!
Egy perczre csak, óh egyetlen egy perczre!
Nézzétek, im az izzó fényű légben
Aláereszkedik szent káprázattal
Ragyogó, fehér, szúzi köntösében
Az Ünnepe... Föld és Ég nagy Ünnepe!

Ereszkedik im sugárhálójával,
Reáteríti a bűnös éjhomályra.
Derengés kél, óh csodás, szent derengés!
S az Ember, fejét felhőknek szögelve,
Egekbe néz föl büszke méltósággal,
S nyitott szemekkel látja szent Urát.

Mit görnyedtek még? — szeditek a mannát!
Mint kígyók csúszva csaptok étketekre.
Gyötör az éhség... óh hogy csak az éhség!
S fent ontja sugarát a szomjazóknak
A szúzi Ünnepe! Óh, köszöntétek hát:
Jövel, Ara! Jövel, szent szűz Aránk!

Nézzétek, immár lesüt fejetekre
 Szférák tüzével a szombati Nap,
 S a rohadt manna megférgesedik.
 S fejetek fölött angyalok között vár
 Szférák vágyával a szombati Lélek
 S a mindenség zeng új szombati dalt!

VI.

Tele van lelkem mámoros dalokkal,
 Mint bódító itallal telt kehely,
 S hol kicsordulnom, nincs arasznyi hely.

Tele vagyok új lángoló dalokkal,
 Mint sugarakkal a tavaszi nap
 És nincs, ki várná ragyogásomat.

Félnek a lángtól, mámorok hevétől,
 S magamba fojtom mámorlángomat,
 Míg sírom jégtábláin lelohad.

VII.

Zúg az erdő, hull a levél.
 Kopasz tölgyek
 Rám röhögnek:
 Ifju! hová lettek fürtjeid?
 Varju károg, kaczajja kél,
 Oh, az álnok
 Csalfa álmok!
 Oh, a balga, dőre hit!

Vad kikirecek föl-kibujnak,
 Ezer kehely

Mérget lehel,
 Ifju! hová lettek fürtjeid?
 Tövisbokrok rámborulnak,
 Óh, mi bágyadt
 Büszke vágyad!
 Óh a balga, dőre hit!

Göggel, tur a bus vakondok,
 Apró szeme
 Gúnynyal tele:
 Ifju! hová lettek fürtjeid?
 Óh a túrás!... kába gondok!...
 Vágygyötörte
 Orjás törpe,
 Kit még égi láng hevít?

VIII.

Eljöttél hozzám, álmom hú barátja,
 S elhoztad gúny töreit nekem,
 Utánam dobták, ám már el nem értek,
 Te összeszedted és a hú testvérnek
 Elhoztad — lássam, mi volt végzetem.

Kaczagnak hát az ábránd számüzöttjén,
 Kit büszke vágya bús magányba vont;
 Ki dőre eszménynek utána futva
 Rajongón, kábultan elhagyni tudta
 Kéjben zsibongó buja Babilont.

Kaczagtok hát! óh balga hahotátok!
 Nem szolga, mint ti, király voltam én!
 És midőn láttam: romlott birodalmam,

Hogy lázongását, átkait ne halljam,
Távoztam — s trónom másnak engedém.

És indultam a kéklő hegytetőre,
Hol zengő szélvész várva énekel.
S új dalt dalolva, vissza-visszanézve,
Megyek vad sziklabérczről-sziklabérczre,
Míg eljutok a hegytetőre fel.

S míg fent az ormon bíbort sző a nap rám,
És dicsfény koszorúzza homlokom ;
Fejedelmi kegygyel lenézek reátok,
Kik lent a völgyben kenyér után jártok —
S dalaim gyöngyit közétek dobom !

Budapest.

Patai József.

APIKORESZ.

Időszámításunk második századától kezdve találkozunk e kifejezéssel a zsidó vallásos irodalomban, de keletkezése közel félezred évvel előzte meg az irodalomban való megrögzítettését s a vele kapcsolatos fogalom eleven erővel hat még ma is a zsidóság fejlődésében.

Nem igen akadhatunk zsidó körökben olyanra, a ki ne ismerné e szót, mely ma összes vonatkozásaiban sokkal ártatlanabb mint volt régente, noha a legutóbbi képviselőválasztás idején mégtörtént, hogy Máramaros vármegye egyik kerületében a nagytekintélyű rabbi a zsidó vallású jelölt ellen dolgozott s meg is buktatta, de nem ám azért, mert a jelölt

disszidens programmal lépett föl, hanem azért, mert az illető — így mondta maga a rabbi a jelöltnek — nagy apikoresz.

Ám ennél sokkal veszedelmesebb következményre járt régente, ha valakire rásütötték az apikoresz-bélyegét. A misna (Szanhedr. XI. 1) kereken megtagadja tőle a túlvilági üdvösséget s megkívánja (Aboth D. R. N. XVI), hogy bár szent kötelességünk mindenkit szeretni, de az apikoreszt gyűlölnök kell. A talmud (Ros Has. 17. a) már nem állapodik meg ezen negatív következményeknél, hanem pozitív megtorlással itéli az apikoreszt a pokol örök kínjaira. A Sulchan Arukh még tovább megy, mert nem elégedhetik meg csupán túlvilági rendszabályokkal, hadd szenvedjen meg az apikoresz már itt e földi létben is s elrendeli (Or. Chaj. 215. 2), hogy egy apikoresz imájára nem szabad Ament mondani, hogy (Jor. D. 281. 1) egy apikoresz által írott tórát el kell égetni, hogy (Jor. D. 334. 42) egy vallástudóst, ki apikoresz-könyvet olvas, ki kell teljesen közösiteni, sőt hogy (Jor. D. 158. 2) az apikoreszt agyonverni nagy miczvo.

Nagyon figyelemre méltó ezen szigorú kijelentéseknél az, hogy a Sulchan Arukh, melynek ellenségeink távolból sem tulajdonítanak nem zsidókról alkotott nemes fogalmakat, ugyanott, a hol megtiltja az Amen-mondást egy apikoresz imájára s a hol megköveteli az apikoresz által írott tóra elégetését, ott megparancsolja azt is, hogy (Jor. D. 281. 1) a nemzsidó által írott tóra tiszteletben megőrzendő s hogy (Or. Chaj. 215. 2) a nemzsidó imájára Ament

kell mondani, sőt a talmud olyan tiszteletet parancsoló bizalommal viseltetik a nemzsidó iránt, hogy (Jer. Sab. XVI) üldözés esetére inkább a nemzsidó házába való menekülést ajánlja, mintsem egy apikoreszéba. Persze a nemzsidók közt is található a maguk módja szerint apikoresz, de a talmud (Szanh. 38. b) sokkal erősebb fegyverzetre s nagyobb óvatosságra int egy zsidó apikoreszszel szemben, mint egy nemzsidó apikoresz iránt, ha alkalom adatik a vitatkozásra. (Aboth II. 14.)

De hát tulajdonképpen ki az apikoresz, ha a mondottak szerint nemzsidó is lehet apikoresz?

Legrégibb forrásaink közül először Josephus történetírónál akadunk olyan adatra, mely olyannak jellemzi az apikoreszt (Ant. X. 11. 7), mint a ki nem hisz az isteni providenciában, nem hiszi, hogy Isten minden egyes emberrel törődne s hogy czélirányos gondviseléssel kormányozná a világot, hanem úgy tekinti az életet, mint a kormányos nélküli vitorlásokat, a miket csak a szelek véletlen iránya hajt ide s tova a tengeren, vagy mint ide-oda száguldó kocsikat, melyeknek gyepelőit senki se tartja erős kézben.

Ezen jellemzés alapján világosan látjuk az apikoreszben a szabadgondolkozót s megértjük a talmudi irodalom egyes megjegyzéseit, melyek egy-egy ecsetvonással járulnak az apikoresz megfestéséhez. Ezen megjegyzések szerint apikoresz volt már a kigyó is a paradicsomban, a mely elcsábította Évát s rábeszélte, hogy ne higgye el, a mivel Isten fenyegette (Br. r. XIX); apikoresz volt Korach is, a ki agya-

fúrt okoskodással akarta Mózesből kivenni, hogy ne minden talliszra kelljen cziczisz s ne minden házra kelljen mezuzo (Tanch. Korach. 4. Num. r. XVIII. 2); csupa apikoreszből állt a pusztában vándorolt nemzedék, mely folyvást zúgolódott ételért s italért és nem bízott Isten gondviselő hatalmában (Targum V. M. I. 12 és Sifre u. o.); az apikoreszek bontják (oldják fel) meg Isten törvényeit (Sifre IV. M. 15. 22—31), azok bosszantják szüntelenül a papokat (Nedarim 23. a), megvetőleg szólnak vallástudósokról s vallástudományról, mert soh'se látják olyan gyakorlati hasznát, hogy valamely pap azt tudta volna már bebizonyítani, hogy a holló húsát is megszabad enni (Szanh. 99. b); csak apikoresz képes a szentiratok közül akár csak Eszter történetéhez is pusztá kézzel nyúlni (u. o.), valamint hogy apikoresznek tartandó az is, a ki hitetlenül gúnyolódik a felett, hogy majd valamikor harmincz négyzetrőfnyi gyémánttömbből fogják kifaragni Jeruzsálem kapuját (u. o.).

Eretnekségnek mondja a misna (Megilla IV. 8), de a Sulchan Arukh (Or. ch. 53. 18) apikoresznek tartja azt, a ki oly magas nézőpontból tekint a templom előimádkozói asztalára, hogy az előimádkozótól megköveteli, hogy ne sarúban, melyhez hozzá tapadt az utcza sara, s ne tarka köntösben, hanem tiszta fehér ruhában végezze szent szolgálatát; valamint ebbe a kategóriába tartozik az is, a ki a tefillint a tenyerére köti, vagy bearanyozza és kívülről a kabátján erősíti meg; sőt még az is e csoportba számítandó, a ki Istent csak mint irgalmas szerető atyát képviseli, kinek kegyelme még a madárfészekre is kiterjed.

Ilyen vonásokkal festi a talmudi irodalom az apikoreszt, a mely vonások azonban csak a kép színezését alkotják, csak az alak plaszticitásának kiemelését mozdítják elő, de nem adják meg az apikoresz kritériumát, melyet a zsidó irodalom legkiválóbb szelleme, legrendszeresebb gondolkozója, Majmuni is többféleképen állapított meg, egyik helyen mondván (Hil. Erubin II. 16), hogy az apikoresz sem bálványt nem imád, sem a szombatot nem szegi meg, de tagadja a szóbeli tan kötelező hatályát, holott más helyen azt a tételt állítja fel (Hil. Tesúba III. 8), hogy apikoresz az, a ki nem hisz a próféciában, vagy a ki azt tartja, hogy Istenről ember nem tudhat semmit, vagy a ki azt vallja, hogy Isten nem ösmeri az emberek cselekedeteit; sőt egy harmadik helyen első kijelentésének ép az ellenkezőjét hangoztatja, mondván (Per. Ham. Chélek.), hogy apikoresz az, a ki nem hisz a Tórában.

Irodalmunkban feltalálható még egyéb meghatározás is; így a Jalkut szerint (Chukkath XX. 664) az az apikoresz, a ki nem hisz a feltámadásban, holott Mózes Chaggis szerint (mgh. 1750), ki a 18. század legnagyobb zsidó szellemei közé tartozott, már az is apikoresz, a ki nem hajlik meg vakon a középkori rabbik tekintélye előtt. (Leket Hakemach Jor. D. 103. a.)

Nagyon jellemzők ezek a vonások, melyek kidomborítják az apikoresz alakját, olyannyira, hogy segítségével fölismerjük még ma is azokat a sajátos tulajdonságokat, melyek a mai apikoreszek természetrajzát egészítik ki. Persze, ha csak ezeket a vo-

násokat figyeljük meg, úgy megokolatlanoknak kell tartanunk a talmudi irodalomban megnyilatkozó rendkívüli kirohanásokat, mikkel az apikoreszt akarják sujtani; mert ha magunk is elítélendőnek s visszautasítandónak tartunk minden oly törekvést, mely a hit alaptételeinek: az isteni gondviselésbe, a halhatatlanságba, a kinyilatkoztatásba vetett hitet megingatni, vagy szertartásokat kigúnyolni igyekszik, úgy a mai közfelfogás már nem igen tudna kibékülni azzal a felfogással, hogy a vallástól elrugaskodottak csoportjába soroltassanak olyanok is, kik mélylelkületű vallásosságtól áthatottan az istentiszteletnek méltóságossá tételére törekszenek, kik műveltségük erejével ki tudnak bontakozni a babona hálójából s a kik szellemi nagyságukkal nem képesek föltétlenül meghajolni azon szellemi sötétség előtt, mely még a 18. században végtelen tekintélyt tudott szerezni a rabbi-karnak. De ha nem csupán az egyes vonásokat vesszük figyelembe, nem csak azt kutatjuk, hogy vajjon mit képes művelni az apikoresz, hanem ügyet vetünk a korszakra és körülményekre, melyek létrehozzák az apikoreszt, ha vizsgáljuk a ható erőt, mely a bomlasztás csiráit fakasztja föl az apikoresz környezetében, ha átérezzük a következményeket, miket történetünkben mint határköveket állítottak fel az apikoreszek a zsidóság hátrányára, úgy megértjük az ősök rendszabályait s okulást fogunk meríteni a multak tanításaiból.

*

Az apikoresz zsidó kulturtörténeti jelentőségének felismerése céljából vissza kell nyulnunk abba a

időbe, a mikor a zsidóság a görög művelődés és görög világnézet hatása alá jutott.

Mig Görögországban Perikles, Herodot, Aeschylos, Sokrates és Hyppokrates az emberiség civilizációjának alapozási munkáit végezték, addig kortársaik, Ezra és Nehemia a babylóniai fogságból Palesztinába visszatért zsidóság körében a vallásos megerősödés védőfalának fölépítését készítették elő. Sikerült is nekik s nyomdokaikat híven követő utódaiknak, — kikről történeti forrásaink ugyan egyáltalán nincsenek, de a kiknek hatékony munkásságára az eredményekből következtethetünk, — a falakat oly magasra emelni, hogy azok nemcsak védelmet nyújtottak külső befolyásokkal szemben, de alkalmasakká is váltak a világtól való teljes elzárkózottságra. A végzetes történeti rázkódtatásokban kialakult a vezetők czéltudatos törekvése, mely a babylóniai fogság megszűntétől kezdve távol akart tartani a zsidóságtól minden politikai szereplést s csak az Isten megismerésében gyökerező vallásos megszilárdulást tekintették a zsidóság létjogának s jövő hivatásának. Ne érdeklődjék többé a külvilág harezi lármája iránt, ne törődjék többé más népek hódító terveivel, ne vágyakozzék többé a földi uralom fényében való öntetszelgésre, ne bánja akármely külső hatalom nevezi magáénak Palesztina adóját, egyéb, magasztosabb, idők végtelenjébe nyúló czélja van a zsidóságnak: az Egyetlen Isten hitében úgy szabályozni az életet, hogy erkölcsi tökélyre emelkedjék az ember. S a vezetők kitartó erélylyel és czéltudatos bölcseséggel hordták össze a köveket az elválasztó falakhoz, me-

lyeken belül csak az életet szabályozó vallástörvény volt az, a mi a közfigyelmet lekötötte s a mi eleven érdeklődésre számíthatott.

Uj világ tárult fel azonban a zsidók előtt attól az időtől fogva, a mikor Nagy Sándor meghódította a keletet s megalapította Alexandriát, melylyel összekötő kapcsot létesített a kelet s a nyugat között. A Pharosi világító torony vakító fényének sugárkévéit szórta Palesztina partjai felé, az alexandriai központból kiáradó felvilágosodottság be tudott hatolni még Jeruzsálemnek jól eltorlaszolt kapuin is.

Nagy Sándor kora Epikur kora volt, a midőn már teljesen tért hódított a görög bölcséletben az igazságoknak természettudományi alapon történő kutatása. Nem volt az ókori világnak olyan emporiuma, mely minden izében annyira kozmopolita jellegű lett volna, mint Alexandria, mely város az egyetlen volt, a hol végső fejlődésében kialakulhatott a képzelhető legkozmpolitább bölcséleti irány, az úgynevezett újplátói rendszer, melynek tetszetős kerekébe törték egyformán a zsidó, a görög, a keresztény s a mohamedán vallásbölcsészek az egész középkoron keresztül hitük igazságainak kifejtését. De ezen plátói idealisztikus irányzathoz csak végső fejlődési fokán jutott el az alexandriai múzeum tudósvilága, holott megalapítása idején az Arisztotelesz tapasztalati bölcséletében gyökerező világfias Epikur volt az életfelfogás s a világnézet irányítója.

Nem a földi gyönyörök kiaknázása s a testi élvezetek hajhászása képezte Epikur rendszerének csúcspontját, mint saját kortársai is szeretnék őt fel-

tüntetni, mivel valamennyiről megvető kicsinyléssel beszélt (Diog. Laer. X. 4. 5), hiszen ő maga dicséri a józan mértékletességet (D. L. X. 27. 132) s leveleiben kifejezést ad annak, hogy pusztán kenyéren s vizen élve is élvez olyan boldogságot, mint akár Zeüsz maga (D. L. X. 6), de rendszerének tengelyét annak a boldogságnak, mint legfőbb jónak a hirdetése képezi, melyben az érzéki fájdalmaknak értelmünkkel való távoltage által részesülhetünk. (D. L. X. 29. 137.) Ezen benső mag körül kristályosodik ki egész rendszere, melyet hirdetett barátainak s tanítványainak, kikkel híressé vált szép kertjében oly tiszta baráti együttlétben élt a legboldogabban (D. L. X. 2), hogy végrendeletében azzal a kikötéssel hagyta barátaira a kertet, hogy az nemzedékről nemzedékre szálljon örökségképen bölcselkedő együttélés céljából, mert a legnagyobb boldogságot a tiszta barátság adhatja meg. (D. L. X. 10. X 29. 148.)

Elméletei közül, melyek e helyen legközelebről érdekelnek bennünket, Istenre és a halál utáni létre vonatkozó kijelentései birnak nagy fontossággal. Cicero (De nat. Deor. I. 30. 44) azt állítja, hogy Epikur egyáltalán nem hitt istenekben s csak a nyilvános vádtól való félelem miatt nem tagadta létezésüket, tényleg azonban Epikur maga úgy nyilatkozott (Diog. Laer. X. 27. 123), hogy: «léteznek istenek, létük bizonyítható is, de azok nem olyan lények, a minőknek a legtöbb ember képzele; még nem istentelen az, a ki elfordul a nagy tömeg hitétől, sőt inkább az tartható istentelennek, a ki a nagy tömeg hitét vallja. Az istenek változatlan és boldog

lények, de ép az utobbiból azt kell következtetnünk, hogy a legkevesebbet sem törődnek az emberek dolgaival.» A halálról pedig azt tartja Epikur, hogy «az emberi lélek legnagyobb nyugtalansága onnét származik, mert a lelket örökké elmúlhatatlannak képzelik s félnek valami örök borzalmasságtól, mintha még a halál után is léteznék a lélek.» (D. L. X. 24. 38). «Szokjuk csak meg a gondolatot, hogy a halál tulajdonképen semmi; mert hiszen minden jó és rossz az érzékekben rejlik, a halál pedig nem egyéb, mint az érzékektől való megfosztatásunk, a miért is míg élünk, addig nincs jelen a halál, a mikor pedig már beköszöntött, akkor meg már úgy sem léteünk.» (D. L. X. 27. 124.)

Ilyen elvek töltötték meg Alexandria levegőjét, midőn a Ptolomaeusok uralma alatt részint katonasorba való beosztás folytán, részint kényszertelepítés miatt, részint pedig szabad vállalkozás következtében sok ezer zsidó hagyta el a Szentföldet s megtelepedett a gondolatszabadság világvárosában. Két véglet közt hullámozott ez idegen talajba ültetett zsidóság lelki világa, mely az érzelem összes szálaival a Szentföldhöz, a hazai vallásos gyakorlat hagyományaihoz fűződött, de egyben kénytelen volt meghajolni a változott helyzet által megszabott gyakorlati követelmények előtt. A vallásos érzület, mely a távoli Jeruzsálem áldozatos istentiszteletének nem hódolhattott többé, új alkotást hívott életbe a lelki szükségletek kielégítése végett: a zsinagógát, hol közös imádkozás keretében a Szentírás magyarázata képezte az istentisztelet középpontját. Ezen Irásfejtetések

természetszerűleg oda irányultak, hogy a hallgatóság vallásos megerősödése s a zsidóság tekintélyének emelése céljából összhangzatba hozassanak az Irás hirdetései azzal a köztudattal, mely az alexandriai múzeumból áradt ki a világváros lakossága közé. De alig jutott 2—3 nemzedékig az alexandriai zsidóság fejlődése, a mikor már teljesen görög nemzetiségűvé vedlett át, s az ottani zsidóság fennmaradásának létérdeke követelte meg a Szentírásnak görögre való lefordítását. A jeruzsálemi vallásos főhatóság örömmel látta a görög fordítás elterjedését s jótékony hatását; ám az élet újabb követeléssel lépett föl, mert a fejlődő nemzedékekből lassanként egészen kihalt a héber nyelv ismerete s így a művelt köztudat nem volt képes összeegyeztetni az igaz áhitatot olyan nyelven történő imádkozással, melyet nem értettek. Tudomásunk van arról, hogy még palesztinai területen is, Caesarea görög kolóniában kénytelen volt a vallásos főhatóság azt a gyakorlatot szankcionálni, hogy görögül imádkoztak. (Jer. Sota III. 1. VII. 1. Sota 33. a.) De minél jobban haladt az alexandriai zsidóság az ottani művelődés szellemi felvilágosodottságában, minél szélesebb rétegekbe jutott el a vallásos gyakorlatnak bölcselkedő értelemmel való megítélése, annál inkább igyekezett kivetközni az életet szabályozó gyakorlati szertartásokból, annál inkább gyökeresedett meg a köztudattá vált felfogás, hogy a zsidó vallás hirdeti a képzelhető legmagasztosabb ideált: az Egyistenséget és a tiszta erkölcsöt, s a ki ezen kettős ideálnak él, az teljesen megfelelt a zsidó vallás követelményének s eleget

tett általában a vallás eszményének. Mire ide jutott az egyiptomi zsidóság, akkorra már Philo, az alexandriai bölcész elkésett, ki a bölcséskedő felvilágosítás fegyverével akarta visszaterelni a szellemi felvilágosodottságban megtévelyedett zsidóságot, melyet Philo kozmopolita bölcselete már nem tudott visszatartani attól, hogy ép az ő köreiben ne találjon legalkalmasabb talajt a kereszténység kifejlődése.

★

Más tényezők behatása következtében óriási küzdelmekhez vezetett a fejlődés magában Palesztinában. Itt, a jeruzsálemi szentély falain, az eleven hagyomány székhelyén nem egykönnyen tudott befészkelődni a szellemi felvilágosodottság. Jeruzsálem lakói s a vallásos főhatóság előtt nem voltak ismeretlenek azok a szellemi mozgalmak, melyek rohamosan hódították meg az alexandriai zsidóságot; a politikai függőviszony s a számtalan rokoni kötelék oly sűrű közlekedést létesített Alexandria és Jeruzsálem közt, hogy már ezen a réven is fölismerhették a veszélyt, mely a nagy szabadgondolkozó Epikur hívei reszéről fenyegette a zsidóságot. De az Alexandriából beözönlő új szellemi áramlatot feltartóztatni nem lehetett. A görög műveltség meghódította Egyiptomot, Phœnicziát, Syriát, Közép-Ázsiát, Italiát, sőt Carthagót is, magában Palesztinában Jeruzsálemet s környékét erős szellemi gyűrűvel fogták körül a görög kolóniák; a ki nem sajátította el a görög világnyelvet, az nem közlekedhetett a külfölddel, de meg lehetett akadva még mindennapos érintkezésében is;

nem vonhatta ki magát senki a hellenizmusz kulturhatalma alól, mely ott volt az államszervezetben, jogszolgáltatásban, művészetben s tudományban, kereskedelemben s divatban egyaránt, senki, a kinek egyéb ambíciói is voltak, mint csak a világtól elzárkózottan vallásos szemlélődésben a mindennapos életet tengetni. Judäa alsóbb néprétegei közt, melyek mindenkor legerősebb bástyái voltak a vallásosságnak, tényleg soh'se tudott oly általánossá válni a görög nyelv, mint a magasabb körökben, hol keresték az érintkezést az államhatalom köreivel s a hol a közszereplés vágya azon műveltség elsajátítását mozditotta elő, melylyel a hatalom urainak tetszését lehetett megnyerni. Így vert gyökeret a műveltebb körökben az a szabadgondolkodás, mely hitbéli kérdésekben teljesen Epikur elveinek jellegét viseli, nem hisz az isteni részleges gondviselésben, tagadja a túlvilágot (a mely tételek ép a művelt szadduceusok elveit képezték, kikről Josephus tényleg azt mondja, hogy ők voltak az epikureusok), a vallásgyakorlat külső szertartásainak tetszetősebb, izlésesebb formába való öntését kívánja, s szívesen hozza meg áldozatul a nemzeti elkülönődésre irányuló gyakorlati vallásszabványt a művelt s hozzáférhető világpolgárság érdekében.

Két táborra szakadt tehát Palesztina zsidósága, melyben az ellentétes világnézletek összeütközése idézte föl azokat a végzetes harczokat, melyek a makabeus fölkeléssel kezdődve a zsidó történet legdicőbb korszakát alkotják, de végkifejlődésükben Jeruzsálem pusztulásával történetünk legszomorúbb lapjait alkot-

ják. Azonban a nagy nemzeti katasztrófa sem tudta annyira lesújtani a zsidóságot, hogy teljesen magába szállva elzárkózott volna a kor művelődése elől. A vallásos élet intézői nem a politikai nagyságban keresték a zsidóság dicsőségét, hanem az eszményi vallásos élet kialakításában látták történeti hivatását s nem találtak ellentétet vallásosság s művelődés között. I. Jehuda pátriárka a héber nyelven kívül Palesztinában csak a görög nyelvnek ítéli a jogosultságot (Sota 49. b), II. Gamliel pátriárka gyermekeinek egy részét kizárólag a görög műveltségre neveli (u. o.), elragadtatással dicsérik a görög nyelv szépségét (Megilla 9. b), különösen kiváló alkalmas voltát az Irás helyes magyarázására. (Jer. Megilla I 8.)

Ám a második században egyszerre megváltozik a helyzet. Nyilatkozatok hallhatók, melyek szerint az ifjúságot csak olyan időben szabad görög bölcseségre tanítani, a mikor se nappal, se éjjel nincs, vagyis soha (Jer. Sota 24. c), görög nyelvre is csak leányokat szabad tanítani, mert ez a nyelv előnyükre válik (Jer. Sota 7. d); majd azt látjuk, hogy a bibliának közkézen forgó görög fordításáról, melyet azelőtt dicsértek, azt mondták, hogy három napos sötétség borult a földre, a mikor a fordítás létrejött, a miért is szomorú emlékére Tebeth hó 8 ára böjtöt rendeltek el (Meg. Taanith II.), s minthogy a közkézen forgó összes példányokat lehetetlenség volt megsemmisíteni, de a görög nyelv általános használatát sem lehetett megszüntetni, egyszerre új görög fordítás létesül, mely pontosabban felel meg a biblia szószerinti szövegének. (Jer. Megilla I. 9.)

Vajjon mi okozta e változást? A talmud (Jer. Sota I. 1) azt mondja, hogy a besúgók miatt volt szükség ezen rendszabályokra. Miféle besúgókról lehet itt szó? A második századból két végzetes eseménnyel kapcsolatban panaszkodik besúgókra a talmud. Az egyik Traján császár idejéből említi, hogy az engedette a jeruzsálemi templom újból való felépítését, de csakhamar — besúgókra hallgatva — visszavonta az engedélyt s így megghiúsította a zsidók legszebb álmának megvalósulását. (l. Graetz, IV. 407. kk. ll.) A másik eset Hadrián császár idejéből említi, hogy a császár katonáinak véres garázdálkodását az eretnek Áchér árulkodó besúgásai tették lehetővé. (Jer. Chagiga II. 77. b.)

Az első esetben, mint Joel M. (Blicke in die Religionsgeschichte I. 26. kk. ll.) kimutatta, csak az ifjú kereszténységnek s a vele kaczerkodó hellenisztikus zsidóságnak állhatott érdekében minden módon megakadályozni a templom felépítését, mint az elkülönödő nemzeti vallás legfőbb dokumentumát; csak a keletkező kereszténységnek s a görög műveltségtől szaturált zsidóknak, mint a szertartásos vallástörvény ellenségeinek nem tetszhetett Traján engedélye, mint-hogy a templom felépülésével leghathatósabb bizonyítékuktól estek volna el vallástörvényellenes propagandájukban.

Az áruló Ácherről pedig azt beszéli el a talmud (Chagiga 14. b), hogy ő egyike volt ama négy tudós-nak, kik bementek a Pardész-be, a kertbe, a hol azonban ő teljesen eltévelyedett. S ez a kert nem egyéb, mint Epikur kertjéről alkalmazott képletes

utalás a görög bölcselkedésre s a belőle fakadó szabadgondolkodásra, mely a világpolgárságban csak a vallástörvény korlátaiból felszabaduló embert látta, de nem akarta észrevenni a zsidót is.

Csak ekkor eszméltek föl a zsidóság vezetői, csak most jutottak tudatára annak, hogy a görög műveltség meghonosodásával, melynek egyik legveszedelmesebb hajtása, az epikureus szabadgondolkodás sehogy sem tudott kibékülni az életszabályok által lenyűgöző vallástörvénynyel, s amelynek ellensúlyozására mindaddig nem tettek semmit, saját szemük láttára munkálódott meg a talaj, melyen nyugodtan terjedhetett a kereszténység. De most aztán bele is estek a vezetők abba a másik hibába, melyet a zsidóság legnagyobb történeti hibájának kell tartanunk. A helyett ugyanis, hogy kiléptek volna a porondra s összemérték volna a szellem fegyvereit, tudomást vettek volna minden mozgalomról s irodalmi jelenségről és ellenpropagandát űzve a szent meggyőződés erejével terjesztettek volna meggyőző felvilágosítást minden iránt, a mi a zsidóság lekicsinylésére s gyengítésére látszott alkalmasnak, — a helyett visszavonultak a tudósok szobáinak falai mögé, megszakítottak minden összeköttetést azzal, kinél szabadgondolkodást szimatoltak, kiközösítették az apikojreszt, szóba nem álltak vele, eleve pálczát törtek a felett, ki az istentisztelet méltóságát tartva szem előtt, tiszta fehér imaköpenyt követelt az előimádkozó számára, keresztényeskedés gyanújába fogták azt is, a ki Istent mint az irgalmasan szerető Atyát dicsőítette. Josephus óta nem akadt senki, ki irodalmilag a zsidóság védelmére

kelt volna; a görög és római írók nyugodtan röpíthették vádjait a zsidók és vallásuk ellen, Palesztinában nem vettek azokról tudomást s még az sem keltett körükben visszhangot, hogy Josephust a zsidóság hátrányára meghamisították.

Csoda-e, hogy ily körülmények közt már a harmadik századig teljes erejére fejlődhetett ki a kereszténység?

★

A kifejtett történeti alapon teljes világosságban tárul fel előttünk a zsidóság mai állapota, igaz valójukban látjuk a sokszor felpanaszolt jelenségek okait, de egyszersmind észrevehetjük azt az útirányt is, melyet a történeti tanulság jelöl meg egy jobb jövő elérhetése céljából.

A 18. század derengő felvilágosodottsága beszűrődött a zsidónegyedekbe s a mint lehullottak a ghettó falai, a sötétséghez szokott szemeket sehol sem vakította el a szellemi világosság, mint ép a zsidók köreiben. A zsidóság hivatalos és hivatásos intézői tisztán látták, hogy a művelődés szabadgondolkozáshoz, a szabadgondolkodó apikoreszség hitehagyáshoz vezet. S mit tettek? Visszavonultak a középkori gondolkodás bagolyváraiba, átkot szórtak az apikoreszre s önmaguk üzték ki a zsidóságból, a helyett, hogy a megingottakat magukhoz vonzva, a szellemi felvilágosítás erejével támogatták volna. Csupán csak töprengéssel s kiközösítéssel nem fogjuk a hitehagyottak számát csökkenteni. A természettudomány emlőin nevelkedett modern zsidóság apikoresz; telítve van Epikur tanaival; nem hisz; iskola és élet karöltve

támogatja hitetlenségében. Alexandriában Philo elkésve nyitotta meg lelkesült meggyőződéssel szelleme fegyvertárát, hogy visszahódítsa a megtántorodottakat; Palæszтина tudósai elzárkóztak s meg sem kísérelték az ellensúlyozó hatást. Fejlesztő s bomlasztó erőket fakasztott a modern kor apikoresze a mai zsidóságban is, ne engedjük a talajt elveszni művelt hit-rokonaink lábai alatt; a tudomány által megingatott gondolkodásuk számára szilárd tudományos álláspontot kell nekik nyujtanunk.

Ne érjen bennünket a vád, hogy a tudomány mérlegén könnyűnek találtatnak vallásunk igazságai; ne érjen bennünket a jövő kor szemrehányása, hogy nem ismertük fel az idők intő jelét s mi is bele estünk a történeti hibába.

Ujpest.

Dr. Venetianer Lajos.

A NŐI ÉS A ZSIDÓ EGYÉNISÉG.

Keblünkön melengetjük a kigyót, szivünkbe zártuk legádázabb ellenségünket. A minek érintésétől irtózva kellene visszarettennünk még gondolatban is, annak elérésére törekszünk mondhatatlan sóvárgással, leküzdhetetlen vágyódással, csillapíthatatlan hévséggel. Megborzadunk az enyészet gondolatától és mégis szomju gyönyörrel öleljük magunkhoz a létezés nélküli valót. Fölmagosulásra van teremtve lelkünk s mi boldogságtól ittasultan rohanunk a kárhozatba. És

ez a kárhozat, ez a léttelenség, ez a kigyó, ez az ellenségünk — a nő.

Férfi sorsa a nő — de még más értelemben is, mint a hogy a magyar igazmondás tartja. A nő nemcsak végzete, de eredendő büne is a férfinak. A nő *akarja* mindig a bünt s mivel a férfi nem tud neki ellenállni, mindig újra bünbe esik. És mivel a bün önmagát folyton szaporítani törekszik, azért látjuk a nőt mindig abban mesterkedni, hogy magához vonja a férfit. A nő ekképpen folyton megújuló sérelmet ejt az emberi méltóságon és ebben czinkosul szegődik hozzá a férfi, mikor eszközül használja fel a nőt egy közömbös czél elérésére. Azért erkölcstelenség és bün a szerelem, de azonfelül balgaság és hazugság is. Mert nem a nőt szereti a férfi a nőben, hanem a nőbe eszményítve átvitt saját énjét.¹

Világos mindebből, hogy a nőnek nincs egyénisége, nincs jelleme, nincs erkölcsi valója, nincs hite, röviden: a nő lélek és magasabb létezés nélkül való teremtés.

De hát mi az Isten szerelméért akkor a nő? Avagy embernek tekinthetjük-e még egyáltalán ezek után?

Hát a mennyiben ember úgyszólván — a zsidó is,

¹ Milyen egy hangzásu ezzel, de mennyire más tenorja van annak, a mit Ádám mond Évának *Madách*-nál:

«Mi volnék én, ha mint visszhang s virágban,
Benned szebb létre nem feselne létem,
Melyben saját magam szerethetem?»

(Az ember tragédiája II. szín.)

nem tagadhatjuk meg e minősítést a nőtől sem. Mert illendő ám tudni, hogy az ideális zsidó — még pedig nemcsak a szebbik fele, az asszonya, hanem a férfai is — nemcsak feltűnően sokban egyezik az abszolút nővel, hanem még nálánál is alacsonyabb rendű teremtés. A zsidónak ugyanis még kevésbé van egyénisége mint a nőnek és még inkább rossz szelleme az emberiségnek, mint a nő. A zsidónak egyáltalán nincs jelleme és mindenekfelett nincs hite: nemcsak mint a nőnek önmagához, de máshoz sem, se Istenhez, se emberhez, se eszméhez, se semmi egyébhez való hite. De ép azért válhatik belőle minden, még egy Krisztus is: sőt ez a legnagyobb ember, a kit valaha hátán hordott a föld, nem is támadhatott másutt, mint a zsidóság kebeléből, valamint a legmélyebb völgy öléből emelkedik a legmagasabb hegy. Krisztus zsidó volt, de csak azért, hogy zsidó voltát a legteljesebben tagadja meg és a legnagyobb ember volt azért, mert a legnagyobb el-lenséggel, a zsidósággal, mérkőzött meg.

Ennél meglepőbb támadás alig érte egyhamar a zsidóságot. Hiszen támadás elég sokszor érte és éri különösen feltűnő módon újabban a tudományosság örve alatt. Csakhogy többnyire már messziről meg-érezzük az illatáról, hogy elmúlt századok zsidó-gyűlöletének sokszor felmelegített főztje az, a mit az e fajta modern tudomány boszorkánykonyhájában összekotyvasztva elénk tálalnak. Jellemző példa erre a «tudós dilettáns» és tagadhatatlanul nagytehetségű, de léha és alacsony lelkű compiler Houston Stewart Chamberlain műve (Grundlagen des XIX. Jahr-

hunderts, München 1899, 2 kötet), mely még egyszer, s ki tudja hányadszor, eloquens bőbeszédűséggel állítja össze a zsidóság ellen faji, keresztény-dogmatikai és szocziális szempontból emelt vádakát. A némely katolikus részről eredő otromba, bár olykor kenetes mázzal bevont ráfogásokról (a minőkre klaszszikus példa *Mommert*, *Menschenopfer bei den alten Hebräern* és *Der Ritualmord bei den Talmud-Juden*, mindkettő Leipzig 1905) nem is szólok. De még az igazán tövig tudós protestáns theologusok is, mint pl. *Bousset* és a «liberális» *Harnack* (ennek a szónak beh más értelme van ma, mint volt egy félszázaddal ezelőtt, egy *D. F. Strauss*, egy *Feuerbach* korában!) voltaképen már régóta a levegőben röpködő «igazságokat» sűrítenek össze és applikálnak a zsidóságra, a zsidóság ellen. Hanem azért mégis el kell ismer-nünk, hogy egyesek jobb ügyhöz méltó buzgósággal és — szerencsével törekedtek eredetiségre ezen a téren is. Ily töretlen csapáson járva jutott el pl. *Delitzsch* a maga «felfedezéséhez», melylyel a monotheizmusnak eleddig senkitől kétségbe nem vont eredetiségét akarta elvitatni Izraeltől.

Nem ilyen értelemben eredeti a zsidóság ellen intézett támadás *Otto Weininger* *Geschlecht und Charakter* czimű művében (Bécs 1903, 2. kiadás 1904), abban a könyvben, melynek a nőkre és zsidókra oly lesújtó eredményeit bevezetőleg összefoglalni igyekeztem. Weiningernek még a támadó módszere sem új a zsidósággal szemben: ő sem tesz voltaképen egyebet, mint hogy kigondol minden kigondolható rossz emberi, sőt emberen aluli tulajdonságot, ezek-

ből ideális kaptát módol össze s erre kaptatja rá, török-szakad, a zsidót. Hogy e művelet közben megropog a zsidónak minden csontja, az sok olvasó fülének minden bizonynyal kellemes muzsika.

Hanem eredeti és meglepő az az álláspont, a honnan kiindulva támadja W. a zsidóságot: mint a női eszmény megölője jut el ahhoz a megismeréshez; mily alacsony rendű lény a zsidó. Igaz ugyan, hogy a nőknek nagyszabásu elvi ellenfelei közül, mint ismeretes, már *Schopenhauer* is elszánt ellensége volt a zsidóságnak, de tudtommal még senki sem hozta oly szoros logikai összefüggésbe egymással a kettőt, senki sem vitte oly messzire a párhuzamot a női és a zsidó egyéniség között, mint épen Weininger. És mivel ez az ifju ember, a ki nyilván saját nihilisztikus filozófiájának, saját etikája tulköveteléseinek áldozata gyanánt önnön kezétől halt meg már 21 éves korában, imponáló tudományos felszereléssel dolgozott és, fájdalom, valóban fényes írói tulajdonságokkal rendelkezett, a melyeknél fogva könyve széles körökben terjedt el: felette szükséges volna szembeszállni veszedelmes tanaival nemcsak a nők, de a zsidóság szempontjából is. Azonban én mégsem Weiningert czáfolni szándékozom; más vállalkozásra hajt a lelkem.

A kérdés, mely engem érdekel, a következő: hanem véletlen, hogy W. és már előtte Schopenhauer egyszerre és egyként fordul a nők és a zsidók ellen, mennyiben és miben van igazi egyezés e két kategória, a nőiség és a zsidóság kategóriája között? A válasz, a mit e kérdésre adhatunk, úgy remélem,

erős czáfolata lesz egyuttal a nő- és zsidógyülölők némely érvelésének is.

★

Nem lesz érdektelen, noha nem épen döntő fontosságú, megfigyelni mindenekelőtt, hogy a nőnek és a zsidóságnak már legkorábbi története menetében bizonyos párhuzamosság mutatkozik. Legalább a mi szentírásunk úgy adja elő a nőnek létrehívását, hogy az a férfinál tökéletesebb teremtmény, mert nem, mint a férfit, a föld porából, hanem a férfi bordájából, a régiek felfogása szerint tehát legnemesebb részéből, nem «készíti» vagy «alkotja», hanem «építi» az Isten. Ezért a teremtés remeke a nő. És az Édenben, úgy látjuk, továbbad is Éva a főszemély: vele tárgyal a kígyó s az ő példáján indulva és felbátorodva eszik csak a tiltott gyümölcsből Ádám. Mikor pedig legelőször fakad bimbó a rózsatőn, mikor első gyermekét öleli keblére az első földi anya: ő, nem az apa, adja neki a jelentős Kain nevet, a melylyel azt mondja az anyai méltóságára büszke nő: «teremtettem valakit!» De haj, ha eddig férje volt csupán, ezentul már ura van: a gyermek. Többé nem önmagáé a nő egyedül, hanem a másé is, sőt első sorban a másé: a gyermeké. Nem csupán önmagáért él ezentul a nő, hanem másért is, de ép azért csak ezentul él igazán erkölcsös életet.

Izraél is «építménye», mert «fia» az Istennek: ott építette meg szavával Isten a Szinaj hegy ködborulatában, dörgés és villámlás, az elemek felzudulása, ég és föld ámuló megrendülése közben. Melyik

nép lépett az élet színére megragadóbb jelenéssel? ... És azután ő lesz Kanaánnak vezető nemzete: változó szerencsével viaskodik népekkel és eszmékkel, de végre is győztes marad, mert fenmarad. Majd világra hozza lelkéből lelkedzett magzatát, a szentírást; de ezzel vége is «hős» korának, «szolga» ő ezentul, Istennek és eszméinek szolgája, a ki nem magáért él csupán, hanem másokért is, azért, hogy a legeszményibb, legerkölcsebb hivatást töltsse be: hogy «népek világossága» legyen.

Ime az első és talán legfontosabb egyezés a nő és a zsidóság között: mindkettő hivatásaul tekinti és érzi, hogy másokért, ne magáért éljen; mindkettő erkölcsi életének mozgó elve az elméleti és gyakorlati altruizmus. És veszít-e vajjon ezzel bármelyik is egyénisége értékéből? Korántsem. Hiszen hogy gyermekek anyja, ez fölmagosulása és megdicsőülése a nőnek; és hogy az «írások népe» Izraél, ez az ő büszkeségének és lételének örök jogzime.

Ez a felfogás az élethivatásról szorosán összefügg az emberiség egységének és így közvetve Isten egységének eszméjével. Egy az Isten, egy az emberiség! Iker-sillagzat az eszmevilágnak égboltján ez a gondolatpár, melynek fénye széles sávokban esik rá az élet könyvének lapjaira... Hogyan, gögös géniusz te, hogyan gondolod, hogy egymagadban is megállhatsz genialitásod büszke, magas várfokán? Hisz szenvedés a te részed odafönn, abban a néma nagy magányban! Avagy merő szenvedésre volnál-e teremtve erre a világra, épen te, a lángelme? Vagy mi mindnyájan arra vagyunk-e kárhóztatva, hogy ez emberekkel

népes világban élve mégis zordon egyedülletben, megborzasztó elhagyottságban öröljük le napjainkat? Akkor igaza volna Buddhának, a ki azt tanította, hogy mivel az élet merő szenvedésnek szülője, tiporjunk el erővel magunkban minden életkeltő és ép ezért fájdalomszülő vágyat: akkor majd boldogan térünk meg a nirvánába.

Buddha redivivus! Ez valóban csatakiáltásává lön korunk némely torzfilozófusának. A merev individualizmus követőinek, a rideg egoizmusnak és az elméleti askézisnek a prófétája Buddha. Azért hát: le az asszonyokkal, kik az életet s vele a szenvedést mindig újra világra hozzák! És: le a zsidókkal, kik a fájdalmat nem engedik kimulni, kiveszni a világból (a szó szoros értelmében), mert mindig enyhíteni s gyógyítani igyekeznek azt!

Csakugyan, épen a zsidóság az, mely a legnyomatékosabban hangsúlyozza egyfelől az egyéniség értékét és méltóságát, de másfelől az egyének hozzátartozását az összességhez is. Az összesség élete az igazi erkölcsi élet és annál magasabb foku, minél tökéletesebbek az egyének. De az egyén is csak a társadalomban valósíthatja meg az erkölcsi élet célját: ime az individualizmus és universalizmus összepárosodásából előálló legnemesebb erkölcs, a szociális erkölcs. Buddhától Nietzscheig — pedig minő óriási ellentét e kettő! — sehol sem tudták ezt a gondolatot oly világosan megkonstruálni s tökéletesen megvalósítani, mint a zsidóságban, se a görögöknél, se a kereszténységben. A keresztény ideál is voltaképp szerzetes-ideál, csupán egyéni erkölccsel és — ter-

mészetesen — a nő kirekesztésével az erkölcsi élet köréből. «Az asszony a pokolnak kapuja», mondja Tertullianus egyházatyja.

«A nő, ez eszmény, e megtestesült
Költészet, hogy ha süllyedt, torzalak lesz,
Mely borzadályt szül.»

(*Madách*, Az ember tragédiája XIV. szín.)

Ezt a süllyedt, torzalakká lett nőt, a ki mindig csak kivétel, állítják előtérbe, állítják oda típusnak, hogy visszaborzadjunk a nőtől, az eszménytől. Szakasztott úgy, mint a hogy a zsidóval tesznek. Elő-ránczigálják a kazárt, a zugbankárt, a keritőnőt s ráütik a bélyeget: ime a zsidó! Magukra nézvést szigoruan individualisták, de a zsidók tekintetében a jelszó: mindnyája egyért! Sőt ha a «rendszer» úgy kívánja, kontárfilozófusnak teszik meg Spinozát is s mögéje helyezik pl. Schleiermachernek. — Ez is analógia a nő és a zsidóság között.

★

A szociális erkölcs legégetőbb kérdése a férfi és nő viszonya egymáshoz. A gondolkodók sokat vitatták, mi jelentősége és célja van a férfi és női nem közötti ellentétnek? A ki erre a kérdésre végleges választ tudna adni, megfejtette volna a házasság célszerűsége iránti döntő fontosságú kérdést is. Mert oly szoros életközösségben, a minő a házasság, nyilvánul meg legvilágosabban a férfi és nő külön-külön rendeltetése és egymáshoz való kölcsönösségi viszonya. Ellentét tagadhatatlanul van a

két nem között, a fiziológiain felül pszichológiai is. De ez az utóbbi nehezen határozható meg, mert csupa finom árnyéklati eltérésben jelentkezik. Idézem *Steinthal* kedves, szellemes exegézisét ahhoz a bibliai helyhez, a hol a nőt először megpillantó Ádám meglepetve és mégis csodálatosan megfontoltan így kiált fel: «Ez már csont az én csontjaimból, hus az én husomból!» . . . de mégsem az³ én csontom, az én husom: ő nem egészen én. (*Steinthal*, *Ethik* 302. l.)

Nem bizony; és a gondolkodó nők maguk is, készséggel vagy kelletlenül, elismerik, hogy a női egyéniségben, szemben a férfiéval, vannak sajátlagos fogyatkozások. Nem sorolom fel őket, — kiméletről (nem hogy az olvasónőket, hanem hogy idejüket kiméljem). De meggyőződéseim, hogy a mennyiben kirivóak, nem genuin hibák, hanem csak a nők viszontagságos sorsa nyomán fejlettek ki. S ime egy újabb analógia a zsidósággal: specziális zsidó hibák is kétségtelenül vannak, de világosan csak nyomorúságos sorsuk következményeképen. Ugyanaz az ok egyformán adott körülmények között ugyanazt az okozatot szüli.

De ha igazságosak akarunk lenni, nem szabad csak akkor észrevennünk a mérleg megbillenését, mikor a nő találtatik könnyünek. Mert van ám ugyis, hogy mélyen leszáll az a serpenyő, melybe a női egyéniséget helyeztük, szemben a férfiéval. A női léleknek vannak mélységei, a hova a férfi a képzelet szárnyán is alig tud elhatolni. Ilyen mélység az *anyai szív* tengerfenéke a maga inkább sejtett, mint tudott, egészen soha ki nem meríthető elbájoló, el-

ragadó gazdagságával. Ki akarná, ki tudná az anyai szívet méltón jellemezni? Azt hiszem, a szerelmes nőt hiven megrajzolni könnyebb, mint a szerető anyát. Mert a szerelem hova-tovább kitör és eget kér, az anya szeretete ellenben belefurja magát a szívbe és — nem kér semmit. A szerelem nem lehet oly egyenletesen mély, mint az anyai szeretet, mert nem autochton érzés, mint emez. A szerelmet adott tárgya kelti fel és tárgya vesztén elfogy maga is: az anyai szív a priori létező és utolsó dobbanatig él és hat. Azért a szerelmet nem pótolhatja semmi egyéb, még a különben is ritka igaz, eszményi barátság sem; de egy gyermektelen nőről elmondhatja a költő:

«Egynek nem adatván — anyja levél soknak,
Kik hült poráidban is áldani fognak;
Senki vigasz nélkül nem forga körülted,
A hol egy könny csillant, te azt letörülted.»

(*Arany* I, 447.)

Az anyaság nem állapít meg lényeges különbséget a nők között; de mennyire más-mássá teszi őket a szerelem!

Nincsen is párja az anyai szívnek, talán csak egy: a *zsidó szív*. Miért beszélünk *zsidó szívről* és keresztény *szeretetről*? Hogy ezt megérthessük, lássuk a különbséget szív és szeretet között (a szívet természetesen nem anatómiai értelemben véve). A szeretet a jónak törvénye; de e törvénynek nincs ható ereje, mert nem egyéb az, mint az örök forma, a melyben a jó megjelenik. A minnek ható ereje van, az maga a jónak cselekedetekben megvalósuló esz-

méje, és ez az, a mit szívnek nevezünk. A szeretet nem autonom fogalom, mert jelentősége csak annyi, hogy *a mennyiben* a jó megvalósul, szeretetben nyilvánul. A szeretet tehát oly törvény, a melyet lehet megparancsolni, de nem végrehajtani mindaddig, míg nem szentesítette a szív, a jó eszmei birodalmának szuverénje. Innen van, hogy a keresztény szeretet szüntelen hangoztatása közben megeshetik egy Kisenév, egy Odessza; a zsidó szívet pedig magyarázzák az oda küldött milliók.

«Szívet kíván tőlünk Isten», így hangzik a talmudnak egy mondása.

★

A talmud mondása ez is: «Inkább mint a férfi házasodni, kíván a nő férjhez menni.» E szavak gunyos, kárörvendő helyeslésre számíthatnak sokak részéről ma is. Pedig ki tudja, vajjon a nőnek a sexuális kiegészülésre való erélyesebb törekvését jelentik-e csupán? Hogyan, ha csak materiális jelképe volna e törekvés annak a tudatnak, mely jobban hatja át a nőt mint a férfit, hogy ők szorosán egymáshoz tartoznak az intelligibilitás világában is? Mert hogy a házasságnak ilyen jelentősége is van, kitűnik oly jelkép gyanánt való gyakori használatából, mely a próféták ajkán Istennek és Izraelnek egymáshoz való szoros és páratlan bensőségű viszonyát fejezi ki. Isten és Izrael bizonyára nem egyenmű fogalmak. És mégis legalább a próféták nem találnak más képet az emberi életben, mely hivebben, mint a házasság, tükrözné azt a gondolatot, hogy

mije egymásnak Isten és Izrael. Ily jelkép gyanánt pedig a házasság csak intelligibilis (a mi még több mint morális) és nem érzéki értelemben véve szolgálhat. Ez a felismerés is elősegíti tehát a házasság fogalmának és igazi jelentőségének megértését.

Férfi és nő ellentéte egymásnak, az igaz; de ép azért csak együtt tesznek egy teljes egészet, külön mindegyik pedig csak egy hiányos részt, a férfi nem kevésbé mint a nő. «A nőtlen férfi nem egész ember», mondja ismét a talmud. Millió ember közepe is egyedül érzi magát a férfi csak úgy, mint a nő, ha nincsen párja. És hogy mit tesz egyedül lenni, még az Istenre nézve is, azt elmagyarázza, a kinél világosabban magyarázni, mert mélyebben érezni senki sem tud, a lángelméjű költő:

Cain. Be thou happy, then, alone.

Adah.

Alone I could not,

Nor would be happy.

Lucifer.

And thou couldst not

Alone, thou sayst, be happy?

Adah.

Alone! Oh, my God!

Who could be happy and alone, or good?

To me my solitude seems sin.

Lucifer. Yet thy God is alone; and is He happy,
Lonely, and good?

Adah.

He is not so; He hath

The angels and the mortals to make happy,

And thus becomes so in diffusing joy.

Wath else can joy be, but the spreading joy?

(Byron, Cain I, 2.)

A kereszténység másban vélte feltalálni az igaz boldogságot. A madonna szerelmére utalta a férfit,

a madonnát állította oda mintaképül a nő számára. Hogy minő sikerrel, azt ama gunyos szavak mutatják, a melyekkel *Madách*-nál a férfi maga elindulását a nő nélkül, egyedül Péterre támaszkodva, kíséri Luczifer:

«Ah, a lehetlen lelkesít fel, Ádám!

A férfihoz méltó ez s dicső ám.

Istennek tetszik, mert az ég felé hajt,

S ördögnek kedves, mert kétségbe ejt majd.»¹

(Az ember tragédiája VI. szín.)

A madonna és a valóságos nő — ez az ellentét, úgy tetszik nekem, jelképeül szolgálhatna a zsidóság és kereszténység egymáshoz való viszonyának is. Mint a madonna a nőnek, úgy a kereszténység is valójában nem egyéb, mint művészileg stilizált eszményi képe a zsidóságnak. De van-e benne valóság? ez a kérdés. Csak ha elfogadjuk, hogy a Szűz Anya valóban tökéletesen le tudta magában küzdeni Máriát, a nőt, akkor hihetjük, hogy a kereszténység egészen más és több, elbeszélhetetlenül több mint a zsidóság. De elhihetjük ezt vajjon? ... Ime, ezért kell a zsidót hitetlennek bélyegezni: mivel nem hiszi, hogy akár önmagából, akár másból, a kit anya szült, Isten válhasson, a kiből hinni kell. És ezért állítják, hogy a zsidó a született vallástalan ember, a ki nem hisz Istenben sem.

Szerencsétlenségre el nem tagadható történeti tény,

¹ Ezen a gondolaton épül fel vagy inkább ebben csuesodik ki Gerhart *Hauptmann* *Einsame Menschen* című drámája is.

hogy Jézus is zsidó volt s az ő tanítását megelőzte már a prófétáknak az övével mégis csak egynemű tőrāja. Azonban tudvalevő, hogy nincs oly nagy rossz, a miből valami jó ne származnék. Egyfelől azt a sajnálatos tényt, hogy Jézus zsidó eredetű volt, talán még kiigazítani is lehet: *Chamberlain* pl. úgy okoskodik, hogy Jézus nem lehetett faji eredetre zsidó, mert a hol ő született, Galileában alig laktak fajzsidók (Grundlagen des XIX. Jahrh. I, 210. kk. lap). Másfelől kétségtelen, hogy morális és intellektuális szálak erősen fűzték őt a zsidósághoz; de éppen ebben jelentkezik Jézus emberfölötti nagysága, hogy ő még ezeket a mindenki másra nézve széttéphetetlen szálakat is el tudta metszeni. Így váltott nemzetiiséget, faji jelleget és szellemi habitust Jézus, születése után 1900 évvel.

Ez pedig nagy nyereséget jelentett. Ha eddig kimélni kellett legalább a régi Izraelt annak kedvéért, a ki belőle lesz származandó, és magasan értékelni az Ó-Szövetséget, a melynek betetőzéseül szerepelt eddig az Új-Testamentum, ezentul ily kiméletre, ily becslésre nem volt többé semmi ok. És csakugyan, *Delitzsch* már neki ront a prófétáknak is, vérszomjas barbároknak festve őket, és *Giese* s mások az Ó-Testamentumot egészen ki akarják küszöbölni a keresztény vallástanításból. Zsidómentessé kell tenni a kereszténységet minden áron.

Ha tehát eddig csak fokozatbeli volt a különbség zsidóság és kereszténység között, ezentul nembelivé kellett az ellentétet mélyíteni. Bizonyára ellenmondanak ily mesterséges történelem-konstrukciónak

a hiteles tények és a fejlődésnek természetes folyamata; csapongó fantáziával mégis úgy állították egymással szembe a zsidóságot és kereszténységet, mint két végletet, akár a pozitivum és negativum. Még pedig azért tüntetik fel a zsidóságot minél alacsonyabb rendű lelkiállapotnak, hogy annál tökéletesebbnek lássék a kereszténység; azért kell minden ízében szétszedni a zsidóságot, hogy minden bírálaton felül álljon a kereszténység.

És azért kell a nőt is minél inkább lealacsonyítani, hogy annál magasabban álljon előttünk a madonna. Mert — talán szabad ezt az állítást megkoczkáztatni — a madonna voltaképen nem egyéb, mint a kereszténység fogalmának hypostasisa. Ámde ily mythologikus képzet egyrészt szükségtelen, másrészt még káros is lehet. Szükségtelen, mivel az embernek kétegy alkata úgyis kitörülhetetlen irással van tudatunkba vésve. Káros lehet pedig azért, mert a reális és ideális valóságok becsének igaztalan, részrehajló értékeléséhez vezet.

Szövevényes és kényes kérdésünknek inkább csak aforisztikus tárgyalása is oda vezetett, hogy több rendbeli egyezést vagy legalább párhuzamot véltünk találni a nő és a zsidó egyéniségében. Innen értjük aztán az elszánt gyűlöletet, mely olykor parazsat szór egyszerre mindkettő fejére. De talán még abban is egyezik végezetül a zsidóság a nővel, hogy abban az alakban, a melyben érzékelhetően jelenik meg, mindkettő jelkép csupán, a mely természeténél fogva mulandó, eszközeiben fogyatékos, ható erőre nézve nem eléggé valószerű. Ám symbolikus természete mel-

lett mindkettő egy-egy gondolatot is jelent, a melynél fogva elévülhetetlen és örök, egy fenséges gondolatot, mely a tények ellenállhatatlan erejével ragad magával előre és fölfelé. Ha jól értjük, a nőre nézve ezt fejezik ki utolérhetetlen lapidaritással *Goethe* eme szavai:

«Alles Vergängliche
Ist nur ein Gleichniss;
Das Unzulängliche,
Hier wird's Ereigniss;

Das Unbeschreibliche,
Hier ist es gethan;
Das Ewig-Weibliche
Zieht uns hinan.»

(*Faust* II, 5.)

Kolozsvár.

Dr. *Eisler Mátyás*.

II.

TÁRSULATI KÖZLEMÉNYEK.

I.

Bánóczi József titkári jelentése.

Előadatott az 1906 deczember 18-iki választmányi ülésen.

Tisztelt Választmány!

A lefolyt évben, melyről beszámolni készülök, odaadásal folytattuk a felvilágosítás és művelés nemes munkáját, mely arra van hivatva, hogy felekezetünk jelenét erősebbé, jövőjét tartalmasabbá tegye. Minden szem maggal, melyet elhintünk, minden szem gyümölcsessel, melyet mérlegelünk, termékenyebbé teszszük a hazai zsidóság életét s mert ez csak a magyar talajban keres czélt és megmaradást, gazdagabbá válik általa nemzeti létünk is. Abban a meggyőződésben dolgozunk, hogy ily szellemben haladván, hűek maradunk a magyar zsidóság ősi hagyományához, mely a felekezet és a haza érdekeit mindig egységesnek tudta és vallotta.

Ezt az egységet hirdeti az a nagy munka is, melyet több mint tíz évi munka után az idén fejeztünk be — a Szentírás magyar fordítása. Pár hét mulva tagjaink kézhez veszik negyedik és utolsó kötetét s ezzel az Izr. Magyar Irodalmi Társulat a magyar zsidóságnak, mondhatni, egy becsületbeli föladatát teljesítette. Tisztán irodalmi szempontból nézve is a dolgot, jogos lehet azon való örömünk, hogy e munkával a mi társulatunk gazda-

gította a magyar literaturát. De nekünk zsidókul a Szentírás nemcsak irodalmi mű s hogy az most, egységes rendszer és elvek szerint dolgozva egész terjedelmében készen van: oly vívmány, melyre önérzettel fogunk mindig hivatkozhatni, valahányszor a kicsinylés vagy a tájékozatlanság az Izr. Magyar Irodalmi Társulat meglétének jogcímét tudakolná. Érdemes lett volna csak erre az egy célra megalakulnia. E mű végbevitele több mint ötven év óta legjobbaink kivánsága és óhajtása volt; izgattak mellette szakkörök és a nagy közönség körében; hirdették fontosságát, szükségét, nélkülözhetetlenségét. De nem tudott valóra válni. Mindig valami váratlan, valami nem sejtett akadály csüggesztette a kishitű kezdőt, és lohasztotta a buzgó haladót. Végre a mi társulatunkkal elérkezett az idők teljessége.

Nem én, a munkatárs, vagyok hivatva e munka méltatására. De valamenyiünk nevében hadd hajtsam meg zászlómat *Bacher Vilmos* előtt. Ő szerezte meg nekünk ezt a dicsőséget.

E kötet kiadását nagylelkű adományok segítik elő. Örömmel és hálával jegyzem ide, hogy a költségek fedezésére adtak: *Beck Dénes* 100 koronát, a *pesti izr. hitközség* két tételben 1200 koronát, a *Magy Izr. Közalap* 3000 koronát. A többit úgy akarjuk beszerezni, hogy mind a négy kötetre mérsékelt áron előfizetést nyitunk, melynél a nagy közönségre, valamint a hitközségekre számítunk, a melyek iskoláik számára nagyobb megrendelést tennének. Kérem a jelenlévőket, kérem összes tagjainkat, segítsék e vállalkozásunkat népszerűvé és sikeressé tenni.

Hogy budapesti felolvasásaink ép oly látogatottak és tartalmasak, mint eddigelé, az *Ágai Adolf*, *Lenkei Henrik* és a felolvasók érdeme, valamint kétségtelen, hogy e fölolvasásoknak *Ágai Adolf* elnöklése állandó dísz ad.

Vidéken a lefolyt évben *Balassa-Gyarmaton* tartottunk felolvasást. Más városokkal ez ügyben folytatott tárgyalásaink, a vett nyilatkozatok szerint, az országos viszonyok, majd a választások izgalmi miatt nem vezettek sikerre, a mi bizonyára érdekesen jellemző adat arra, hogy felekezetünknek és minden közintézményének élete kizárólag a hazai földben gyökerezik, melynek minden dobbanását visszhangozza. Alapos abbeli reményünk, hogy a Közalap nemes adakozásából fenntartott e vállalkozásunk a jövő évben régi sikereihez újabbakat fog csatolhatni.

Örömmel jelentem, hogy anyagi erőnkben pár év óta észlelt vesztéglés tünedezni kezd. *Hatvany-Deutsch József* 1000 koronával belépett alapító tagnak, *Lindenbaum Mór* és *Weisz Manó J.* urak egyenként 200 koronával pártolóknak. A taggyűjtés körül pedig *Steiner József* úr propagandája meghaladja mindazt, a mit fennállásunk óta társulatunk érdekében egyesek buzgalmának köszönünk. Kétszázon felül gyűjtött tagok a fővárosban és a vidéken s az ő kezdeményezésére hatodfélezernél több felhívás ment szét az országban, hogy irántunk az érdeklődést felkeltse. Lelkesedéssel támogatták e propagandát *Goldschmidt Lipót*, *dr. Dezső Samu* és *dr. Heller Bernát* urak is. Az igazgatóság nagy hálával fogadta az ily váratlanul és hatásosan megnyilatkozott jóakaratot s utolsó üléséből *Steiner József* urhoz köszönő levelet intézett.

Fájdalom, vesztességekről is kell beszámolnom. *Krausz Sámuel dr.*, a bécsi rabbiképzőhöz hivatván meg tanáru, választmányi és biblia-bizottsági tagságáról lemondott. *Dr. Krausz* sokoldalú és kitartó részvételének nagy köszönettel tartozunk; különösen a Szentírás fordítása körül teljesített tudós és lelkiismeretes munkásságával örök érdemeket szerzett magának. Hálánk és jókívánságaink kísérik őt új munkakörébe.

A halál sem kimélte meg társulatunkat. 1905 deczember 31-én elhunyt *Schweiger Márton*, társulatunk alapító tagja, ki igazgatóságunk munkájában is buzgó részt vett. 1906 június 23-án meghalt *Körösy József*, választmányunk nagynevű tagja. És bizonyára fájdalmasan érintett valamennyiünket tegnap történt elmulása *Acsády Ignác*nak, ki mint választmányi és bizottsági tag, mint író és felolvasó társulatunkat sokszorosán lekötelezte; de azzal, hogy *Székely Ferencz* eszméjét és javaslatát egy Magyar Zsidó Oklevéltár megindítására vonatkozólag nagy tudásával és kiváló szervező képességével megvalósította, magának körünkben elmúlhatatlan emléket állított. Mint nemzetének történetírója fajáról sem feledkezett meg, egyforma szeretettel és hűséggel ragaszkodván mindkettőhöz.

Mind e nagy veszteségeket azonban felülmúlja a legnagyobb, mely bennünket *dr. Weinmann Fülöp* lemondásával ért. Hat év óta állott társulatunk élén s ez idő alatt lelkiismeretességével, odaadásával kivívta mindnyájunk elismerését és háláját. Megszilárdította társulatunkat és erős kézzel vezette előre a fejlődés biztos útján.

Folyó hó 4-én tartott igazgatósági ülésünk jegyzőkönyve társulatunk történetének e momentuosus eseményéről a következőkép emlékszik meg: «Elnök úr előadja, hogy a hitközségnél elfoglalt elnöki állása annyi munkával jár, hogy a társulatnál 1900 óta viselt elnöki állásáról kénytelen lemondani. Nehezen határozta el magát e lépésre, mert a társulat ügyei iránt mindig kiváló érdeklődéssel és szeretettel viseltetett s csak a kényszerűségnek enged, midőn az általa is oly fontosnak és felekezettünkre nézve kiválóan hasznosnak ismert munkakörtől megválnak. Kéri az igazgatóságot, hogy új elnök választásáról a legközelebbi választmányi ülés tárgysora rendjén intézkedjék. — Székely Ferencz az igazgatóság nevében

mély sajnálatának ad kifejezést elnök úr ő méltóságának távozása fölött, Az előadott nyomós okok előtt lehetetlen meg nem hajolnunk, de örök hálával van az igazgatóság mindenik tagja eltelve az elnök úr bokros érdemei iránt, melyeket a társulat anyagi és erkölcsi érdekei körül kiváló buzgóságával és ritka lelkiismeretességével szerzett. Az ő vezetése, hálával valljuk valamennyien, megerősítette és előbbre vitte társulatunkat, mely az ő elnöksége idejéről mindig meleg tisztelettel s elismeréssel fog megemlékezni. Azt ajánlja: fejezze ki az igazgatóság mély sajnálatát elnök úr lemondása fölött s iránta érzett őszinte hálájának a társulat nevében a választmány elé terjesztendő szokott évi jelentésében a titkár külön is adjon kifejezést. — Az igazgatóság Székely Ferencz indítványát egyhangulag elfogadja és elnök úr ő méltóságának a társulat körül szerzett számos érdemeit hálás érzéssel s örök emlékül a mai ülés jegyzőkönyvébe iktatja.»

Ezek után, tisztelt választmány, az igazgatóság nevében azt vagyok bátor ajánlani:

határozza el a választmány, hogy dr. Weinmann Fülöp elnök úr lemondását mély sajnálkozással tudomásul veszi, maradandó érdemeit hálás érzéssel mai ülésének jegyzőkönyvébe iktatja s erről ő méltóságát, iránta érzett meleg tiszteletének és ragaszkodásának kifejezésével, írásban is értesíti.

II.

Függőben levő pályakérdés.

Kunewalder-díj.

(Másodszor.)

Kivántatik elbeszélés akár prózában, akár versben, mely a történetből vagy a társadalmi életből meríti tár-

gyát s úgy van megírva, hogy a fiatalabb mindkét nemű izraelitáknak olvasmányúl szolgálhasson s alkalmas legyen arra, hogy a zsidóérzést ébressze s hatványozza.

Terjedelme legfőlebb 10 ív lehet.

Határidő 1907 május 1.

A pályadíj a Kunewalder-alapítványból ötven darab arany s a végrendelkező akaratához képest csak zsidó szerzőnek adatik ki. A nyertes mű a szerző tulajdona, de ha egy éven belül ki nem adja, akkor a tulajdonjog a társulatra száll, mely a munkát közzéteszi. Ebben az esetben művéből a szerző 100 példányt, illetőleg különnyomatot kap.

A jeligés levéllel ellátott, idegen kézzel írott pályamű a társulat elnökéhez, V. Nádor-u. 3. sz. küldendő.

III.

Jelentés a Kunewalder pályadíjról.

A legelső Kunewalder-pályázat nem járt sikerrel. Föltűnő, hogy mindössze 3 munkát küldtek be; még feltűnőbb, hogy ezek közt sincs csak olyan is, melyről feltétlen dicsérettel szólhatnánk. A felekezetiünkbeli sok jeles szépíró vagy nem tudott pályakérdésünkről vagy keveselte a díjat, tán a sikert, vagy éppen mind a kettőt. Pedig a zsidó szépirodalomnak van nálunk multja is, még pedig dicsőséges. Nem kisebb ember mint Ágai Adolf merített pár pompás rajzához a zsidó életből ihletet és anyagot. Azután megszakadt a fonál, míg ujabban megint próbálgatják tovább szövögetni s nem érdem és eredmény híján. A Kunewalder-pályázat azonban, hiába, meddő maradt.

Az 1. számú, az *Ötödik parancsolat* — jeligéje: Isten

adta, Isten vette — kezdőnek gyakorlatlan próbája, mely bírálatra nem tarthat számot.

A 2. számú, *A hajókirály* — Omnia cum Deo — ügyesen és színes stílussal van megírva, de tartalmilag érdektelen, jellemzésre, alakításra nem törekszik.

A 3. számú, *A sors útja* — jeligeje: Ha jó a cél stb. — társainál sokkal jobb, de sajnos, nem jó. Tartalma az, hogy egy gazdag ügyvéd fia, gyermeklétére beleszeret a rabbi lányába s orvos korában, miután a lány szerelme a zsidóságnak visszahódította, nőül veszi. A szereplők zsidó volta itt szervesen függ össze a cselekvénnyel, de e cselekvény szegényes s még azonfelül a Topoly áradásának erőszakosan beleszótt leírásával mintegy vízbe fül. A lelki élet festésében, a jellemek rajzában — bár tulságosan a fölszinen mozog — sok megfigyelőképesség nyilvánul. Elismerést érdemel az elbeszélés egyenletes hangja és magyar levegője is. Szerzőben határozott tehetség rejlik, melyet érdemes volna kiművelnie.

Ezek után a bíráló bizottság azt ajánlja, hogy a Kunevalder-féle pályázat ügyrendjének 4. pontja értelmében a pályakérdés 1907 május 1-i határidővel újra kitűzessék.

IV.

Bizottsági jelentések.

1.

Igen tisztelt bizottság!

Az 1905/6-iki felolvasási évad termése egyike volt a leggazdagabbaknak. Alig egy ülésünk volt, mely valamely értékes tudományos vagy szépirodalmi művel meg ne ragadta volna hűségű közönségünket. Az egyik, újításképen, zenei előadással örvendeztette meg a hallgatókat, melynek

sikere arról győzött meg, hogy hébe-hóba excursiókat is engedhetünk meg magunknak ügyrendünk rendes kerékvágásából. Sajnos, a vidéki felolvasások még ez évben sem voltak oly számban megtarthatók, mint az ügy érdeke kívánná, (felolvastak dr. Venetianer, Lenkei H. és Nagy Endre). Csupán egyet rendezhettünk Balassa-Gyarmaton, melynek minden tekintetben magas színvonala némi kárpótlásul szolgált az elmaradtakért. Ezeket is inkább a még mindig zavaros politikai viszonyoknak vélem betudhatónak, semmint vidéki közönségünk lanyhaságának, a miről remélem, hogy jövő beszámolóm alkalmával bővebb bizonyítékokkal fogok szolgálhatni.

A részletes tárgysorozat következő volt:

Nov. 7. 1) Dr. Krausz Sámuel: Régi város-képek Palesztinából; 2) Sebestyén Károly: Kisértés (vers); 3) Tamás Szaniszló: Igazság (novella).

Nov. 21. 1) Lenkei Henrik: költemények; 2) Major I. Gy.: Szombatos énekek.

Decz. 5. 1) Dr. Vajda Béla: Egy zsidó a lengyel trónon; 2) Ágai Adolf: Régi naplóból.

Decz. 19. 1) Rubinyi Mózes: Török emlékek; 2) Fehér Jenő: Abidán (vers); 3) Szabolcsi Miksa: Chalil Allah.

Jan. 2. 1) Dr. Lówy Ferencz: Érdekes találkozások; 2) Dr. Kiss Arnold: Mózes anyja (költ.).

Január 16. 1) Dr. Fischer Gyula: Egy zsidó ügyvéd; 2) Heves Kornél: Rege a jó szomszédról (vers).

Febr. 6. 1) Dr. Frisch Á.: Zsidó etikusok; 2) Feleki Sándor: Versek; 3) Goda Géza: Gyertyák (novella).

Febr. 20. 1) Dr. Frenkel Bertalan: A zsidó a népdalban; 2) Viola Miksa: Nagyvárosi asszonyok.

Budapest, 1906 okt. 30.

Lenkei Henrik,
előadó.

2.

A *propaganda bizottság* eddigi jelentései bizva-csügedve szólnak kísérletekről, töredék eredményről. Ezuttal nevezetes, meglepő sikerről számolhatunk be. *Steiner József* gyakorlati, fürge kézzel, sokfelé és messze tekintő szemmel, szenvedélyes munkakedvvel és lelkeséggel megtalálta az utat, melyen a magyar zsidóság tágabb körei Társulatunkhoz elvezethetők. Kezdeményezésére 5000-nél több fölszólítás indult országgá-világgá. Negyedfélszáz rendes, 1 pártfogó, 2 pártoló, 2 alapító tagot sikerült megnyernünk. Segítői voltak a munkában Goldschmidt Lipót, Hegyei László, id. dr. Glass Izor, dr. Frisch Ármin. A tagszerzés egyre folyik. *Steiner József* vállalkozása rászolgál a Társulat hálájára és bizalmára.

Budapesten 1906 december havában.

Heller Bernát.

V.

Költségvetés.

Zárszámadás 1905 november 1-től 1906 október 31-ig.

Kiadás.

1. Titkári fizetés	---	---	---	---	---	K	1000.—
2. Kezelés és postaköltség	---	---	---	---	---	"	1246.41
3. Írói díjakra	---	---	---	---	---	"	920.—
4. Budapesti felolvasásokra	---	---	---	---	---	"	1100.—
5. Vidéki felolvasásokra	---	---	---	---	---	"	300.—
6. Magyar-Zsidó Szemle és kolozsvári felolvasó egylet subventiója	---	---	---	---	---	"	600.—
7. Kunewalder-alapítvány kamatai	---	---	---	---	---	"	320.—
8. Nyomdai kiadás és expedíció	---	---	---	---	---	"	4500.—
9. Pénztár-készlet mint egyenleg	---	---	---	---	---	"	6686.98
						K	16673.39

Bevétel.

1. Pénztárkészlet áthozat 1905 november 1-én	K	2972.14
2. Rendes tagdíjakból befolyt	"	5168.75
3. Hátralékos tagdíjakból befolyt	"	1075.95
4. Alapító tagdíjakból befolyt	"	1200.—
5. Pártoló tgdíjakból befolyt	"	400.—
6. Társulati kiadványokból	"	389.10
7. Záloglevelek kamataiból	"	625.—
8. Pesti izr. hitközségtől budapesti felolvasásokra	"	800.—
9. Orsz. magy. izr. közalaptól a vidéki felolvasásokra	"	600.—
10. Folyószámla kamatokból	"	36.96
11. Adományokból	"	50.—
12. Eladatott K 3300.— 4 $\frac{1}{2}$ %-os Belvárosi Takarékpénztár záloglevél	"	3355.49
	K	16673.39

**Kimutatás a belvárosi takarékpénztárnál őrzött értékekről,
1905 november 1-én.**

1. 4 $\frac{1}{2}$ % Belvárosi Takarékpénztári záloglevél	K	12000.—
2. 10821. sz. t. betétk. (Kunewalder alapítv.)	"	1600.—
3. XXVIII, 13667. sz. t. betétk. Bpesti takarékpénztár és orsz. zálogk. r. t. (Tencer díj)	"	2500.—
4. 4 $\frac{1}{4}$ %-os Belvárosi Takarékpénztári záloglevél (megyeri Krausz Lajos-alapítvány)	"	2000.—
5. 18763. sz. takarékkönyv (adomány a Szentírás IV. kötetének kiadására)	"	600.—

Megvizsgáltam és rendben találtam.

Budapest, 1906 november 8-án.

Beck Dénes s. k.

Székely Ferencz s. k.

Költségvetés 1906 november 1-től 1907 október 31-ig.

Fedezet.

1. Pénztárkészlet 1906 november 31-én	K	6686.98
2. Rendes tagok járulékai	"	4500.—
3. Hátralékos tagok járulékai	"	600.—
4. Kamatbevétel	"	600.—
5. Társulati kiadványok eladásából	"	500.—
6. Pesti izr. hitközségtől felolvasásokra	"	400.—
7. Orsz. magy. izr. közalaptól vidéki felolvasásokra	"	600.—
8. Löwy Mór hagyatéka előirányozva	"	2000.—
	K	15886.98

Szükséglet.

1. Titkári fizetés	K	1000.—
2. Kezelési és postaköltség	"	1200.—
3. Nyomdai kiadás és expeditio	"	4500.—
4. Írói díjak	"	2780.—
5. Budapesti felolvasásokra	"	1200.—
6. Vidéki felolvasásokra	"	1000.—
7. Magyar-Zsidó Szemle subventiója	"	400.—
8. Kolozsvári Felolv. Egylet subventiója	"	100.—
9. Kunewalder-alapítvány kamatai	"	320.—
10. A befolyt alapítódíjnak az alaptőkéhez csatolása	"	1200.—
11. Egyenleg mint felesleg	"	2186.98
	K	15886.98

Budapest, 1906 október 31-én.

Székely Ferencz s. k.,
pénztáros.

VI.

Az utolsó év jegyzőkönyveiből.

7. Új alapító tagul belépett Hatvany-Deutsch József úr ezer koronával, pártoló tagul Lindenbaum Mór úr kétszáz és Weisz Manó J. úr kétszáz koronával. — Örvendetes tudomásul szolgál. (Decz. 4.)

9. Olvastatik Dr. Krausz Sámuel tanár levele, ki a bécsi rabbiszeminárium tanárául választatván, a társulatnál viselt választmányi és bizottsági tagságáról lemond s egyuttal kijetenti, hogy a most elkészült bibliafordítás szövegére vonatkozó mindennemű további munkálatban résztvenni kíván. — Az igazgatóság hálás köszönetet mond Dr. Krausz Sámuel úrnak a társulat céljai érdekében kifejtett tartós és buzgó munkásságáért s a biblia fordítására vonatkozó óhajának mindenkor készséggel eleget fog tenni. (Decz. 4.)

10. Néhai Megyeri Krausz Lajos neve a társulat javára tett nemeslelkű hagyomány fejében az alapítók állandó névsorába iktattatik. (Decz. 4.)

11. Titkár előadja a Bánóczi Jóssef és Lenkei Henrik bírálóbizottsági tagok szerkesztette jelentését a Kunewalderpályakérdésről, mely szerint a pályadíj ezuttal ki nem adható. — Az igazgatóság ehhez hozzájárul s ily értelemben fog a választmánynak javaslatot tenni. A beérkezett kéziratokra nézve az igazgatóság azt határozza, hogy azok kellő igazolás mellett négy héten belül a titkárnál visszavehetőek. (Decz. 4.)

17. A bibliabizottságra nézve az igazgatóság azt határozza — hogy Dr. Krausz Sámuel helyébe Dr. Blau Lajos választassék meg. (Decz. 4.)

18. Az oklevél-bizottság 1907-ben is szünetelni fog. — Tudomásul van. (Decz. 4.)

19. A folkore bizottságra nézve, mely a lefolyt három évben meg sem alakult, az igazgatóság azt határozza, hogy az megszüntetendő. (Decz. 4.)

22. Elnök úr jelenti, hogy a hitközség 1907-re is hatszáz korona subventiót ad a társulatnak. — Az igazgatóság ezt hálás köszönettel fogadja s elhatározza, hogy ez az összeg a Szentírás utolsó kötete költségeinek fedezésére fordíttassék. (Decz. 4.)

23. Titkár bemutatja az Orsz. Magy. Izr. Közalapnak 1906. márczius 7-én az igazgatósághoz intézett levelét, mely szerint a társulatnak a Szentírás IV. kötetének fordítása, illetve kiadása céljaira 3000, háromezer koronát állapított meg. «A tisztikar ez alkalommal a legnagyobb elismeréssel és hálával nyilatkozott az Izr. Magy. Irod. Társulat által a Szentírás magyar nyelven való lefordítása és kiadása körül kifejtett buzgalmáról, mely fordítás eddigi részeiből következtetve amellet, hogy a tudomány és magyarság szempontjából magas szinen álló munka, a hazai zsidóságnak hasznára és dicsőségére válik.» — Az igazgatóság mély hálával vesz tudomást a Magyar Izr. Közalap határozatáról s a nemeslelkűen felajánlott jelentékeny adományért meleg köszönetet mond. (Decz. 4.)

24. Titkár előterjesztést tesz a Szentírás utolsó kötetének kiadásáról és költségeiről. E szerint az egész összeg hozzávetőleg 7700 koronát fog tenni. Fedezetül szolgál eddigelé: 1. Beck Dénes igazgatósági tag által 1905. nov. 30-án felajánlott 100 kor. 2. A Közalapnak 1906. márczius 10-én bejelentett adománya 3000 kor. 3. A Pesti izr. hitközségnek 1906. május 20-án kifizetett segélye 600 kor. 4. A Pesti izr. hitközségnek 1907-re elnök úr által ma bejelentett adománya: 600 kor, összesen 4300 kor. E szerint marad fedezetlen körülbül 3400 kor. — Az igazgatóság Székely Ferencz indítványára elhatározza, hogy a hiányzó összeg beszerzésére a társulat előfizetést hirdessen a

Szentírás négy kötetére, kötött példányonként összesen 12 korona előfizetési áron, a bolti ár 15 kor.-ban álapíttassék meg. Előfizetésre szólíttassék fel a nagyközönség, különösen a hitközségek. E felhívás eredménye szerint fog azután az igazgatóság a szükséghez képest eljárni, de azt most elhatározza már, hogy az írói tiszteletdíjak a kötet megjelenésekor azonnal kiutalványoztassanak. (Deczember. 4.)

25. Titkár előadja, hogy Steiner József úr különös buzgóságot fejt ki a társulat propagandája érdekében s hogy sikerült neki az általa megindított s nagy leleményességgel és mozgékonyssággal vezetett mozgalom révén másokat is gyűjtésre ösztönözvén, a fővárosban és vidéken, már eddig is közel háromszáz tagot szereznie. — Az igazgatóság őszinte hálával fogadja az értesítést Steiner József úr kiváló buzgóságáról s eredményes fáradozásáért neki a mai ülés jegyzőkönyvében meleg köszönetet szavaz s ezt külön levélben juttatja tudomására. (Decz. 4.)

39. Az elnöki állásra dr. Ágai Adolf lelkes szavakkal ajánlja Hatvany-Deutsch József urat, a kit előkelő neve, fényes társadalmi állása s a köz- és felekezeti ügyek terén való kiváló működése erre az állásra mintegy praedestinálnak. — A választmány közfelkiáltással egyhangulag és lelkesedéssel választja meg Hatvany-Deutsch Józsefet a társulat elnökének. A választásról küldöttség fogja értesíteni, melyet dr. Ágai Adolf vezet. (Decz. 18.)

VII.

A Társulat alapszabályaiból.

2. §. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat céljai:

a) a szentírás magyar fordításának eszközlése, kiadása és terjesztése;

b) a szentírásnak és későbbkori vallásos irodalomnak, és

általában az izraelita vallás- és erkölcstannak ismertetésére és megvilágítására szolgáló művek kiadása és terjesztése ;

c) a szentírás és a zsidóság történetére s irodalmára vonatkozó előadások szervezésének elősegítése hazai egyetemeink bölcsészeti karán külföldi egyetemek módjára ;

d) ugyancsak e körbe tartozó, valamint egyáltalán az izraelita hitközségi életre vonatkozó nyilvános felolvasások rendezése a fővárosban, valamint a vidéken ;

e) a felekezeti élet ismertetésére és nemesítésére szolgáló népszerű művek és a hitközség feladatával s az általuk nyújtandó hitoktatással összefüggő jelesebb munkák kiadása és terjesztése ;

f) a kijelölt tudományos és közhasznú irodalmi czélok tekintetében pályakérdések kitüzése és jutalmazása.

3. §. A társulat tagjai lehetnek :

a) izraelita hitközségek, b) egyéb testületek, c) magánosok. A tagok lehetnek : 1. *alapítók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 1000 koronát adnak, mely összeget hitközségek és egyéb testületek öt egymásután következő évi 200 koronás részletekben törleszthetik ; 2. *pártfogók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 400 koronát adnak ; 3. *pártolók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 200 koronát adnak ; 4. *rendesek*, kik hat éven keresztül legalább 8 korona fizetésére kötelezik magukat.

20. §. A tagok, feltéve hogy évi járulékaikkal hátralékban nincsenek, a cselekvő és szenvedő választási jogaik élvezetén kívül tagilletményben részesülnek, még pedig az *alapító* tagok a Társulat összes kiadványaiban, a *többi* tagok az igazgatóság által meghatározott mértékben. Az utóbbiak azonfelül a többi kiadványokat kedvezményes áron nyerhetik.

Az alapító tagok a 15. §. értelmében a választmánynak tagjai.

VIII.

A Társulat képviselőlete.

— Az évszám a megválasztás évét jelöli. —

1. IGAZGATÓSÁG.

Tisztviselők :

- Elnök : HATVANY-DEUTSCH JÓZSEF, nagybirtokos. 1906.
 Társelnök : Dr. BACHER VILMOS, rabbiképzői tanár. 1903.
 Titkár : Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazg. 1906.
 Pénztáros : SZÉKELY FERENCZ, bankigazgató. 1906.
 Ellenőr : BECK DÉNES, bankigazgató, 1906.
 Ügyész : Dr. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd. 1906.

Az igazg. többi tagjai :

- Dr. ÁGAI ADOLF, író. 1906.
 Dr. MEZEY FERENCZ, ügyvéd. 1906.
 Dr. RÉTHY MÓR, műegyetemi tanár. 1906.
 SCHILL SALAMON, rabbiképző tanár. 1906.
 Dr. SIMON JÓZSEF, kir. tanácsos, ügyvéd. 1906.
 Dr. STILLER MÓR, ügyvéd. 1906.

2. VÁLASZTMÁNY.

A) Fővárosi tagok :

- Dr. ÁGAI ADOLF, író. 1906.
 Dr. ALEXANDER BERNÁT, egyet. tanár. 1906.
 Dr. BALASSA JÓZSEF, gymn. tanár. 1906.
 Dr. BALLAI LAJOS, min. tanácsos. 1906.
 5. Dr. BÁNÓCZI JÓZSEF, tanítóképzői igazgató. 1906.
 Dr. BÁRON JÓNÁS, egyet. m. tanár. 1906.
 BECK DÉNES, bankigazgató. 1906.

- Dr. BLAU LAJOS, rabbiképzői tanár. 1906.
 Dr. FARKAS EMIL, ügyvéd. 1906.
10. Dr. FISCHER GYULA, rabbi. 1906.
 Dr. HALÁSZ FRIGYES, ügyvéd. 1903.
 Dr. HELLER BERNÁT, tanár. 1906.
 Dr. HEVESI SIMON, rabbi. 1906.
 Dr. KISS ARNOLD, rabbi. 1906.
15. Dr. KOHNER ADOLF, földbirtokos. 1906.
 KORNFELD GYULA, az izr. tanítóegyl. elnöke. 1906.
 LENKEI HENRIK, reáliskolai tanár. 1903.
 Dr. MARCZALI HENRIK, egyet. tanár. 1903.
 Dr. MEZEY FERENCZ, ügyvéd. 1903.
20. Dr. MEZEI MÓR, ügyvéd. 1903.
 Dr. MUNKÁCSI BERNÁT, hitk. tanfelügyelő. 1903.
 Dr. RADÓ ANTAL, író. 1903.
 RADÓ VILMOS, tanítóképzői igazgató. 1906.
 Dr. RÉTHY MÓR, műgyet. tanár. 1903.
25. Dr. SCHÄCHTER MIKSA, egyet. m. tanár. 1906.
 SCHILL SALAMON, rabbiképzői tanár. 1903.
 Dr. SCHILLER ZSIGMOND, szerkesztő. 1903.
 SCHÖN DÁVID, hittanár. 1906.
 Dr. SIMON JÓZSEF, kir. tanácsos, ügyvéd. 1906.
30. STERN ÁBRAHÁM, hitk. iskolaigazgató. 1903.
 Dr. STILLER BERTALAN, egyet. tanár. 1903.
 Dr. STILLER MÓR, ügyvéd. 1903.
 SZABOLCSI MIKSA, szerkesztő. 1906.
 Dr. WALDAPFEL JÁNOS, gymn. tanár. 1906.
35. WEISZ BERTHOLD, udv. tanácsos. 1906.
 Dr. WEISZBURG GYULA, hitk. titkár. 1903.
 Csepeli WEISZ MANFRÉD, gyáros. 1906.

B) *Vidéki tagok:*

- Dr. BAKONYI SAMU, ügyvéd, Debreczen. 1906.
 Dr. BERNSTEIN BÉLA, rabbi, Szombathely. 1906.

- Dr. BÜCHLER SÁNDOR, rabbi, Keszthely. 1903.
 BÜCHLER P., rabbi, Moór. 1906.
5. Dr. EISLER MÁTYÁS, rabbi, Kolozsvár. 1903.
 JÁNOSI ENGEL JÓZSEF, földbirtokos, Pécs. 1906.
 Dr. FISCHER MIHÁLY, rabbi, Zombor. 1906.
 Dr. FLESCH ÁRMIN, rabbi, Mohács. 1906.
 FRIEDLÄNDER GYULA, Deés. 1903.
10. Dr. KECSKEMÉTI LIPÓT, rabbi, Nagyvárad. 1903.
 Dr. KELEMEN ADOLF, rabbi, Fogaras. 1903.
 KLAUBER FRIGYES, tanár, Munkács. 1906.
 Dr. KLEIN JÓZSEF, rabbi, Kassa. 1903.
 Dr. KLEIN MÓR, rabbi, Nagybecskerek. 1903.
15. Dr. KORITSCHONER LIPÓT, ügyvéd, Pápa. 1903.
 LEOPOLD SÁNDOR, Szekszárd. 1906.
 LIPPE VILMOS, kir. táblai bíró, Szolnok. 1906.
 Dr. LÖWY FERENCZ, rabbi, Marosvásárhely. 1906.
 Dr. LÖW IMMÁNUEL, rabbi, Szeged. 1903.
20. Dr. LÖWY MÓR, rabbi, Temesvár. 1903.
 Dr. NEUMANN EDE, rabbi, Nagykanizsa. 1903.
 Dr. PERLS ÁRMIN, rabbi, Pécs. 1903.
 Dr. PILLITZ BENŐ, orvos, Veszprém. 1903.
 Dr. POLLÁK MIKSA, rabbi, Sopron. 1906.
25. REICH MÁRTON, birtokos, Kalocsa. 1906.
 REICHMANN ÁRMIN, hitk. elnök, Debreczen. 1906.
 Dr. RÓSA IZSÓ, ügyvéd, Szeged. 1906.
 Dr. ROSENEBERG SÁNDOR, rabbi, Arad. 1906.
 SCHREIBER IGNÁCZ, (Győr) Bécs. 1903.
30. SCHWARZ JAKAB, rabbi, Csáktornya. 1903.
 Dr. SCHWARZ MÓR, rabbi, Győr. 1906.
 SEITMANN MAJOS, rabbi, Hódmezővásárhely. 1903.
 Dr. SINGER BERNÁT, rabbi, Szabadka. 1906.
 Dr. SONNENFELD BERNÁT, ügyvéd, Vágújhely. 1903.
35. STERNTHAL SALAMON, földbirtokos, Temesvár. 1906.
 Dr. VAJDA BÉLA, rabbi, Losoncz. 1903.

- Dr. VENETIANER LAJOS, rabbi, Ujpest. 1906.
 WECHSLER ADOLF, hitk. elnök, Nagyvárad. 1903.
 Dr. WELLESZ GYULA, rabbi, Nagybittse. 1903.
 40. WERTHEIM ÁRMIN, Székesfehérvár. 1906.

C) *Tagok alapító tagsági jogon :*

- BÁRÓ GUTTMANN VILMOS, Nagykanizsa.
 KOHNER ZSIGMOND, udv. tanácsos, Budapest.
 SVÁB KÁROLY, főrendiházi tag, Budapest.
 Néhai SVÁB SÁNDOR alapítvány képviselője.
 5. Néhai HATVANI DEUTSCH BERNÁT alapítvány képviselője :
 HATVANY-DEUTSCH JÓZSEF.
 HATVANY-DEUTSCH JÓZSEF, gyáros, Budapest.
 NAGYKANIZSAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
 NAGYVÁRADI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
 PESTI IZR. HITKÖZSÉG képviselője : ADLER LAJOS, előlj. tag.
 10. PESTI CHEVRA-KADISA képviselője : BOSCHÁN JAKAB, elnök.
 SZABADKAI IZR. HITKÖZSÉG képviselője.
 SZÉKELY FERENCZ, bankigazgató, Budapest.

3. SZÁMVIZSGÁLÓK.

- ADLER LAJOS, nagykereskedő. 1906.
 BREITNER ZSIGMOND L., nagykereskedő. 1906.
 DEUTSCH SÁMUEL, háztulajdonos. 1906.
 FLEISCHMANN EDE, nagykereskedő. 1906.
 5. WOLFNER JÓZSEF, gyáros. 1906.

IX.

Állandó bizottságok.

1. Biblia-bizottság:

Elnök: Dr. Bacher Vilmos. *Előadó:* Dr. Blau Lajos.

Tag: Dr. Bánóczy József.

2. Oklevél-bizottság:

(szünetel)

Tagok:

Mandl Bernát.

Dr. Bacher Vilmos.

Dr. Marczali Henrik.

Dr. Bárány József, Kecskemét.

Dr. Málnai Mihály.

¹⁰ Dr. Pollák M., Sopron.

Dr. Bernstein Béla, Szombathely.

Stern Ábrahám.

Dr. Vajda Béla, Losoncz.

Dr. Bloch Henrik.

Dr. Venetianer Lajos, Ujpest.

⁵ Dr. Büchler S., Keszthely.

Dr. Weisz Mór.

Dr. Frisch Ármin.

3. Felolvasó-bizottság:

Elnök:

Dr. Márkus Dezső.

Dr. Ágai Adolf.

Dr. Mezey Ferencz.

Előadó:

Palágyi Lajos.

Lenkei Henrik.

Radó Vilmos.

Tagok:

¹⁵ Roboz Andor.

Dr. Balassa József.

Ruttkay Miksa.

Dr. Blau Lajos.

Dr. Sebestyén Károly.

⁵ Dr. Feleki Sándor.

Steiner József.

Gábor Ignác.

Szabolcsi Miksa.

Gerő Ödön.

²⁰ Székely Ferencz.

Dr. Kiss Arnold.

Timár Szaniszló.

Kóbor Tamás.

Dr. Vészi József.

¹⁰ Dr. Kohner Adolf.

Dr. Waldapfel János.

4. Propaganda-bizottság:

<i>Tagok:</i>	Dr. Klauber Frigyes, Munkács.
Áldor Frigyes.	Dr. Kohner Adolf.
Auer Róbert.	25 Kreutzer Jenő.
Barber I. Zsigmond.	Kun Lajos, Baja.
Dr. Barna Károly.	László Adolf, Miskolcz.
5 Dr. Bauer Mór.	Löwy Mór, Igló.
Dr. Bernstein Béla, Szombathely.	Nagel Ignác.
Dr. Dezső Sámuel.	30 Pick Ignác.
Dr. Frisch Ármin.	Reichmann Ármin, Debreczen.
Friedländer Gyula, Deés.	Dr. Réthy Mór.
10 id. Dr. Glass Izor.	Dr. Schwartz Vilmos.
Dr. Glücksthal Samu.	Schweiger Imre.
Goldmann Emil.	35 Steiner József.
Dr. Goldschmied Mór.	Dr. Szabolcsi Izidor.
Goldschmidt Lipót.	Szabolcsi Miksa.
15 Gyulai Noé Hugó.	Dr. Vajda Béla, Losoncz.
Dr. Grauer Vilmos.	Wechsler Adolf, N.-várad.
Hegy László.	40 Dr. Weiszbürg Gyula.
Dr. Heller Bernát.	Dr. Wellesz Gyula, Nagybittse.
Dr. Heller Zs., Máramaros-sziget.	Wellisch László.
20 Hartmann Bertalan.	Widder Mór.
Dr. Heves Kornél, Szolnok.	

X.

A társulat kiadványai.

1. Évkönyv. Szerkesztik dr. BACHER VILMOS és dr. MEZEY FERENCZ. 1895.

2. Évkönyv. Szerkesztik dr. BACHER VILMOS és dr. MEZEY FERENCZ. 1896.

3. Talmudi életszabályok és erkölcsi tanítások. Héberből fordította és bevezetéssel s jegyzetekkel ellátta dr. KRAUSZ SÁMUEL. 1896.

4. Alexandriai Philo jelentése a Cajus Caligulánál járt küldöttségről. Legatio ad Cajum. Görögből fordította SCHILL SALAMON. 1896.

5. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1897.

6. A zsidók története Sopronban a legrégibb időktől a mai napig. Az Izr. Magyar Irod. Társulat által jutalmazott pályamű. Irta: dr. POLLÁK MISKA soproni rabbi. Huszonöt kiadatlan okirati melléklettel. 1897.

7. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1898.

8. Szentírás. Első kötet. — A tóra. Mózes öt könyve. 1898.

9. Évkönyv. Szerkesztik BACHER VILMOS és BÁNÓCZI JÓZSEF 1899.

10. Az 1848/49-iki magyar szabadságharcz és a zsidók. Irta dr. BERNSTEIN BÉLA szombathelyi rabbi. JÓKAI MÓR előszavával. 1899.

11. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1900.

12. Szentírás. Második kötet. — Az első próféták. 1900.

13. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1901.

14. A zsidók története Budapesten. A legrégibb időktől 1867-ig. Az Izr. Magy. Irod. Társ. által a Tencer-díjjal jutalmazott pályamű. Irta dr. BÜCHLER SÁNDOR. 1901.

15. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF. 1902.

16. A zsidóság szervezete az európai államokban. Az Izr. Magyar Irod. Társ. által jutalmazott pályamű. Irta dr. VENETIANER LAJOS 1902.

17. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1903.

18. Szentírás. Harmadik kötet.— Az utolsó próféták 1903.
 19. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1904.
 20. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1905.
 21. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1906.
 22. Rasi élete és működése. Irta dr. WELLESZ GYULA 1906.
 23. Évkönyv. Szerkeszti BÁNÓCZI JÓZSEF 1907.
 24. Szentírás. Negyedik kötet. — A szent iratok. 1907.

XI.

A társulat tagjai.

1. ALAPÍTÓ TAGOK.

néh. özv. hatvani Deutsch
Bernátné, Budapest.	Nagyvárad i. hitközség.
Pesti Chevra-Kadisa.
báró Guttmann Vilmos,
Nagykanizsa.	¹⁰ Pesti i. hitközség.
néhai Schweiger Márton,
Budapest.
Hatvany-Deutsch József,
Budapest.	Sváb Károly, Budapest.
özv. Sváb Sándorné, Buda-
pest.
Kohner Zsigmond, Bpest.
néhai mégyeri Krausz
Lajos.	Szabadkai i. hitközség.
¹⁵ Székely Ferencz.
néhai Taub Salamon.
néhai Machlup Adolf.
Nagykanizsai i. hitközs.	

2. PÁRTFOGÓ TAGOK.

néhai Bródy Zsigmond.
Dr. Chorin Ferencz, Bpest.
néhai Löwy Mór, Bpest.
néhai báró Schossberger
Henrik, Budapest.	néhai Steinfeld Mihály,
Debreczen.
néhai Sternthal Adolf, Bp.
Sternthal Salam., Temes-
vár.
⁵ Schreiber Ignác, Bécs.
néhai Steinfeld Antal,
Debreczen.	¹⁰ Dr. Stiller Bertalan, Bu-
dapest.
Weisz Berthold, Bpest.

3. PÁRTOLÓ TAGOK.

- Adler Lajos, Budapest.
 Aradi izraelita hitközség.
 Bacher Emil, Budapest.
 Beck Dénes, Budapest.
 5 Braun W. Arnold, Meran.
 Breitner Zsigm. L., Budapest.
 Budai hitközség.
 Deutsch Sámuel, Bpest.
 Ebenspanger Lipót, Nagykanizsa.
 10 néhai Ehrlich Mózes,
 Budapest.
 néhai Frank Antal, Bpest.
 tószegi Freund F., Bpest.
 tószegi Freund Salamon,
 Budapest.
 néhai Garai Károly, Bpest.
 15 Hartenstein Zsig., Bpest.
 Kecskeméti izr. hitközség.
 Kohner Ágost, Bpest.
 Kornfeld Zsigm., Bpest.
 megyeri Dr. Krausz Izidor,
 Budapest.
 20 Leopold Sánd., Szekszárd.
 Lindenbaum Mór, Bpest.
 Linzer Béla, Budapest.
 Losonczy izr. hitközség.
 Marczali izr. hitközség.
 25 néhai Markbreit Adolf,
 Bpest.
 Dr. Misner Ignác, Bpest.
 Nemesvidi izr. fiók-hitközség.
 Ifj. Neumann Adolf, Arad.
 Ókanizsai izr. hitközség.
 30 Pécsi izr. hitközség.
 Dr. Pillitz Benő, Veszprém.
 Popper István, Budapest.
 Reich Márton, Kalocsa.
 Dr. Rosenberg Gyula,
 Budapest.
 35 Dr. Ság Manó, Bpest.
 Dr. Simon József, Bpest.
 Dr. Schuschny H., Bpest.
 néhai Schweiger Adolf,
 Budapest.
 néhai Stern Ignác,
 Budapest.
 40 Dr. Stiller Mór, Budapest.
 Szekszárdi izr. hitközség.
 Temesvár-belvárosi izrael.
 hitközség. [ség.
 Tolnatamási izr. hitköz-
 néhai lovag Wechselmann
 Ignác, Budapest.
 45 Dr. Weinmann Fül., Budapest.
 Weisz Manfréd, Budapest.
 Weisz Manó J. Budapest.
 Wellisch Sándor és Gyula,
 Budapest.

4. RENDES TAGOK.

- Abelsberg Lajos, Bpest.
 Dr. Abonyi József, Bpest.
 Acsády Jenő, Bpest.
 Adler Ernő, Budapest.
 5 Adler Gyula, Budapest.
 Adler Ignác, Szolnok.
 Dr. Adler Illés, Budapest.
 Dr. Adler Mihály, Bpest.
 Adler Samu, H.-Szoboszló.
 10 Adler Sándor, Bpest.
 Dr. Ágai Adolf, Budapest.
 Ágai Ignác, Deés.
 Agulár Ede, Bpest.
 Dr. Alapy Henrik, Bpest.
 15 Áldor Frigyes, Bpest.
 Dr. Alexander B., Bpest.
 Alexander Vilmos, Sátor-
 aljaujhely.
 Alsólendvai izr. hitközs.
 Aniszfeld Sándor, Hód-
 mezővásárhely.
 20 Aronsohn Bertalan
 Marosvásárhely.
 Auer Jónás Gyula, Bpest.
 Auer Róbert, Bpest.
 Aufricht Alajos, Debreczen.
 Auspitz Adolf, N.-várad.
 25 Dr. Bacher Vilmos, Bpest.
 Bach Mór, Pancsova.
 Bader Samu, Villány.
 Bajai izr. hitközség.
 Bajai Chevra Kadisa.
 30 Bajai izr. nőegylet.
 Dr. Balázs Bertalan, Debreczen.
 Dr. Bakonyi Samu, Debreczen.
 Dr. Bakos Ödön, Nagylak.
 Dr. Balázs Emil, Temesv.
 35 Balog Soma, Budapest.
 Bálint Gyula, Bpest.
 Dr. Balassa Józ., Bpest.
 Izr. orth. hitk., Balassagyarmat.
 Dr. Balkányi Miklós, Debreczen.
 40 Dr. Balkányi Miksa, Bpest.
 Dr. Ballay Lajos, Bpest.
 Balogh Ármin, Bpest.
 Bálint Gyula, Bpes.
 Dr. Banóczy József, Bpest.
 45 Dr. Baracs Marcel, Bpest.
 Dr. Bárány J., Kecskemét.
 Bárdos Lipót, Budapest.
 Barber J. Zsigmond,
 Budapest.
 Dr. Bárdos Imre, Nagyvárad.
 50 Dr. Báron Jónás, Bpest.
 Báron Gyula, Bpest.
 Dr. Barta Dezső, N.-várad.

- Baruch Gyula, Miskolcz.
 Basch Adolf, Sz.-fehérvár.
- 55 Bató J. Lipót, Bpest.
 Dr. Bátori Dániel, Bpest.
 Dr. Bauer Mór, Bpest.
 Bauer Ferencz, Bpest.
 Dr. Baumgarten Izidor,
 Budapest.
- 60 Dr. Baumgarten Samu,
 Budapest.
 Baumhorn Lipót, Bpest.
 Dr. Becher Áron, Nagy-
 szalonta.
 Beck Sándor, Keszthely.
 Beck Oszkár, Bpest.
- 65 Beimel Jakab, Bpest.
 Beimel Sándor Bpest.
 Benjamin Jenő, Dombok.
 Béla Miklós, Szolnok.
 Dr. Béla Pál, Budapest.
- 70 Dr. Berczeller Imre, Bpest.
 Beregi Lajos, Hódmező-
 vásárhely.
 Dr. Berényi Sánd., Bpest.
 Dr. Berkes Móricz, Szi-
 getvár.
 Berger Antal, Maros-
 vásárhely.
- 75 Berger Jakab, Ráczekeve.
 Dr. Berger Miksa, Bpest.
 Dr. Berkovits Ferenc, N.-
 várad.
 Dr. Bernstein Béla, Szom-
 bathely.
- Bernstein Samu, Sz.-Fe-
 hérvár.
- 80 Besztercebányai izr. hitk.
 Bihari Endre, Nagyvárad.
 Bing Gyula, Bpest.
 Biró Károly, Bpest.
 Birnbaum Imre, Bpest.
- 85 Blau Adolf, Budapest.
 Dr. Blau Lajos, Budapest.
 Blau Pál, Nyiregyháza.
 Blau Rezső, Mohács.
 Bleier Jónás, Budapest.
- 90 Dr. Bleuer Samu, Bpest.
 Biró Henrik, Bpest.
 Dr. Bloch Henrik, Bpest.
 Dr. Blumgrund Naftali,
 Nagyabony.
 Bognár Sándor, Nagy-
 várad.
- 95 Böhm Emil, Bpest.
 Boschan Arthur, Bpest.
 Boschán Péter, Budapest.
 Boskovitz Sándor, Bpest.
 Brachfeld Lajos, Bpest.
- 100 Dr. Brachfeld Lajos, Bpest.
 Brachfeld O., Kecskemét.
 Brasch Simon, Buziás.
 Braun Ignác, Bpest.
 Braun Jakab, Ecska.
- 105 Braun József, Eger.
 Breuer Armin, Bpest.
 Breuer Mór, Bpest.
 Bricht Emil, Puchó.
 Brichta Emil, Pucho.

- ¹¹⁰ Brill Lipót, Bpest.
 Brill Lajos, Bpest.
 Bródy Gyula, Miskolcz.
 Bruck Ármin, Zombor.
 Dr. Bruck Samu, Baja.
¹¹⁵ Bruck Miksa, Pozsony.
 Dr. Bruck Miksa, Bpest.
 Brust Dávid, Budapest.
 Buk Herman, Csongrád.
 Budai Chevra Kadisa.
¹²⁰ Bugler Jakab, Nagyvárad.
 Burger Lajos, Bpest.
 Buttyini izr. hitközség.
 Dr. Büchler Adolf, Bécs.
 Büchler Nándor, Aszód.
¹²⁵ Dr. Büchler Sánd., Keszthely.
 Büchler P., Moór.
 Bürger Albert, Marosvásárhely.
 Cohn Dávid, Bpest.
 Czeglédi izr. hitközség.
¹³⁰ Dr. Czigler Ármin, Bpest.
 Czinkotai izr. hitközség.
 Cséri Hermann, Varannó.
 Csillag József, Budapest.
 Csongrádi izr. hitközség.
¹³⁵ Csurgói izr. hitk.
 Dr. Dalnoky Béla, Bpest.
 Danneberg Miksa, Bpest.
 Debreczeni izr. hitközség.
 Debreczeni izr. nőegylet.
¹⁴⁰ Deési Rudolf, Püspök-ladány.
 Dr. Dennenfeld József, Munkács.
 Dr. Dénes Sándor.
 Detsinyi Károly, Bpest.
 Dr. Deutsch Ad., Szolnok.
¹⁴⁵ Deutsch Antal, Budapest.
 Deutsch Béla, Munkács.
 Deutsch Dávid, Bpest.
 Dr. Deutsch Ernő, Bpest.
 Deutsch Ign., Debreczen.
¹⁵⁰ Ifj. Deutsch Ignác, Lugos.
 Deutsch Jakab, Budapest.
 Deutsch Jenő, P.-Gyala.
 Deutsch József, Rábahidvég.
 Deutsch Ödön, Bpest.
¹⁵⁵ Ifj. Deutsch Samu, Szombathely.
 Deutsch Sámuel, Debreczen.
 Deutsch Tivadar, Szombathely.
 Dr. Dékány Géza, Bpest.
 Déri Izidor, Budapest.
¹⁶⁰ Déri József, Győr.
 Dr. Dezső János, N.-kőrös.
 Diamant Samu, Nagyszombat.
 Dr. Dobos Józs., Miskolcz.
 Domonkos Lajos, Bpest.
¹⁶⁵ Dr. Dózsa Sámuel, Makó.
 Dr. Dóri Fer., N.-várad.
 Dukász Jakab, Budapest.
 Duneitz Vilmos, Bpest.

- Dr. Edelstein Bertalan,
Budapest.
- 170 Egressi Testvérek. Bpest.
Ehrlich Emil, Budapest.
Ehrlich Samu, Bpest.
Engel Mihály, Bpest.
Dr. Engel Mór, Szeged.
- 175 buziási Eisenstädter Rik-
hárd, Temesvár.
Dr. Eisler Mátyás, Kolozs-
vár.
Eisler Samu, Budapest.
Elek Mihály, Szolnok.
Elfer Dániel, Budapest.
- 180 Éliás Mór, Bpest.
Engel Ernő, Budapest.
Dr. Engel Jakab, Tokaj.
Eperjesi izr. hitközség.
Eperjesi Chevra-Kadisa.
- 185 Dr. Eulenberg Salamon,
Budapest.
Dr. Ernyei Mór, Bpest.
Farkas Aladár, Maros-
vásárhely.
Dr. Farkas Emil, Bpest.
Farkas Hermann, Maros-
vásárhely.
- 190 Farkas Izidor, N.-várad.
Dr. Farkas J., Bpest.
Fabián Fer, Nyiregyháza.
Fármai Gyula, Bpest.
Dr. Fáy Samu, B.-csaba.
- 195 Feiner Mór, Hódmező-
vásárhely.
- Fr. Fehér Ernő, Szolnok.
Fehér József, Szolnok.
Dr. Fejér Fer., Debreczen.
Fehér Lipót, Szolnok.
- 200 Fejér Márton, Budapest.
Fekete Bernát, Maros-
vásárhely.
Fekete Izsák, Maros-
vásárhely.
Fekete Lajos, Csongrád.
Feldmann Lajos, Bpest.
- 205 Feldmayer Ignác, Kec-
kemét.
Dr. Feleki Béla, Bpest.
Dr. Feleki Sándor, Bpest.
Dr. Fenyő Sándor, Nagy-
várad.
Fenyvesi Kálmán, Király-
halmecz.
- 210 Fényes Dezső, Budapest.
Dr. Fényes József, Lugos.
Dr. Fényes Mór, Bpest.
Fisch Jenő, Munkács.
Fischer Dezső, Kóbánya.
- 215 Dr. Fischer Gyula, Bpest.
Dr. Fischer József, Losoncz.
Fischer J. József, Óbecse.
Fischer János Károly,
Bpest.
Dr. Fischer Mihály, Zom-
bor.
- 220 Fischmann Lip., Szolnok.
Fischpán Mór, Kecke-
mét.

- Fiumei Chevra-Kadisa.
 Dr. Flegmann Jenő, Nyiregyháza.
- Fleischmann Ede, Bpest.
- ²²⁵ Fleischl Sándor, Bpest.
 Dr. Fleischmann Hugó, Budapest.
- Dr. Fleischmann Illés, Budapest.
- Fleischmann Manó, Baja.
 Dr. Fleischmann Mór, Debreczen.
- ²³⁰ Dr. Fleischmann Sándor, Bpest.
 Dr. Flesch Árm., Mohács.
 Fluss József, Budapest.
 Dr. Fodor Ármin, Bpest.
 Fodor Zsigmond, Bpest.
- ²³⁵ Fogarasi izr. nőegylet.
 Folkman Ferencz, Écska.
 Fornheim Zsigm., Ujpest.
 Földesi Joakim, Bpest.
 Dr. Fränkel Sándor, Budapest.
- ²⁴⁰ Freiburger Béla, Bpest.
 Freiwirth Sándor, Bpest.
 Dr. Frank József, Fiume.
 Dr. Freund Ede, Ujvidék.
 Dr. Freund J., Debreczen.
- ²⁴⁵ Freund József, Óbecse.
 Frey Gusztáv, Ujpest.
 Fried Béla, Monor.
 Fried Géza, Munkács.
 Fried Ignác, Munkács.
- ²⁵⁰ Dr. Fried Soma, Munkács.
 Dr. Fried Samu, Sátoraljaujhely.
 Dr. Fried Samu, Bpest.
 Dr. Frieder Mór, Marosludas.
 Dr. Fried Vilmos, Bpest.
- ²⁵⁵ Friedler Lajos, Nagy-bittse.
 Dr. Friedler Mór, Bpest.
 Friedländer Lajos, Bpest.
 Friedländer Gyula, Deés.
 Dr. Friedmann Bernát, Budapest.
- ²⁶⁰ Friedmann Jakab, Nyiregyháza.
 Dr. Friedmann Gyula, Szentes.
- Friedmann Lajos, Rákos.
 Friedmann L. Lajos, Bp.
 Friedmann M., Temesvár.
- ²⁶⁵ Friedmann Sándor, Budapest.
 Friedmann Sándor, Nagy-károly.
 Dr. Frisch Ármin, Bpest.
 Frisch Dávid, Kassa.
 Frisch Dávid, Tizsite.
- ²⁷⁰ Fuchs H., Budapest.
 Fuchs Lajos, Budapest.
 Dr. Fuchs Sámuel, Luxemburg.
 FuchsZsigmond, Tapolcza.
 Füchsl Arnold, Pécs.

- 275 Dr. Füredi Lipót, Vágújh.
Gallia Vilmos, Budapest.
Gálócsi Samu, Deés.
Gansl Ignác, Liptószent-
miklós.
Garamszentkereszti izrae-
lita, hitközség.
- 280 Geist Jenő, Szombathely.
Dr. Gerber Béla, Bpest.
Gerlóczi M. Adolf, Fiume.
Gerstl Géza, Temesvár.
Glanz Izidor, Szolnok.
- 285 Glasz Adolf, Fehértempl.
Dr. Glass Izor, id., Bpest.
Glasner Gyula, Bpest.
Dr. Gold Simon, Bpest.
Goldberger Zsigmond, Bp.
- 290 budai Goldberger Bertal-
lan, Budapest.
Dr. Goldberger Izraél,
Sátoraljauhely.
Goldberger Gusztáv, Bpest.
Dr. Goldberger Ign., Pécs.
budai Goldberger Sámuel,
Bpest.
- 295 Goldberger J. Mór, Szek-
szárd.
Goldberg Simon, Bpest.
Goldmann Emil, Bpest.
Goldmann József, Bpest.
Goldschmied Zsigmond,
Baja.
- 300 Goldschmied Bernát, Bu-
dapest.
- Goldschmied Ödön, Bpest.
Goldschmied József, Sár-
vár.
Goldschmidt Lipót, Bpest.
Goldsmied Manó, Bpest.
- 305 Dr. Goldschmied Lipót,
Prossnitz
Dr. Goldstein Jakab, Szi-
rák.
Goldzieher Géza, Bpest.
Dr. Goldzieher Vilmos,
Budapest.
Gosztonyi Ármin, Bpest.
- 310 Gömöri Béla, Budapest.
Gömöri József, Szolnok.
Görög Gábor, Bpest.
Dr. Grauer V., Bpest.
Greiner Arnold, Eger.
- 315 Greiner Jakab, Bpest.
Dr. Grósz Gyula, Bpest.
Dr. Grósz Lipót, Bpest.
Gross Simon, Kecskemét.
Groszmann Fábían, Pa.
Sóskáshát.
- 320 Groszmann Leó, Bpest.
Dr. Grossmann Rezső,
Marosvásárhely.
Grünbaum Miksa, Bpest.
Dr. Grünbaum P., Óbecse.
Grünmann Arnold. Gö-
mörbarka.
- 325 Dr. Grünwald Zsigmond,
M.-sziget.
Grünfeld J., Sz.-fehérvár.

- Dr. Grünhut Lázár,
Jeruzsálem.
- Grünwald Samu, Bpest.
- Guth Antal, Pozsony.
- ³³⁰ Gutfreund Ernő, Munkács.
- Dr. Gutfreund Sámuel,
Debreczen.
- Guttman Emánuel,
Nagyszöllős.
- Guttman Jakabné és fiai,
Budapest.
- Dr. Guttman Mihály,
Csongrád.
- ³³⁵ Guttman Zsigm., Bpest.
- Dr. Günsz Áron, Temesv.
- Gyárfás Béla, Szolnok.
- Gyömrői M. Manó, Bpest.
- Gyöngyösi keresk. csarn.
- ³⁴⁰ Győr szabad kir. város.
- Győri Cherra, Kadisa.
- Győri és győrszigeti izr.
hitközség.
- Gyulai izr. hitközség.
- Dr. Gyulay Noé, Bpest.
- ³⁴⁵ Haas Zsigmond, Budapest.
- Haas József, Tokaj.
- Dr. Haas Sim., Szucsány.
- Dr. Hajdú Frigyes, Te-
mesvár.
- Hajnal Sám., Debreczen.
- ³⁵⁰ Halasi Mór, Kisvárda.
- Dr. Halász Béla, Szolnok.
- Dr. Halász Frigyes, Bpest.
- Halász József, Maros-
vásárhely.
- Halász Mór, Bpest.
- ³⁵⁵ Halász Nátán, Budapest.
- Dr. Halmos Sándor, Bpest.
- Handler Jónás, Bpest.
- Dr. Haimann Miksa,
Szombathely.
- Havas Lipót, Szolnok.
- ³⁶⁰ Hay Róza, Szolnok.
- Dr. Havas S., Marosludas.
- Dr. Hevesi Sim., Bpest.
- Hartenstein Vil., Gyoma.
- Hartmann József, Fiume.
- ³⁶⁵ Dr. Hasznos József, Szol-
nok.
- Hatvany-Deutsch Béla,
Sárvár.
- Hatvany-Deutsch Sándor,
Bpest.
- Hauer Miksa, Pozsony.
- Hausbrunner Vilmos,
Budapest.
- ³⁷⁰ Hauslich Vilmos, Körös-
mező.
- Hay Károly, Abony.
- Hay Gyula, Budapest.
- Dr. Hecht Ernő, Bpest.
- Dr. Hecht József, Bpest.
- ³⁷⁵ Hegyei László, Bpest.
- Dr. Hegyi Dezső, Király-
helmech.
- Heifermann Szanye, Kő-
rösmező.
- Heinrich M., Csáktornya.

- Heller Ármin, Bpest.
- 380 Dr. Heller Bernát, Bpest.
Dr. Heller Zs., Mármaros-sziget.
Herbacsek Bert., Kispest.
Hermann Antal, Bpest.
Dr. Hernádi Mór, Bpest.
- 385 Dr. Herzog M., Kaposvár.
Dr. Herczog Ede, Bpest.
Herzfeld Frigyes, Bpest.
Herzfeld Norbert, Bpest.
Herzfeld Mór, Vágújhely.
- 390 Herzmann Bert., Bpest.
Dr. Herzmann Manó, Mohács.
Hesszer Gyula, Baja.
Dr. Heumann J., Moór.
Dr. Heimann Miksa,
Szombathely.
- 395 Dr. Heves Kornél, Szolnok.
Hirsch Nándor, Bpest.
Dr. Hirsch Vilm., Pápa.
Hirschl Manó, Ujverbász.
Hirschfeld Ármin, Debreczen.
- 400 Dr. Hirschler H., Bpest.
Hódmezővásárhelyi izr. hitközség.
Dr. Hoffer Á., Veszprém.
Hoffer Béla, Budapest.
Hoffmann Ármin, Bpest.
- 405 Hoffmann Jakab,
Miskolcz.
- Hofmann Eisig, Nagybocskó.
- Dr. Hoffmann László, Tapolca.
- Hoffmann Sándor, Debreczen.
- Hoffmann Soma, Keszthely.
- 410 Hoffmann és Kronovicz, Debreczen.
- Holzer Vilmos, Szolnok.
id. Dr. Holzmann Lajos, Nagybittse.
ifj. Dr. Holzmann Lajos, Nagybittse.
- Honig Dávid, Csúz.
- 415 Horváth Emil, Mohol.
Horvát Zsigmond, Bpest.
Dr. Hreiner Artur, Bpest.
Hunwald L., Kolozsvár.
Dr. Huppert Jak., Monor.
- 420 Dr. Hüttl Hümér, Bpest.
Dr. Hübös József, Bpest.
Iglói izr. nőegylet.
Iglói izr. iskolaszék.
Ipolysági izr. hitközség.
- 425 Jászberényi Chevra Kadisa.
Dr. Iricz Adolf, Bpest.
Jeremiás és Rosenberg, Deés.
Jónás Bertalan, Bpest.
Jónás Izsó, Bpest.
- 430 Justus Dezső, Budapest.

- Justus Gyula, Budapest.
 Dr. Juszth Á., Nagy-
 Szombat.
- Kada Sámuel, Bpest.
 Kaiser Márton, Szolnok.
- 435 Kalmár Miksa, Szolnok.
 Kállai Adolf, Maros-
 vásárhely.
- Káldor Marcel, Bpest.
 Kaposvári izr. hitközség.
 Dr. Kanitz Iz., Szolnok.
- 440 Dr. Kanitzer Sándor,
 Hódmezővásárhely.
 Kann Lajos Budapest.
 Karász Aladár, Bpest.
 Kardos Samu, Debreczen.
 Dr. Karczag Sándor, Szol-
 nok.
- 445 Kántor Oszkár.
 Karsai Samu, Bpest.
 Karsai Vilmos, Bpest.
 Kassai Chevra-Kadisa.
 Dr. Kass Sánd., Munkács.
- 450 Dr. Kacser Zsigmond,
 Nagyikinda.
 Kattler Bernát, Bpest.
 Dr. Katz Sándor, Munkács.
 Dr. Kecskeméti Á., Makó.
 Dr. Kecskeméti Lajos,
 Kecskemét.
- 455 Dr. Kecskeméti Lipót,
 Nagyvárad.
 Dr. Kelemen A., Fogaras.
 Kell Hugó, Bpest.
- Keller Arnold, Csikgyimes.
 Dr. Keller Samu, Szilágy-
 somlyó.
- 460 Kemény Dávid, Bpest.
 Dr. Kemény Fülöp, Perlak.
 Dr. Kemény Gyula, Te-
 mesvár.
- Dr. Kende Ádám, Pápa.
 Kendi Antal, Bpest.
- 465 Kepich Henrik, Temesvár.
 Kereskedelmi kör, Kis-
 várda.
 Dr. Kerényi Samu, Szol-
 nok.
- Keszt Sándor, Szarvas.
 Keszthelyi izr. hitközség.
- 470 Kis Bertalan, Hódmező-
 vásárhely.
 Dr. Kiss Lipót, Munkács.
 Kisbéri izr. hitközség.
 Kispestszentlőrinczi
 Chevra-Kadisa.
 Dr. Kiss Arnold, Bpest.
- 475 Klauber Frigyes, Munkács.
 Klár Guszt., Nyiregyhaza.
 Dr. Klein Artur, M.-sziget.
 Klein J. D., Budapest.
 Klein József, Bpest.
- 480 Dr. Klein Dezső, Siklós.
 Klein Géza, Szabadka.
 Klein Géza, Bpest.
 Dr. Klein Ignác Szepes-
 ujfalu.
 Dr. Klein József, Kassa.

- 485 Klein Mór, Szolnok.
Dr. Klein Mór, Nagy-
becskerek.
Klein Simon, Bpest.
Klein Zsigmond, Már-
marossziget.
Dr. Klein Samu, Bpest.
- 490 Klein Vilmos, Szatmár.
Dr. Klug Lipót, Kolozsv.
Kohn Arnold, Budapest.
Kohn Izidor, Ecska.
Kohn Jakab és fiai, Bpest.
- 495 Kohn József, Bpest.
Dr. Kohn Károly, Ujvidék.
Dr. Kohn Lajos, Csurgó.
Kohn Lipót, Debreczen.
Dr. Kohn Rezső, Csákova.
- 500 Kohn Vilmos, Pozsony.
Dr. Kohn Sámuel, Bpest.
Dr. Kohner Adolf, Bpest.
Kolozsvári izr. nőegylet.
Komáromi izr. hitközség.
- 505 Komáromi Chevra-Kadisa.
Konn Lajos, Bpest.
Kónyi Manó, Bpest.
Dr. Konrád Árpád,
Jászberény.
Kopstein Lipót, Bpest.
- 510 Dr. Koritschoner L., Pápa.
Korányi Adolf, Bpest.
Kornfeld Gyula, Bpest.
Dr. Kovács Gyula, Te-
mesvár.
Kovács Béla, Szolnok.
- 515 Kőbányai polgári sörfőző
Kőbányai izr. hitközség.
Körmendi izr. hitközség.
Dr. Kövér Soma, Bpest.
Dr. Kræmer Lipót, Nagy-
szöllős.
- 520 Krakauer Samu, Bpest.
Kramer József, Bpest.
Kramer Malakiás Bpest.
Kramer Mór, Szolnok.
Kramer Rezső, Bpest.
- 525 Krausz Adolf, Bpest.
Krausz Dávid, Bpest.
Dr. Krausz Ede, Bpest.
Krausz Manó, Győr.
Krausz Péter, Szolnok.
- 530 Dr. Krausz Sámuel, Bécs.
Krausz Vilmos, Debreczen.
Krémér József, Bpest.
Kreutzer Jenő, Bpest.
Kriegler Miksa, Bpest.
- 535 Dr. Kriszhaber Adolf, B-
pest.
Dr. Krieshaber B., Erzsé-
betfalva.
Kubics Gusztáv, Szolnok.
Kun Lajos, Baja.
Kunecz Jakab, Szabadka.
- 540 Dr. Kunos Ign., Budapest.
Dr. Kurlænder Ede, N.-
Várad.
Dr. Kürti József, Bpest.
Dr. Kux Adolf, Liptószent-
miklós.

- Dr. Kux Bernát, Liptó-
szentmiklós.
- ⁶⁴⁵ Lakatos I. Józs., N.-várad.
Dr. Ladányi Gy., Bpest.
Lændler Fer., N.-várad.
Laendler Józs., Kissebes.
Landsberger Izidor, Bpest.
- ⁵⁵⁰ Langer Simon, Bpest.
Ledermann Mór, Bpest.
Lendvai Aladár, Munkács.
Lasz Lázár, Kolozsvár.
Dr. Lasz Samu, Budapest.
- ⁵⁵⁵ László Adolf, Miskolcz.
Lázár József, Budapest.
Lazarus Adolf, Bpest.
Lederer Gábor Ign., Bpest.
Lebovics J., B.-mágocs.
- ⁵⁶⁰ Ifj. Leitersdorfer Lipót,
Budapest.
Leitersdorfer Béla, Bpest.
Dr. Leitner Adolf, Bpest.
Lendvay Alad., Munkács.
Leitner Árm., Jászberény.
- ⁵⁶⁵ Dr. Lenke Manó, Lugos.
Lenkei Henrik, Bpest.
Dr. Leopold Kornél, Szek-
szárd.
Leopold L., Szilfamajor.
Lévai izr. hitközség.
- ⁵⁷⁰ Lichtmann Dezső, Nyir-
egyháza.
Lichter Sándor, Szolnok.
Liedermann Henrik, Deb-
reczen.
- Dr. Links Ármin, Bpest.
Lippe Vilmos, Szolnok.
- ⁵⁷⁵ Dr. Loránd Leó, Bpest.
Löbl Salamon, Szabadka.
Dr. Löbl Vilmos, Bpest.
Dr. Loewy Lipót, Pécs.
Dr. Lőte Lajos, Nyárad-
szereda.
- ⁵⁸⁰ Lőte Lázár, Kaál.
Löw Arnold, Bpest.
Dr. Löw Immanuel, Sze-
ged.
Löwenstein Arn., Bpest.
Dr. Löwinger A., Szeged.
- ⁵⁸⁵ Löwinger Béla, Munkács.
Dr. Löwinger Salamon,
Nagyatád.
Dr. Löwinger Sámuel,
Adony.
Löwy Adolf és fiai, Lo-
soncz.
Dr. Löwy Fer., Maros-
vásárhely.
- ⁵⁹⁰ Dr. Löwy Jakab, Mohács.
Dr. Löwy Mór, Temesvár.
Löwy M. L., Szabadka.
Löwy Sámuel, Bpest.
Löwy Mór, Igló.
- ⁵⁹⁵ Lukács József, Budapest.
Makói izr. hitközség.
Makói Chevra-Kadisa.
Dr. Málnai Mihály, Bpest.
Dr. Mandel Dániel, Buda-
pest.

- 800 Mandl Miksa, Bpest.
 Mandl Mór, Budapest.
 Mandl Pál, Keszthely.
 Marer S., Budapest.
 Dr. Mangold Ármin, Budapest.
- 805 Dr. Marczali Henr., Bpest.
 Margalit Alfréd, Toldi-
 puszta.
 Mármaros Izrael, Körös-
 mező.
 Márkus Ödön, Budapest.
 Marosvásárhelyi betegs. és
 temetk. egyesület.
- 810 Dr. Márkus Sámuel, Pol-
 gárdi.
 May Dávid, Budapest.
 May Sándor, N.-várad.
 Dr. Máyer Ármin, Liptó-
 szentmiklós.
 Mayer Lajos, Szombathely.
- 815 Dr. Medvei Béla, Bpest.
 Meisels Samu, Munkács.
 Dr. Meisels Vil., Munkács.
 Meringer Lipót, Bpest.
 Dr. Meller Simon, Bpest.
- 820 Mendl Manó, Budapest.
 Mestitz Mór, Maros-
 vásárhely.
 Mestitz Henrik, Maros-
 vásárhely.
 Messinger János, Bpest.
 Dr. Messinger Károly,
 Ecska.
- 825 Dr. Mohr Mihály, Bpest.
 Moller Arnold, Szolnok.
 Molnár József, Kisvárdá.
 Monori ker. hitelbank.
 Morgenstern Dezső, Nyi-
 regyháza.
- 830 Morgenstern Emil, Bpest.
 Dr. Mosonyi A., Anna-
 völgy.
 Mosoni izr. hitközség.
 Mózes Bern., Csáktornya.
 Dr. Munkácsi Bernát,
 Budapest.
- 835 Dr. Müller Ferencz, Szek-
 szárd.
 Müller Mór, Budapest.
 Müller Vilmos, Budapest.
 Dr. Nádas József, Minda.
 Nádor Henrik, Szlatina.
- 840 Nágel Ignác, Bpest.
 Nagy Andor, Budapest.
 Nagy Ödön, Budapest.
 Messinger Lipót, Bpest.
 Dr. Messinger L., Bpest.
- 845 Dr. Mezei Mór, Bpest.
 Dr. Mezei Mór, Sajószent-
 péter.
 Dr. Mezey Fer., Bpest.
 Mezőberényi izr. hitk.
 Dr. Mihelfy Lajos., Nagy-
 várad.
- 850 Milch Géza, Budapest.
 Miskolczi izr. hitközség.
 Miskolczi Chevra-Kadisa

- Nagybecskereki izr. hitk.
 Nagybittsei izr. hitközség.
 655 Nagyszentmiklósi izr.
 hitközség.
 Nagyszalontai izr. hitközs.
 Nay Rezső, Budapest.
 Nemes Gyula Maros-
 vásárhely.
 Neu Gyula, Nagykőrös.
 660 Neubauer Vilm., Temesvár.
 Neuhausz Ernő, Temesvár.
 Dr. Neumann Arm., Bpest.
 Neumann Béla, Bpest.
 végvári Neumann Dániel,
 Arad.
 665 Dr. Neumann Ede, Nagy-
 kanizsa.
 Neumann Jakab, Szucsány.
 Dr. Neumann Jákó, Kis-
 bér.
 Neumann József, Hód-
 mezővásárhely.
 Dr. Neumann Mór, Ga-
 lanta.
 670 Neumann és Vidor, Bpest.
 Neumann Sándor, Bpest.
 Neumark Ign., Keszthely.
 Neuwirth Rezső, Bpest.
 Dr. Német Antal, Bpest.
 675 Nyári József, Budapest.
 Óbecsei izr. hitk.
 Oblatt Béla, Óbecse.
 Óbudai izr. hitközség.
 Óbudai Chevra-Kadisa.
- 680 Ofner Dezső, Budapest.
 Oppenheim Adolf, Uj-
 kécske.
 Dr. Oppenheimer Ármin,
 Versecz.
 Orsz. rabbiképző, Bpest.
 Orsz. izr. tanítóképző int.,
 Budapest.
 685 Orsz. izr. tanítóegyesület,
 Budapest.
 Dr. Osztern Salamon,
 Czegléd.
 Ösztreicher Lipót, Szolnok.
 Ösztreicher S., M.-sziget.
 ráczalmási Dr. Pajzs Gy.,
 Ráczalmás.
 690 Pancsovai izr. hitközség.
 Dr. Pap Illés, Kassa.
 Dr. Pártos Henrik, Erzsé-
 betfalva.
 Pártos Izsó, Makó.
 Dr. Pataki Ármin, Székes-
 fehérvár.
 695 Pauker Gyula, Szolnok.
 Pauncz Sándor, Bpest.
 Perényi Adolf, Budapest.
 Perlesz József, Budapest.
 Pesti izr. hitk. fiárvaháza.
 700 Dr. Perl Miksa, Székes-
 fehérvár.
 Petényi József, Budapest.
 Pető Vilmos, Keszthely.
 Pœnix irod. r. t. Bpest.
 Pick Ignác, Bpest.

- 705 Dr. Pillitz Sámuel, Nagykanizsa.
 Pintshof J. Mór, Bpest.
 Pintér Gyula, Abony.
 Pirnitzer József és fiai, Szekszárd.
 Platschek Vilmos, Bpest.
- 710 Polgár Simon, Szolnok.
 Dr. Politzer Armin, Nagybittse.
 Politzer Miksa, Bpest.
 Pollákné Frisch Adél, Tapolcza.
 Pollák Béla, Tapolcza.
- 715 Pollák Illés, Baja.
 Pollák József, Bpest.
 Pollák Lajos, Baja.
 Dr. Pollák Miksa, Sopron.
 Pollák Sándor, Hódmezővásárhely.
- 720 Pollák és Schiff, Bpest.
 Polgár Gusztáv, Szolnok.
 Dr. Pór Dezső, Temesvár.
 Póor Jakab, Bpest.
 Poor Rezső, Budapest.
- 725 Popper J. D., Mohács.
 Popper Gusztávné, Bpest.
 Popper Károly, Budapest.
 Dr. Popper Mór, Debreczen.
 Dr. Porosz Mór, Bpest.
- 730 Dr. Porgesz Samu, Besztercebánya.
 Preiser Miklós, Budapest.
- Quitner Ignác, Bpest.
 Dr. Radó Antal, Bpest.
 Dr. Radó I., Nagyvárad.
- 735 Radó Viktor, Budapest.
 Radó Vilmos, Bpest.
 Dr. Rakonitz Mór, Bpest.
 Dr. Rappaport Béla, Bpest.
 Dr. Reiner Alb., Berettyóujfalu.
- 740 Dr. Reiner Miksa, Alhó.
 Reich Salamon, Baja.
 Rechnitzer Soma, Székesfehérvár.
 Reich Jenő, Budapest.
 Rechnitz Ödön, Bpest.
- 745 Dr. Reich Miklós, Bpest.
 id. Reich Vilmos, Baja.
 Reichard Ármin, S.-A.-Ujhely.
 Reichmann Ármin, Debreczen.
 Dr. Reismann Henrik, Ungvár.
- 750 Reismann Mór, N.-várad.
 Reiter Károly, Szabadka.
 Reismann Samu, Kisvárd.
 Dr. Renner Adolf, Bpest.
 Dr. Réthy Mór, Budapest.
- 755 Révai Miksa, Budapest.
 Révész Béla, Marosvásárhely.
 Dr. Révész Simon, Nagykőrös.

- Dr. Révész Béla, Vác.
 Richter Béla, Nagyabony.
 760 Rigócz Zsigmond, Bpest.
 Riemer Jónás, Maros-
 vásárhely.
 Roder Jakab, Csantavér.
 Róna József, Bpest.
 várhelyi dr. Rósa Izsó,
 Szeged.
 765 Rosenberg Emil, Bács-
 almás.
 Rosenberg Márton, Va-
 rannó.
 Dr. Rosenberg Samu, Baja.
 Dr. Rosenberg S., Arad.
 Rosenfeld Alfréd, Buda-
 pest.
 770 Rosenfeld Arn., Munkács.
 bicskei Rosenfeld Henrik,
 Budapest.
 Dr. Rosenfeld Nátán, Sop-
 ron.
 ifj. Rosenthal Dávid,
 Körösmező.
 Rosenthal Ferencz, Nyi-
 regyháza.
 775 Dr. Rosenthal Fülöp,
 Sárvár.
 Dr. Rosenthal Gyula,
 Lugos.
 Rosenthal Cháim, Körös-
 mező.
 Rosenthal Jónás, Körös-
 mező.
 Dr. Rosenthal M., Nagy-
 várad.
 780 Rosenthal Vilmos, Igló.
 Rosenzweig Mór, Bpest.
 Rosner Adolf, Nagy-
 szöllős.
 Rosner Jenő, Eger.
 Dr. Roth Izidor, Munkács.
 785 Rothauser Mózes, Bpest.
 Roth Sándor, Sztrabicsó-
 Gorond.
 Dr. Rothbart J., Bpest.
 Rotbaum Sándor, Nagy-
 Körös.
 Rothmann Imre, Sza-
 badka.
 790 Dr. Rothmann Jakab, N-
 Várad.
 Dr. Rott Jakab, Bpest.
 Dr. Rottenberg M., Igló.
 Rubel Eisig, Körösmező.
 Dr. Rubinstein Mátyás,
 Szekszárd.
 795 Dr. Rudali Izraél, Gál-
 szécs.
 Dr. Rudolfer Antal, Alsó-
 lendva.
 Ruttkai Mór, Szolnok.
 Sacher Gusztáv, Lősoncz.
 Saphier Albert, Munkács.
 800 Salamon Árm., Szegzárd.
 Dr. Salgó József, Bpest.
 Dr. Sámuel Lázár, Bpest.
 Sándor Mór, Lippa.

- Sándor Pál, Budapest.
- ⁸⁰⁵ Saphir Albert, Munkács.
Schächter Henrik, Nagybittse.
Dr. Schächter Miksa, Bpest.
- Schaffer Adolf, Szabadka.
Schatz Henr., Jászberény.
- ⁸¹⁰ Dr. Schiff Ernő, N.-várad.
Schill Salamon, Bpest.
Dr. Schiller Zsigm., Budapest.
- Schlanger Adolf, Bpest.
Schlesinger Herman, Nagyszombat.
- ⁸¹⁵ Dr. Schlesinger Emil, Zsolna.
Schlesinger Zsigmond, Szolnok.
Schlieszer Miksa, Baja.
Schmidl Albert, Bpest.
Schnabel Dávid, Körösmező.
- ⁸²⁰ Schnitz József, Máramarossziget.
Schöffler Bódog, Bpest.
Schön Dávid, Budapest.
Schönfeld Lajos, Nagyvárad.
Schönstein Gyula, Marosvásárhely.
- ⁸²⁵ Dr. Schönwald Károly, Tapolca.
Schosberger B., Munkács.
- Dr. Schreiber Ign., Kécskemét.
Dr. Schreyer Jak., Bpest. ifj. Schulz József, Bpest.
- ⁸³⁰ Schulz Lajos, Szucsány.
Schulz Vilmos, Bpest.
Schwartz Izidor, Bpest.
Schwarz I., Csáktornya.
Dr. Schwarcz József, Szászrégen.
- ⁸³⁵ Dr. Schwarcz Mór, Győr.
Schwartz M., Budapest.
Schveicz József, Debreczen.
Schweid Arnold, Körösmező.
- Schweiger Imre, Bpest.
- ⁸⁴⁰ Dr. Schweiger L., Eger.
Dr. Sebestyén K., Bpest.
Sebők Nándor, Szolnok.
Seltmann Lajos, Hódmezővásárhely.
Sichermann A., Szolnok.
- ⁸⁴⁵ Seidler Vilmos, Bpest.
Dr. Sichermann Bernát, Kassa.
Dr. Sidlauer Ármin, Miskolc.
Dr. Silberfeld Jakab, Nyíregyháza.
Silberstein Miklós, Nyíregyháza.
- ⁸⁵⁰ Simon Jakab, Bpest.
Simon Miksa, Bpest.

- Simonfi Jakab, Üllő.
 Izr. hitk., Simonytornya.
 Dr. Singer Alfréd, Igló.
 855 Dr. Singer Brn., Szabadka.
 Dr. Singer Jakab, Bpest.
 Dr. Singer József, Liptó-
 szentmiklós.
 Singer Miksa, Orosháza.
 Singer Sándor, Budapest.
 860 Somló Gyula, Budapest.
 Somlyói Ign., N.-szőlős.
 Sommer Ignác, Csapi.
 Somogyi Albert, Bpest.
 Somogyi Emil, Baja.
 865 Sonnenfeld Adolf, Nagy-
 várad.
 Dr. Sonnenfeld Bernát,
 Vágújhely.
 Dr. Sonnenschein Simon,
 Eperjes.
 Sonnenfeld Gyula, Nagy-
 bittse.
 Soproni izr. hitközség.
 870 Spitz Márk, Bpest.
 Spitzer D. H., Bpest.
 Spitzer Péter, Szolnok.
 Spitzer Sal., Temesvár.
 Dr. Springer Géza, Nyi-
 regyháza.
 875 Stadler Izidor, Szombat-
 hely.
 Dr. Stamberger F., Bpest.
 Stampfer Kálmán, Buda-
 pest.
- Stark Ármin, Liptószent-
 miklós.
 Dr. Stauber Hugó,
 Baranyamágocs.
 880 Stein József, Marosvásár-
 hely.
 Stein Miksa, Nagy-
 szombat.
 Steinberger Hermann,
 Kalocsa.
 Steiner Albert, Sopron.
 Steiner Ármin, Budapest.
 885 Dr. Steiner Jákó, Székes-
 fehérvár.
 Dr. Steiner János, Lippa.
 Steiner József, Budapest.
 Steiner L. József, Hód-
 mezővásárhely.
 Steiner Mór, Bpest.
 890 Steinherz Bernát, Bpest.
 Dr. Steinherz Jakab, Sz-
 fehérvár.
 Dr. Stein Miklós, Bpest.
 Stern Ábrahám, Bpest.
 Stern Adolf, Ujszentanna.
 895 Stern Ármin, Budapest.
 Stern Henrik, Bupapest.
 Dr. Stern József, Bpest.
 Dr. Stern Samu, Bpest.
 Sternlicht Salamon, Lo-
 soncz.
 900 Stiffson Emil, Bpest.
 Strasser M. Jakab,
 Máramarossziget.

- Strauss Mór, Budapest.
 Strausz Lajos, Munkács.
 Strucker Mór, Budapest.
 905 Sugár Ignác, Miskolcz.
 Surányi Béla, Budapest.
 Surányi József, Bpest.
 Dr. Szabolcsi Iz., Bpest.
 Szabolcsi Miksa, Bpest.
 910 Szalai Ödön, Budapest.
 Szántó Bertalan, Kolozsvár.
 Szántó Gyula, Nagykörös.
 Dr. Szántó Lajos, Kalooca.
 Dr. Szántó Sámuel Debreczen.
 915 Szász Béla, Bpest.
 Szegedi izr. hitközség.
 Szende Lajos, Budapest.
 Szenes Adolf, Szolnok.
 Szentesi izr. hitk.
 920 Szegő Adolf, Szolnok.
 Szegő Benő, Szombathely.
 Dr. Székely Albert, Sátoraljaujhely.
 Székely Ferencz, Bpest.
 ifj. Székely Ignác, Bpest.
 925 Dr. Székely Ign., Óbecse.
 Székely Manó, Marosvásárhely.
 Dr. Székely Miksa, Bpest.
 Székesfehérvári vall. község.
 Székesfehérvári Chevra.
- 930 Szél Mihály, Kisvárdá.
 Dr. Szemző Gy., Szarvas.
 Dr. Szenes Zsigm., Bpest.
 Szentesi izr. hitközség.
 Dr. Szidon Adolf, Versécz.
 935 Dr. Szidon Miksa, Temesvár.
 Szigetvári izr. hitközség.
 Dr. Szilárd Lipót, Tótkeresztúr.
 Dr. Szili Adolf, Budapest.
 Szirmai Oszkár. Bpest.
 940 Szolnoki izr. hitközség.
 Szolnoki Chevra-Kadisa.
 Szombathelyi izr. iskola.
 Dr. Szücs A., Tapolcza.
 Tapolczai izr. hitközség.
 945 Dr. Tauber Jakab, Bpest.
 Tauszig Hugó, Budapest.
 Tauszk Jakab, Nagybittse.
 Tafler Jakab, Orosháza.
 Tedesco Bernát, Bpest.
 950 Temesvár-gyárvárosi izr. hitközség.
 Dr. Temesváry Rezső, Budapest.
 Dr. Telegdi Zsigmond, Balatonboglár.
 Temmer Sándor, Nagybecskerek.
 Dr. Tischler Gyula, Marosvásárhely.
 955 Dr. Tischler Márton, Marosvásárhely.

- Toch Samu, Bpest.
 Tolnai Imre, Bpest.
 Tolnai Sándor, Szolnok.
 Tuschár Jenő, Budapest.
 980 Trencsényi héber képző
 egyesület.
 Trencsényi izr. leányegye-
 sület.
 Tulipán József, Munkács.
 Turóczi Sándor, Bpest.
 Unger József, Besztercze-
 bánya.
 985 Új-Kécskei izr. hitközség.
 Ujpesti izr. hitközség.
 Ujvidéki izr. hitközség.
 Erényi Ullmann Gy.,
 Budapest.
 Dr. Ungar Bernát, Buda-
 pest.
 970 Dr. Urbach Henrik, Dolna-
 Tuzla.
 Dr. Ungar S., Eszék.
 Vadas Rezső, Bpest.
 Dr. Vadász Lipót, Kis-
 várda.
 Dr. Vajda Béla, Losoncz.
 975 Dr. Vajda Károly, Buda-
 pest.
 Varga Béla, Munkács.
 Váczi izr. hitk.
 Váczi Chevra kadisa.
 Vágújhelyi izr. alreálisk.
 980 Vágújhelyi izr. hitközség.
 Dr. Vámos Géza, Szolnok.
 Váradi Dávid, Czegléd.
 Dr. Vécsei Jenő, Szabadka.
 Dr. Vaisz Sándor, Bpest.
 985 Dr. Venetianer Jakab,
 Miskolcz.
 Dr. Venetianer Lajos,
 Ujpest.
 Verő Adolf, Temesvár.
 Dr. Vermes Lajos, Bpest.
 Verseczi izr. hitközség.
 990 Vertheimer Jakab, Pécs.
 Vértés Lajos, Lugos.
 Veszprémi izr. hitk.
 Dr. Viola Ödön, Szombat-
 hely.
 Wassermann Lipót, Bpest.
 995 Dr. Waldapfel Ján., Bpest.
 Waldner Mór, Bpest.
 Wald Herm., Kőrösmező.
 Wallerstein Bernát,
 Marosvásárhely.
 Wechsler Adolf, N.-várad.
 1000 Weidinger Dezső, Baja.
 Weidinger Herm., Baja.
 Weinberger Zsig., Eger.
 ifj. Weiner M., Szombath.
 Weinstein Jakab, Debre-
 czen.
 1005 Weinstein Márton, Belé-
 nyes.
 Weisz Adolf, Bpest.
 Weisz Ármin, Kolozsvár.
 Dr. Weisz Arnold, Nagy-
 bittse.

- Dr. Weiss Béla, Kassa.
- 1010 Weisz Fer., Nyiregyháza.
- Weisz Gábor N.-várad.
- Dr. Weisz István, Jászberény.
- Dr. Weisz József, Kolozsvár.
- Dr. Weisz Jakab, Bpest.
- 1015 Dr. Weisz Lipót, Deés.
- Weisz Mór, Kolozsvár.
- Dr. Weisz Mór, Budapest.
- Weisz Sándor, Debreczen.
- Weisz Tivad., Nagykanizsa.
- 1020 Weisz Tivadar, Bpest.
- Weisz Ödön, Baranya-Mágócs.
- Weisz Vilm., Petőszinnye.
- Weiszberger Antónia, Budapest.
- Dr. Weiszbürg Gy., Budapest.
- 1025 Dr. Weiszkopf Artur, Rozsnyó.
- Dr. Wellesz Gy., Nagybittse.
- Wellisch Lev. László, Budapest.
- Wertheim Jakab, Pécs.
- Wertheim Jakab, Pécs.
- 1030 Wertheimer Árm., Székesfehérvár.
- Dr. Wettenstein Noé, Deés.
- Widder Gyula, Sátoraljaújhely.
- Dr. Widder Márk, Nagymihály.
- Widder Mór, Budapest.
- 1035 Dr. Wilhelm Arnold, Hódmezővásárhely.
- Dr. Willheim Adolf, Szabadka.
- Wilhelm Artur, Bpest.
- Wimmer Fülöp, Szeged.
- Wimmer Mór, Bpest.
- 1040 Dr. Winkler Adolf, Sopron.
- Winkler Mihály, Bpest.
- Wodianer Arthur, Bpest.
- Mucsinyi Dr. Wohl Adolf, Losoncz.
- Wolf Albert, Bpest.
- 1045 id. Wolf Lipót, Kismarton.
- Wolf Sándor, Kismarton.
- Dr. Wolf Vilmos, Bpest.
- Wolf Zsigmond, Mohács.
- Wolfner Gyula, Budapest.
- 1050 Wolfner József, Budapest.
- Wolfner József, Budapest.
- Wolfner Lajos, Budapest.
- Wolfner Tivadar, Bpest.
- Wollák R., Csáktornya.
- 1055 Wollák Samu, Bpest.
- Dr. Ziegler J., Karlsbad.
- Zion egylet, Bpest.

Dr. Zipser Jakab, Szekszárd.	Zuckermann Bernát, Kisvárd.
Zinsenheim Zsigmond, Budapest.	Zwack Miksa, Bpest.
¹⁰⁶⁰ Zucker Imre, Szolnok.	¹⁰⁶⁵ Zsengeri Miklós, Passau.
Dr. Zuckermann Miksa, Temesvár.	Dr. Zsengeri Samu, Budapest.

Uj tagok *Bánóczy József* társulati titkárnál (lakik, VII., Király-utcza 99), vagy *Székely Ferencz* belv. takarékpénztári igazgatónál, a társulat pénztárosánál (IV., Kigyó-tér 1.) jelentkezhetnek. A *tagsági díjak* az utóbbihoz küldendők.

IZRAELITA NAPTÁR

AZ 1907. POLGÁRI ÉV SZÁMÁRA.

Január.

- 1 5667 **Tébéth** 15.
- 5 Sz. Semóth
- 12 Sz. Váéra
- 16 **Sebát** újholdja
- 19 Sz. Bó
- 26 Sz. Besallách
- 30 Sebát 15.

Február.

- 2 Sz. Jithró
- 9 Sz. Mispátim. Sekálim.
- 14 **Adár** újholdja
- 15 Újhold 2. napja
- 16 Sz. Terúma
- 23 Sz. Teczavvé. Zákhor
- 27 Esztér böjtje
- 28 *Púrim.*

Márczius.

- 1 Súsán Púrim
- 2 Sz. Ki-thisszá
- 9 Sz. Vajjakhél-Pekúdé.
Pára
- 16. Sz. Vajjikrá. Hachódes
Niszán újholdja
- 23 Sz. Czáv. Sabbáth Hag-
gádól

- 29 Pészach előestéje
- 30 Sz. **Pészach** 1. napja
- 31 **Pészach** 2. napja

Április.

- 5 **Pészach** 7. napja
- 6. Sz. **Pészach** 8. napja
- 13 Sz. Semíni.
- 14 **Ijjár** újholdja
- 15 Újhold 2. napja
- 20 Sz. Tazríá-Meczórá.
- 27 Sz. Ácharé-Kedósim

Május.

- 2 Ómer 33. napja
- 4 Sz. Emór
- 11 Sz. Behár-Bechukkóthái
- 14 **Sziván** újholdja
- 18 Sz. Bemidbár. Sábúóth
előestéje

- 19 **Sábúóth** 1. napja
- 20 **Sábúóth** 2. napja
- 25 Sz. Nászó

Junius.

- 1 Sz. Behaalóthekhá
- 8 Sz. Selách-lekhá
- 12 **Tammúz** újholdja
- 13 Újhold 2. napja

